

*Copyright in this work is held by
Fundación IWO Buenos Aires, Argentina.
The Yiddish Book Center is grateful to the
copyright holders for permission to
include this work in the
Steven Spielberg Digital Yiddish Library.*

NUSEH HASKOLE

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

0-657-05828-9

D:\YIDDISH\TITLES\9780657058289T.PS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

ORDERS MAY BE PLACED BY PHONE AT (413) 256-4900 X155; BY FAX AT
(413) 256-4700; BY E-MAIL AT ORDERS@BIKHER.ORG; OR BY MAIL AT
NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER, 1021 WEST STREET,
AMHERST, MA 01002-3375 U.S.A.

©1999 NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Lief D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation

AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional
symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our
colophon comes from a design by the noted artist
Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

BOOK DESIGN BY PAUL BACON

PRINTED IN THE U.S.A. ON ACID-FREE PAPER

אנטאלאג'יע

נוסח השכלה

★

יוסף ליפשיץ-פאנד
פון דער ליטעראטור-געזעלשאפט ביים יווא

PARA USO PERSONAL
SIN FINES COMERCIALES

Antologie — Nusach Haskole

Antología — Nusach Haskole

Copyright 1968, by
ATENEO LITERARIO EN EL IWO
Pasteur 633
Buenos Aires

Impreso en la Argentina
Printed in Argentina
Queda hecho el depósito que previene la ley 11.723

Este libro se terminó de imprimir el día 8 de noviembre de 1968, en los Talleres Gráficos "Zlotoporo Hnos.", San Luis 3149, Bs. Aires.

אַנטאַלאָגיע

נוסח השכלה

לידער, דערציילונגען, דיאלאָגן און טעאַמערישפּיל

מוזיק צו 2 לידער

פּראָגמענטן פֿון פֿאַרשאַרבעטן
צו דער כאַראַקטעריסטיק
און זכּרונות

אַרנינפּיר און רעדאַקציע
פֿון
שמּואל ראַזשאַנסקי

36סטער באַנד פֿון ציקל

מוסטער־ווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור

אַרויסגעגעבן פֿון

יוסף לייפשיץ-פֿאַנד

פֿון דער

ליטעראַטור־געזעלשאַפֿט ביים יווא

אין אַרגענטינע

אונטער דער רעדאַקציע

פֿון

שמואל ראַזשאַנסקי

קאַרעקטור און די גאַטן מיטן געכתיבהטן טעקסט
יעקבֿ יהושע לערמאַן

אין גלאַסאַר מיטגעאַרבעט

הענעד זאַטאַרסקי

טיראַזש: 1.500 עקו'

יאָר: ה'תשכ"ט — 1968

ליטעראַטור־געזעלשאַפֿט ביים יווא אין אַרגענטינע

תוכן

7	פאָרבאַמערקונגען
	שמואל ראָזשאַנסקי — די ווירקונג פֿון דער השכלה
8	אין דער ייִדישער ליטעראַטור
19	יוסף פֿערל — מגלה טמירין
20	ביאָגראַפישע שטריכן
47	יצחק־בער לעוויןזאָן — די הפֿקר־וועלט
48	ביאָגראַפישע שטריכן
67	יצחק־יואל לינעצקי — דאָס פּוילישע ייִנגל
68	ביאָגראַפישע שטריכן
147	ישראל־מאיר וואָלמאַן — די ווייבערשע קניפּלעך
147	ביאָגראַפישע שטריכן
185	איִזיק־מאיר דיק — נאָוועלעס
186	ביאָגראַפישע שטריכן
187	די בהלה
203	חניציקל אַליין
223	אליקום צונזער — בדחניש פֿאַלקסטימלעך
224	ביאָגראַפישע שטריכן
225	די סאַכע
230	שיבת ציון
233	דער גניער דור
233	מנינע לידער
234	מזן ליד און דער ייד
235	צו דער כאַראַקטעריסטיק
236	פון יצחק־בער לעוויןזאָנס תּעודה בישראל
	מאַקס עריק — די ווירקונג פֿון דער השכלה אין דניטשאַנד אויף דער
250	השכלה אין רוסלאַנד

- ישראל צינבערג — דער קולטור-הינטערגרונט פון דער השכלה אין
 257 דיטשלאנד
- 266 מאקס ווינרניץ — פון אלט-יידיש צו דער השכלה-ליטעראטור

בילדער

- 6 שער-בלאט פון דער וטער אויסגאבע דאס פוילישע יונגל
- 19 יוסף פערל
- 47 יצחק-בער לעווינזאן אויפן קראנקגעט
- 67 יצחק-יואל לינעצקי
- 185 אינזיק-מאיר דיק — נאָוועלעס
- 223 אליקום צונזער

מוזיק

- 225 צו אליקום צונזערס די טאָכע
- 231 שיבת ציון

דאס סידרישע יונגעל

די לעבענס-פערייבינג פון א פוילישען יודען
 פון זיין געבורטען ביז זיין פערלירען

יאז דער צייט פיינס אנפאנג'ן קעטן קענען זיין יודישען
 באהאנדלונגן

פון
עליקצין הצחקאלי
 סקיק וציני

די צווייטע פארלאפען אויפגעטרעטע אויסגאבע פון פון
פוילישען יונגעל
 געווען קען געפונען באדעסא.

פון
וויילא
 שנת תרנ"ז לפק

פון דער וטער אויסגאבע
 דאס פוילישע יונגל
 פון יצחק-יואל לינעצקי

פֿאַר באַמערקונגען

◆ אין דעם באַנד מוסטער־ווערק פון דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס די לייִטעראַטור־געזעלשאַפט בניִים ייִוואָ גיט־אַרויס דורכן יוסף ליפשיץ־פּאַנד אונטערן טיטל **נוסח השכלה**, ווערט דער עיקר געוויזן דער דרך פון כלל אין דער השכלה.

◆ דעם דרך פון פרט אין דער השכלה האָבן די מוסטער־ווערק געוויזן גלייך אין דעם 1טן באַנד — דורך שלמה עטינגער. און דער באַנד **נוסח השכלה** איז שוין דער 36סטער...

◆ אזוי אַרום ווערט אויסגעברייטערט און פאַרטיפט די פראַגראַם, וואָס די מוסטער־ווערק האָבן זיך אָנגעצייכנט: צו ווייזן אַלע וועגן און אומוועגן אין דער ייִדישער ליטעראַטור.

◆ וואָס גרעסער דער קינסטלער, אַלץ קענטיקער איז זיין פרטי־דרז. וואָס גרעסער די וואַרטקונסט פון בעלעטריסט, אַלץ מער סובלימירט זינען די איִיִדישן פון קאַמף, וואָס ער שטעלט־אַרויס. דערפאַר שאַקירט אונדז ווייניקער עטיניִער, מענדעלע, שלום עליכם און פרץ, ווען זיי לאַכן־אויס זייער געזעלשאַפט ווי טריבע משכילים.

◆ יוסף פערל, יצחק־בער לעווינזאָן און יצחק־יואל לינעצקי, וואָס רעפרע־זענטירן **נוסח השכלה**, גיבן דערפאַר שאַרפער איבער דעם גיטסט פון דער אויפ־קלערונג, ווייל ביי אַלע דערוואַכטע חושים, וואָס זיי פאַרמאַגן, פאַר דעם זאַפ־טיקן גערעדטן ייִדישן לשון פון דער ייִדישער מאַסע אין מזרח־אײראָפּע, איז פאַרט ביי זיי דער עיקר — די קעמפּערישקייט. און דער קאַמף ווערט געפירט דורך אַפּוּזאָן פון די פאַנאַטיקערס... און זיי זשאַלעווען נישט קיין שפּאַט־רייז...

◆ מיט דעם איז צוגעגרייט געוואָרן דער באַנד, אַז אַ באַנד מוסטער־ווערק זאָל אָפּגעגעבן ווערן פאַר דעם גרונטלייגער פון דער קינסטלערישער פראַזע אין דער השכלה, וועלכער איז נישט ווייניקער קעמפּער ווי קינסטלער: ישראל אַקסני פעלד.

◆ די רעדאַקציע האָט געהאַלטן פאַר נייטיק צו לאַזן טייל פאַרעלטערטע ווערטער אָפּילו אין זייער פאַרעלטערטן לבוש, הגם דאָס איז פאַרבונדן מיט פאַרשידענע שוועריקייטן. דאָס וויכטיקסטע איז דאָס: נישט פעלשן העם אַרייִ גינאַל.

די ווירקונג פון דער השכלה אין דער יידישער ליטעראַטור

מיטן פנים צום טעגלעכן לעבן

צווישן די פֿאַרשיידענע ווירקונגען און אויפֿטוען פֿון דער השכלה, גוטע און שלעכטע, פֿאַזיטיווע און נעגאַטיווע, פֿאַרנעמט דעם אויבנאָן די ווענדונג, וואָס זי האָט אָנגענומען אין ייִדיש, צום טעגלעכן לעבן. די ווענדונג צו —

„מײַנע שוועסטערס און מײַנע ברידער,
וועלכע האָרעווען די גאַנצע וואָך
און ברעכן, נעבעך, די קראַנקע גלידער,
און שלעפּן ווי אַקסן דעם שווערן יאָך“¹.

די בערלינער השכלה, וואָס משה מענדעלסאָן האָט געשאַפֿן פֿאַר די אינטערעסן פֿון דער אויפֿגעקומענער ייִדישער בורשוואַזיע, האָט בײַ איר גאַנצן דערפֿאַלג אין די סאַלאַנען פֿון דער „ייִדיש-קריסטלעכער פֿאַרברידערונג“ נישט געקאָנט אָנגיין מיט איר צײַט-שריפֿט, המאָסף, וואָס האָט נישט מער באַדאַרפֿט האָבן ווי „200 פֿערזאָן, וואָס וועלן יערלעך מנדר זײַן אויף דער צײַטונג צו צוויי טאַלער“, אָבער „די געווינטשטע 200 פֿערזאָן האָבן זיך נישט געפֿון נען, און המאָסף האָט געמוזט אונטערגיין“². דאָס איז געווען די השכלה אין דײַטשלאַנד, וווּ איר רבי האָט געלערנט צו האַסן ייִדיש, גערעדט מיט באַגײסטערונג פֿאַר לשון-קודש, אָבער אויסגעוואַדע-וועט אַ דור, וואָס איז אוועק צו דײַטש, צו אַסימילאַציע און צו מאַל צו שמד... זײַן אייגענע היים, וווּ כמעט אַלע האָבן זיך אויסגעשמדט,

¹ יהודה־לייב גאַרדאַן — „פֿאַר וועמען שרײַב איך?“, שיחת חולין, וויל-נע 1899, ז' 8.
² ישראל צינבערג — די געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור בײַ ייִדן, באַנד 7, בוך 1, זײַ 1943, ז' 132.

איז דער בעסטער עדות. אבער אין מזרח-איראפע איז מענדעל-סאָנס השכלה אַוועקגעריסן געוואָרן פֿון איר דרך דורכן שטראָם פֿון לשון ייִדיש און נוסח עמך — און דורך זיי איז די בערלינער השכלה פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ נאַציאָנאַליזירנדיקן פּוה. דער בעסטער עדות פֿאַר דעם איז די ייִדישע ליטעראַטור. אַפֿילו די שטאַרק דייטשמערישע סאַמע ערשטע קאַמעדיע פֿון דער השכלה — ווי ר' הענאָך אַדער וואָס טוט מען דעמיט פֿון איציק אייכל, וואָס איז געווען אַ געבוירענער אין קאַפּענהאַגען, דענעמאַרק, אין 1756, און לייכטזין און פֿרעמעליי פֿון אַהרן האַללע וואָלפּוואָן גע-דרוקט אין 1796, געשאַפּענע אין דייטשלאַנד גופּא, אַבער אין ייִדיש — ווייזן שאַרפֿע בילדער פֿון צווייפּנימדיקייט אין געלאַף נאָך קאַריערעס פֿון דער מאַדע... ווער מיר פֿרומקייט? וואָס מיר מאַראַל? דאָס געלט מאַכט אַ תּל פֿון דער ייִדישער טראַדיציע, פֿון איר מאַראַל, איר פֿאַלקסלעבן... די פֿאַלשקייט צעפֿרעסט! די דאָזי-קע ערשטע ייִדישע קאַמעדיעס פֿון דער השכלה זענען, אייגנטלעך, געווענדט קעגן דער מענדעלסאָנישער השכלה... „פֿון ביידע ציט זיך אַ דייטלעכער פֿאַדעם צו דער שפּעטערדיקער ייִדישער דראַ-מאַטורגייע“³.

מאָזעס מענדעלסזאָהן, וועלכער האָט זיך פֿאַרהערט מיט דער טשישע פֿילאָסאָפֿן און שיינשרייבערס, ווער עס קען בעסער דייטש שרײַבן, ווי ער האָט דאָס געטאָן אין זײַן תּנך-ביאָור, ווערט דער-טרונקען אין אַבסטראַקטע גריבלערייִען אַפֿילו ווען ער רעדט וועגן ירושלים, וווּ דאָס איינציקע קאַנקרעטע איז, וואָס בעת ער האָט גע-פריידיקט, אַז בײַ די אומות העולם דאַרפֿן מלוכה און קירך זײַן אַפּגעטיילט, האָט ער געזען, אַז בײַ אונדז איז רעליגיע און ידנטום איינס⁴ — אַבער אויך דאָ וואָגט ער נישט צו ברענגען קיין איין

³ מאַקס עריק — „די ערשטע ייִדישע קאַמעדיע“, פּילאָגאָנישע שריפטן, ב' 3, ווילנע 1929, עמוד 555.

⁴ Moses Mendelssohn — *Jerusalem oder über religiöse Macht und Judentum*, Rödelheim 1828.

בנישפיל פֿון לעבן אין זיין צייט... פונקט פֿאַרקערט טוט דער משה מענדעלסאָן פֿון די רוסישע יידן: ווי ביכערמענטש ער איז, ווי פראָפעסאָריש און פֿאַרשעריש ער איז, ווי ער האָט ליב צו אָפּערירן מיט דענקערס און שיטות פֿון פֿאַרשיידענע צייטן אין דער וועלט-געשיכטע, שטייט אים דאָס רעאַלע לעבן פֿאַר די אויגן. נישט בלויז איז זיין תּעודה בישראל אַריענטירט פֿון אַלע יידישע גויטן, קאַנ-קרעטע פּראָבלעמען פֿון זיין לעבנסצייט, נאָר אַזוי זינען אויך אַלע אַנדערע ווערק, וואָס ער האָט געשאַפֿן, הן אין העברעיִש, הן דאָס ביסל אין יידיש. אָפּגערעדט שוין פֿון אפּס דמיס, וואָס איז אַ שטורמישע פּאַלעמיק קעגן עלילת דם. ער אַליין האָט דאָס ריכטיק אויסגעדריקט אין דעם טעקסט, וואָס ער האָט געהייסן אויסקריצן אויף זיין מצבֿה:

אמר לה' מחסי ומצודתי אלהי אבטח בו !

פון ניכטס האָט מיך גאָט דערוועקט
צו לעבן.

וויי ! מיין וועלט איז פאַרפּלויגן,
כילעבן,

גלייך ווי זי איז גאָר ניט געווען,
און דאָס צווייטע מאָל צום שלאָפֿן
גיין,

דאָ, אויף מיין מוטערס שויס,
גייט מיר מיין נשמה אויס.
די מצבֿה זאָגט עדות, אַז ביד רמה
האָב איך מיט גאָטס פּינג געהאַלטן
מלחמה,

ניט מיט אַינזן, נאָר מיט ווערטער,
פאַרטיידיקט יידן אין אַלע ערטער,
אויף דער יבשה און אויף די ימים,
איז מיין עדות: זרובבל און
אפּס דמיס !

מאפּס יה העירני לנפש חיה.
הה ! חלדי עף כמו לא היה,
ואישן שנית בחיק הורתי
תחת גל זה עדה מצבתי :
עם אויבי ה' נחלמתי שערים,
לא בנשק ברזל, אן באמרים,
תומת ישורון גליתי לעמים
עדי "זרובבל" שהדי "אפּס דמיס" !

תמות נפשי מות ישרים ותהי אחריתי כמוהו !

דער גרינטלעכער אונטערשייד צווישן דער השכלה אין דניטש-לאַנד ווערט אויסגעדריקט שוין דורך די זשאַנערס, צו וועלכע די משפּילים גיבן זיך אָפּ; די וואָס זינען פֿרעמד צו יידיש האָבן זייערע פֿעדערס אין בעלעטריסטיק נישט אויסגעפרובירט; די וואָס זיי נען נאָענט צו יידיש — פרובירן אויסצודריקן זייערע געדאַנקען און געפֿילן אין לידער, מעשיות און דורך דיאַלאָג, ווי עס פֿאָדערט דאָס אינטימע וואָרט...

די נשמה פֿון דער בעלעטריסטיק איז אינטימקייט.

אין תּוך גענומען איז די השכלה געווען אַ באַוועגונג פֿון דער אינטעליגענץ מיט אַ פּראָגראַם פֿאַר דער „אומוויסנדיקער“ מאַסע. „צוזאַמען מיט די גרויסע סוחרים זינען אויך געווען פֿאַרבונדן מיט דער השכלה קודם-פּל די בוכהאַלטערס און באַאַמטע“⁵. מיטן בריי-טן עולם האָבן די משפּילים געהאַט גאַר אַ קנאַפּן קאַנטאַקט. „די משפּילים האָבן זיך געשפּירט עלנט צווישן דער גרויסער מאַסע יידן, זייערע מעגלעכקייטן פֿון פּראָפּאַגאַנדע זינען געווען באַגרע-נעצט, און ווירקן האָט זיך געוואָלט, פֿון די אַלטפֿרענקישע חבֿרות מיט זייערע סעודות און גבאות איז דער משפּיל געווען אָפּגעשניטן, דער שטייגער פֿון הינטיקן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן מיט פֿאַראיינען, קאַמיטעטן אַזוי האָט נאָך ניט עקסיסטירט, בכּן האָט מען געהאַט אַ סך צייט, האָט מען געשריבן“⁶. און האָט מען געוואָלט מיטן שרעק אַנקומען צו דער מאַסע, האָט מען געמוזט אַנקומען צו די ליטעראַרישע מיטלען, מיט וועלכע ס'איז ליכטער צו געווינען דעם עולם — צו דער בעלעטריסטיק, זי אַפּעלירט דירעקט, ווייל זי רעדט צום אויג, צום אויער און דער עיקר צום האַרץ... ספּאַנטאַן און טיף

⁵ רפאל מאַהלער — דער קאַמף צווישן השכלה און חסידות אין גאַליציע, ייוואַ, נ"י 1942, ז' 43.

⁶ מ. ווינערנץ — „פיר אומבאַקאַנטע טעאַטער-שטיק פֿון מיטן 19טן י"ה“, אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע פֿון יידישן טעאַטער און דראַמע, ייוואַ, חיל-נע"י 1930, ז' 175.

דרינגט זי אַרײַן, רופֿט־אַרויס איבערלעבונגען, ווירקט עמאַציאָנעל, און די מאַסע איז ליכטער צו פֿאַראינטערעסירן און געווינען עמאַציאָנעל איידער אינטעלעקטועל.

די השפלה, ווענדנדיק זיך מיטן פנים צו מזרח־אײראָפּע, אַרײַ בערגײענדיק פֿון דניטשלאַנד קיין מזרח־גאַליציע, וואָלין, ליטע, פּוילן, האָט שנעל באַגריפֿן, אַז אויב זי וויל באַהערשן דעם ברייטן עולם, מוז זי אַנקומען צו קינסטלערישע פֿאַרמען, צו בעלעטריס־טיק.

פֿאַר דער אינטעליגענץ איז גענוג געווען די מאַמריסטיק, פֿאַר דער מאַסע איז נײטיק געווען ליטעראַטור פֿון בילד, געפֿיל, נישט בלויז פּראָפּאָגאַנדע. אַן קינסטלערישע ליטעראַטור, אַן פּסעוודא־קונסט און אַן שונד־ליטעראַטור וואָלט די השפלה נישט אײַנגענוג מען די מאַסע... זי איז גרייט געווען, די מאַסע אָפֿילו אויפֿצונעמען אַזאַ ליטעראַטור, וואָס איז געשטאַנען הימלען העכער פֿון איר, נאָר אַבי זי זאָל אַנקלאַפֿן אין האַרץ, עפֿענען דאָס אויג, אַרײַנריידן אין אױער מיט אינטימע רײד... מיט מעשה... מיט גע־זאַנג... מיט שפּיל...

די ווירקנדיקסטע משפּילים זײַנען דעריבער געוואָרן די יד־שע פּאַעטן, דערציילערס, קאַמעדיע־שרײַבערס. אויב זיי האָבן נישט זוכה געווען דאָס צו דערלעבן בײַ זייער לעבן, האָבן זיי דאָס דערלעבט נאָכן טױט... די וואַרטקינסטלערס זײַנען פֿאַרבליבן די ווירקנדיקע משפּילים.

עס איז נאָר מיט זיי פֿאַרגעקומען עפעס אומגעוויינלעכס: וואָס מער קינסטלערס זיי זײַנען געוואָרן, די משפּילישע שרײַבערס, אַלץ מער האָבן זיי זיך אָפּגערוקט און דערווײַטערט פֿון דער השפלה. די השפלה איז געוואָרן צו פֿיל „שקאַלע“.

די השפלה, אויסלאַכנדיק דעם חסידישן פֿאַנאַטיזם, האָט גע־מאַכט פֿון בילדונג אַ געטשקע... דער משפּילישער בעלעטריסט, אויף וויפֿל ער האָט זיך געלאָזט

באהערשן פֿון קינסטלערישע אימפולסן, האָט געמוזט דערזען, אַז די השכלה באַפֿרנט זיך פֿון איין פֿאַנאַטיזם און פֿאַלט-אַרזין אין אַ צווייטן פֿאַנאַטיזם, אין דעם פֿאַנאַטיזם פֿון די אויפֿגעקלערטע. ווי משפּיליש דער קינסטלער זאָל נישט האָבן געווען, האָט ער געמוזט סוף-כל-סוף זיך אַרומזען, אַז די פֿאַרגעטשקעטע ביל-דונג האָט אויך נישט באַוויזן צו ברענגען משיח... עס איז גענוג צו פֿאַררופֿן זיך אויף די האַנדלונגען פֿון פֿאַרשיידענע גדולים; ווי זיי האָבן געגלויבט, אַז די אַנטיסעמיטישע רעגירונגען קענען די-גען אויף „אויסצובעסערן“ די יידן... דער היסטאָריקער שטעלט פֿעסט, אַז „מסירות פֿון פֿאַרשיידענע פֿאַרמען און מדרגות דאַרפֿן נישט באַטראַכט ווערן ווי אַ צופֿאַל און ווי אַן אויסטערלישקייט מצד געוויסע יחידים-משפּילים“.⁷ אַפֿילו דער רעוואַלוציאַנער האָט לאַחר המעשה נישט געקענט פֿאַרשווינגן, וואָס דער משפּיל האָט געטראַכט: „זאָל נאָר פֿאַליציי באַפֿעלן, אַז יעדן שבת פֿאַר קריאַת-הַתורה זאָלן משפּילים אין אַלע שולן האַלטן דרשות — אוועקגיין פֿון שול פֿאַר קריאַת-הַתורה און מוסף וועט, פֿאַרשטייט זיך, קיי-נער נישט — מען מוז אויסהערן דעם משפּילס דרשה, און ווי באַלד מען וועט זי נאָר אויסהערן, וועלן, פֿאַרשטייט זיך, אַלע ווערן משפּילים“.⁸

אונדזער בעלעטריסטיק האָט אָנגעהויבן צו פֿאַרפֿיקסירן דעם אמת פֿאַר דער געשיכטע. סײַ דער משפּיל האָט זיך אַנטפלעקט אַ גאַנצער, סײַ דער חסיד, און די ייִדישע ליטעראַטור פֿון דער השכלה איז געוואָרן — אַ בריק. וואָרן די משפּילים איז געוואָרן זייער אומהיימלעך אויף דער נשמה... אויך זיי האָבן זיך אַרומגעזען, אַז „געזעץ איז אַ קייט! נאָטור אַ שטריק אויפֿן האַלדז... וואַרגט, שטיקט, לאַזט נישט אַטעמען דער שטריק! עס קען ניט זיין קיין

⁷ רפאל מאַהלער — ד"ו, ז' 166.

⁸ ש. אַנ-סקי — „אונטער אַ מאַסקע“, אויסגעקליבענע שריפט, 21סטער באַנד מוסטערווערק, ז' 46.

הפּקרוועלט — איז דאָ אַ וועלט, מוז זיך ווערן וואָס פֿירט די וועלט, מוז זיך אָן אויג וואָס קוקט אויף אונדז! אין אונדז, אין אונדז שלאָגט אַ האַרץ, די וועלט מוז אויך האָבן אַ האַרץ! אַ באַרעמהאַרציק האַרץ...⁹.

די ייִדישע ליטעראַטור איז דער פּולס פֿון דער נייער ייִדישער וועלט, וואָס איז געשטאַרקט געוואָרן פֿון דער השׂכלה, אָבער האָט זיך נישט געלאָזט פֿון דער השׂכלה פֿאַרשקלאַפֿן.

די מעלות און הפרונות פֿון דער השׂכלה

ווען די השׂכלה האָט גענומען הערשן אינעם ייִדישן לעבן פֿון מזרח־איראָפּע, זינען אַנגעשרומפּן געוואָרן אַלע קלענערע שיטות, וואָס זינען ביי אונדז געווען, און אונדזער פֿאַלק איז צעטיילט געוואָרן בדרך כלל אין צוויי צדדים. דאָס איז געווען אַ גרויסע טובה פֿאַר דעם ייִדישן לעבן, דאָס, וואָס די השׂכלה האָט אַרויסגערופֿן דעם שטורמישן צוזאַמענשטויס מיטן חסידים, האָט געפֿירט צו דעם פּראָצעס פֿון נאַציאָנאַלן רענעסאַנס. אָן דעם היסטאָרישן צוזאַמענשטויס צווישן דער השׂכלה און חסידים וואָלטן מיר בשום אָפֿן נישט געהאַט בייס אָנהייב פֿון 20סטן יאָרהונדערט דעם נאַציאָנאַלן רענעסאַנס אין ייִדישן לעבן.

אויב דער חסידים איז געווען דער קולטור־פּראָצעס אינעם ייִדישן לעבן, איז די השׂכלה געווען אַ ציוויליזאַציע־פּראָצעס פֿאַר־טייטשט פֿאַר ייִדן, חסידים האָט אין זינען געהאַט דער עיקר דעם שבת; השׂכלה — די וואָך. די ייִדישע ליטעראַטור ווייזט דאָס. אַז ביי ייִדן פֿון מזרח־איראָפּע האָט מען ערבֿ דעם 19טן יאָר־הונדערט צו פֿיל געזאַרגט פֿאַרן שבת און צו ווייניק פֿאַר דער וואָך, דאָס איז אַ דבר ידוע. עס איז שוין אויך פֿאַר אַלעמען קלאַר, אַז די אינדוסטריעלע רעוואָלוציע אין מזרח־איראָפּע האָט מער נישט געלאָזט אָנהאַלטן די גרויסע דיספּראָפּאַרץ צווישן שבת און

⁹ י. ל. פּרץ — די גאַלדענע קייט, 3טער אַקט.

וואך, וואס האט אויסגעזען ווי א גרויסער קאפ אויף א קליינטשיקן קערפערל... איז געקומען די השכלה ווי א רפואה קעגן דער מאַק-ראַסעפּאָליע פֿון ייִדישן לעבן... די משכילישע מאַמריסטיק האַט דאָס בשום אופֿן נישט געוויון אַזוי בולט, ווי דאָס ווּזנט די ייִדישע ליטעראַטור, אַנהייבנדיק פֿון ישראל אַקסנפֿעלד, דער עלטער-זיידע פֿון דער ייִדישער קינסטלערישער פּראָזע, שפּעטער מענדעלע מוכר-ספּרים, שלום עליכם און דער עיקר י. ל. פּריץ, וועלכער האַט אַנטקעגן דער שילדערונג פֿון דלות און אומבאַהאַלפֿנקייט אינעם לעבן פֿון דער ייִדישער מאַסע אַרויסגעשטעלט דראַמאַטישע קאַנפֿ-ליקטן — אימפּולסן צו קעמפֿן. אמת, „צו ייִדיש ווי אַ ליטעראַרישע שפּראַך האָבן זיך באַצויגן מיט ביטול סני אַרטאָדאָקסן, סני משכילים, און דאָך איז שוין אין יענער תקופֿה געמאַכט געוואָרן דער פּרוו צו שאַפֿן אַזאַ פֿאַלקס-ליטעראַטור; אַפֿילו דער העברעער יצחק-בער לעווינזאָן, וואָס האַט נישט געהאַלטן פֿון ייִדיש ווי אַ ליטעראַטור-שפּראַך, האַט זיך געפֿונען געצווונגען אַנצושרייבן אויף ייִדיש אַ סאַטירע אויף קהל („די הפּקר-וועלט“, 1828)... אַזאַ פֿלע-בעיש ווערק“¹⁰.

משה מענדעלסאָנס פֿילאָסאָפֿישע באַטראַכטונגען, ווי שיינשריי-בעריש זיי זינען און ווי וויכטיק זיי זינען פֿאַר דער אינטערפרע-טאַציע פֿון דער ייִדישער געשיכטע, איבער הויפט פֿון תּנך, זינען קאַבינעט-אַרבעטן, ירושה פֿאַר פּראָפֿעסאָרן, געצילט צו יחידים. פֿאַר זיי עקסיסטירט נישט קיין ייִדישער רשות הרבים. ער האַט דאָס ייִדישע לעבן פֿאַרשטופּט אין רשות היחיד... אויף אַט דעם וועג האָבן אויך געוואַלט גיין זינע אַנהענגערס אין מזרח-איראָפּע. אין מזרח-איראָפּע זינען אַבער געווען צוויי כוחות, וועלכע האָבן דעם דאָזיקן פּראָצעס נישט דערלאָזט: די פֿאַלקסמאַסע און חסידי-דיזם. „די השכלה האַט נאָר אין דיטשלאַנד געפֿירט צו דעם אונ-“

¹⁰ שמעון דובנאָו — די וועלט-געשיכטע פֿון ייִדישן פֿאַלק, ב' 9, ב"א 1955, ד' 199.

טערגאנג פֿון דער ייִדישער שפּראַך און ליטעראַטור. אין פּוילן און אין גאַנץ מזרח־אײראָפּע האָט די ייִדישע אויפֿקלערונג־ און באַ־פֿרײַונג־באַװעגונג אַרײַנגעבראַכט אַ נײַעם לעבנסטראַם אין דעם ייִדישן װאָרט און אַ נײַעם אײַמפּעט אין דער ייִדישער װאָרטשאַ־פֿונג.¹¹ משה מענדעלסאָן דערלויבט זיך אויסצוגיין די געלעגנ־הײט, װאָס די פֿרײַסישע רעגירונג בעט אים צו רעדאַקטירן אַ טעקסט פֿון אַ שבוּעה פֿון ייִדן פֿאַר מלוכה־געריכטן, און ער פֿאַר־טרייבט ייִדיש. יצחק־בער לעװינזאָן, אין תּוך זײער אַן אַרנטלעכער מענטש, לײגט־פֿאַר דער צאַרישער רעגירונג צו שליסן ייִדישע דרוקערײען, װוּ ס׳איז קײן צענזור נישטאַ און חסידים דרוקן פֿאַ־נאַטישע ספֿרים... אַנזײק־מאיר דיק שרײַבט־אונטער אַ װענדונג פֿון חשובֿע װילנער משפּילים צו דער רעגירונג, אַז מ׳זאָל פֿאַרווערן ייִדן צו טראַגן קאַפּאַטעס... יוסף פּערל (זעט מען פֿון מלוכהשע אַרכיוון) האָט בײַ פֿאַרשײדענע געלעגנהײטן צוגעשטעלט דער עסט־רײכישער מאַכט פּראַיעקטן קעגן חסידים... מען דאַרף דעריבער זײַן גאַנץ אַביעקטיוו צו דעם גרויסן ויצעקו, װאָס ״מען האָט די משפּילים אַזױ גערודפֿט אין גאַליציע, אַז זײ האָבן געציטערט אַפֿן אַנצורירן די חסידישע פֿאַנאַטיקערס און געמוזט פֿאַרבאַרגן זײערע נעמען״¹².

דאָס באַציט זיך ספּעציעל צו יוסף פּערלס פּאַמפֿלעט ״מגלה טמירין״, װוּ דער מחבר פֿון די בריוו ״האָט זיך אַזױ פֿאַרמאַסקירט פֿאַר אַ חסיד, אַז די ערשטע צײַט האָבן די חסידים נישט פֿאַר־שטאַנען, אַז דאָס איז אַ סאַטירע קעגן זײ״... פּערלס בײַאַגראַף, דער װאָס האָט אַנטדעקט זײַן ייִדישע װערסיע פֿון ״מגלה טמירין״, מײנט אַבער גאַר אַנדערש. ״פּערל האָט זיך געהאַלטן אין דער שיטה פֿון

¹¹ ש. ניגער — בלעטער געשיכטע פון דער ייִדישער ליטעראַטור, נײַ 1959, ז' 203.

¹² שמעון דובנאָו — ״דער ערשטער קאַמף פון השכלה קעגן חסידות״, יוואָ־בלעטער, װילנע 1931, באַנד 1, ז' 1, ז' 8.

זיין רבי און פֿרײַנד מענדל לעפֿין, וועלכער האָט אין זײַן פֿראַג-
צײַזשער בראַשור נאָך אין יאָר 1791 אָנגעוויזן דעם אופֿן, ווי
אזוי מען דאַרף קעמפֿן קעגן דעם חסידים: דער בעסטער קאַמפֿ-
מיטל — זאָגט לעפֿין — איז סאַטירע; מען מוז אויפֿווייזן די לע-
כערלעכע זײַט פֿון חסידים, די פֿירונג און דאָס טיפֿשות פֿון די
חסידים און בולט שילדערן זײַערע פֿאַרדאַרבענע מידות¹³. מענדל
לעפֿין, דער ערשטער משפּיל, וועלכער האָט ליב געהאַט ייִדיש און
וועלכער ווערט באַטראַכט ווי דער ערשטער ייִדישיסט, כאַטש ער
איז געווען משה מענדעלסאָנס אַ מקורבֿ, אײַדער ער איז צוריק-
געקומען אין גאַליציע, האָט פֿאַקטיש אינספּירירט פּערלען צו
קינסטלערישע קאַנצעפּציעס, כאַטש יוסף פּערל האָט נישט געהאַט
אזאַ פֿאַרערונג פֿאַר ייִדיש ווי זײַן רבי מענדל לעפֿין. ער פֿאַלגט
אים און — ווייל טאַלאַנט האָט אים נישט געפֿעלט — האָט יוסף
פּערל, וועלכער האָט נישט געטראַכט פֿון שאַפֿן אַ קונסטווערק,
גראַד עס יאָ דערגרייכט און ער איז דורך דעם געוואָרן דער גרונט-
לייגער פֿון דעם עפּיסטאָלאַרן זשאַנער אין ייִדיש, דער פֿאַרגײַער
פֿון שלום עליכמס אויפֿטו אין בריווסטיל. בעת „אין דער העבֿ-
רעזשער ליטעראַטור־געשיכטע איז דאָס ווערק לאַ די וואָס ניט
גענוג אָפּגעשאַצט געוואָרן, נאָר מען מעג זאָגן, כמעט ווי פֿאַרזען
געוואָרן, און נאָר דער וואָס קען ייִדיש האָט אָפּילו אין פֿאַראַ-
דירטן לשון־קודש געקענט דערזען, אַז „ער איז געווען אַ קינסט-
לער“ און „מיט דעם פֿרוכפּערדיקן כוח־הדמיון פֿון אַ פּאַעט אַטעמט
ער אַרײַן לעבן און באַוועגונג אין זײַנע טיפֿן“, איז געקומען דער
ייִדישער שפּראַכפֿאַרשער און זעט אין פּערלס ווערק, אַז דאָס איז
„אַ פֿײַנער מאָנומענט“¹⁴. דער קינסטלער אין יוסף פּערל האָט

¹³ ישראל ווינלען — „יוסף פּערל, זײַן לעבן און שאַפֿן“, יוסף פּערלס
ייִדישע כתבֿים, ווילנע 1937, ז' xxvi.

¹⁴ ז. קלמנאוויטש — יוסף פּערל / ייִדישע כתבֿים, „ליטעראַרישער און
שפּראַכיקער אַנאַליז“, ז' LXXV, LXXVIII, LXXXII.

געגעבן דעם קאמפאזיטען פון טאג א זין און חשיבות פארן מארגן...
 ענלעכס איז געשען מיט יצחק-בער לעוויגזאנען; „די הפקר-
 וועלט קען באטראכט ווערן ווי דאס ערשטע אריגינעלע ווערק פון
 דער יידישער השפלה-ליטעראטור אין רוסלאנד“¹⁵. און גאר א
 גרויסער מהלך איז פון אט די ערשטע טריט פון דער השפלה אין
 יידיש ביז יצחק-יואל לינעצקי, וועלכער איז אין זיין באקעמפן די
 השפלה אפשר דער שארפטער, דער בניסיקסטער, דער שטורמיש-
 סטער. „דאס פוילישע יונגל, וואס טראגט שוין אויף זיך דעם קעגן-
 טיקן חותם פון אמתער ליטעראטור און פון שאפנדיקן יחיד, שטייט
 דאך נאך זייער נאענט, לויט זיין תוך און פארעם, צו יענע פרימי-
 טיווע פאלקסביכער, וואס די אומרוקע צינט רעדט זיי ארויס, ווי
 זי זינגט-ארויס דאס פאלקסליד“¹⁶. דאס איז באשטימט פון די
 ערשטע משפילישע ביכער אין יידיש, וואס האבן שטארק פארגרע-
 סערט דעם קאנטינגענט לייענערס. „חסידים, וואס זינען גאר טויט
 ברוגז אויף דעם קול מבשר, ווער שמועסט אויף דיזער ערצעהלונג
 — גאר להורג ולאבד! — האבן אויף יעדער וואך געזוכט דאס
 בלאט און האבן מיט פארגעניגן געלעזן דאס פוילישע יונגעל,
 כאטש אין זיך האבן זיי דעם שרייבער דערפון פערשאלטען די
 ביינער“¹⁷.

שעלטן איז געווען שטארק אנגענומען אין נוסח השפלה. פון
 שעלטן איז מען אריבער צום אויסלאכן. און פון אויסלאכן איז מען
 אריבער צום לאכן, שמייכלען און אויפנעמען קעגנערס מיט הומאָר,
 וואס איז נייטיק אין יעדער געזעלשאפט ווי לופט צום לעבן.

שמואל ראזשאנסקי

¹⁵ זלמן רייזען — פון מענדעלסאָן ביז מענדעלע, וואָרשע 1923, ז' 256.

¹⁶ משה זילבורג — הקדמה צו י. ל. לינעצקי / דאָס פּוילישע יונגל, וויל-

נע 1921, ז' ז.

¹⁷ אַלכסנדר צעדערבוים — „די אָרענדע צו דער ווער אויסגאבע“, אָרעס

15 מיי 1868, ד"ז, ז' י"ז.

יוסף פערל

מגלה שמירין

יוסף פערל

ביאָגראַפישע שטריכן

שאַפט, פילאָסאָפישע ביכער און חקיי־
רהיספרים. געוואָרן איינער פון די
געבילדעטסטע יידן, און וואָס מער גע-
בילדעט, אַלץ מער קעגנער איז ער
געוואָרן צום חסידים. און ווען עס
זינגען געשלאָסן געוואָרן די שולן פון
משכיל הערץ האַמבערג, האָט ער אָפֿ-
געלאָזן זינגען גוטע געשעפטן און זיך
גענומען צו דערציונג־אַרבעט. אין
1809 געגרינדעט אַ שול, מיט וועל-
כער ער האָט אָנגעפירט ביז זיין טויט.
זי איז געוואָרן אַ מאָדעל פאַר אַ סך
ייִדישע שולן געגרינדעטע אין בראַד,
לעמבערג, אומאַן און אָדעס.

שטאַרק באַפרינדט מיט ר' נחמן
קראַכמאַל א״א גדולים פון זיין צייט,
מזלדיק אין זינגען אונטערנעמונגען,
האָט פ. געהאַט אויך גישט ווייניק
צרות, אויסגעשטאַנען רדיפות פון די
חסידים, וועלכע ער האָט ביטער באַ-
קעמפט, און זיין שול איז אָפֿט „באַ-
זוכט“ געוואָרן פון דער פּאָליציי.

מגלה טמירין (דעקט־אויף סודות),
געשריבן אין דער פּאַרעם פון בריוו,
וואָס לאַכן־אויס די רביים און חסידים,
געדרוקט אין העברעיִש 1819 אין ווין,
איז אין פּערלס אייגענער ווערטיע אין
ימיש געדרוקט געוואָרן ערשט דורכן
יוואַ אין ווילנע, אין 1937.

101 פּערל, אַ תלמיד פון משה
מענדעלסאָנס תלמיד מענדל לעפּין, איז
פון די ראַשונים, און נאָך לעפּיגען
דער פּראַמינענטסטער, פון די משכיל-
לים אין מזרח־אַליציע. אונטער זיין
השפּעה האָט ריב״ל זיך אַריענטירט
אין זיין משכילישער אַרבעט.

געב׳ 1773 אין טאַרנאָפּאָל, דאָ
גרויס געוואָרן און דאָ געשטאַרבן אין
1839. ווי אַ בן־יחיד בני אַ טאַטן אַ
גביר, האָט ער געלערנט וויפל זיין
האַרץ האָט געלוסט. און ער איז גע-
ווען הן אַ מתמיד און הן אינטעלעק-
טועל שאַרפּזיניק. צו 14 יאָר חתונה
געהאַט, געבליבן ביים טאַטן אויף
קעסט, וויטער געלערנט, חוץ ש״ס,
פוסקים, אויך פרעמדע שפּראַכן. נאָר
הגם דער טאַטע איז געווען אַ מתנגד,
האָט אים געלאַקט דער חסידים. איז
ער געפאַרן פון איין רבין צום צוויי-
טן. שפּעטער, אַרײַנגעצויגן אין טאַ-
טנס געשעפטן און געפאַרן קיין דײַטש-
לאַנד, האָט ער זיך באַקענט מיט משה
מענדעלסאָנס תלמידים, די מאַספּים,
און איינעם פון זיי, בער גינבורג,
אַראָפּגעבראַכט קיין טאַרנאָפּאָל, גע-
האַלטן 3 יאָר. צו דער זעלביקער צייט,
נאָך פאַר די דײַטיק, געקענט חוץ
דײַטש אויך לאַטיין, פּראַנצייזיש, מאַ-
טעמאַטיק, געשיכטע, נאַטור־וויסנ-

מגלה טמירין

א פון ר' זעליק לעניטשיווער פון זאלין צו ר' זינוול ווערנעוועקער אין קריפען

נעכטן, נאך מעריב, האב איך מיך ביים רבין, זאל לעבן, פאר-
זוימט און האב צוגעהערט זינע צוקער זיסע ווערטער, און האב
משונה גרויס תענוג געהאט, ווארן דער רבי, זאל לעבן, איז נאך
דעם דאווענען זייער אויפגעהויבן געווען און דער שמועס זינער איז
געווען מיט שרעקלעכער דביקות, ווי זיין שטייגער איז תמיד.
מעגסט מיר גלייבן, איך האב פון זינע זיסע ווערטער און פון זי-
נע אינטערעסלעך מיט דעם אייבערשטנס הילף מער געלערנט, וואס
א מענטש קען לערנען פון דער תורה וואס מע הערט פון אן א-
דערן רבי. און איך ווייס אין מיר, איך העט¹ בוודאי נישט מיד
געווארן אים עטלעכע טעג דורך אנאנד אזוי צוצוהערן, נישט צו
עסן און נישט צו טרינקען. נאר דער רבי, זאל לעבן, האט געוואלט
רייכערן די ליולקע און גיין אין בית הפסא אריין, האב איך אים
דערלאנגט די ליולקע, א קויל פניער האט מיר אן אנדערער אויס-
געכאפט. איך בין געגאנגען די ליולקע געבן, האט זיך אן אנדערער
מקדים געווען, און האט געבראכט די קויל פניער. ווי איך האב גע-
זען, דער רבי זאל מאריך ימים זיין האט קיין חשק נישט, איך זאל
אים באגלייטן אין בית הפסא אריין, בין איך אהיים געגאנגען מיט
גרויס שמחה, וואס איך האב די זכיה פון דעם רבינס לייט צו זיין
און וואס דער אייבערשטער האט מיר געהאלפן היינט אזעלכע היי-
ליקע ווערטער פון דעם רבין צו הערן.

ווי איך בין אהיים געקומען, האט מיר מניין ווייב א בריוול אפ-

¹ וואלט.

געגעבן, וואָס אָן אורח פֿון דען שטאַט האָט געבראַכט. ווי איך האָב
 דינן כתבֿ דערזען, האָב איך נאָך מער תענוג געהאַט. ווי איך האָב
 אַבער נאָר אָנגעהויבן דאָס בריוול צו ליענען, האָט מיך אַ ציטער־
 ניש אָנגעכאַפּט, וואָס דו שרעכסט מיר, אַז ביי אַינער פרייץ איז דאָ
 אַ טריפֿה־פסול², וואָס עס האָט אים געשיקט פֿון דעם קורדאָן³,
 וואָס עמעצער האָט דאָרט געדווקט אַנטקעגן אונדזערע לייט, און
 וועדליק ווי דו שרעכסט מיר זאָל דאָס בוך פֿול זען מיט רשעות
 און מאַכט זיך אַ געלעכטער אויס⁴ אַלע אמתע גוטע יידן. ווען נישט
 דו העט עס געווען מיר געשריבן, העט איך עס בשום אופֿן נישט
 געווען געגלייבט. וואָרן נאָך מנין שכל נאָך דאַכט זיך מיר, אַז עס
 איז אַן אוממעגלעכקייט, אַז איצט, וואָס עס איז משונה נאָענט צו
 משיחס צייטן און ווי די גאַנצע וועלט זעט בחוש אַזוי קלאָר און
 אָפֿן די ניסים און די ווונדער, וואָס אונדזערע צדיקים באַווייזן
 כמעט אַלע האַלבע אויגנבליקן, ביי זיי איז דאָך גאָר קיין אוממעג־
 לעכקייט (נישט) פֿאַראַנען. וואָס דאַרף איך זיי צו לויבן? ווער ווייסט
 דען דאָס נישט? די צייטן זענען שוין לאַנג נישטאַ, ווען עס האָבן
 זיך געפֿונען יידן, וואָס האָבן מיט אונדו נאָך געקרייגט. צינד, ברוך
 השם, ווייסט שוין יונג און אַלט, קינד און קייט, וואָס פֿאַר אַ פּוח
 אונדזערע גוטע־יידן האָבן. מען האָט, ברוך השם, געזען גאַנץ עפֿנט־
 לעך, וואָס פֿאַר אַ שוואַרצע מפּלה אַלע אונדזערע שוואַים האָבן
 אינגענומען. ווער ווייסט דאָס איצט נישט, אַז אויף דער וועלט איז
 טאַקע נישט מער פֿאַראַנען נאָך אונדזערע לייט, און אונדזערע גוטע־
 יידן קענען טאָן וואָס זייער האַרץ גלוסט נאָר אַליין. און זיי נייטן
 גאָט, ער זאָל דאָס טאָן, וואָס זיי ווילן, און מיט איין זאַג קערן זיי
 איבער וועלטן. מילא, איז זשע עס יאָ צו גלייבן, אַז איצט זאָל זיך
 עמעצער דאָוואַזשען⁵ אַנטקעגן זיי אַ בוך צו מאַכן און זאָל עס דרוקן
 לאַזן? ווייסט דען דער פֿאַרשווער מחבר נישט זייער גוט, אַז דער

² אַפיקורסיש ביכל. — ³ נאָמען פֿון אַ שטעטל. — ⁴ לאַכט־אַפּ, חזקת.

— ⁵ וואַגן, זיך דערוועגן.

רבי, זאל לעבן, וועט נאָר וועלן, וועט ער דאָך אים אויסרײַסן מיט דעם וואַרצל? ער האָט דאָך אויף דער וועלט די ממשלה ווי אַ מלך. מילא, שטייט זיך אונטער אַזאַ אַ מנוויל אַ בוך צו דרוקן אַנטקעגן אַ מלך? דער אינטערעס האָט מיך אַזוי בײַם האַרץ אַנגעכאַפּט, אַז איך העט גאָר גרינג געקענט קומען אין עצבות, נאָר דער תענוג, וואָס איך (האָב) פֿריער געהאַט בײַם רבין, זאל לעבן, און דער טרונק בראַנפֿן, וואָס איך האָב געטאָן נאָך דיין בריוויל, האָבן מיר פֿאַרטריבן דאָס עצבות, אַז עס איז נישט געבליבן בײַ מיר אַ פּיצעלע איבעריק. נאָר פֿון דעסט וועגן, מוזסט דו וויסן, מוזן מיר טאָן מכוּח דעם בוך, וואָס נאָר מעגלעך איז. לעת עתה האָב איך מורא דעם רבין פֿון דעם בוך צו דערציילן. ער קען דערפֿון, חס ושלום, האָבן אַן אויגנ-בליק עגמת-נפֿש. כאַטש ער האָט שוין אַודאי געהערט די מעשה אויף דעם הימל, פֿון דעסט וועגן קען געמאַלט זײַן, אַז ער וועט דאָס הערן אויף דער וועלט, וועט ער דערפֿון פֿאַרט עגמת-נפֿש האָבן, און ווי דער האָב איך טאַקע מורא, אַז איך וועל עס אים זאָגן, האָט אים אַ ברירה אויסצוקומען, ער זאל זיך אַליין נוקם זײַן אין דעם מחבר. ווייס איך, ער וועט אים אַפֿשר פֿאַרברענען דורך דעם שר פֿון דער תורה און דאָס גלייכן. און לעולם העט איך דאָך גערן, מיר זאָלן דעם רשע זען און מיר זאָלן זיך אין אים נוקם זײַן. מיר העט מיר דאָך אַזוינעם צעריסן אויף פּיצלעך, און ווען אַפֿילו מען קען דאָס נישט, צינדט מען אַזוי אַ בחור גאָר אונטער, איז אַן עק מיט אים און מיט זײַן בוך. על פּן וויל איך הערן, וואָס דו מיינסט, צי זאל איך אים טאַקע ווינטער נישט זאָגן און מיר זאָלן דאָס אונדזעריקע (טאָן), צי זאל איך אים יאָ זאָגן און אים בעטן, ער זאל אונדז דעם בחור אי-בערגעבן, מיר זאָלן אים אַ משפט טאָן.

קודם לכל מוזסטו זען צו טאָן, וואָס מעגלעך איז, דאָס בוך צו באַקומען. מיר זאָלן דערווייל וויסן, וואָס אין דעם שלימזל שטייט אַזוינס, און הננט זשע ווידער זאָלן מיר וויסן, ווי עס הייסט, פּדי מען זאל הייסן אונדזערע לײַט, (זיי) זאָלן עס אויסקויפֿן און עס פֿאַרברענען צו אַל די שוואַרצע יאָר, עס זאל זײַן נאָמען נישט גע-

דאכט ווערן אויף דער וועלט. און, חוץ דעם אלעם, מיר זאלן גע-
ווייר ווערן, ווער דער הינטישער מחבר דערפֿון איז, מיזאל אים
אַנלערנען. ווען אַפֿילו אין בוך זאל נישט שטיין ווער עס האָט עס
געמאַכט, וואָרן ער האָט דאָך אַוודאי דאָס ננייעריקע קדחת פֿאַר
דעם רבין, זאל לעבן, קען דאָך זיין, זיין טריפֿה פּרצוף וועט זיין
פֿאַרנט אויף דעם בוך אַפּגעמאַלט, וואָרן אַזוי איז ביי די רשעים
דער שטייגער. נו, אַז דאָס איז, וועט ער אויך פֿאַרשוואַרצט ווערן,
אַפֿילו ווען ער זאל זיין פֿון אַ פֿרעמדער מדינה. דער רבי, זאל לעבן,
וועט נאָר זיין טריפֿה פּרצוף אַנקוקן, וועט ער שוין מער נישט
דאַרפֿן. מען וועט אויף איין מאָל נישט וויסן וווּ ער איז אַהינגעקו-
מען. מילא, זיי זשע, למען השם, נישט פֿויל אין דעם אינטערעס.
זע צו באַקומען דאָס בוך און שיק עס מיר. וד"ל⁶.

עיקר שכחתי: פֿאַראַכטאַגן שבת איז ביי אונדז געווען אַן אורח
פֿון דעם קורדאן, פֿון דעם לובלינערס לייט. ער האָט דעם רבין פֿון
דעם לובלינער אַ גרוס געבראַכט מיט עטלעכע ניגונימלעך און
דער רבי, זאל לעבן, האָט צו זיי צוגעמאַכט נאָך עטלעכע פֿעל, און
האָט זיי ערשט געמאַכט פֿאַר רעכטע ניגונים, אַז דו וועסט, אי"ה,
זיין ביי אונדז, וועסטו תּענוג האַבן דערפֿון, וואָרן דו וועסט דערפֿון
זען, אַז דער רבי, זאל מאַריך ימים זיין, איז טאַקע דער מלך צווישן
אַלע צדיקים.

ב פֿון ר' זיננול ווערכיעווקער צו ר' זעליק לעטיטשויווער

דיין בריוול האָב איך מקבל געווען און איך האָב דערפֿון תּענוג
געהאַט טאַקע מעין עולם הבא, וואָס איך האָב געהערט פֿון דעם
רבינס געזונט און פֿון דיין געזונט. איך בעט דיך טאַקע, זאלסט מיר
תּמיד שרײַבן פֿון אייער געזונט און פֿון אייערע מעשים טובים. מכוח
דעם בוך, וואָס דו שרײַבסט מיר, איך זאל דיר מנין דעה שרײַבן, אויב
מען זאל דעם רבין, דעם צדיק, דערפֿון זאַגן, דאָכט זיך מיר, מען

⁶ (ראשיית־יבות) ודי למבין, לחכימא: גענוג, ווער ס'פֿאַרשטייט.

זאל דעם אינטערעס טאקע ווינטער האלטן בסוד, ביז מען וועט זען, אז עס איז קיין ברירה נישט, מען מוז אים זאגן, וואָרן עס איז דאָך מעגלעך, אז מ'האָט אין הימל דעם רבין דערפֿון נאָך נישט געזאָגט. האָב איך טאקע מורא, אז ער וועט דאָ אויף איין מאָל פֿון דעם אינ-טערעס אויף דער וועלט געווייר ווערן, וועט ער דעם מחבר פֿלוצ-לינג אויסרניסן מיט דעם וואַרצל, און מיר וועלן דעם הונט, דעם מחבר, גאָר נישט טאָן קעגן. מילא איבער דעם איז בעסער טאקע ווינטער דעם אינטערעס בסוד צו האַלטן.

דאָס בוך צו באַקומען האָב איך שוין נישט איין המצאה געטאָן, און האָב עס נאָך נישט געקענט באַקומען. איין מאָל האָבן מיר אר-מיסטן אַ שמועס דערפֿון געמאַכט מיט שלמה, מ'רופֿט אים בני אונדז שלמה אומביר, הגם ער איז זייער אַ גרויסער בעל-תאווה און האָט גאָר קיין יראַת-שמים נישט, ער איז דאָך אַבער פֿאַרט בנים רבין, דעם צדיק, אַ גרויסער מקורב, און גיט אי געלט דעם רבין, און דערצו איז ער אַ גוטער ברודער. האָב איך פֿון דעם רבין אַ גרוס אַפּגעגעבן און האָב אים אַ בעט געגעבן מכוּח דעם בוך. האָט ער מיר צוגעזאָגט צו ריידן מיט זיין קרובֿה פֿריידע ר' אַניזקס, זי איז אַ בריה נפֿלאַה און איז בני אונדזער פֿרייץ גאָר דאָס אויג, זי זאל באַקומען דאָס בוך, און זי וועט זיין בנים פֿרייץ, און האָט אַוודאי וואַרט געהאַלטן. וואָס דאַרפֿסטו מער: אין צוויי טעג דערויף בין איך געווען בני פֿריידע, האָט זי מיר דאָס בוך געגעבן, וואָס זי האָט אַ נאַכט צופֿאַר, ווי זי איז געווען בנים פֿרייץ, בני אים געגנבֿעט. האָב איך דאָס בוך גענומען און האָב עס געוויזן מנין איידעמל, וואָס איז אַ קורדאַנער און האָט דאָרט געלערנט אין די דניטשערישע שקאַלעס. און כאַטש ער האָט מיט דעם אייבערשטנס הילף דאָס ביסל, וואָס ער האָט דאָרט געלערנט, גאַנץ פֿאַרגעסן, פֿון דעסט וועגן קען ער נאָך די דניטשישע אותיות און קען נאָך גאַנץ גוט דערקענען דעם חילוק פֿון דניטשישע אותיות צו אַנדערע. ווי ער האָט נאָר אַ קוק געטאָן אויף דעם שער פֿון דעם בוך, האָט ער מיר געזאָגט, דאָס בוך איז נישט אַ דניטשיש בוך, וואָרן ער האָט אויף

דעם שער געזען אן אות, וואָס בני זיי איז עס אַ חית און שטייט אין דעם אָנהייב פֿון אַ וואָרט, און דאָס איז אַ זאָך, וואָס איטלעכער ווייסט, אַז בני די דניטשן הייבט זיך קיין שום וואָרט נישט אָן מיט אַ חית, וואָרן אַ דניטש זאָגט דיר תמיד פֿאַר אַ חית אַ האַ. אַט, למשל, חיים זאָגט ער היים, חיה — היה, חזקאל — האַזקל, און אזוי תמיד. און ווידער האָט מנין איידעמל געזאָגט, ער ווייסט אָן דעם בבירור, אַז דאָס גאַנצע וואָרט, וואָס ער האָט געזען אויף דעם שער, וואָס עס הייבט זיך אָן מיט אַ חית, איז נישט אַ דניטשיש, אפֿשר אַ לאַטניש. איך האָב דאָך אָבער גאַנץ גוט געוויסט, אַז דאָס שלימזליקע בוך איז דניטשיש, בין איך דאָך גאַר נישט מסופק געווען, אַז דאָס בוך, וואָס פֿריידע האָט באַקומען, איז נישט דאָס רעכטע, האָב איך עס איר צוריקגעגעבן, זי זאָל עס דעם פריץ ווי- דער שטילערהייט אָפגעבן, נאָר עה⁸ ער וועט זען, אַז עס פֿעלט אים אַ בוך. וואָרן אזוי באַלד ער וועט זען, אַז עס פֿעלט אים אַ בוך, וועט ער די איבעריקע גאַנץ גוט פֿאַרשליסן, און זי וועט שוין דער- נאָך נישט קענען גנבענען דאָס רעכטע בוך. אַז זי וועט אָבער דאָס בוך פֿריער אָפגעבן, וועט זי מן הסתם בוודאי אָן אַנדערש מאַל טאַקע דאָס רעכטע בוך קענען גנבענען.

ווי איך האָב געזען, אַז עטלעכע טעג זינען אוועקגעגאַנגען, וואָס פֿריידע איז נישט געווען ביים פריץ, האָב איך אַ שמועס גע- טאָן מיט דעם סלאַבידזשיקער אַרענדאָר. זיין פריץ איז אַ פֿרענד מיט אונדזערן און, איך ווייס, זינער דאָרף תמיד געלט. האָב איך דעם אַרענדאָר געזאָגט, ער זאָל דעם פריץ זינעם צוזאָגן פֿון זינעט וועגן געלט אויסצוזוכן, און אין שמועס זאָל ער צו רייד ברענגען פֿון דעם בוך, וואָס בני אונדזער פריץ איז דאָ, און ער הערט מ'לויבט עס משונה. און זאָל זען אים אַ חשק צו מאַכן דאָס בוך צו לייענען. און אזוי באַלד דער סלאַבידזשיקער פריץ וועט עס זיך נאָר לייען, קענען מיר זיך אויף דעם אַרענדאָר פֿאַרלאָזן, אַז ער וועט עס אַוודאי

⁷ אויסטשטשער, ווערטערבוך. — ⁸ איידער.

באקומען און וועט עס אונדז ברענגען. איך האָף, עס וועט אַוודאי רעכט זײַן, זײַ געזונט.

ג פון ר' זעליק לעטיטשיווער צו ר' זיננול ווערבויעווקער

וואָס טוט זיך דאָס מיט דיר? נאָך האַסטו דאָס בוך נישט באַקור מען? איך האָב דיר שוין לאַנג געשריבן, אַז עס איז קיין קליינער אינטערעס נישט, און דו האַסט נאָך ביז אַהער גאָר נישט געטאָן. אַפֿשר ביסטו חס ושלום פֿויל דערבײַ, מוז איך דיר נאָך אַ מאַל זאָגן, האַלט דיר דעם אינטערעס נישט פֿאַר גרינג. איך הער, דאָס בוך האַט אויפֿגעבעריט⁹ אַלע פּריצים וואָס לייענען עס און זיי ווילן עס אויף שלימול גאָר איבערזעצן אויף פּויליש. די אַלע וואָס האָבן עס געלייענט מאַכן קאַמעדיעס אויס אונדזערע לײַט און אויס די גוטע יידן. הײַנט האָב איך באַגעגנט דעם פֿאַקטער¹⁰ פֿון דעם סאַ-וועטניק¹¹ גלאַכאַב, האַט ער מיר דערציילט, נעכטן זײַנען בײַ זײַן גוי עטלעכע פּריצים געווען אויף אַ טשײַ¹², זײַנען צווישן זיי אַ ים געווען, וואָס האָבן דאָס בוך געלייענט. האָבן זיי די גאַנצע צײַט אַלץ נאָר פֿון דעם בוך געשמועסט. עטלעכע פֿון זיי האָבן אויס דעם פֿאַקטער זיך געשפּעט געמאַכט און האָבן געזאָגט, ער איז אויך אַ חסיד. איינער פֿון די פּלײַם האַט אים פּלוצלינג גאָר געפֿרעגט, אויב ער ווייסט פֿאַר וואָס יידן שאַקלען זיך איבער דעם דאַוונען. האַט אים דער פֿאַקטער געזאָגט: „איך ווייס נישט“. האַט זיך דער פּלײַ אַנגערופֿן: „זעסטו, איך וועל דיר זאָגן, ווײַל דאָס דאַוונען איז אַזוי ווי אַ זיווג, אַזוי שטייט אין דעם חסידישן ספֿר ליקוטי יק-רים¹³“. אַן אַנדערער האַט אים ווידער געפֿרעגט, אויב עס איז אמת, אַז די גויישע סאַנדעס¹⁴ זײַנען סאַמע קליפּות¹⁵, אַדער אין די סאַנדעס שטעקן פֿונקען פֿון די הייליקע משפּטים. מילא, אַ

⁹ אויפֿגערודערט. — ¹⁰ אַגענט. — ¹¹ (טיטל) ראַטגעבער. — ¹² טײַ. — ¹³ (אויף תּורה) דערשינען אין לעמבערג, תקנײַב. — ¹⁴ געריכטן. — ¹⁵ (קבלה) שטערונגען צו דערגרייכן די ריינקייט, רוחות.

פראסטער מענטש טאָר נישט גיין אין גוי'שע סאַנדעס. דער רבי אָבער מעג יאָ גיין, וואָרן ער גייט נאָר פֿון דעסט וועגן, ער זאָל די הייליקע פֿונקען אַרויסציען פֿון די קליפות. נאָך איינער האָט אים געפֿרעגט, צי ער שמועסט מיט זיי אויך נאָר פֿון דעסט וועגן, ער זאָל פֿון זיי אַרויסשלעפֿן די הייליקע פֿונקען, און זיי זאָלן בלייבן ליידיקע שוויפטשיס¹⁶. און נאָך אַזעלכע שאלות האָבן זיי אים אַלץ געפֿרעגט, אַז ער האָט אַזש איינער פֿאַר דער אַנדערער פֿאַרגעסן. נאָר אַלע שאלות זיינען געווען פֿול אַפיקורסיש ביז אונטער דעם הימל, אַז דער פֿאַקטער האָט עס אַזש נישט געקענט אויסהאַלטן. ער האָט מיר געשווירן, אַז ער האָט אַ גאַנצע נאַכט נישט געקענט שלאָפֿן. עס האָט אים אַקערשט ניט אויס דעם בעט אַרויסגעוואָרפֿן. און אַפֿילו אַז איך האָב אים געזען, האָט ער אַ פנים געהאַט אויף אַלע שוואַרצן געזאַגט. מילא, זעסטו שוין, וואָס עס טוט זיך. על כּן, למען השם, זיי ניט שלעפֿעריק ביי דעם אינטערעס. וואָרן צו דעם אַלעם ציטערן מיר גאָר, די זאָך (זאָל) נישט נתפרסם ווערן און דער רבי, זאָל מאַריך ימים ושנים זיין, זאָל נישט ח"ו דאַרפֿן געווירן ווערן. מילא, זאָג איך דיר אַן ניט איין מאָל נאָר טויזנט מאָל, זאָלסט למען השם ניט שלעפֿעריק זיין ביי דעם אינטערעס, און זאָלסט אַ זריז דערביי זיין, ווי אונדזערע לייט אַנשטייט¹⁷. וד"ל.

ד פֿון ר' זינגול ווערנעווקער צו ר' זעליק לעטיטשווער

אויס זיין בריוול זע איך, אַז דו ביסט איבער דעם בוך אין עצבות, ח"ו. איך פֿאַרשטיי דיך נישט. דערמאָן דיך נאָר; איך וואָס האָב נישט די זכיה אַ גאַנצן טאָג ביים רבין, דעם צדיק, צו איבער-זיצן, אים צו זען, און מיך אין זיין ליכטיקער צורה, וואָס זי לייכט ווי אַ שפיגל, אַנצושפּיגלען, און נאָר איבער דעם, וואָס איך לויב אים און בין אים מפרסם, קען שוין קיין עצבות איבער מיר קיין

¹⁶(קבלה) רערלעך פֿון מנורות. — ¹⁷שטייט-אַן, פֿאַסט.

שליטה האבן, און דו, וואָס דו זעסט אים און הערסט אים זינגען אויך, און פֿאַלסט פֿאַרט צו ציטן אין עצבות אַרנן. דאָס מוז אַוודאי נאָר איבער דעם זיין, וואָס דו האָסט אים זייער משונה ליב, און דיין חולת אַהבה¹⁸, וואָס דו האָסט צו אים, מוז נאָך שטאַרקער זיין ווי די חולת אַהבה וואָס מ'האַט צו נשים. מילא, ציטערסטו גאָר אי-בער, ער זאָל נישט, ח"ו, האָבן עפעס אַ צער פֿון דעם בוך. נאָר וועדליק מיין נאַרישן שכל דאַכט זיך מיר, מחמת מ'שמועסט שוין אַזוי לאַנג ביי אַנך פֿון דעם בוך, האָט דער רבי, דער צדיק, דערפֿון אויבן אויך שוין עס געהערט און ווייסט אַוודאי דערפֿון אַלצדינג. נאָר מן הסתם האָט ער אַוודאי אַ טעם דערויף, וואָס ער וויל איצט נאָך קיין שום פעולה דערצו טאָן. און פֿאַר וואָס ער וויל נישט, טאָרן מיר נישט פֿרעגן, אַזוי ווי מען טאָר אויף דעם אייבערשטן קיין קשיות פֿרעגן, אַזוי טאָר מען אויף אַ צדיק אויך קיין קשיות פֿרעגן. מילא, דאַכט זיך מיר, זאָלסט דו גאָר נישט זאָרגן. עס וועט בוודאי רעכט זיין, נאָר דאָס האָט צו דעם נישט. פֿון דעסט וועגן מוזן מיר טאָן דאָס אונדזעריקע, און איך שלאָף אַוודאי נישט. איך טו וואָס נאָר מעגלעך איז, עס גייט אָבער נישט. מן הסתם וויל דער רבי, דער צדיק, נאָך נישט, מיר זאָלן דאָס בוך באַקומען. וואָס האָט מען דאָ מסופק צו זיין? אַז ער זאָל נאָר וועלן, וועלן מיר עס אַוודאי אין איין אויגנבליק באַקומען.

דער סלאַבידישיקער אַרענדאַר, וואָס איך האָב דיר אַנומלטן געשריבן, האָט אַוודאי אַזוי געטאָן ווי איך האָב אים געהייסן. זיין פריץ האָט אים אַ בריוול געגעבן צו מיין פריץ, ער זאָל אים דאָס בוך לייען דורך דעם אַרענדאַר. מיין פריץ האָט אים אַ בריוול צו זיין פריץ צוריקגעגעבן, דאָס בוך אָבער נישט. און ווי דער אַרענ-דאַר האָט אים געפֿרעגט, אויב ער וועט אים עפעס אַ בוך געבן פֿאַר זיין פריץ, האָט ער אים געענטפֿערט, איך האָב אים שוין אין בריוול מפות דעם בוך געשריבן. און וויל דו האָסט מיר געשריבן,

¹⁸ (שיר השירים ב, ה) קרענק פון ליבשאפט.

אַז אַ טייל פּריצימ, וואָס זינגען געווען בנים סאָויעטניק גלאַכאַב, האָבן געזאָגט, זיי האָבן געלייענט דאָס בוך, האָב איך מיר געטראַכט, דאָס בוך מוז נאָך זיין בני די פּריצימ, איבער דעם קען ער עס דעם סלאַבידשיקער פּריץ נישט לייען. אַזוי באַלד זיי וועלן עס אים אָפּ-ברענגען, וועט ער אַודאי דעם סלאַבידזשיקער שיקן. נאָר האָב איך מורא געהאַט, אפּשר וועט ער דערווייל זען, אַז עס פּעלט אים פֿון זינגע ביכער אַ בוך, דאָס מיין איך, וואָס אונדזער פּריידע האָט בני אים געגנבֿעט, וועט ער דורך דעם זיך דערבייזערן און וועט שוין קיינעם נישט וועלן אַ בוך לייען, אפּילו דעם סלאַבידזשיקער אויך נישט. ער וועט מיינען, דאָס בוך פּעלט אים, ווייל ער האָט עס עמעצן געלייען. בין איך געלאַפֿן צו פּריידען און האָב זי געבעטן, זי זאָל תּיכף גיין צום פּריץ און זאָל שטילערהייט, ער זאָל זיך נישט שטויסן, דאָס בוך צוריקשטעלן. און כאַטש פּריידע איז אויף דעם פּריץ ביז געווען, פֿאַר וואָס ער האָט זי שוין עטלעכע טעג נישט געלאָזט רופֿן, האָב איך איר געזאָגט: הלמאַי אסתר המלכה האָט אַחוורוש אַ צינט נישט געלאָזט צו זיך רופֿן? פֿון דעסט וועגן, אַז יידן זינגען אין אַ צרה געווען, איז זי פֿאַרט געגאַנגען, מוז זי איצט אויך גיין. איז זי טאַקע תּיכף געגאַנגען צום פּריץ און, ווי זי איז נאָר צוריקגעקומען, בין איך צו איר געגאַנגען. האָט זי מיר דער-ציילט, דער פּריץ איז געהאַט געגאַנגען מיט אַ בוך פֿון דער שאַפֿע צום ליכט עפעס דערינען אַרנינצוקוקן, האָט זי דאָס געגנבֿעטע בוך דערווייל צוריקגעשטעלט, אַז ער האָט נישט געזען. און דערנאָך איז ער מיט זיין בוך פֿון דעם ליכט צוריקגעקומען, האָט עס אין שאַפֿע אַרנינגעשטעלט און די שאַפֿע פֿאַרשלאָסן. און דערנאָך האָט זי זיך מיט אים אַ שמועס געמאַכט פֿון טויזנט זאַכן, ביז זי איז אַרויסגע-קומען אויף דעם רעכטן בוך. האָט ער איר געזאָגט, אַז שוין צינט עטלעכע טעג זעט ער עפעס דאָס בוך נישט. דער סלאַבידזשיקער האָט אים געשריבן, ער זאָל עס אים לייען, האָט ער אים געענט-פֿערט, ער ווייסט נישט וווּ עס איז אים אַהינגעקומען. נאָר אַן דעם אפּילו העט ער עס אים אויך נישט געליגן, האָט ער געזאָגט,

וואָרן ער איז אַ פּליט¹⁹ און בפרט דאָס בוך לייט ער נישט אויס דעם הויז אַרויס, וואָרן אין דער מדינה איז עס נישט צו באַקומען. אַט דאָ פֿאַר עטלעכע טעג זינען בני אים געווען עטלעכע פּריצים פֿון דער גובערניע, האָבן זיי אים געבעטן, ער זאל זיי דאָס בוך ליינען אַהיים, האָט ער נישט געוואָלט. נאָר בני אים (אין) דער היים האָבן זיי עטלעכע בלעטלעך געלייענט און די, וואָס האָבן קיין דייטשעריש פֿאַרשטאַנען, האָבן געבעטן די איבעריקע זיי זאלן עס אויף פּויליש אָדער רוסיש צו פֿאַרשטיין געבן. האָבן אַלע דאָס בוך זייער משונה געלויבט. ווי ער האָט דאָס אַלץ פֿריידען דערציילט, האָט זי אים געפֿרעגט: איז דען דאָס בוך אַזוי גראַב, אָז זיי האָבן בני דיר נאָר עטלעכע בלעטלעך דערפֿון געקענט אויסלייענען? האָט דער פּריץ איר געזאָגט: וואָרט, איך וועל עס זוכן, אפֿשר וועל איך עס געפֿינען, וועל איך עס דיר ווייזן. און אַזוי איז ער צוגעגאַנגען צו דער שאַפֿע, האָט געזוכט און האָט עס איר געוויזן. האָט פֿריידע דער-קענט, אָז עס איז דאָס נעמלעכע בוך, וואָס זי האָט געהאַט געגנבֿעט. דער פּריץ האָט אויפֿגעמאַכט דאָס בוך, האָט דערינען אַרבינגעקוקט און האָט געפֿרעגט: פֿריידע, ווייסטו וויל, אָז גאַט האָט אַ ווייב און אַ קעפּסווייב? פֿריידע האָט געלאַכט דערצו. וואָס לאַכסטו? — האָט זיך דער פּריץ אָנגערופֿן — דאָס שטייט דאָך אין ר' וואַלף זיטאָ-מירש ספֿר. נאָך דעם האָט ער איר געזאָגט: דאָס בוך איז בני מיר זייער חשובֿ, און מחמת איך האָב עס עטלעכע טעג נישט געזען, מוז איך עס פֿאַרשליסן אין דעם קליינעם שאַפֿקעלע, וואָס איז אין דער גרויסער שאַפֿע איבערווייניק.

ווי פֿריידע האָט מיר דאָס דערציילט, האָט מיר אַזש אַ ציטער-ניש אָנגעכאַפט און טאַקע אַ פעס אויף מיין איידעם אויך. וואָרן ווען ניט ער, העט איך דאָך דאָס בוך נישט געווען אָפּגעגעבן. נאָר טאַקע אין מיטן האָב איך [מיד] מיישבֿ געווען, פֿאַר וואָס בין איך דאָס ביז אויף מיין איידעם, ווייל ער קען קיין דייטש נישט. נו,

¹⁹ פּלוט, פּלוידערזאַק, פּאַרדרייט זיך אַליין מיט די רייד.

אדרבא, קער איך דערפֿאַר ביז זיין? פֿאַרקערט, דורך דעם קער ער ביי מיר חשובֿ צו זיין אָן אָן עק. איך זע, כאַטש ער האָט דורך דער קורדאַנער גזירה געמוזט לערנען, קען ער פֿאַרט נישט דאָס היג-טישע לשון, וואָס דאָס טריפֿה פסול איז דערמיט געדרוקט. איך בין אַהיימגעלאָפֿן פֿאַר שמחה און האָב מיין איידעמל אויסגעקושט איטלעכס גליד, וואָס ער (קען) קיין דניטש נישט, און איך האָף, עס וועט אַוודאי אויס אים אי"ה זיין אַ פֿינע כלי, און מיר וועלן זיך אָן אים מפות דעם בוך אויך העלפֿן. מילא, וואָס דאַרף איך, דאָס ער זאָל קענען דניטשעריש, מיר איז טויזנט מאָל ליבער, מיר זאָלן געהאַלפֿן ווערן דורך עפעס אַנדערש, נישט דורך אים.

ה פון ר' זעליק לעטיטשיווער צו ר' זיננוול ווערכוועקער

אמת, וועדליק ווי דו שרייבסט מיר, ביסטו נישט פֿויל מפות דעם בוך און טוסט וואָס דו קענסט דאָס בוך צו באַקומען, און מן הסתם וויל נאָך דער רבי, זאָל לעבן, נישט, מיר זאָלן עס באַקומען. נאָר וואָס זאָל איך דיר זאָגן, דער חילול השם פֿאַר די גוטע-יידן און פֿאַר אַלע אונדזערע לייט ביי די גוים איז גאָר קיין פשוט נישט, אַלע טאָג ווערט ער גרעסער.

היינט האָט מיר אונדזער ר' אַהרן לאַזערס דער וויינשענקער דערציילט נעכטן ביי נאָכט האָבן ביי אים עטלעכע גובערסקי טשיי-נאָוניקעס²⁰ געשיכורט, האָבן זיי די גאַנצע צייט פֿל הגעלעכטער און פֿל הגעשפעט געמאַכט אויס דעם רבין, זאָל לעבן, אויס אַלע צדיקים און אויס אַלע אונדזערע לייט. איינער האָט אים געפֿרעגט, אויב אַ חסיד קען פֿון וויין אויך באַקומען התלהבות ווי פֿון מעד, אָן אַנדערער האָט אים געזאָגט: זעסטו, אַהרן, איך זיך מיר דאָ און טרינק מיין וויין, אַזוי ווי דער בן-מלך, און איז זיך טאַקע אַזוי מדבק צום טאַטן צום מלך. דאָס טעכטערל, ר' אַהרנס, האָט גע-האַט איינעם פֿון די שיפורים דערלאַנגט אַ בוטעלקע וויין. האָט זי

²⁰ (העכערט) באַאמטע פון דער גובערניע.

דער פלג געפֿרעגט, אויב זי ווייסט, אָז מען לערנט תורה, מוז מען דער תורה די קליידער אויסטאָן, וואָרעם די תורה איז געגליכן צו אַ פלה. און אָזעלכע ניבול־פה האָבן די שיפורים גערעדט, וואָס אונדזער ר' אהרן האָט עס נישט געקענט אויסהאַלטן, און איך אָפֿילו, בנים דערציילן נאָר, האָב איך געמיינט, איך פֿאַל־אַנידער. פֿאַר גרויס עגמת־נפשׁ, וואָס עס האָט מיר אָזש בנים האָרץ אָנגעכאַפט, בין איך געגאַנגען צו ר' יאַסל פֿראַדלס. דו קענסט אים בוודאי, ער איז פֿון דעם רבינס לייט. ער איז אַ משונהדיקער בריה. זיין כתב איז פֿלאַי־פֿלאַי־פֿלאַים. און האָב אים דערציילט די גאַנצע מעשה. ער האָט כמעט ווי געוויינט, ווי ער האָט עס געהערט. איז ער גע־גאַנגען און האָט מיר געגעבן אַ פֿאַרחתמעט פּויליש בריוול פֿון דעם וויצע־גובערנאַטאָר צו דיין פּריץ. אין דעם בריוול בעט דער וויצע־גובערנאַטאָר דיין פּריץ, ער זאָל אים לייזן דאָס רעכטע בוך אויף עטלעכע טעג. ר' יאַסל האָט מיך פֿאַרזיכערט, אָז ווער עס קען דעם וויצע־גובערנאַטאָרס כתב, וועט שווערן, אָז ער האָט דאָס בריוול מיט זיין אייגענער האַנט געשריבן, מילא, על־כן זע נאָר, למען השם, דאָס בריוועלע וואָס איך שיק דיר דאָ, זאָל אַזוינער, וואָס דיין פּריץ קען אים נישט, דיין פּריץ איבערגעבן. ער זאָל אים זאָגן, ער איז אַ שליח־מיוחד מיט דעם בריוול. און אַזוי וועלן מיר דאָס בוך אַוודאי באַקומען, וואָרן דעם וויצע־גובערנאַטאָר וועט דאָך דיין פּריץ נישט מעיזן זיין. בפרט דעם שבת, אויף דעם שלש־סעודות, האָט דער רבי זאָל לעבן געזאָגט: ר' יאַסל פֿראַדלס איז אַ גרויסער בריה. מילא, דאָכט זיך מיר, אָז דער רבי האָט אַ קוק געטאָן, אָז נאָר דורך ר' יאַסל פֿראַדלס וועט מען דאָס בוך באַקומען. דו ווייסט דאָך, אָז אַלע אונדזערע הייליקע ספֿרים, בפרט דער ןעם אלימלך זאָגט, אָז אַלצדינג, וואָס אַ גוטער־ייד זאָגט, טוט און מאַכט, איז אַלץ נישט פשוט, נאָר מעשה ניסים. זיי געזונט.

ו פון ר' זינול ווערכעווקער צו ר' זעליק לעטיטשיווער

איך שיק דיר אַ שליח מיוחד, וואָרן דער אינטערעס איז גאָר

קיי קאטאוועס נישט. ווי איך האָב דנין בריוול דערהאַלטן, בין איך אַרויסגעגאַנגען אויף דעם מאַרק, איך זאָל מיך אומקוקן אויף אַ מענטשן, וואָס דער פּריץ קען אים נישט און וואָס מיר זאָלן זיך קענען אויף אים פֿאַרלאָזן. האָב איך דערזען דעם מלמד פֿון ווער-ביטש. ער איז פֿון דעם רבינס לייט. און מחמת ער קנעלט שוין פמה שנים, דערפֿאַר קען ער גוט ריידן פּויליש. ער איז אויך אַ שטיקל מאַרשעליק, גאַר קיין נאַר נישט: האָב איך אים געגעבן דעם בריוו בסוד. ער האָט געמיינט, די וועלט איז זיין, און האָט דעם פּריץ דעם בריוו געגעבן. דער פּריץ האָט אים געזאָגט, אין צוויי טעג גייט די פּאַטשט פֿון הי צו אַנך, וועט ער שוין מיט דער פּאַטשט דעם וויצע-גובערנאַטאַר אַ תּשובֿה שרייבן אויף זיין בריוול. דער מלמד האָט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט און האָט געפֿרעגט דעם פּריץ, אויב ער דאַרף נישט עפעס צושיקן דעם וויצע-גובערנאַטאַר טאַר, האָט אים דער פּריץ געענטפֿערט: „איך האָב אים גאַר נישט צו שיקן“. האָט זיך דער מלמד געמאַכט פֿאַר אַ בהמה און האָט גע-זאָגט צום פּריץ: „אַז איך האָב נישט געפּוועלט וואָס אין דעם בריוו שטייט, גיב זשע מיר דעם בריוו צוריק“. האָט דער פּריץ אים גע-זאָגט: „דו ביסט אַ נאַר, דער בריוו בלייבט ביי מיר, און איך וועל מיט דער פּאַטשט אויף דעם בריוו אַ תּשובֿה שרייבן“.

איבער דעם שיק איך דיר אַ שליח מיוחד, איר זאָלט זען צו טאָן וואָס מעגלעך איז, איר זאָלט דעם בריוו, וואָס דער פּריץ וועט שרייבן צום וויצע-גובערנאַטאַר, פֿון דער פּאַטשט אַראָפּבאַקומען. וואָרן אַז דער בריוו וועט אַנקומען צום וויצע-גובערנאַטאַר, וועט ער הייסן אונטערזוכן דעם אינטערעס, און אַפֿשר קען ער ר' יאַסל פֿראַדלס, קען ח"ו אַרויסקומען דערפֿון אַ ביטער שפּיל.

ז פֿון ר' משה פּישלס אין נירגאָד צו ר' גדליהו באַלטער אין אַקלו

איך בין דיר מודיע, אַז מיר גייט עס בניים שווער אין הויז ב"ה זייער גוט. איך ווער ביי אים און ביי זיין גאַנצער פֿאַמיליע אַלע טאַג חשובֿער. דער שווער, זאָל לעבן, האָלט מיך מיט דעם איי-

בערשטנס הילף מיט אלעם אויס, איך זאל קענען זיצן און לערנען, און איך האב מיך טאקע אוועקגעלייגט פֿון אלע עסקים און זיך נאָר אין בית-המדרש. הלוואַי דער אייבערשטער זאל מיר העלפֿן, ווי לאַנג איך וועל לעבן, זאל איך מיך קענען אַזוי פֿירן. איך קען דאָך נישט וואָס אַנדערע מַזנס גלייכן, אַרומצוגיין לידיק און צו שמור-עסן אַ גאַנצן טאָג נאַרישקייט. איך האָב פֿון נישט אויף דער וועלט אַזוי אַ תּענוג ווי פֿון דעם לערנען, און איך ווינטש מיר נאָר טאָג און נאַכט צו לערנען, איך זאל זוכה זיין צו דערגרייכן דאָס, וואָס אַ מענטש איז מחויב אויף דער וועלט צו דערגרייכן, און געלויבט איז דער אייבערשטער, צען יאָר, ביז הונדערט יאָר, בין איך שוין ביים שווער אין הויז, און האָב נאָך ניט אַן איינציקן טאָג לידיק צוגע-בראַכט.

נאָר (עס) ווערט מיר אלע מאָל אַ לאַך אין האַרץ, אַז איך דער-מאָן מיר, אַז נאָך דעם דין-תּורה וועל איך ח"ו מוזן אוועק פֿון דעם שווער, ווייל איך האָב קיין קינדער נישט. איך ווייס נישט, צי איז דער פֿעלער אין מיר, צי אין מנין ווייב. מנין ווייב האָט שוין גע-פרוּווט אַ גוזמא סגולות און רפּואות, וואָס אַלטע ווייבער, באַבעס און בעלי-שמות האָבן איר געראָטן. זי האָט אויך שוין די הננ-טיקע צדיקים אויף פּדיונות געגעבן. עס האָט אָבער אַלצדינג נישט געהאַלפֿן. און כאַטש איך האָב פֿריער געוואָסט, אַז די אַלע זאַכן זינען נישט ווערט אַ גראַשן, האָב איך געמוזט מנין ווייב נאַכגעבן, וואָרן זי האָט מיך זייער געדולדט. און כאַטש זי האָט געזען, אַז וואָס זי האָט איבערגעטאָן העלפֿט נישט, הערט זי פֿון דעסט וועגן נישט אויף נאָך ווייטער נאַכצופֿרעגן אויף אַזוינע, ווי דער שטייגער פֿון ווייבער איז, איצט איז זי געווייר געוואָרן, אַז אין דיין שטאָט איז עפעס דאָ אַ רבי, מאַכט זי מיך משוגע, איך זאל מיט איר צו אים פֿאַרן. איך האָב מיך קוים געקענט בני איר אויסבעטן, זי זאל מיך צו רו לאָזן, ביז איך וועל דיר שרײַבן און וועל געווייר ווערן, אויב עס שטעקט עפעס אין דעם רבין אַדער נישט. איך האָף, דו האַסט נאָך נישט פֿאַרגעסן אויף אונדזער אַלטער פֿרינדשאַפֿט, און וועסט

מיר בוודאי ראָטן ווי דער אמת איז. איך בעט דיך זייער, ליבער פֿריינד, שרייב מיר דעם גאַנצן אמת, וואָרן אָז עס איז נישט, איז אָן עבירה איך זאָל מיך עטלעכע טעג פֿון דעם לערנען מבטל זיין און זאָל נאָך דערצו הוצאות בחינם האָבן. מיר קוקן־ארויס אויף דיין תשובה. זיי געזונט.

ח פון ר' זעליק לעטיטשיווער צו ר' זיננול ווערנעווקער

גאָט געלויבט איז ער, טאָקע גאָר דעם רבין זאָל לעבן האָבן מיר עס צו פֿאַרדאַנקען, אין זיין זכות איז אונדז אַ גרויסער נס גע־שען. מיר האָבן דעם בריוו פֿון דער פֿאַטשט באַקומען. מיר האָבן דעם פֿאַטשטמניסטער דורך זיין פֿאַקטער אַ מתנה געשיקט, ער זאָל דעם בריוו, וואָס פֿון דיין פֿרייז וועט אַנקומען צום וויצע־גובער־נאַטאַר, צונעמען און אים אונדז געבן, וכן הוה, וואָס זאָל איך דיר זאָגן? ווי איך האָב דעם בריוו באַקומען, בין איך מיט אים געלאָפֿן צו ר' יאָסל פֿראַדלס. איז ער מיר אַרומגעפֿאַלן אַרום דעם האַלדז און האָט מיר אַנגעהויבן צו קושן אָן אַן עק, איר ווייסט גאָר נישט, האָט ער מיר געזאָגט, וואָס פֿאַר אַ טובה איר האָט דאָ מיר מיט דעם בריוו געטאָן. איך האָב איצט אויף מיר אַ גרויסן פֿראַצעס, וואָס נאָר דער וויצע־גובערנאַטאַר קען מיר העלפֿן. מילא, ווען דער ווי־צע־גובערנאַטאַר העט געוויר געוואָרן פֿון דעם בריוו, העט ער מיך ח"ו געווען געבראַכט פֿון דעם לעבן.

און פֿאַר דעם, וואָס דו האָסט אונדז מודיע געווען פֿון דעם בריוו, האָט מיר ר' יאָסל פֿראַדלס געזאָגט, איך זאָל דיך לאָזן גריסן פֿון זינעט וועגן, און האָט מיר צוגעזאָגט, אָז דו וועסט נאָך דאַרפֿן אַרענדערסקע קוויטעס פֿאַר דיין ברודער, וועט ער דיר אומזיסט שרייבן.

ניס וועל איך דיר שרייבן: דער ווינשענקער וואָלף דובנער האָט פֿאַר עטלעכע וואָכן זיין טאַכטער חתונה געמאַכט מיט אַ קור־דאַנער אַלמן, ער הייסט מרדכי גאַלד. דער מרדכי קריגט משונה אויף דעם רבין זאָל לעבן און אויף אַלע גוטע־יידן, וואָס האָט מען

דאָ מסופק צו זײַן, אַז דער בחור איז אַוודאי אַ גרויסער נואף. ער איז אַבער נאָך אַן ערגערער שלימזל ווי זײַן שווער, וואָרן וואָלף האָט פֿאַרט נאָך קיין מאָל די העזה נישט געהאַט עפֿנטלעך אַנטקעגן דעם רבין צו גיין. דער מרדכי אַבער איז זיך אַ פראַסטער אַפיקורס און אַ רעכטער שמאַדילניק²¹. ער קוקט־אַרײַן אין די טריפֿה פסולן זייערע און רעדט איבער שכם און איבער יוסף, אויף גאַט און אויף דעם רבין זאָל לעבן. דאָס אַליין איז אים נאָך נישט גענוג. ער רעדט נאָך אַן דעם שווער זינעם, ער זאָל טאַקע עפֿנטלעך גיין אַנטקעגן רבין. און כאַטש דער שווער האָט די העזה נישט עפֿנטלעך עפעס צו טאָן, טוט ער דעם רבין זאָל לעבן אונטן אַרום וואָס ער קען און בילט אויף אים שטילערהייט וווּ ער קען נאָר.

און מחמת דער מרדכי פֿאַרט צו צײַטן אַרום אויף די שטעט־לעך פראַדוקטן צו קויפֿן, איז דאָך מעגלעך, ער זאָל צו אַנזך אויך קומען, על כּן, זאָלסטו וויסן ווי זיך מיט דעם בחור נוהג צו זײַן. פּדי זאָלסט אים אַבער תּיכּף דערקענען, וועל איך אים דיר אַפּמאַלן ווי ער שטייט און גייט. ער איז אַ לויבנדיקער יונג, אַרום און אַרום מיט קרייזלעך (פֿון דעסט וועגן, אַז דער רבי זאָל לעבן האָט מיר אַ מאָל מיט דער האַנט אַ מאַך געגעבן איבער דעם פנים, האָב איך געזען, אַז עס איז נאָר אַ פֿאַרברענטע האַלאָוונע²² און גייט מיט בנּהאַר²³ און האָט טשאַקעדיקע²⁴ קליידער, מיט אַ האַלדובאַנד, שמועסט זיך גאַנץ פּאַוואַליטשקע, איז אַ גרויסער רעכנ־מניסטער, קוקט אַ מאָל אויך אין אַ ייִדיש ספֿר אַרײַן, נאָר פֿון דעסט וועגן האָט ער זינט ער לעבט נישט אַנגעקוקט אַ ספֿר פֿון אונדזערע גוטע־יידן. ווי מיר דאַכט זיך, איז ער אַ שטיקל משוגע. קודם לפּל קען ער נישט ליינדן אַ פֿלעקל אויף די קליידער, גיט גויישע בעטלערס נדבֿות, טרינקט קיין בראַנפֿן נישט, רייכערט קיין ליולקע (נישט) און גייט זומער און ווינטער אין אַ קאַפּעליוש. און מחמת אין אונ־

²¹ בײַ אים רעכט אַפילו זיך צו שמדן. — ²² גלאָוונע, אַפּגעברענט האַלץ. — ²³ פרעמדע האַר. — ²⁴ רייצניקע, וואָס זוכן צו פאַרנאַרן.

דזער גאנצער גובערניע איז ב"ה אזוי אַ בחור נישטאָ, איך בין אפילו מסופק אויב אין אונדזער גאנצער מדינה אזוינס איז דאָ, וועסטו אים דורך די סימנים אַודאי דערקענען און וועסט וויסן וואָס מיט אים צו טאָן, וואָרן ער איז קיין פשוטער רשע נישט און זייער אַ גרויסער מתנגד.

ט פון ר' זעליק לעטיטשינער צו ר' זיננול ווערכוועוקער

נאָר וואָס דעם פאַטשטממ־סטערס פאַקטער, וואָס איז פאַקטער ביים וויצע-גובערנאַטאָר, איז פֿון מיר אַוועקגעגאַנגען. ער האָט מיר דערציילט, הַננט איז דין פריץ געווען ביים וויצע-גובערנאַטאָר, האָט אים דאָס בוך געגעבן און האָט זיך פאַרענטפֿערט, פֿאַר וואָס ער האָט עס אים נישט געשיקט דורך דעם שליח, ווי דער וויצע-גובערנאַטאָר האָט דאָס דערהערט, האָט ער זיך אַנגעהויבן צו צלמען, און האָט געזאָגט: „איך ווייס פֿון קיין בוך, פֿון קיין שליח און פֿון קיין בריוו“ — און האָט געבעטן דין פריץ, ווי ער וועט נאָר אַהיימ קומען דעם בריוו שיקן, וואָס אַ שליח האָט אים אַפגעגעבן פֿון אים. דין פריץ האָט געזאָגט, ער וועט עס אַוודאי טאָן, און האָט גע-שווירן. ער האָט געוואָלט דעם בריוו מיטנעמען און האָט אים פֿאַר-געסן אויף דעם טישל נעבן בעט, און אזוי באַלד ער קומט נאָר אַהיים, וועט ער אים דורך אַ שליח מיוחד דעם בריוו שיקן. ע"כ ²⁵, למען השם, שלאָפֿט נישט, לויפֿט, טוט וואָס מעגלעך איז, איר זאָלט דעם בריוו באַקומען, און עה דין פריץ וועט אַהיימקומען. וואָרן נישט גענוג דער וויצע-גובערנאַטאָר האָט דאָס בוך גענומען, וועט עס לייענען און וועט דעריבער דעם רבין און אונדזערע לייט אזוי אַ שונא ווערן ווי דין פריץ, וועט ער נאָך הייסן סלעדסטוועס ²⁶ מאַכן, ווער עס האָט דעם בריוו געשריבן און ווער עס האָט אים געבראַכט צו דין פריץ. קען דערפֿון אַרויסקומען אַ גאַנץ שלימזל, ניט מיט מנין מויל גערעדט, פֿאַר אונדז און פֿאַר דעם שרייבער.

²⁵ על-כן, דעריבער. — ²⁶ (רוס) אויספאַרשונגען.

וואָס האָט איצט, אָן דעם, שוין אַ גרויסן פּראָצעס אין דער גובערניע.

ע"כ, למען השם, דעם בריוו תיכף כראות כתב זה²⁷ צו באַקוֹ-מען. ער ליגט אויף דעם טישל נעבן בעט. דו זאָלסט אָבער נישט נעמען אָן אַנדערן בריוו, עס זאָל נישט אַזוי זיין ווי מיט דעם בוך, וואָס פֿריידע ר' אַנזיקס האָט גענומען. זאָלסטו וויסן, אויף דעם קאַנווערט פֿון דעם בריוו איז דאָ אַ קלעק פֿון טינט און אויף דער אַנדערער זייט, וווּ די חתימה איז, געפֿינט זיך אַ קאַפּ פֿון טריפֿ-וואַקס, וואָס ר' יאַסל פֿראַדלס האָט באַקאַפּעט²⁸ בשעת מעשה ווי ער האָט דעם בריוו פֿאַרהתמעט. נאָר למען השם נישט פֿויל צו זיין און נישט אַפּצולייגן. און וואָס דו וועסט דאַרפֿן דערצו געלט, זאָל-סטו נעמען פֿון דעם ארץ-ישראל-געלט אָדער פֿון ר' מאיר בעל הנס-פּושקעס. וואָס האָט מען דאָ צו שמועסן, מען דאַרף אַוודאי קיין גרעסערע מצווה ווי די, אַזוי פֿיל מענטשן צו ראַטעווען, און פֿאַרט בני אָן עסק וואָס איז נוגע דעם רבין זאָל לעבן.

גלייב מיר, וואָס זאָל איך דיר זאָגן, מיר האָבן נעכטן תענוג געהאַט אָן אַ שיעור און אָן אַן ערך. אַ כּפּרה אַלע תענוגים פֿון דער וועלט און פֿון יענער וועלט פֿאַר דעם תענוג, וואָס מיר האָבן נעכטן געהאַט.

די לבנה האָט געשניט גאָר אויסטריש²⁹ און מיר זינען אַלע געגאַנגען, דער רבי זאָל לעבן פֿריער און מיר אַלע נאָך (אים). אַלע זינען מיר געווען מבוסם, אַ טרינקל געהאַט, פֿון דעם שלוש-סעודות, און האָבן אַזוי מקדש געווען די לבנה. און דערנאָך זינען מיר געגאַנגען צום רבין צוריק אַהיים און האָבן דאַרט ערשט געזונגען. העסטו געזאָלט זען דעם רבין, זאָל לעבן, אין שטוב זיך אַרומגיין אַהין און אַהער מיט דער לאַנגן ליולקע-ציבעק און זייער אַ ווילן טשאַמבער אויף דעם אַקסל פֿאַרוואַרפֿן, און אַז ער האָט חשק באַ-קומען, האָט ער אונדז עפעס אַ זאָגל געטאַן, וואָס מיר זינען דער-

²⁷ גלייך נאָכן זען דעם בריוו. — ²⁸ אַנגעטריפט. — ²⁹ אויסטערליש.

פֿון דיק און פֿעט געוואָרן. דאָס האָט דיר אַזוי געדויערט ביז האַלבע נאַכט. מעגסט מיר גלייבן, מעהעט ⁸⁰ מיר געמעגט געבן דאָס עשיי-רות פֿון דער גאַנצער וועלט און דעם גאַנצן עולם-הבא פֿון אַלע רביס און פֿון אַלע לומדים, וואָס זינען דאָ אויף דער וועלט. העט איך נישט גענומען פֿאַר דעם תענוג, וואָס איך האָב געהאַט. מילא, דאָכט זיך מיר, אַז אין איין עסק, וואָס דעם רבין זאָל לעבן גייט-אַן, דאָרף מען אַוודאי ניט שלאָפֿן און זיך עס פֿאַר אַ זכיה האַלטן, אַז מע קען עפעס טאָן פֿון זינעט וועגן.

י פֿון ר' זיננול ווערכעווקער צו ר' זעליק לעטיטשינער

וואָס זאָל איך דיר דאָ זאָגן — אַט דאָ האָב איך צוגעזען דעם זכות פֿון דעם רבין, דעם צדיק! איך האָב דאָך אַוודאי דעם בריוו באַקומען עה דער פרייץ איז נאָך אַהיימגעקומען, און דאָ שיק איך אים דיר, זאָלסט זען, אַז עס איז דער רעכטער. ווי אַזוי אַבער דער נס איז אונדז געשען, מוז איך דיר די גאַנצע מעשה דערציילן. אונדזער בשמים-קרעמער ר' יעקל רבקהס קענסטו דרך בוודאי. ער איז פֿון דעם רבינס לייט און איז זייער גוט באַקאַנט מיט דער קליטשניקע ⁸¹ פֿון אונדזער פרייץ. איז דער ר' יעקל אַריבערגעגאַנג-גען צו דער קליטשניקע און האָט פֿאַר איר ממש געוויינט און האָט איר געשענקט אַ האַלב טויף רענדלעך. איז זי מיט אים אַוודאי גע-גאַנגען אין דעם פריצס שלאָף-חדר אַרײַן און האָט דאָרט דאָס בריוול מיט די סימנים, וואָס דו האָסט מיר געשריבן, פֿון דעם טישל גע-נומען און האָט עס ר' יעקלען געגעבן. און מחמת אין אַלע פושקעס, אין די פֿון אַרץ-ישׂראל און אין די פֿון ר' מאיר בעל-הנס, איז נישט מער געווען ווי צוויי רענדלעך, וואָרן ערשט פֿאַר עטלעכע טעג זיי-נען הי געווען דעם רביס משולחים און האָבן די אַלע געלטער פֿאַר-נומען צום רבין, און די קליטשניטשקע האָט ניט אַנדערש געוואָלט, נאָר מ'זאָל איר די זעקס רענדלעך תיכף געבן, האָב איך געמוזט

⁸⁰ אַפילו ווען מ'וואָלט מיר געגעבן. — ⁸¹ שליסל-האַלטערין.

נעמען די יד ³² און די בלעדן פֿון דער ספֿר־תורה און האָב זיי פֿאַר־זעצט בניּם לישניצי ³³ פֿאַר פֿיר רענדלעך און האָב אים צוגעזאָגט דריי גראַשן פֿון דעם רענדל אַ וואָך. און דאָס איז נאָך אַלץ אונ־דזער מזל געווען, וואָס איך האָב דעם אינטערעס גיך געמאַכט. וואָרעם קוים איז ר' יעקל מיט דעם בריוו אַוועקגעגאַנגען, איז אָנגע־קומען דער פֿרייז, און ווי ער איז נאָר פֿון דעם וואָגן אַראָפּגעקראַכן, האָט ער תּיכּף אָנגעהויבן דעם בריוו צו זוכן. העסטו דאָ געזאָלט זען, וואָס דאָ האָט זיך געטאָן, ווי ער האָט דעם בריוו נישט געפֿיר־נען? ער האָט געזאָלט אַלע אויסהרגענען. אויס זיין שלאָפּשטוב אַרויס זאָל מען קענען אַ בריוו גנבֿענען! נאָר אונדזער פֿריידע, וואָס איז געקומען פֿלומרשט אים מקבל פנים צו זיין, און די קליטש־ניטשקע האָבן אים אינגענומען, האָבן אים געבעטן, ער זאָל זיך נישט אַזוי שטאַרק מרגז זיין. ביי אים אויס דעם שלאָפּשטיבל, האָבן זיי אים אינגערעדט, האָט אַוודאי קיינער קיין בריוו געגנבֿעט, נאָר מן הסתּם האָט ער אים צו זיך גענומען און האָט אים געמוזט אויף דעם וועג ערגעץ פֿאַרלירן, און אַזוי איז אים דער כּעס אָפּגעגאַנגען. נאָר דעם קנעכט, וואָס איז בשעת מעשה, ווי דער מלמד האָט אים דעם בריוו געבראַכט, אין שטוב געווען, דעם האָט ער אָנגעזאָגט, ער זאָל דעם שליח פֿון דעם בריוו זוכן, און אַז ער וועט דעם שליח אים ברענגען, האָט ער דעם קנעכט צוגעזאָגט אַ שיינע מתנה דער־פֿאַר צו געבן.

לעולם איז דאָך אַבער דער מלמד גאָר נישט דאָ הי, וואָרן ער קנעלט אין אַ דאַרף. האָט אים דער קנעכט געזוכט, געזוכט, ביז ער איז מיד געוואָרן זוכנדיק, און דערוועגל וועל איך דעם מלמד מודיע זיין, ער זאָל זיך נישט דערוועגן צו קומען אין שטאַט אַרניין, ביז מען וועט אין דער מעשה נישט פֿאַרגעסן.

³² ווינצינגער (בניּם ליינען די תורה). — ³³ וואָלדהיטער.

יא פון ר' זעליק לעטיטשיווער צו ר' זיננול ווערבוטעווקער

דיין בריוול האָב איך מקבל געווען, און דאָס רעכטע בריוועלע, וואָס איז דערינען געלעגן, האָב איך אָפּגעטראָגן צו ר' יאַסל פֿראַ-דלס; האָט ער מיר געזאָגט, אַז דאָס איז טאַקע דאָס רעכטע בריוול, וואָס ער האָט געשריבן, איך זע בחוש, האָט ער געזאָגט, אַז דער נס איז מיר נאָר געשען דורך דעם פּדיון, וואָס איך האָב געגעבן דעם רבין, זאָל מאַרין ימים זיין, תּיכּף ווי איך בין געווייר גע-וואָרן, וואָס עס טוט זיך מיט דעם בריוול. און אַ ווּנדער זאָל מען זען, נישט אומזיסט האָט דער רבי זאָל לעבן געזאָגט עטלעכע מאָל: — אויף ר' יאַסל פֿראַדלס ווייזט זיך עפּעס נישט גוט. נאָר דורך דעם פּדיון, זענען מיר, האָט ער ווידער אַלצדינג גוט געמאַכט. וועד-ליק מנין שכל, דאַכט זיך מיר, האָבן מיר איצט גאָר קיין מורא נישט צו האָבן מכוח דעם אינטערעס.

נאָר מיט דעם בוך איז עפּעס אַ גרויס שלימול. פֿון דענסטמאַל אָן, וואָס דער וויצע-גובערנאַטאָר האָט דאָס בוך געלייענט, ווערט ער אַלע טאַג אַ גרעסערער רשע. מיר קענען שוין דעם עגמת-נפֿש פֿון דעם בוך גאָר נישט אויסהאַלטן. וואָס מיר האָבן שוין נישט אַלץ איבערגעטאָן הי דאָס בוך צו באַקומען, און ווי אויס דעם שטיין אַרויס נישט מעגלעך און נישט מעגלעך עס צו באַקומען.

ווי דער פֿאַקטער האָט אונדז מודיע געווען, אַז דיין פּריץ האָט דאָס בוך פֿון דעם וויצע-גובערנאַטאָר אָפּגענומען, האָבן מיר גע-שיקט אַ פֿאַר מענטשן פֿון אונדזערע לייט אין דער סטאַנציע אַרנין פֿון דיין פּריץ. האָבן זיי צוגענומען אַלע ביכער זינען. ווי איך האָב זיי אָבער געוויזן ר' יאַסל פֿראַדלס, האָט ער געזאָגט, דאָס רעכטע בוך איז צווישן די נישטאַ. האָב איך מיך אַמיסטן צעשמועסט מיטן בעל-הבית, וואָס דיין פּריץ שטייט ביי אים אַזיין. האָט ער מיר גע-זאָגט, אַז דער פּריץ טראָגט ביי זיך אין בוזעם-קעשענע אַ בוך, וואָס איז אַזוי גראָב ווי אַ ראש-חודש-סידורל. האָבן מיר אַלע ביכער ווידער צוריקגעלייגט אין סטאַנציע אַרנין, פּדי ער זאָל נישט געווייר

ווערן, און האָב אונדזערע לייט באַשטעלט, זיי זאָלן ביי נאַכט דאָס בוך צונעמען, אָדער אויס דער בוזעם־קעשענע, אָדער אַפֿשר וועט ער עס ביי נאַכט אַנידערלייגן אויף דעם טיש. הייבט ער זיך גאָר אויף און פֿאַרט אויף שלימזל פֿאַר נאַכט נאָך אַוועק. איז ווינטער אויס אונדזער פֿראַיעקט נישט געוואָרן. מילא, וואָס העלפֿט דאָס? דו מוזסט דאָך זען צו טאָן וואָס מעגלעך דאָס בוך צו באַקומען.

יב פון ר' זיננוול ווערכוועקער צו ר' זעליק לעטיטשווער

איך בין דיר מודיע, אונדזער פֿריידע האָט מיר הַינט דער־צילט, זי איז געווען ביים פֿרייך, האָט ער אויסגערעכט דעם קנעכט, וואָס איז געווען אין שטוב, אַז דער מלמד האָט אים דעם בריוו געבראַכט, קיין פֿולשטין אויף דעם יאַריד, ער זאָל אים דאָרט פֿערד קויפֿן. האָט ער דעם קנעכט אַנגעזאָגט, ער זאָל זיך אויף דעם יאַריד גוט אומקוקן, טאַמער וועט ער דאָרט דעם שליח פֿון דעם בריוול דערזען, זאָל ער אים דאָרט לאָזן נעמען תּפֿוס³⁴. און האָט אים דעסט וועגן³⁵ אַ בריוו מיטגעגעבן צום פֿולשטינער פֿרייך, ער זאָל אים דערצו באַהילפֿלעך זיין. על כּן, למען השּׁם, תּיכּף צו שיקן אַ שליח, ריך אַחרי ריך³⁶, צו אונדזערע לייט קיין פֿולשטין, זיי זאָלן דאָרט דעם אינטערעס אַפּפֿולווען³⁷, ווען דער מלמד זאָל דאָרט זיין און דער קנעכט וועט אים ח"ו דערקענען. איך העט געווען פֿון הי געשיקט צום מלמד, נאָר דאָס שלימזל איז, ווי איך האָב אים פֿריער מודיע געווען, אַז דער פֿרייך האָט געהייסן דעם קנעכט ער זאָל אים הי זוכן, האָט ער דאָס קדחת באַקומען, איז אַוועק פֿון ווערביטש און איז ווי אין וואַסער אַרײַן, ווייס איך נישט, ווי איך קען אים אַפּזוכן, איך וועל זען הי נאַכצופֿרעגן ווי ער איז, און עץ³⁸ זעט דאָרט דאָס אַנזעריקע צו טאָן, וואָרן איך זאָג דיר, עס איז גאָר קיין קלייניקייט נישט. דער פֿרייך גייט־אַרום ווי אַ רוצח. ער האָט בפֿירוש געזאָגט,

³⁴ אַרעסטירן, געפּאַנגען. — ³⁵ צוליב דעם צוועק, — ³⁶ איינער נאָכן אנדערן. — ³⁷ אַפּשוואַכן, אַפּווענדן. — ³⁸ (לַאָזְלִיט) איר.

אז ער וועט דעם שליח באקומען און ער וועט נישט וועלן אָנגעבן די לַיַט, וואָס האָבן אים דאָס בריוול געגעבן, וועט ער זיין גאַנץ פֿאַרמעגן שטרעקן, מען זאָל דעם שליח שיקן אויף דעם סאַמביר³⁹.

יג פון ר' גדליהו באלטער אין אַקלו צו משה־פישלס אין ניראָד

זייער אַ לאַנגע צייט איז שוין אַוועק, אַז איך האָב פֿון דיר נישט געהערט און האָב נישט געוויסט וואָס מיט דיר טוט זיך. איך האָב שוין כמעט פֿאַרגעסן אין דיר, נו, קענסטו דיר משער זיין, ווי איך האָב מיך געפֿרייט אויף איין מאָל גאָר אומגעריכט פֿון דיר אַ בריוול צו דערהאַלטן, און דערצו וואָס פֿאַר אַ בריוול — איך זאָל דיר עפעס באַהילפֿלעך זיין.

איך מיין גאָר די וועלט איז מַזְנוּ, איך זאָל דיר דאַן רצון טאָן. און בִּפְרֵט מווסטו וויסן, אַז אין דעם עסק, וואָס דו שרייבסט מיר, קען איך גאָר משונה באַהילפֿלעך זיין, וואָרן דער רבי, זאָל הויב דערט יאָר לעבן, פֿאַרלאָזט זיך אויף מיר, מיט דעם אייבערשטנס הילף, מיט אַלע זיינע עסקים, הן ביים אַרומפֿאַרן אויף דער מדינה, הן מיט אַלע עסקים און פעולות, וואָס ער באַווייזט אָן שיעור און אָן ערך. אַז מיר האָט ער נאָך, מיט דעם אייבערשטנס הילף, נישט דאָס מינדסטע געטאָן. מן הסתם האָט ער אין מַזְנוּ נשמה דער־שפּירט אַ ניצוץ (פֿונק) פֿון זיין נשמה. איך בין איבער דעם גאָר נישט מסופק, אַז שוין נאָר מיר צו ליב וועט ער טאָן, וואָס מען באַ־דאַרף, דיר צו העלפֿן, און בִּפְרֵט מכוח קינדער. דאָס איז בני אים אַ גאַרנישט. אַזוינע אינטערעסן האָט ער שוין באַוויזן מיליאָנען. ער איז אין דעם אינטערעס צו קינדער אַ שרעקלעכער מִפֿורסם, מער ווי אַלע רביס אין דער גאַנצער וועלט.

מן הסתם האָסטו געהערט פֿון דעם גרויסן נס, וואָס דאָ נישט לאַנג איז געשען ר' שלמהן פֿון ראַמישל דורך דעם רבין, זאָל לעבן הונדערט יאָר. ווער עס האָט נאָר געהערט פֿון דעם נס ברענט דאָך

³⁹ (פראַווינציאַליזם) סיביר.

גאר שרעקלעך, ער זאל זיך צום רבין, זאל לעבן, מקרב זיין. ווארן אזוינס איז דאך נישט געשען אויף דער וועלט. אזוינס האט מען נאך נישט געהערט פון די אלע צדיקים, וואס זינען געווען פון דעם בעש"ט ציטן אן ביז ה'תש"ט. די גאנצע וועלט קלינגט דאך דערמיט. און מן הסתם האט מען עס ביי אונדז אויך געהערט. ווארן פון אנער שטאט איז דענסטמאל הי געווען ר' איציק קאלקער. מילא מוזסטו פארשטיין, אז דיין עסק איז גאר א קלייניקייט. און אז דו וועסט נאר אהערקומען, האסטו גאר נישט מסופק צו זיין, אז דער רבי, זאל לעבן הונדערט יאר, וועט תיכף דאס טאן, וואס דיין הארץ גלוסט נאר אליין.

נאר איצט איז נישט צו טאן, ווארן דער רבי, זאל לעבן הונדערט יאר, איז נישט אין דער היים. דעם זונטיק ערשט איז ער געפארן קיין בעלזשיץ. ווארן איבדיאואך⁴⁰ קומען זיך אהין צום הויף אלע ארענדארעס פון אום און אום⁴¹ מכוח די ארענדעס. מוז מען זיי אויסטיילן פאפיר אויף סופליקעס⁴², מען מוז פדיונות מאכן און נאך נייטיקע זאכן. מיך האט דער רבי, זאל לעבן הונדערט יאר, דערווייל געלאזט איבער אין דער היים, איך זאל די בריוו, וואס קומען דערווייל אן, צונעמען און תשובות שרייבן, ווארן ער האט זיך אין דער היים אויף קיינעם נישט צו פארלאזן. עס איז קיין קא-טאוועס ארבעט נישט. עס קומען בריוו פון ארבע פינות העולם. עס ליגן אט איצט ביי מיר באלד צען בריוו און איטלעכן מוז מען ענטפערן, עס זאל א פנים האבן. דערווייל איז מיר פון דעם רבין, ער זאל לעבן הונדערט יאר, אויך א בריוו אנגעקומען מיט צוויי הונדערט רובל אסיג⁴³ וואס ער האט אהיימגעשיקט. און שרייבט מיר, איך זאל קומען קיין בעלזשיץ און זאל מיטברענגען צעטלעך, וואס ער האט פארגעסן אין דער היים. איך מוז טאקע ביי אים זיין ביי דער האנט. איך מוז די לייט, וואס נעמען פאפיר אויף סופליקעס,

⁴⁰ אויף דער וואך, אין דער קומענדיקער וואך. — ⁴¹ ארום און ארום. —

⁴² בקשות, פארמולארן. — ⁴³ אסיגנאציעס, פאפירגעלט.

זאגן וואָס זיי האָבן צו טאָן און ווי אַזוי זיי האָבן זיך נוהג צו זיין מיט דעם רביס סופֿר, און נאָך אַזעלכע זאַכן.

מילא, לע"ע⁴⁴ קען איך דיר גאָר נישט העלפֿן, ערשט אָן דער רבי, זאָל לעבן הונדערט יאָר, וועט אַהיימקומען. נאָר אויס פֿריינד־שאַפֿט ראָט איך דיר, דו זאָלסט זען צו באַקומען די ספֿרים פֿון אונדזערע צדיקים און זאָלסט אין זיי אַרײַנקוקן. וואָרן אויס דיין בריוו פֿאַרשטיי איך, אָן דו האָסט נאָך קיין אײַנציק ספֿר פֿון די הייליקע ספֿרים פֿאַר דיר געזען. מילא, זע זשע די ספֿרים צו באַקומען, און בפרט דאָס הייליקע ספֿר שבֿחי הבעש"ט און די ספֿרים פֿון דעם צדיק ר' נחמנדל זצ"ל און בפרט זיין סיפורי מעשיות.

עס איז נישטאָ אויף דער וועלט און נישט אויף יענער וועלט אַ קליינע זאך אָדער אַ גרויסע, איידעלע אינטערעסן אָדער גראַבע, וואָס שטעקן נישט אין שבֿחי הבעש"ט און אין דעם סיפורי מעשיות. קוק נאָר אַרײַן אין זיי, וועסטו ווונדערלעכע זאַכן זען. פֿלוצלינג וועסטו זען מעשיות, וואָס אין פֿלוג דאַכט זיך עפעס אַ גאַרנישט, אַ פֿראַסטע מעשה וואָס באַבעצעט דערציילן זיי זיך, און צום סוף שטעקן אין זיי אַזוינע סודות און אַזוינע הויכע זאַכן, אָן עס גייט זיך אַזש אַ מורא נפֿש אָן. אָן דו וועסט אָנהייבן אין די ספֿרים אַרײַנצוקוקן, וועסטו ערשט באַקומען אמונה אין די צדיקים (גלייבן אין צדיקים) וואָרן אָן אמונת חכמים וועסטו אויף דער וועלט גאָר נישט פֿועלן, דיין גאַנצע אַרבעט אויף דער וועלט, דיין תורה, דיין מעשים טובים זײַנען אָן אמונה אין די צדיקים אַ גאַרנישט.

⁴⁴ (ר"ח) לעת־עתה, דערווייל.

יצחק-בער לעווינזאן

ד' הפקר-וועלם

ריב"ל אויפן קראַנקנבעט

ביאגראפישע שמריכן

בוך קעגן בלוט-בילבולים, אפס דמים, אין 1834, שפעטער איבערגעזעצט אויף רוסיש און ענגליש, ס׳זי אין זײן ספר בית יהודה, 1839, ווי ער באַגרייב־ דעט, אין ליכט פון געשיכטע, די איי-גנארטיקייט פון ייִד' פּאַלק. דעם גרעס־טן אינפלוס האָט אָבער ל. געהאַט מיט זײן בוך תעודה בישראל, אַ װערק אין דער העברעישער שפּראַך, װאָס זײן ציל איז צו רעפּאָרמירן דאָס ייִדישע פּאַלק, װאָס װעגן אַרױסגעבן עס האָט ער זיך געװענדט צום צאַרישן בילדונג־מיניסטער שישקאָװ, בעטנדיק אַ סובסידיע, און ער האָט די סובסידיע געקראָגן, 1000 רובל, נאָר סײַבוך איז מיט דער הילף פון רײכע יתדן דערשינען איידער סײַגעלט אין אַנגעקור־מען. ל. שטעלט נאָך דעם צו אַ פּראָ-יעקט דער רעגירונג צו פאַרװערן צו דרוקן ספרים, ווי סײַזי גישטאַ קיין צענזור. דאָס האָט געגעבן דער פּאַלי־ציי אַ פּרינע האָנט צו קאָנפּיסקירן, ברענען און ליקװידירן מאָסן ספרים, אונטערן חשד אַז זיי פּריידיקן פּאַנאַ־טיזם. דערזענדיק די רעזולטאַטן, האָט ריבײַל זיך אױפּגעגעסן אַ לעבעדיקער, און נאָך אַפּקריענקען אַ סך יאָרן גע־שטאַרבן אין 1859.

ריבײַל, קעגנעריש צו ייִדיש, האָט פון דעסט װעגן אַנגעשריבן אַװיגס, װאָס איז געװען אַ מוסטער פון אַ נײַעם סטיל און לשון אין ייִדיש, די הפּאָר־װעלט; דער 1טער טייל איז צום 1טן מאָל געדרוקט געװאָרן אין 1888, אין שלום עליכמס ייִדישע פּאַלקס־ביִבליאָטעק.

יצחק־בער לעװינזאָן, גערופן דער מענדעלסאָן פון די רוסישע ייִדן, באַ־קאַנט אײַפּ ריבײַל, איז אינספּירירט געװאָרן צו השכלה דורך יוסף פּערל.

געב' 14 אָקטאָבער 1788 אין קרע־מעניץ, װאַלין, אין אַ יחוסדיקער מש־פחה, איז ל. גרינג אַנגעקומען דאָס לערנען. דערצו געװען אַן עילוי. צו 9 יאָר אַנגעשריבן אַ חיבור װעגן קב־לה. מיטן טאַטן דורכגעלערנט גאַנץ תנך און געלערנט רוסיש, פּויליש אײַא־װעלטלעכע לימודים.

פון דעסט װעגן האָט י. ב. ל. גע־האַט אַ שװער און ביטער לעבן. האָט חתונה געהאַט צו 18 יאָר און װױנט ביים שװער אין ראַדזױװיל, אָבער גט זיך אין גיכן. בעת ער איז רוסישער איבערזעצער אין דעם גרענעץ־שטעטל ביים גענעראַל גירס, קאַמענדאַנט פון ראַדזױװיל, שרײַבט ער אַן אַדע לכבוד רוסלאַנדס נצחון איבער נאַפּאַלעאָן, אין 1812.

אין 1816 װױנט ל. אין בראָד, גאַ־ליציע, און פּאַרט שפּעטער אַריבער אין טאַרנאָפּאַל, ווי ער װערט לערער אין דער שול פון באַרימטן משכיל יוסף פּערל, און אונטער זײן השפּעה הייבט ער אָן שרײַבן, סײַ פּאַמפלעטן קעגן חסידים, אינעם סטיל פון מגלה טמירין, סײַ זײַנע טעאַרעטישע װערק, װאָס באַגרינדן די נײַטיקייט פון דער השכלה אין רוסלאַנד.

אין 1823 קומט ל. צוריק אין קרע־מעניץ. לערנט אַראַביש, כאַלדעיש, לאַ־טיין, גריכיש, װאָס ער ניצט שפּעטער שטאַרק אין זײַנע ביכער, סײַ אין זײַן

די הפקר-וועלט

באך וויסאקע,
פאן דאלעקע *

א גויש ווערטל

ר' זרח — גוט מאַרגן, ר' פֿינטל!
ר' פֿינטל — גוט מאַרגן, גוט יאָר! אוי, ביטער, ביטער... נישטאָ
קיין כוחות, נישטאָ, נישטאָ, אוי!
ר' זרח — זעצט אַיך, ר' פֿינטל, נעבן מיר, אויף דער פּריזבע!
רוט אַיך אַ ביסל אָפּ. זעצט אַיך נעבן דעם יודן, נישט קשה, נישט
קשה.
ר' פֿינטל — ווער איז דער יוד? אַ פנים אָן אורח עפעס? שלום
עליכם! פֿון וואָנען איז אַ יוד?
אורח — פֿון רינסן.
ר' פֿינטל — אַ שקלאָווער? אַ מאַהיליווער? אַ וויטעבסקער? האָ
איך הער נישט... פֿון וואָנען?
אורח — אַ מאַהילעווער. דאָס הייסט, נישט אין גאַנצן אַ מאַ-
הילעווער, און פֿאַרט אַ מאַהילעווער... אַ וויטעבסקער אויך אַ ביסל,
און אַ שטיקל דובראַוונער, און הננט בין איך גאָר אַ קורלענדער.
ר' זרח — ווי אַ ליטוואַק... פֿון עלף שטעט... אַ שטייגער ווי אַ
פּידקאַמינער, בראַצלאָווער, ירושלמי...
אורח — כאַ, כאַ, אַ געלעכטער, כילעבן! אוי, מאַריך ימים
זאַלט איר זען, זיידעניו! עס איז גאָר אַ פורים-שפּיל מיט דעם אַל-
טיטשקן, לעבן זאַלט איר הונדערט און צוואַנציק יאָר! זעצט אַיך

* גאָט אין דער הויך, דער האַר איז ווייט.

דאָ. איר האָט, נעבעך, גאָר קיין כוח נישט. זעצט אַיך, נישט קשה.
 ר' זרח — פֿון וואָנען גייט איר עס דאָ? עפעס גייט איר מיר
 אָנגעזאָטלט, ר' פֿייטל. גייט איר נישט פֿון אַ באַרעקינסל¹, פֿון אַ
 בריתל, עפעס פֿון אַ שמחהלע, האָ?

ר' פֿייטל — אוי, אַ שמחהלע! אַ מיתה משונה זאָלן זיי איינ-
 נעמען היינטיקן טאָג מיט זייערע שמחהלעך!

ר' זרח — וואָס איז עס עפעס אַ ניס, ר' פֿייטל?

ר' פֿייטל — איך גיי עס דאָ פֿון אַ שבוועהלע. טאָג און נאָכט
 שבוועות, אַסיפֿות, הערכות, יאַבעדעס² און וועלכע שוואַרצע יאָר,
 פֿאַרצאָפֿלט זאָלן זיי ווערן, רבונא דעלמא פּולא! טאָג און נאָכט
 שבוועות! ווי זאָל השי"ת אַנטקעגן אונדז אַ פֿרייען מוט באַווייזן?
 אין דער אמת: „יאַק מי דאָ באַהאַ טאַק באַק דאָ נאַס“³, זאָגט אַן
 ערל אַ שפּריכוואָרט, איז עס, להבדיל, גאָר אַ תורה.

ר' זרח — וואָס איז ווידער פֿאַר אַ שבוועות?

ר' פֿייטל — זאָל איך אַזוי וויסן שלעכטס, איך און אַלע יידן?
 פֿרעגט מיר בחרם, אויב איך ווייס, וואָס איך האָב געשווירן, און
 נאָך וועמעס טאַטע־מאַמע. מן הסתם עפעס פּעקל־מאַכערס, גע-
 שעפֿטן... מען האָט מיר געהייסן שווערן, האָב איך געשווירן...
 עפעס זאָגן האָב איך געזאָגט... וואָס און ווען, ווייס איך נישט,
 אָסור!

אורח — איך פֿאַרשטיי נישט, סטייטש, ווי מעג מען שווערן,
 אַז מען ווייס נישט וואָס און ווען? עס מעג זיין אַנטקעגן אַ יידן
 אָדער אַנטקעגן אַ גוי. אַך איז מיר! די האָר שטעכן מיר אין קאָפּ:
 סטייטש, פֿאַלש שווערן? דאָס איז דאָך די גרעסטע עבירה אין דער
 וועלט. מען קען דאָך קיין פּפרה נישט האָבן ניט בעולם הזה און
 ניט בעולם הבא. וואָס איז דאָס ביי אַיך, עפעס גאָר אַ הפֿקר-
 וועלט, רחמנא ליצילן?

¹ (אַראַמענישע וואַרצלען) לבר קנסל. — ² גריבלענישן. — ³ ווי מיר צו
 גאָט, אַזוי איז גאָט צו אונדז.

ר' זרח — די גמרא זאגט, וואָלט מען נאָר די צדיקים חנניה, מישאל, ועזריה געשלאָגן, וואָלטן זיי בוודאי עבֹדה זרה געדינט. יסורים קאָן קיינער נישט אויסהאַלטן.

אורח — סטנטיש, ווער נייט אַיך דען, איר זאָלט ליגן זאָגן? מילא, שווערן נייט מען אַיך אַפֿשר, אָבער זאָגן איך דאָך די ברירה בני אַיך. וואָס איר ווייסט, דאַרפֿט איר זאָגן.

ר' פֿיטל — אַ געלעכטער, כִּלעבן, מיט דעם ליטוואַק. סטנטיש, איך האָב געהאַט אַ ברירה ניט צו זאָגן ווי מען הייסט? מען וואָלט אויף מיר די שמד אַרױפֿגעלייגט און מען וואָלט מיך עוקר מהשורש געווען?

אורח — גאָר עפעס אַ פֿאַרקערטע וועלט.

ר' זרח — פֿאַרשטייט זיך. איר האָט נישט געלערנט די גמרא „זאָ פֿראַוודאַ ביאַט“⁴... ווי איז דען בני אַיך אין ריטן מיט די פעקל־מאַכערס?

אורח — בני אונדז האָבן די רבנים חרם געגעבן, מען זאָל גאָר נישט פעקלען. דעם פעקל־מאַכער נעמט דער רב מיט קהל און זינען אים מוסר צו דער פּאַליציי, צי מיט פעק צי אָן פעק. מען גיט־אַיך אָן אַביאַוולענע⁵, באַשר דער און דער איז אָן עוכר ישראל. אונדזערע רבנים האָבן נאָך געלערנט אין „יורה דעה“, אַז עס איז אַ גרויסע מצווה אַ פעקל־מאַכער מוסר זיין צום מלכות, מען זאָל מיט אים פּאַסטופּאַיען פּאַ זאַקאַנו⁶, ווייל ער איז אָן עוכר ישראל און איז גורם כלל ישראל פֿיל שלעכטס.

ר' פֿיטל — זאָגט זשע אַזוי, מנין לעבן! דאָס איז גאָר עפעס אַנדערש. מאַריך ימים זאָלן זיין אַנזערע רבנים! בני אונדז ליגן אָבער די לומדים, די רבנים, גאָר אין דער ערד, מנינע שונאים! בני אונדז פֿירן אָבער חסידישע רביים דאָס רעדל. זיי קוקן נישט אין תכלית אַריין. זיי זאָגן: זיי קוקן אין הימל אַריין, זייערע קינ־דער אַליין האָבן אַפֿט שטעקנגעלט אין פעקל... סטנטיש אַ פעקל־

⁴ מישלאַגט פֿאַרן אמת. — ⁵ מעלדונג (חסירה). — ⁶ האַנדלען נאָכן דין.

מאַכער איז דאָך בני רביים גאָר דאָס אייבערשטע פֿון דעם שטייטל:
ווער גיט מער געלט דעם רבין, ווי אַ פעקל-מאַכער? ווער איז
מער חשובֿ בני זיי ווי אַ פעקל-מאַכער?

ר' זרח — וואָס כאַפט איר זיך גאָר גראַד אָן אין די רביים?
גלייבט מיר, רביים זענען אויך גאָר ניט שולדיק. קיין לומדים זענען
נישט, אָבער ערלעכע יידן, כ'לעבן, זענען זיי. די פֿליאַס-
קעס? זייערע דרימלען זיי אַז אַ קינד אין בויך. אָבער זיי אַליין
זענען גלאַטע יידן. דער רבי וויל אויך לעבן, ובפֿרט אַז ער האָט,
געבער, קיין אַנדערע פרנסה נישט. וואָס דען זאָל ער טאָן? פֿון
דער ביטערער פרנסה וועגן מוז מען קענען אַ מופֿתל אויך באַווייזן.
אַ ברירה האָט מען?

אורח — נאָר בני אַנך, אין וואַלין, גילטן די נאַרישקייטן. בני
אונדז ווייס מען גאָר ניט, וואָס איז עס אַ רבי, וואָס איז עס אַ
בעל-מופֿת. בני אונדז זענען נאָר חשובֿ לומדים, חכמים, אַזוי ווי
פֿאַר צייטן איז געווען, ווי אונדזערע חכמים האָבן זיך געהאָט געווען.
פֿאַר וואָס הערט מען נישט קיין רביים אין דער גאַנצער וועלט? איך
בין געווען אין ארץ-ישראל, אין איטאַליע, אין אַשכּנז און נאָך
אין כמה מדינות — מען ווייס גאָר נישט, וואָס איז עס רביים, וואָס
עס איז אַנשטעלן? עס זענען דאָ גרויסע לומדים, גרויסע חכמים,
אמתדיקע יידן מיט יראַת שמים, קענען אַ מאָל שטיין פֿאַר אַ שררה,
פֿאַר אַ מלך, ווען דער עולם באַדאַרף עפעס אַ נייטיקן אינטערעס,
קוקן אַ מאָל אַרעין אין קהלס זאַכן, דער געמיינער⁸ מאַן זאָל, ח"ו,
נישט געקרויודעט ווערן. זיי גיבן אַכטונג, עס זאָל זיין ערלעך קהל,
ערלעכע ראַטמאַנעס, ערלעכע טוערס, וואָס זאָלן עוסק זיין בצרכי
ציבור באַמונה...

ר' פֿייטל — פונקט ווי בני אונדז, המבדיל, פרנס-חדשים-
גנבים, רוצחים, לייגן זיך נאָר, זיי זאָלן רינגן ווערן פֿון אַרעמע

⁷ כּניאַקעס, פּאַנאַטיקערס. — ⁸ אַרעמער, דער קבצן.

לייט. אין דער אמתן זינען היינט געוואָרן ביי אונדז זייער פֿיל
אַרעמע לייט. מען באַגולט זיי, מען באַראַבעוועט זיי טאָג און נאַכט.
אורח — נאָך וואָס מאַכט מען אַזעלכע לייט פֿאַר קהל?
ר' פֿינטל — סטעטש, זיי מאַכן זיך אַליין!
אורח — ווי הייסט? מען מוז דאָך זיי באַלטירירן מיט אַ ווי-
באַר⁹.

ר' פֿינטל — יא, מען באַלטירירט, נאָר ווי אַזוי באַלטירירט
מען אַבער? עס זינען פֿאַראַן עטלעכע נגידים אין שטאָט, אַבי זיי
זינען בלאַט, מן הסתם ניט אומזיסט, מען שטעקט זיי עפעס אָפּ,
דער — חתימה-געלט, דעם אַ מתנה, מען מאַכט סעודות אויף זיי,
און מען טיילט זיי נאָך צו האַלבע קערבלעך אויף; דער איבעריקער
געמיינער עולם מוז שוין בוודאָי נאָך זיי זאָגן „אַמן“... דער ליגט
דאָך גאָר אין דער אַדמה ביי אונדז; ער איז פֿלל ביינום נגיד אָן
עבד כנעני. וואָרעם נאָר עפעס, שטעלט מען אים שוין אַריין צען
זעלבער צו האַדעווען; אַט מאַנט מען ביי אים קאַשע-געלט אַ קערבל
(וואָרעם די נגידים זינען דאָך איינס מיט קהל), אַט נעמט מען אים
גאָר זיין קינד, אַ בן-יחיד, אַוועק פֿאַר אַ רעקרוט; די מוזן שוין אַלץ
טאָן, וואָס דער נגיד אַדער קהל הייסט, האָ?

אורח — עס איז דאָך עפעס ביי אַיך גאָר סדום, רחמנא ליצלן!
ר' זרח — מנין ליבער ר' פֿינטל: ווי וואָלט ער נאָך געזאָגט,
למשל, אַז ער זאָל וויסן די איבעריקע היגע הפֿצלעך, אויב דאָס
הייסט שוין ביי אים סדום?

ר' פֿינטל — אַ פנים, עס האָט גאָר אַ שיעור אַדער אַן ערך,
ווי מען ווערט פֿאַרשוואַרצט, אוי, רבש"ע?

אורח — כילעבן, עס גייט מיר פֿאַרט נישט אין קאַפּ אַריין, עס
זאָלן אַזוינע עפֿנטלעכע רציחות געשען. נו, שרייבט מען אין אַ גור-
בערניע אַריין, פֿאַר נויט קיין פעטערבורג אַליין...

ר' זרח — באַ, באַ, באַ... באַך וויסאַקי, אַ פאַן דאַלעקי...

⁹ (רוט) אויסקלייבן דורך וואָלן.

ר' פֿײַטל — אַמער פֿרעגט אַ קשיא, מײַן ליבער ייד: דאַרף מען בעסער, ווי דער קייסער, זאָל מאַרײַך ימים זײַן, האָט אַזוי גע- טראַכט פֿאַר דעם יושר בײַ רעקרוטן נעמען, אָז עס זאָל אַלץ ערלעך צוגײַן?

אורח — נו, סטײַטש? בײַ אונדז גײַט טאַקע זײער ערלעך צו. איז דען בײַ אײַך נישט קײַן אַטשערעדני קניגע ¹⁰ ?

ר' פֿײַטל — טאַ, עס איז דאָ בײַ דער אַטשערעדני קניגע מאַכט ערשט קהל מיט די אַדאָוטשיקעס ¹¹, וואָס באַחשבוּנען זײַך זײער גוט לכתחילה, ווי אַזוי זײַ זאָלן שטעלן דעם סדר פֿון די נכתבֿים, אָז עס זאָל אויסקומען טאַקע אויף דעם אַרעמאַן, וואָס זײַ ווילן...

אורח — ווי אַזוי, למשל?

ר' פֿײַטל — לעת-עתה שטעלן זײַ פֿון פֿאַרנט די אַלע, וואָס זײַ טויג, אָז עס זאָל אַזוי גענוג זײַן אויף דרײַ יאָר; נאָך דרײַ יאָר וועט מען באַדאַרפֿן מאַכן אַ נײַע „קניגע“, וועלן זײַ ווידער אַזוי אויסדרייען, עס זאָל אויסקומען ווידער אויף דאָס זײערקע.

ר' זרח — אין דער אמתן, זײַנט מען נעמט רעקרוטן, האָט מען נאָך נישט אַוועקגעגעבן קײַן עושרס קינד, קײַן שום תקיפֿס קינד, קײַן שום פֿאַקטערס קינד און קײַן שום בית-מדרש-בחור, נאָר אַרעמע לײַטס קינדער, נעבעך, ערלעכע בעלי-מלאכות קינדער, וואָס העלפֿן זײערע עלטערן אַרבעטן, ערלעכע משרתים, ערלעכע בעלפֿערס ¹².

אורח — יאַ, וואָס טוט מען אַבער מיט אַ בן-יחיד, למשל? דעם קאַן מען דאָך שוין נישט אַוועקגעבן פֿאַ זאַקאַנז?

ר' זרח — טאַ, אַזוי ווי איר טענהט, אַלץ פֿאַ זאַקאַנז, זענט איר בוודאַי זײער גערעכט, בײַ אַ דין-תורה, הײַסט עס, אַבער מען גיט דווקא אַוועק אײַן און אײַנציקע ערלעכע קינדערלעך פֿאַר צוועלף יאָר, ווײַל מיט אַ קינד קאַנען זײַ מאַכן אַלע שווינדל.

¹⁰ רעגיסטער (אַפֿצוהיטן די רײַ). — ¹¹ צושטעלערס. — ¹² באַהעלפֿערס.

ר' פֿיטל — איר זאלט זען, מנין פֿריינד, ווי מען שלעפט פֿיצ-
לעך קינדערלעך ווי די חזירים, פֿון דער מאַמעס שויס! דאָס רחמ-
נות צעברעכט דאָס האַרץ! כאַטש אַזוינע קינדערלעך, פֿיציקלעך,
וואָס מען ווייסט, אַז די פֿריסודסטווע ¹³ וועט זיי בוודאָי נישט צו-
נעמען, כאַפֿן זיי די לאַוטשיקעס ¹⁴ אויס, דען זיי ווייסן, אַז די מו-
טערס וועלן די העמדער פֿאַרקויפֿן און זיי אַוועקגעבן, זיי זאלן אַפֿ-
לאַזן זייערע קינדער. ווי קען מען דאָס גאַר אויסהאַלטן, אַז מען
זעט קליינע קינדערלעך בעטן, די פֿאַטערס און מוטערס זאלן אַפֿ-
לאַזן זייערע קינדער? ווי קען מען דאָס גאַר אויסהאַלטן, אַז מען
זעט קליינע קינדערלעך בעטן, די פֿאַטערס און מוטערס זאלן זיי
בלינד מאַכן אַדער עפעס אַן אַנדערן מום מאַכן, כדי זיי זאלן פֿטור
ווערן פֿון שרעקן?...

אורח — ווייסט איר, אַז סדום איז נאָך אַ הונט געווען אַנט-
קעגן אַנער קהל מיט אַנערע אַדאָוטשיקעס מיט זייערע רציחות
וגנבות, ווי איך פֿאַרשטיי?

ר' זרח — איך האָב הנאה, איר קומט שוין אַ ביסל צום שכל.

ר' פֿיטל — איר מיינט, איר זינט שוין פֿאַרטיק מיט די גנבות?
זיי האָבן נאָך טויזנט באַליאַטשקעס ¹⁵, צושפּרינגלעך פֿון אַלע זיטן.
זיי דאַנקען גאָט, אַבי זיי טראַכטן גאַר אויס אַ נאַמען ווי די נתינה
זאל הייסן: דאָס איז קאַשע-געלט, דאָס איז עפעס אַ נני שלימזל,
דאָס איז טורמע-געלט.

אורח — וואָס איז עפעס פֿאַר קאַשע-געלט? דאָס איז עפעס אַ
נניע זאָך! אַפֿשר האַדעוועט קהל די פֿייגעלעך שבת שירה מיט
קאַשע ¹⁶? כּלעבן, אַ כּשרער מנהג! אין וואַלין קען זיך אַבער אַלץ
טרעפֿן.

ר' זרח — זיי האַדעווען פּלומרשט מאַסקוויטער ¹⁷.

¹³ מיליטערישע סעלעקציע ביים אויפֿטעמען העקרוטן. — ¹⁴ כאַפּערס. —
¹⁵ קרענק (קוואַלן פֿון לינקע הכנסות). — ¹⁶ אַלץ אויסריידן אויף אַרויסצוקריגן
געלט ביים עולם. — ¹⁷ מאַסקווער (די מאַכט).

אורח — סטניטש, דער קייסער גיט דאָך זיי גרויפן!
 ר' זרח — דאָס באַהאַלט שוין קהל פֿאַר זיך. איך וואָלט זיי
 שוין דאָס אויך מוחל געווען. די גאַנצע קאַשע, למשל, וועט אָנ-
 טרעפֿן אַ מאָל צען קערבלעך אַ וואָך; צום סוף מאַכט מען רעעס-
 טריס ¹⁸, וואָס טרעפֿט אָן הונדערט קערבלעך אַ וואָך, כאַטש עס איז
 אַ מאָל גאַר נישטאָ קיין חייל, און מען האַלט דערבני נאָך נאמנים,
 סיפּאַקעס ¹⁹. דער אַרעמאַן ווערט בוודאַי גוט אויסגעריסן. קיין עושר,
 קיין תקיף גיט ב"ה נישט אַ קאַפּיקע — וואָס טויג עס אים? ער
 נעמט בעסער אַ חלק. אַז ער איז שוין גאַר דער פֿרומער, איז ער
 זיך מיישבֿ: „אַבי מענע ני זאַטשיפּנע“ ²⁰...
 אורח — דער עושר האָט אַ פנים, צאָלט גאַר נישט, ווי איך
 זע?

ר' זרח — עס פֿאַרשטייט זיך! מעל פֿירט ער זיך אַריין אָן
 טאַקע, הייוון אָן טאַקע, זאַלץ און איטלעכס פּיצל — נאָר דער
 אַביון צאָלט.
 ר' פֿיטל — פֿאַרגעסט נישט, אַז דער עושר האָט טאַקע אַליין
 אַ חלק אין די דאָזיקע טאַקעס.

ר' זרח — ווער קען אויסדערציילן, וויפֿל שמד-שטיק דאָ
 שטעקט נאָך בני דעם פֿאַרדינגען און בני דעם דינגען? עס ווערט
 אַלץ געמאַכט מיט אַזוינע ממזר-שטיקלעך, מיט אַזוינע זאַביעגעס ²¹,
 מיט אַזוינע גנבֿות, וואָס די האָר גייען קאַפּויער!
 ר' פֿיטל — דער אַרעמאַן איז תמיד דאָס כּפּרה-הינדל. זעט,
 מנין פֿרענד, וויפֿל אַבמאַנסטווע ²² קהל מיט די איבעריקע סיפּאַ-
 קעס טוען — מוז דער עולם נאָך אַרויסגעבן אַ קוויטאַנציע אַלע
 יאָר, אַז זיי זינען ערלעך געווען, און די אַרעמע ליבט, וואָס מען
 האָט בני זיי די הויט אַראַפּגעצויגן מיט פֿאַלשע נתינות און הער-

¹⁸ רשימות (בנישטערונגען). — ¹⁹ הויטשינדערס, רויבערס. — ²⁰ אַבי דו
 זאַלטט מיך נישט אַנרירן. — ²¹ אינטריגעס, אַנפֿאַלן, אונטערשטעלן פּיסלעך. —
²² שווינדל, אַפּנאָרערי.

כות, די דאזיקע ארעמע לייט, מוזן, געבען, אליין נאך חתמענען אויף דער קוויטאנציע, און אז מען דארף דערויף שווערן, מוזן זיי שווערן אויך.

אורח — אוי, דאס פאלשע שווערן צו הערן שפארט מיר אויס די נשמה! אוי, גוואלד, איבער שבעות שקר כאפט עס אָפֿט אויס ביי די פֿאַטער-און-מוטער דאָס בעסטע קינד.

ר' זרח — וואָס שמועסט מען? עס איז געוויס אזוי...

אורח — איך וואָלט גערן געוויסט. די לייט מוזן דאָך זיך פֿאַרט עפעס אַננריידן אַ שטיקל היתר? איך וואָלט עס אויך גערן גע-וויסט. איך בין אויך, ב"ה, קיין עס-האַרץ נישט. זאָגט זשע, מײַן ליבער ר' זרח, איר זענט דאָך אַ למדן און אַ שטיקל דיין, ווי איך הער. וואָס איז פֿאַרט דער היתר? אַפֿשר אַנטקעגן אומות העולם? איך פֿאַרשטיי נישט. עס הייסט דאָך אַלץ פֿאַלש געשווירן. מען דאַרף דאָך אַיך ניט זאָגן. איז דען נישט אזוי דער דין-תורה? אַד-רבא, זאָגט מיר דעם היתר? די גמרא זאָגט, און אַלע פוסקים זאָגן, אַז אַנטקעגן אַ גוי אַפֿילו, אַז מען שווערט פֿאַלש, האָט מען אַ גרויסן עונש; אַ פֿאַלשע שבעה ווערט קיין מאָל נישט פֿאַרגעסן.

ר' זרח — וואָס פֿרעגט איר אַ קשיא אויף די לייט? די גמרא זאָגט, אַז אַ מענטש טוט איין מאָל און צוויי מאָל אַן עבירה, ווערט זי שוין ביי אים אַ היתר. וואָס שמועסט איר דאָ פֿון די לייט? די גאַנצע שטאַט איז ביי זיי אין די הענט.

ר' פֿיטל — עס האָט אַ פנים, נאָר די עבירה אַליין טוען זיי, טאָן די וואָס האַנדלען מיט טריפֿענע סחורות זענען דאָך אַן דעם עובר כל העבירות.

ר' זרח — אוי, די ראָזבוניקעס שפילן נאָך דערצו אַ פֿרומע ראַלע: פֿאַרן אַלע מאָל צו גוטע-יידן אויף שבת, לייגן אַלץ אין דער יראה אַרײַן, און פֿאַרט אַז דער גראַשן איז ביי זיי גרינג. זיי זענען פונקט ווי די קאַרטעטשניקעס.²³

²³ קאַרטן-שפילערס.

ר' פֿיטל — בני דעם איז זיך דער גראָשן אַ ממזר. אַט, אין אַ שעה, פֿאַרדינט ער הונדערט רענדלעך, מילא, איז ער נאָך, כלומרשט, ימח־שמו זאָל ער ווערן, אַ בעל־צדקה אויך: שטעלט זיך שיין פורים, חנוכה, ערב־יום־כיפור, ראש־חודש אלול אויף דעם הייליקן אָרט, שטעלט חסידים אַ מאָל אַ טרונק, גיט אַ נדבָה אויף הכנסת־פלה, קויפט אַתה הראת פֿאַר צוואַנציק קערבלעך, איז כלומרשט אַ גרוי־סער יראת־שמים...

אורח — נע פֿאַסטע אי נע גנבֿע! ²⁴...

ר' זרח — און דערבני, ווי מאַכט ער נישט אַ מאָל אַ שמחהלע, אַ ברייטן ברית, אַ ברייטע חתונה, אַ פדיון־הבן, און קאַסקעט ²⁵ מיט דעם אַזוי אַזן דעם עולם...

ר' פֿיטל — הפלל, מען שפילט דאָ מיט דעם לעבן, איך וויל אַיך גאָר אַזוי גראָב נישט דערציילן.

אורח — דערציילט זשע מיר כאַטש ראשי־פרקים, איך וועל שוין דאָס, וואָס מען טאָר ניט אויסזאָגן, אַליין זיך שטויסן.

ר' פֿיטל — ווו עס איז ערגעץ אַ סלעדסטווע ²⁶, האָט שוין דער אַרעמאָן, נעבעך, זיין אַפקומעניש, דען פלוצעם קאָן מען אים, נע־בעך, אַזוי אַוועקשלעפן פֿאַר דרניסיק מניל, און דערווייל ווערט ער אויסגעריסן אומזיסט און אומנישט. ובפֿרט דאָ איז אַליץ אַזוינע אויסגעשטעלטע יאַבעדניקעס, און דערבני האָבן זיי דאָך פֿיל באַ־קאַנטשאַפֿט מיט די קליינע אַדונימלעך, מיט די אונטערשלאַקן ²⁷... געלט איז דאָך ניט חשובֿ. אַ פֿינף און צוואַנציקער, אַ פֿופֿציקער איז דאָך בני אַזוינע קיין געלט נישט. מילא, וואָס קאָן הננט, נע־בעך, אַן ערלעכער מאָן, אַ ספֿאַקאַינער ²⁸ און דערבני אַן אַרעמאָן, מיט צען פֿינגער, אַנטקעגן אַזוינע באַשטיין? וואָס העלפֿט עס — עס איז אַ הפֿקר־וועלט!

אורח — פֿאַרשטייט איר, ווי איך זע אַט אַ פנים, אַז הי איז

²⁴(פֿאַראַדיע אויף אַ פֿסוק) גנבֿע נישט און פֿאַסט נישט. — ²⁵ פֿאַרקלאַפֿט דעם קאַפּ. — ²⁶ אויספֿאַרשונג. — ²⁷ ווי פֿאַטשיווקע. — ²⁸ רויק.

נאך דאס ערגסטע פֿון אלע עשר מפות; זיי האָבן טאַקע אַ שם אין דעם ווינקל פֿאַר זאַקאַניקעס²⁹, בריות, מחבלים, זיי מוזן דערצו נאָך אַפֿשר קענען גוט שרײַבן רוסיש, פּויליש, ובפֿרט ריידן פּויליש און רוסיש גאַר שײַן-טית, האָ?

ר' זרח — אַ, איינז, מחילה! גלייבט מיר, איר האָט נאָך ניט געזען אַזעלכע עם-הארצים, זינט איר לעבט! גלייבט מיר, די גרעס-טע היגע טויזנט רוחותניקעס, מחילה, קענען קיין רוסיש קוויטל נישט איבערלייענען, נישט אַן אַדרעס אויפֿשרייבן. גלייבט מיר, איך האָב געהערט אַ מאָל אַ היגן מאַכער, אַן אַלץ-מיט-אַנאַנדער, וואָס קהל האָט אים בוחר געווען, ער זאָל זײַן דער דברן³⁰ מיט אַ שִׁררה עפעס, וואָלט איר זיך געקאַטשעט פֿאַר געלעכטער. איר זאָלט הערן, ווי ער האָט געשמועסט גוייש, רוסיש, פּויליש, און עפעס קייסעריש, לאָז שוין זײַן כאַטש ווי עס איז, איז יעדעס וואָרט נאָך געווען צעקאַליעטשעט מיט טויזנט גרײַזן. עס איז געווען אַ בושה און אַ חרפה! און אַז עס האָט זיך אים שוין גאַר אויסגעלאָזט לשון אין מיטן, האָט ער אויסגעפֿירט דאָס איבעריקע מיט די פֿינגער, ווי אַ מהרש"א קשיא... פֿון דעסט וועגן וועט איר נישט קריגן איינעם אין שטאַט, וואָס ער האָלט זיך נישט פֿאַר אַ ווילקע-נענדיקן, און האָט אַ העזה ווי פינטע³¹, בלאַזט פֿון זיך ווי אַן אינג-דיק ערבֿ פּסח, שיסט באַלד מיט פּאַזוויס, מיט פּראַשבעס³².

אורח — וואָס זשע איז דער ליאַרעם מיט די אַ פֿיליסטראַנטן³³, מיט דעם וואָס זיי זײַנען יאַבעדניקעס, מוסרים, טויזנט רוחותני-קעס?

ר' פֿייטל — גאַר נישט. נאָר מיט עזות, מיט חוצפה, מיט גנבה-לעך, המצאהלעך, מיט ערמהלעך, אין דעם זײַנען זיי טאַקע פֿלוי-מרשט מחבלים און דערבני גרויסע יאַבעדניקעס, משונה מופֿקרים... קיין סוחרים איבער פֿעלד איז דאָך הי נישטאַ, זייער ווייניק משו-

²⁹ אַדוואַקאַטן און „מאַכערס“. — ³⁰ וואָס שטעלט-פֿאַר דעם ענין. — ³¹ דער אמתער חוצפהניק. — ³² אַרויסרופֿענישן, פּעטיציעס. — ³³ בלאַפֿערס.

נה, דריי אָדער פֿיר; די זינען טאַקע אין דער אמתן ערלעכע לייט, און דערביי עשירים. ווייטער זינען דאָך אַלע נגידיים אָן געלט, מען לעבט נאָר פֿון דעם ווינט, אַ פעקעלע, אַ קוויטעלע אויף אַ פריץ, פֿון עפעס אַ התמנותל³⁴, פֿאַקטער-לשון³⁵, און אַ מאָל אַ מסירהלע הינטערוויילעכק... דערביי פֿון די גנבישע טאַקסעלעך... עפעס פֿון דער זייט אַ לעק, אַ שמעק... קיין תוך איז אַלץ נישטאָ... זעט, מײַן פֿריינד, אַט דעם יונגן מאַן, וואָס שטייט דאָ אין מאַרק אַזוי ברייט, אויסגעשטשטאַגלט מיט אַ לאַסטינקענער בעקעשע³⁶, די פֿאַלעס פֿאַרשאַרט, מען זאָל דעם רויטן אונטערשלאַק מיט די ברייטע דאָ-מען³⁷ אַרויסזען, האַלט די הענט אין די הויזן-קעשענעס, מיט אַ פֿיין האַלדזטיכל, גאָר מיט דער גאַנצער מאַדע!

אורח — דער וואָס האַלט אַ רויטן פֿאַראַסאַל אין דער האַנט?
ר' פֿייטל — יאָ, דער מחותן מיט דעם אַנשטעל, מיט דער

העזה!

אורח — ער האָט אַ פנים פֿון אַ נגיד, וואָס ער איז עפעס אַ לייפסקער סוחר, אַ פֿראַדוקטן-הענדלער?

ר' פֿייטל — אַט, אַ שאַלאַטן-שמש³⁸ ביי פֿאַדראַטשיקעס, אַ גרויסער עזות-פנים, אַ באַרימער, אַ ליגנער, הכלל, אַ גוטער שגץ. האָט זיך אַרביינגעדרייט צווישן פֿאַדראַטשיקעס און איז געוואָרן אַ טוער. לויפֿט קיין זשיטאַמיר אליין מיט אַ בויד, מיט אַ גרויסן גלאַק, פֿאַרט נישט קיין ד' אַמות אָן אַ סאַמאָואַר, פֿרעגט אַלץ נאָר דעם קורס פֿון סיגנאַציעס כלומרשט, לאַזט נישט דורכגיין קיין פֿאַטשטי-ליאַן אין גאַס, פֿרעגט אַלץ אויב עס איז נישט אַנגעקומען עפעס עטלעכע טויזנט רובל סיגנאַציעס אויף זיין נאַמען, ליגט צעלייגט מיט פֿאַפירן, דאָס הייסט, ער אַטפראַוועט אַלץ די פֿאַטשט³⁹, ווען מען באַגעגנט אים, זאָגט ער אַלץ, ער גייט פֿון דעם גובערנאַטאַר, פֿון דעם פֿראַקוראַר, שקר ווי די עבֿודה-זרה!

³⁴ באַשטימונג (פרנסהלע). — ³⁵ אונטערטעניק. — ³⁶ מאַנטל מיט קרומע קעשענעס. — ³⁷ פֿאַסן. — ³⁸ אומזיסטער משרת. — ³⁹ שיקט מיט פֿאַסט.

ר' זרח — וואָס כאַפּט איר זיך גראַד אָן אין אים? ער איז שוין דאָס הינטערשטע פֿון דעם בענטשן, מען שמועסט אָבער פֿון דער גילדענער פֿאָן⁴⁰ פֿלומרשט.

אורח — שיין באַקליידט, כ'לעבן! אַ שיינער פּריץ און אַ גרוי־סער דלות! אַט אַ פנים, ווי איך זע, איז הי, נעבעך, דאָ זייער פֿיל געמיינע לייט, אַרעמע בעלי־מלאכות, באַלעבאַטים וואָס מוזן שטאַרבן פֿאַר הונגער?

ר' פֿייטל — וואָס דען מיינט איר? ווער עס איז, נעבעך, אָן ערלעכער מאַן, ליגט אין דער אַדמה, וויפֿל, מיינט איר, זינען דען גאַר אַט די וואָס בלישטשען אין שטאַט? דרייסיק אָדער פֿערציק פֿאַרשוין, דאָס איז דער פּער⁴¹! דער פֿלל — ווער עס קען זיין עפעס אַ טוער אין שטאַט, דער לעבט דערפֿון; דער איבעריקער עולם — האַרעווען, ריטן קריעה, פֿאַרדינען, נעבעך, מיט דעם ביי־טערן שווייס זייער גראַשן, וואָס העלפֿט עס, זיי מוזן האַרעווען אויף פֿרעמדע ווייב־און־קינדער. זייער גאַנץ דאַברע מזל, נעבעך, גייט אַריין אין די פֿאַרשמאַדערטע נגידים; זיי זייגן זיי אויס טאַג און נאַכט מיט נתינות, מיט די טאַקסעלעך, מיט רעקרוטן־געלט, מיט אַקסן־געלט — השי"ת זאל זייער רחמנות פֿאַר זיך נעמען!

אורח — וואָס איז דאָס אַקסן־געלט?

ר' זרח — האָט מען בני אַינך גאַר נישט געגעבן קיין אַקסן בשעת מלחמה?

אורח — יא, מען האָט געגעבן פֿון דער שטאַט, נאָר דערנאָך האָט דער קייסער געצאָלט אַחת ואַחת — האָט קהל ווידער אים־לעכן אָפּגעגעבן.

ר' זרח — הי האָט אָבער קהל געמאַכט רעיעסטערס אויף דער שטאַט, וואָס האָט געמאַכט דריי מאָל אַזוי פֿיל וויפֿל מען האָט באַ־דאַרפֿט אויף אַקסן, און דערביי טויזנטער שווינדל, און דערנאָך,

⁴⁰ יחוס, אַריסטאָקראַטיע. — ⁴¹ אַדל, סאַייבערשטע פּונעם שטייטל.

אז דער קייסער האָט אומגעקערט דאָס געלט, האָבן זיי עס זיך באַהאַלטן.

ר' פֿינטל — אז עס זינען נישט געווען די רעקרוטן, פֿלעגט אַ מאָל קהל דאָס קדחת האָבן אזוי גראָב דעם אַרעמאָן צו באַרניסן. מען האָט טאַקע פֿאַרט מורא געהאַט. דער געמיינער עולם פֿלעגט זיך טאַקע אַ מאָל אַרויפֿכאַפֿן אויף זיי און זיי גוט אָפּזידלען, און האָבן זיך טאַקע אַ מאָל געקלאָגט פֿאַר אַ גובערנאַטאַר; דער פּחד איז נישט אזוי גרויס געווען. היינט, זינט מען געמט רעקרוטן, צייט טערט געבעך דער געמיינער עולם דאָס מויל צו עפֿענען. הפּלל, ער איז גאָר פֿאַרקויפֿט בנים עושר ווי אַן עבֿד פּנעני. ווי זאָגט אַן ערל אַ שפּריכוואָרט? — „אי ביע, אַ פּלאַקאַטי ניע דאָיע“⁴²...

אורח — איר האָט ביי מיר אַ פנים ווי איינער וואָס שמניסט זיך אין באָד, און שרייט: גוואָלד, עס טוט מיר ווי! שמניסט זיך נישט און שרייט נישט! און ווער הערט אַנזך דאָ?

ר' פֿינטל — ברודער-לעבן, איר זינט בוודאי זייער גערעכט. נאָר וואָס העלפֿט עס? „באָך וויסאַקע אַ פּאַן דאַלעקע“!

ר' זרח — איר מיינט, נאָר דאָס אַליין? עס זינען ביי אונדז אַלע זאַכן, ברוך-השם, אַן אַ סדר, אַן אַ יושר. איר זאָלט זען, וואָס ביי אונדז טוט זיך מיט דער טאַקסע פֿון פֿלייש! צרות איבער צרות!

ר' פֿינטל — די טאַקסע פֿאַרדינגט זיך פֿריער ביי קהל מיט די נגידים, וואָרעם נאָר זיי הייסן דאָך די „אַבשטשעסטווע“⁴³. און ווער דינגט? טאַקע זיי אַליין! מילא, מאַכן זיי זיך אַלע שווינדל דערבני.

ר' זרח — עס איז נאָר אַ בושא און אַ חרפה פֿאַר אומות העולם, וואָס עס טוט זיך פֿאַר אַ גוואָלדן און הריגות דאָנערשטיק נאָך וואָרמעס ביי דער יאַטקע! דער גייט אַהיים מיט אַ צעשפּאַלטענעם קאַפּ; די ידענע גייט אַהיים הייזעריק, פֿאַרווייגט; די האַלט זיך בנים

⁴² אי ער שלאָגט, און לאָזט נישט וויינען. — ⁴³ קהל, געזעלשאַפֿט.

קאפ; די בני דער זנט; די זיצט אויף א פריזבע, האלט דיך פידבא-
קאם⁴⁴ און פארהוסט זיך; די חלשט...

אורח — שיינע פאראדקעס⁴⁵ בני אנך! וואס זאגט, למשל, בני
אנך א מגיד, א רב אויף אזעלכע ענינים? פאר וואס זאל מען טאקע
ניט אויסשטראפן דעם עולם, א שטייגער, שבת בני טאג אין בית-
המדרש?

ר' פיטל — ווו האט איר שוין א מגיד אין אונדזער ווינקל?
שוין מער פון דרנטיק יאר, אז די רביים האבן זיי פאריאגט ווו
דער שווארצער פעפער וואקסט. בני אונדז שמנסן די חסידים אין
באד א מגיד, א בעל-דרשן, א מוכיח, אז ער וויל נאר עפעס מוסר
זאגן, אויב ער קומט נאך אפ מיט שמנסן אליין, איז ער נאך א
פריץ, אבי מען זאל אויף אים נישט מאכן עפעס א בילבול, אג-
שטעלן אויף אים עפעס א מופקרת אדער א קרימינאל, גאט ווייסט
וואס. דעריבער ווייכן זיי פון דעם ווינקל ווי פון אן עיפוש.

אורח — וואס דען טוט, למשל, דער עולם שבת, יום-טוב?
ר' פיטל — די פלעסקערס, די חסידים, טרינקען בראנפן,
טאנצן בנים רבין, און דארט, ווו עס איז נישטא קיין רבי, טאנצן
זיי גלאט אין חסידים-שטיבל, אין די בתי-מדרשים. און דער
פראסטער עולם גייט ארום פלוידערן. דעמאלט איז די רעכטע צייט
צו יאבעדן, פל הקלאטניקעס⁴⁶ ווערן דעמאלט געמאכט, פל הרש-
עות, פל הביזע זאכן! אפשר די אלטפרענקישע יידן נאך אדער
עפעס עטלעכע פראסטאקעס — ליגן זיי זיך אין דער היים, צע-
לייגט אויף דעם בעט, נאזניק⁴⁷; מען עסט ארבעס, מען שילט
ריבן, מען לייענט שבחי בעל-שם-טוב, מען זאגט אפשר תהילים
אויך, מען גענעצט און מען זינגט ימים-נוראים-גיגונים.

אורח — אוי, געשעדיקט זאלט איר ווערן! עס איז גאר פורים
מיט אנך?

⁴⁴ בני די זנטן, — ארדענונג, סדר, באלעבאטישקייט. — ⁴⁶ אלע אנשי-
קענישן. — ⁴⁷ מיטן פנים ארויף.

דזער מדינה, נאָר גוזמאות, ווי בײַ אַ שוסטער קאַפּיטעס, פֿון כל מיין; ריזשענער, טשערנאַבילער, סטרעליסקער, סאַוראַנער, מער זיבזשער, קאַצקער לבקרים, אַסטרער, סטעפינער, נישכיזער וואָר-ניטשקעס⁴⁹, סטאַלענער. דאָס לייגט זיך איינס אויף דאָס אַנדערע די שמד אַרויף.

אורח — מיר דאַכט זיך, אַז זיי זינען אַלע גערעכט... פֿון וואָס לעבן זיי אָבער? ווער האַלט זיי אויס?

ר' זרח — דאָס שלעפט מען אַלץ פֿון דעם, וואָס איז כלומרשט אַ שטיקל באַלעבאַס, און באמת האָט ער אַליין קיין תּוך פרנסה נישט.

ר' פֿיטל — בוודאי! וועלכער האָט דען הי אַ גרונטאַוונע פרנסה?

אורח — בעוונותינו הרבים, ווי יידן זינען זינען הי אַזוי פֿאַר-פֿירט געוואָרן, רחמנא ליצלן, אין כל הזאָכן און דער אמת איז, מען איז זיי מִבֹּזָה בײַ אומות העולם ערגער ווי די ציגיינערס, להבדיל! הש״י ווייס צו וואָס זיי קאַנען ח״ו קומען!

ר' זרח — און דערבײַ, נאָך די הינטיקע גענג מיט דעם היגן ברייטן פֿירעכץ, מוז מען טאָן כל הפּסלנות⁵⁰, מען זאָל קאַנען נאָכ-טאַנצן דעם נגיד.

ר' פֿיטל — איר זאָלט זען אַ ביסל, אַ קבצן וואָס האָט נישט אַ טאַג איבערצוקומען מאַכט אַ חתונה; קיין נדן גיט ער נישט, גיט אַ שעבוד⁵¹ אויף זײַן אַ קבצן; און קליידער מוז ער מאַכן, פֿופֿצן פּלאַטיעס⁵², ער רייסט די ערד און — קבצנט; ער מוז מאַכן אַ שטערנטיכל מיט אוירינגלעך, אַ שובע⁵³, אַ סאַליפּ פֿון ראַצימאַ-רע⁵⁴ און נאָך וועלכע שוואַרצע יאָר... און הינט חתן-מתנות, אַ שטרײַמל, אַ סויבלען⁵⁵ היטל, אַ טלית מיט שפּאַניר⁵⁶, ווייס איד?

⁴⁹ (מאכט) וואַרעניקעס. — ⁵⁰ אַלע מינים געמיינקייטן. — ⁵¹ (חזקנדיק) התחבבות, היפּאָטעק. — ⁵² בגדים. — ⁵³ פּוטערן מאַנטל. — ⁵⁴ האַלדוטוך (?). פּון האַלבויד. — ⁵⁵ פּוטערן. — ⁵⁶ באַפּוצונגען, ווי עטרות.

מען וואלט געקענט דערפֿון האָבן אַ גאַנצע גאַספּאַדאַרסטווע ⁵⁷: פֿעל־
דער, בהמות און שאַף...

אורח — יא, פֿעלדער, בהמות און שאַף! באַ באַ באַ וואָס
וואָלט פּאַק ⁵⁸ קשה געווען, אַז מען זאָל האָבן פֿעלדער, בהמות און
שאַף? אַזוי ווי די תורה הקדושה האָט געהייסן, אַזוי ווי אַבְרָהָם,
יצחק, יעקבֿ און די שְׁבֵטִים האָבן זיך נוהג געווען? משה רבינו,
דוד המלך ע"ה און אַלע אונדזערע עלטערן אין ארץ־ישראל, און
אַפֿילו דערנאָך, אַז מען האָט זיי פֿאַרטריבן אין פֿרעמדע לענדער,
זינגען זיי נאָר געווען אַקערלייט און האָבן מגדל געווען בהמות און
שאַף. אַפֿילו אונדזערע תנאים ואמוראים אליין האָבן זיך אויך אַזוי
נוהג געווען. די גמרא הייסט נאָך, מען זאָל אַרבעטן אין פֿעלד,
ווייל דער מענטש האָט דערפֿון זייער אַן ערלעכן גראַשן, און אַן
קיין שום קנאה ושנאה, און דערבײַ גרויס פּרנסה אין פּראַסטן
שטייגער, און דערבײַ ווערט מען געשטאַרקט אויף אַלע אַבְרָם,
וואָרעם אַרבעט שטאַרקט דעם מענטשן זייער...

⁵⁷ באַלעבאַטישקייט, ווירטשאַפּט. — ⁵⁸ למשל, אַזוי ווי.

יצחק יואל לינעצקי

דאס פוילישע יינגל

יצחק יואל לינעצקי

ביאגראפישע שטריכן

פאליציי צו ראטעווען זיך. און ראיז אַוועק קיין אַהעס, ווו ער האָט געשאַפן אַ העברעישע קינדערשול און זיך גע- גרייט צו פאַרן קיין ברעסלע לערנען אין דער ראַבינער-שול. דורך אַ מסירה איז ער אָבער ביי דער עסטרייכישער גרענעץ אַרעסטירט און געבראַכט גע- וואָרן קיין קאַמעניץ, ווו דער פּאָטער האָט אים איבערגענומען און אים גע- צוונגען צו פאַרן צום סאַדיגורער רבין תשובה טאַן... ער האָט אָבער העמאַלט זיך אַנטשלאָסן אין גאַנצן איבערצוריי- סן מיט דער סביבה. אין 1862 אָפּגעגט די אומגליקלעכע פרוי און אַוועק קיין זשיטאָמיר, אָנגעקומען אין ראַבינער- שול, געוואָרן באַפּרענדט מיטן דירעקט- טאָר חיים-זעליג סלאָנימסקי און מיטן לערער א. צ. צווייפל, און אַ דאַנק זיי ליכטער געפונען זיין וועג. סוף 1865 חתונה געהאַט צום 3טן מאָל, געפונען די ריכטיקע באַשערטע, און, באַזעצנ- דיק זיך אין אַדעס, געוואָרן דערפאַלג- ריין סיי אין העברעיש, אין המליץ, סיי אויף ייִדיש, וואָס זיין קליינע ליי- דער-זאַמלונג דער בייזער מאַרשעליץ, דערשינען נאָך אין 1863, האָט אים רעקאַמענדירט, אָבער אַ שם באַקומען מיטן דרוקן, אין פאַרזעצונגען, אין קול מבשר, אין 1867, אַ פּויליש יונגל.

*

יצחק-יואל לינעצקי, פאַררעכנט צו די גדולים פון מענדעלעס קרייז, איז געשטאַרבן דעם 23סטן נאָוועמבער 1915.

יצחק-יואל לינעצקי, געב' 1839 אין וויניצע, פּאָדאָליע, האָט אין זיין איי- גענעם לעבן געהאַט אַ סך מאַטיוון, צו זיין אַזוי פאַרביטערט קעגן חסידים, ווי ער האָט דאָס אַרויסגעבראַכט אין זיין אויטאָביאָגראַפישן ראַמאַן דאָס פּוילישע יונגל, וואָס איז צו ערשט גע- ווען באַקאַנט א"ט דאָס חסידישע יונגל. זיין טאַטע, אַ חסיד, אַ מקובל, ביז גאַר פּאַנאַטיש, האָט דעם געראַטענעם זון, וואָס האָט צו 4 יאָר געהאַט אַ שם פון אַ מחיהדיקן זינגערל און צו 6 יאָר שוין געלערנט גמרא, דורכויס גע- וואַלט פירן אויף זיין וועג, און צו די 7 יאָר אים שוין געלערנט יורה דעה און ש"ך... יצחק-יואל האָט אָבער דו"ר קא זיך פאַרקוקט, וואָס עס ברענגט די ניינע צייט... האָט דער טאַטע געמיינט, אַז מיט חתונה מאַכן אים צו די 14 יאָר מיט אַ מיידל פון 12 יאָר וועט זיך „אַלץ“ ענדיקן... נאָר אַז ער האָט דער- זען, ווי דער זון רעדט אויך אָן זיין וויב'ל לתרבות רעה, האָט ער אים גע- צוונגען זי אָפּצוגעבן און אים דערפאַר צום צווייטן מאָל חתונה געמאַכט מיט אַ טויבער, נישט קיין נאַרמאַלע בכלל, ער זאָל זי נישט קענען אַראַפּפירן פון וועג... דאָס האָט אָנגעצונדן אין דעם יונגן משכיל אַזאַ פּיער, אַז ער האָט אָנגעהויבן שטורעמען קעגן דעם פאַ- נאַטיוזם. חסידים האָבן אים דערפאַר צו מאָל אין טיין אַריינגעוואָרפן, בפועל ממש דערטרינקען, און ער האָט באַ- דאַרפט אָנקומען צו דער הילף פון

דאָס חסידישע יינגל

דערצייל ניט, איז ביטער — עט דריקט דאָס האַרץ ווי אַ שטיין ;
דערצייל יאָ, איז זויער — אַ שאַנדע פאַר זיך אליין.
נישט מער — שאַנד אויף אַ זינט. וואָס שפּילט כבוד פאַר אַ ראַל
קעגן דער טובה, וואָס קען אַרויסקומען דעם כלל ?

**ווי מוטשען דאָס דאַרף, ווי קרענקען דאָס מוז,
אַז מע ווייסט ניט, צי איז מען דאָס, וואָס מע איז?!**

דער טאַטע זאָל געווען פֿילן כאַטש אַ טויזנט חלקטל טעם פֿון
די צרות, וואָס איך טראָג היינט איבער — וואָלט ער זיך נישט אַזוי
געשמאַלצן אין יענעם תּחילת חלילה, ווען די מאַמע האָט ביי אים
גענומען די שליסעלעך פֿון די הענט... נישט מער די זאָך איז פֿאַר-
פֿאַלן! אַוודאי וועל איך אייביק וויינען אויף יענער וויסטער מינוט,
אין וועלכער איך בין געבראַכן געוואָרן פֿון אייביקע קעסט אין גן-
עדן, און האָב, פֿון אַזאַ לויטערן, ברייטן הימל, געמוזט אַרנינפֿאַלן
אין פֿינצטערן, ענגן בויך אַרניין, און דערנאָך ערשט פֿירן אַ לעבן
פֿון אַ לאַנגער, שווערער גסיסה. גאָט, דער האַר, ווייסט נאָך ביז
וואַנעט און פֿאַר וואָס... אמת, די תּורה, וואָס דער מלאַך האָט מיט
מיר געלערנט ביי דער מאַמען אין בויך, האָט מיך אַ ביסל געשטילט
אין מנין פֿינצטערער לאַגע דאָרט. צום אומגליק איז אַבער מנין
מלאַך געווען אַ גרויסער פּעפֿער, באַזונדערס נאָך שבת נאָכן
טשאַלנט, ווען דער טאַטע מיט דער מאַמען זינען שוין לאַנג אויפֿ-
געשטאַנען און האָבן זיך שוין געקוויקט מיטן געזאַטענעם אַרבעס
און באַרלעך-יויד, און איך האָב באַדאַרפֿט אויסהערן זייער שמועס
וועגן מיר, פֿון וועלכן איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען, וואָס פֿאַר אַ ברוי-
אים זיי זינען... און וואָס מיך דערוואַרט ביי זיי אינעם לעבן... אַ
מאַל, אין אַן ערבֿ תּשעה-באַב ביי נאַכט, איז זיך מנין מלאַך אַזוי

בעזפעטשנע¹ געשלאָפֿן — ווייל תשעה-באָב טאָר מען דאָך ניט לער-
נען — און איך הער פֿונעם טאָטן מיט דער מאַמען — בעת זיי זיי-
נען געזעסן אויף דער פריזבע און אַרויסגעקוקט ווען דער הימל
וועט זיך שפּאַלטן — אזא מיין שמועס וועגן מיר:

— ווי מיינסטו, יאַסי — זאָגט אַזוי די מאַמע צום טאָטן —
זאל עס טאַקע זיין אַ יינגל, האָ?
— וואָס פּלוידערסטו, שטיא² איינע? — ענטפֿערט דער טאָטע
מיט אַ בייזער — אַז דער רבי האָט בפֿירוש געזאָגט אַ מייַדל,
פֿרעגסטו נאָך שאלות?

— גיי שוין גיי, דו בייזער נאָר איינער... — זאָגט די מאַמע
מיט אַ ווייך שמייכלדיקער שטימע — איך טרייב קאַטאַוועס, נעמסטו
עס שוין אַן פֿאַר אַן אמת... איך זאָג עס גלאַט אַקעגן דעם, וואָס דער
יאַקטער³ האָט עפעס נעכטן אַ בורטשע געטאָן, אַז איך טראָג אַ
יינגל... נו, ווייסן זיי אַ די לייט, פֿון זייער חיות צו זאָגן?

— טיפּושיכע איינע — האָט שוין דער טאָטע אַ זאָג געטאָן מיט
אַ ווייכער מינע — מאָל דיר, ווען עס זאל אַפֿילו באמת זיין אַ יינגל,
וואָלט עס אויך דער צדיק מהפך⁴ געווען אויף אַ מייַדל, בפֿרט אַז
ער האָט אונדו, מיט זיין פּה קדוש, בפֿירוש געזאָגט אַ מייַדל נאָך
איידער ביסט פֿאַרגאַנגען אין טראָגן... נו, איז נאָך דאָ וואָס צו
ריידן?...

— ביסט טאַקע זייער גערעכט, בנאמנות! — זאָגט די מאַמע ווי
פֿאַרשעמט — מיר האָבן שוין געזען, ניט איין מאָל, אַזעלכע וויי-
דערלעכע מעשים פֿון צדיק, זאל מאַרד ימים ושנים זיין!

— אַזעלכע וויינדערלעכע מעשים זאָגסטו? — האָט דער טאָטע
געענטפֿערט מיט אַן ערנסט חזקדיקער מינע — אויך מיר וויי-
דערלעכע מעשים!... אַ קלייניקייט!... אַ-וואָ!... מאָל דיר, שטיא איינע,
אַ ער האָט דעם פֿאַרצעליווקער דוכוס פֿאַרוואַרפֿן אין אַ וואַלפֿקו-

¹ (פּויליש) זאַרגלאָז, רוזק. — ² (אַראַמיש) שוטה. — ³ (שפּעט-לשון) דאָך
טער. — ⁴ איבערגעקערט, פֿאַרוואַנדלט.

לאַק⁵, צי אָז ער האָט מיט איין פֿאָך, מיט זיין שטעקן, צעטריבן די שוואַרצע כמאַרעס אין אַ שטאַק פֿינצטערער נאַכט, פֿון קידוש-לַבְּנָה וועגן — איז עפעס מער גדולות דערפֿון. האָט מען נאָך וואָס צו ריידן פֿון אַזאַ נישטיקן מופֿת, האָ?...

— דער רוח ווייסט זיי, אַ די וואַבעריעס — האָט די מאַמע אַ זאָג געטאָן עפעס ווי מיט אַ קווענקלדיקער שטימע, שעמענדיק זיך פֿאַר זיך אַליין — וואָס זיי זענען אַזוי פֿאַרקאַכט אין דעם אַלטן שטורמאַק, דעם יאַקטער, אַז אַ פֿלל, וואָס ער זאָגט נאָר, איז ביי זיי תּוֹרַת-לַאָקֶשׁוֹן, און אַזוי — זאָגן זיי — מוזו מקוים ווערן, ווי ער האָט געזאָגט... וואָס האָסטו מיר דאָ פֿאַראַיבל צו האָבן? אַ יידענע האָט לאַנגע האָר און קורצן שכל... אַט, ווייסטו גאָר וואָס, יאַסי סערדצע — האָט זי, נאָך אַ מינוט פֿאַרטיפֿטן שווינגן, אַ זאָג געטאָן ווי מיט אַן אַנשטעלנדיקער מינע — בשעת דער הימל וועט זיך שפּאַלטן, לאַמיר ביידע אין איין קול אויסשרייען: רבּונו של עולם, אַ יינגל! וועט זיך עס שוין אַוודאי אַזוי מקוים ווערן!...

נאָר דער טאַטע האָט זיך ווילד צעבייזערט אויף איר פֿאַר אַזאַ העזא, צו גיין קעגן דעם צדיקס רצון, און האָט אויסגעלאָזט מיט די ווערטער:

— ביסט געווען אַ בהמה און וועסט בלייבן אַ בהמה! און מער האָב איך מיט דיר ניט וואָס צו ריידן!...

דערהערנדיק אַזאַ שמועס, איז אין מיר פֿאַרקילט געוואָרן איט-לעכס אַבֿר; וויי איז מיר! וואָס וועל איך טאָן, אַז איך וועל, חלילה, ווערן אַ מיידל?! איך האָב זיך דערמאַנט די וויסטע קאַרטינעס⁶, וואָס איך פֿלעג אָפֿט זען דורך מיין פֿענצטער אין גן-עדן, ווי מען טאַסקעט⁷ אין גיהנום אַרײַן די פּוילישע דריפקעס⁸, פֿאַרשמאַנ-דערטע, פֿאַרקויטיקטע, מאַמעטליווע⁹ און דערשלאַגענע, מיט די

⁵ (אין פֿאַלקס-מעשיות: וואַלקעלאַק) אַ מענטש וואָס ווערט מגולגל אין אַ וואַלף, — ⁶ שוידערלעכע בילדער, — ⁷ שלעפט, — ⁸ (צונעמעניש, וואָס ליט-וואַקעס גיבן פּוילישע) שמוציקע, — ⁹ מאַרשמאַדערטע.

נאקעט געגאלטע קעפ און אויסגעפארצטע ציין, און אז מע האט זיי עפעס א פֿרעג געטאָן מכוּח זייערע חפצות¹⁰ אויף דער וועלט, פֿלעגן זיי אויסגלאַנצן א פֿאַר פֿאַרקויסנעטע¹¹ אויגן, ווי אַ מויז נאָך ערד־ציטערניש, און פֿלעגן אַנקוקן ווי אַ ליימענער גולם — אַודאי פֿלעגט נאָך דעמאָלט אויף מיר ציטערן די הויט פֿאַר דעם איינציקן פּחד: טאָ-מער וועל איך נאָך, חלילה, אַ מאָל דאַרפֿן זיין אַ מיידל ביי אַ פּוילישן חסיד? נאָר דעמאָלט האָט מיך נאָך די האַפֿענונג געטרייסט: האַ, אפֿשר וועל איך נאָך, חלילה, אַ מאָל דאַרפֿן זיין אַ מיידל ביי אַ פּוילישן חסיד? נאָר דעמאָלט האָט מיך נאָך די האַפֿענונג געטרייסט: האַ, אפֿשר וועל איך נאָך די זכיה האָבן צו זיין אַ לייטיש פֿרויענציי-מער אין אַ ייִדיש־אַריסטאָקראַטיש הויז, אַזוי ווי, אַ שטייגער, די אַלטע בכבודיקע דאַמעס, וואָס מע פֿלעגט זעלטן ברענגען אין גן־עדן אַרניץ, אַזוי רייך, שייך, זויבער, ציכטיק און קלוג, אַז ס'האַט פשוט דערקוויקט אַיטלעך אַבֿר — איצט אַבער, אַז איך האָב זיך שוין צום אומגליק דערוויסט, ווהיין איך האָב מיך פּאַפּאַדעט¹²... קענט איר שוין פֿאַרשטיין דאָס פֿלאַטערניש מיינס: טאַמער וועל איך טאַקע אין אמת נאָך ווערן, חלילה, אַ מיידל צו די אַלע גיל־דענע צווייטן¹³! — אמת, פֿון די פּוילישע ייִדלעך אין גיהנום האָב איך אויך גאָר ווייניק וואָס נחת געזען, אויך פֿאַרדריפעטע, קויטיקע, פֿאַרביסענע און פֿאַרגיפֿטעטע ווי די לצים, וואָס פֿון אונטערן שאול תּחתיא אַרויס — נאָר דאָך נישט דאָס, וואָס די פּוילישע דריפקעס; טאַקע אַ לאַ יוצלח, אַ נמאס־ומאוסדיקע בריאה, אַן אויסגעמוטשע־טער וויכעטש¹⁴, אַן אויסגעקוועטשטע גרוגרות דר' צדוק¹⁵ — נאָר אַ מאַנסביל... איר פֿאַרשטייט, וואָס ביי פּוילישע חסידים זנאָטשעט¹⁶ דאָס וואָרט מאַנסביל?... אַ מאַנסביל — אַ פֿאַרשטונקענע וואַנץ, אַ

¹⁰ גלוסטענישן, — ¹¹ פֿאַרווערטע, — ¹² (איראַניש) אַפּגעריבענע פּעדעם ביים ברעג פון אַ מלבוש (צו אַלע גליקן), — ¹³ שטרויבינטל, — ¹⁴ (גייטן ה, דף ג"ו, רש"י) ר' צדוק האָט 40 יאָר געפּאַסט, נאָר פּייגן פֿאַרווכט, און מתפלל געווען, דער בית־המקדש זאָל נישט תּרוב ווערן, — ¹⁵ מיינט עס, באַטייט עס.

שטומע לעלע¹⁷, אַ ליימענער גולם — איז מושל און דעספאָט איי-
בער דער שענסטער, קליגסטער און געראַטנסטער נקבֿה!... נישט
מער, אַז איך וועל מיך אָפֿילו שרעקן פֿון הננט ביז איבער אַ יאָר
— בין איך דאָך ביים צדיק אין די הענט און עס וועט מיר העלפֿן
אזוי ווי אַ טויטן באַנקעס!

ס'איז מיר אָפֿילו אַ גרויס חידוש געווען: פֿאַר וואָס איך האָב
אין גן־עדן גאָר קיין מאָל ניט געהערט די נעמען רבי, מגיד, גוטער-
ייד וכדומה? — נאָר אַ קשיא אויף אַ מעשה, אפשר זינען זיי גאָר
פֿאַרטאָן אין גיהנום, וועגן מתקן זיין די נאַריש־זינדיקע נשמות פֿון
די פּוילישע דריפקעס... אַ קיצור, איך האָב די נשן חדשים קוים
מיט די ציין דערשלעפט, פֿלאַטערנדיק אַלע מינוט: אַט, אַט ווער
איך אַ מיידל!

איר דאַרפֿט אויף מיר נישט פֿאַראיבל האָבן, ליבער לייענער,
פֿאַר מײַן אומזיסטיק שרעקעניש איבער אַזאַ פּוסטע נאַרישקייט,
דען איר מוזט דאָך באַרעכענען, אַז בײַ דער מאַמען אין בויך האָב
איך דאָך דאַרטן דעם שכל ניט געהאַט צו באַרעכענען, אַז דאָס,
וואָס די נאַטור מאַכט איין מאָל אָפֿ, קען עס שוין אייביק, אין קיין
שום פֿאַל ניט איבערגעאַנדערשט ווערן! עס זאָלן זיך אָפֿילו צונויפֿ-
נעמען אַלע פּוילישע גוטע־יידן, מיט אַלע ליטווישע ראשי־שיבֿה
ניקעס מיט אַלע 36 למד־וואַוּניקעס אונטערגעשלאָגן — וועלן זיי
נישט איבערמאַכן אָפֿילו דאָס מינדסטע אָדערל, וואָס אונטערן אוי-
ערל פֿון אַ מילבֿ!... מ'זאָל אָפֿילו מאַכן אַ פֿלאַג¹⁸ פֿון דעם זאַולע-
ניצער מגידס שטעקן מיטן נאַזאַרעניצער צדיקס טלית־קטן און צו-
געבונדן מיט ראַכמעסטריווקער רבינס יום־כיפורדיקן גאַרטל, און
דער ראש הלמד־וואַוּניקעס אַליין זאָל מיט אים פֿאַכען ביז משיחס
צינטן — וועט ער ניט אָפּטרייבן דאָס קלענסטע שטיקל כּמאַרע פֿון
זיין אָרט און בּפֿרט אַ מענטש, וואָס איז די ערשטע און לעצטע
קונסט אין דער נאַטור, זאָל מען זיך אַיננריידן, אַז אַ פּויליש גוט-

¹⁷ שטאַמלער, זאַיקע. — ¹⁸ פּאַן.

יידל וועט קענען איבערמאכן פֿון אַ יינגל אַ מיידל!!! אַוודאי האָב איך נאָך דעמאָלט דעם שכל ניט געקענט האָבן, נאָר דאָס האָב איך אויף זיך גענומען: באַם, אַז השי"ת וועט מיר העלפֿן, איך זאָל מיך אויסדרייען אַ יינגל — וועל איך דערווייזן דער וועלט, אַז די גוטע-יידן האָבן אַ סך ווייניקער בניִם רבונ־של-עולם, פֿון אַ מינדסט יאַקטערל אין סטריזשעווקע... צום אומגליק אָבער האָט מיך, בעת גיין אויף דער וועלט, דער מלאַך אַ שנעל געטאָן אויף דער איי-בערשטער ליפֿ, און איך האָב גאָר פֿאַרגעסן אין הפֿל פֿאַקל¹⁹... ערשט, אַז דער טאַטע איז געפֿאַרן צום רבין נאָך אַ נאָמען און איך האָב נאָכן ברית דערהערט מיין נאָמען יצחק — בין איך ערשט געווייר געוואָרן, אַז איך בין אַ פנים אַ יינגל... און דער צדיק האָט נאָך פֿון זיין ליגן גאָר אַ נייעם מופֿת געמאַכט:

— אַ-אַ! — האָט ער מיט פֿאַרגלאַצטע אויגן צום הימל ווי געקרעכצט פֿאַרן עולם — אַ-אַ! דאָס קינד איז זייער אַ הויכע נשמה. און בכדי מיין פֿבֿוד ניט צו לענען, האָט די שכינה פֿביכול געמאַכט אַ רמאות און מיר געוויזן אין חלום דאָס וואָרט בת במקום
[ב]...

נישט מער, איך מעג שוין אַפֿילו זיין אַ נידעריקע נשמה — אַבי ניט קיין פּוילישע דריפקע! און איצט וועל איך מיך אומקערן צו מיין געבוירן.

— א —

ובכן הייב איך אָן צו פֿירן מיין געשפּרעך
פֿון זינט מיין געבורט ביזן אויסניאַנמשען מיר.

די ערשטע מינוט פֿון מיין קומען אויף דער וועלט האָב איך באַמערקט ליגן ביי דער מאַמען אין בעט אַ קאַלאַדאַטש²⁰ מיט אַן

¹⁹ (פֿאַרזייע אויף ברכת המזון, בענטשן נאָכן עסן) בכל, מכול, כול, אַלץ אין איינעם. — ²⁰ (מנהג) גרויסער קיכמעסער.

אלט ספרל און אין עטלעכע שעה ארום נאך מנין געבוירן האב איך דערזען עפעס מינים בריוולעך אָנגעהאָנגען אויפֿן פֿאַרהאַנג און אויף אלע טיר-און-פֿענצטער פֿון מנין קימפעט-חדר. דערזענדיק דעם קאלאָדאַטש, איז מיר ממש פֿרחה נשמתי געוואָרן. עפעס האָט זיך מיר נאָך ווי אין חלום געמערעשטשעט ²¹ די מעשה, וואָס דער מלאך אין בויך האָט מיט מיר געלערנט פֿון יצחקס עקידה. האָב איך געמיינט, אז דאָס וויל מען מיר, אַ פֿנים, אויך מאַכן די שפּיל מיט דעם קאלאָדאַטש. נאָר אַזוי ווי קינדערשע פֿאַרשטעלונגען פֿליען דאָך איבער פֿהרף-עין, ובפֿרט נאָך ביי אַ נפֿלע ווי איך, האָב איך באַלד פֿאַרגעסן דעם קאלאָדאַטש און זיך גענומען באַטראַכטן דאָס ספֿרל. און אַזוי קלערנדיק — וואָס קען דאָס זיין? — האָט זיך עס גראַד אַליין אויפֿגעפֿנט און איך האָב עס באַלד דערקאַנט מיטן ערשטן קוק:

— גוואָלד! — האָב איך אויסגעבטלט חלומות אין זיך — דאָס איז דאָך אות באות דאָס זעלביקע חומשל, וואָס דער מלאך האָט מיר געלערנט אין בויך און וואָס מען האָט אַזוי הייליק געאַכט און געשאַצט ביי אונדז אין גן-עדן! ווי זשע דערוועגט מען זיך עס צו לייגן אין אַזאַ אומריין בעט פֿון אַלערליי מיתה-משונה קאַ-לירן!...?

נאָר אין מיטן דעריינען בין איך אַנטשלאָפֿן געוואָרן. און אויפֿ-כאַפֿנדיק זיך, האָב איך שוין באַמערקט די קימפעט-בריוולעך אַרום מיר. איך זע עפעס אַ קעסטעלע אויסגעמאַלט, אינעווייניק די נעמען פֿון די אַבֿות מיט די אמהות, און אויבן אַ שיר-המעלות פֿון דוד המלך עליו השלום. אַוודאי איז דאָס ווייב מיר משונה אָנגעלייגט געווען; די גאַנצע חבֿרה האָב איך פֿערזענלעך געקענט אין גן-עדן און דעם שיר-המעלות האָב איך דאָרט ניט איין מאָל געהערט אויף קאַנצערטן פֿון דודס מויל אַליין, מיט אַ כאָר פֿון מלאכי השרת; אַוודאי האָב איך מיך עפעס געפֿילט ווי אין דער היים... נישט מער.

²¹ פֿאַר די אויגן געשוועבט מיט פֿאַרנעפֿלטע, אַפֿגעריסענע בילדער.

ווי מעג מיר עפעס ווויל באקומען? — מוז מיר דאָס שטיקעלע נחת אויך אויספאלן באַקאָם²²: נאָ דיר גאָר, פונקט איבער דעם קעסטעלע, דעם פֿינעם בחורס נאָמען מיט גרויסע אותיות: שטן! אונטער דעם קעסטעלע — די זיסע בחורטע מכשפה, נאָך אין דריי־ערליי פֿאַכן געדרייט!... דאָס האָט דאָך מיר געקרענקט אין דער זיבעטער ריפּ: גוואַלד, אַזעלכע קליפות, מחבלים, שטעלט מען נאָר אויס ווי שומרים אַרום אַזעלכע הויכע, הייליקע הימל־מענטשן, די ערשטע און גרעסטע אין דער וועלט!...? די הננט וואָס באַטנט עפעס די אונטערשטע שורה? כאַטש צערניס זיך, פֿאַרשטיי איך ניט קיין איין וואָרט!... ס'איז דאָך נאַריש, אויף יענער וועלט האָב איך דאָך געקענט אַלע שבעים לשונות ווי אַ וואַסער, נו, ס'זאָל אַפֿילו זיין טאַטעריש, צי טערקיש, וואַלט איך דאָך אויך באַדאַרפֿט פֿאַרשטיין כאַטש אַ רמו דרמזיא? ענדלעך האָב איך געפרוּווט די ווערטער איבערלייגן אויף תשר"ק, אויף א"ת—ב"ש, אויף אח"ס—בט"ע²³ — ס'גייט ניט! נאָך אַ מינוט — וואַלט מיר מוזן קליין מוחל געווען צעשפרונגען געוואָרן טראַכטנדיק, ווען די באַבע זאָל מיר ניט פֿלו־צעם געווען אַרנינפּוצן אין אַ מולטער הייס וואַסער...

אַבער ניט מיטן קימפעט אַליין בין איך שוין אַפּגעקומען: נאָ דיר אַן אַלטע מכשפה, אַ באַבע אויף מוזן קאָפּ! דריי־פֿיר מאָל אַ טאַג האָט זי מיר, ווי אַ פּאַיאַמאַניק²⁴, ווי אַ געוויילניק²⁵, געבוּנדן הענט און פֿיס אַרונטער, געשטיקט אין אַ קישן, ווי דעם אתרוג אין קאַלאַטשע, כמעט אַלע מינוט אויף מיר געבלאַזן, געשעפטשעט און געגענעצט, און אַז איך האָב אויף איר קוקנדיק אויך אַ גענעץ געטאַן, פֿלעגט זי מיר אַנשפּינען אַ פֿול מויל²⁶... און אַז איך בין שוין די אַלטע מכשפה צוזאַמען מיטן שלישי למילה²⁷ פֿטור גע-

²² טרעפן גלמן אין ריפּ אַרזן, זיך שלעכט ענדיקן. — ²³ (שבת ק"ד, ב; ירמיה כ"ה, כו; נ"א, מא) קאַמבינאַציעס מיט אותיות: דער ערשטער מיטן לעצטן, צווייטער מיטן פֿאַרלעצטן, אַת־בש, אַדער אויף צוריק, תשרק. — ²⁴ קינדער־כאַפּערס (ביי ניקאַלז דעם טון). — ²⁵ (העב' גבול) גרענעץ־שוואַר צערס. — ²⁶ אַפּגעשפּראַכן אַן עין־הרע.

וואָרן, האָבן זיך אָנגערוקט נײַע צרות, נײַע שרעקן; אַז ס'האָט מיר גערױזשעט ²⁸ אין בײַכל, צוגעפּרײַעט ²⁹ די היץ, צי געביסן אַ פּלױ, אַ וואַנץ, און איך פּלעג נעבעך אַ ווײן טאָן פּאַר ווייטיק, האָט מיר די מאַמע אָדער דאָס דינסטמײדל אַזוי אָנגעהויבן קאַדױטשען ³⁰ אין קישן, אַז שײַער־שײַער האָבן זיך מיר אַלע וויאַזעס ³¹ אויסגע־קרימט און די געהירן איבערגעקערט און, שוין גאָר אין בעסטן פּאַל, האָט מען מיר דאָס מױל פּאַרשטאַפּט מיט דער ברוסט, אַז איך בין שײַער דערוואַרגן געוואָרן; נאָך גוט, וואָס די ברוסט; אַז די מאַמע פּלעגט אָבער אַוועקגיין אשת־חַיילן ³² אין קראַם, פּלעגט מען מיר גאָר פּאַרשטאַפּן דעם פּיסק מיט עפעס אַ קױטיק־זיסלעך שמאַטקעלע, מיט וועלכן איך פּלעג מיר אַפּווערגן שעהענווייזן כּסדר.

צו צוויי חדשים אַלט האָט מען מיר שוין אַרײַנגעלייגט אין אַ וויגעלע — אי דאָס האָב איך די זכּיה ניט געהאַט זיך צו לײגן אין דעם, ביז מ'האָט ניט פּרײַער אויסגעוויגט אַ קאַץ — נו? אין וויגעלע וואַלט שוין אַפּילו נישקשה געווען, כּלעבן; מ'שאַקלט זיך, מ'הוידעט זיך, אַוודאי איז דאָס בעסער ווי צו ליגן אַ קלימ־פּע ³³ אין קישן — נאָר ווי מעג איך הנאה האָבן פֿון מײַן פּאַר־שטונקען לעבן? אַוודאי איז ניט געווען דער טאַג כּמעט, וואָס איך בין ניט אַרױסגעפּאַלן פֿונעם וויגעלע. הײַנט האָט זיך אײַנס פֿון די פּיר שטריקעלעך איבערגעריסן; מאַרגן האָט זיך דער טשוואַק אין באַלקן אָפּגעבראַכן; איבער מאַרגן האָט זיך אַ קנופּ אױפּגעבונדן; און פֿונעם שטענדיקן איבערבינדן און איבערקניפּן די שטריקלעך בין איך אַלע טאַג אַלץ אויסגעקומען העכער און העכער, ביז אין אַ משך פֿון אַ פּאַר חדשים בין איך שוין געווען נעבן דער סטע־ליע... נישט אומזיסט האָט דער צדיק געזאָגט, אַז איך בין אַ הויכע נשמה... דערפּאַר אָבער, וואָס העכער מײַן נשמה איז אויסגעקומען,

²⁷ (בראשית ל"ד, כה) אָנגעווייטיקט, אויפן 3טן טאַג נאַכן ברית. — ²⁸ גע־בורעט, געגרימט. — ²⁹ צוגעפּאַרעט. — ³⁰ טרײַסלען. — ³¹ געלענקען, גלי־דער־שלעסער. — ³² בריהן זיך, ווי אַן אשת־חַייל. — ³³ גולם.

דעסטאָ³⁴ גרעסער איז מײַן פֿאַל געווען... ווידער אַז ס׳פֿלעגט זיך מיר אַ מאָל מאַכן אין די צרות פֿאַרגלוסטן זיך אַ שפּיל טאַן מיטן שטן אויף דער סטעליע, צו קוקן אינעם ליכט אַרײַן, צי זיך אַזוי אַ ביסל באַלעווען³⁵ בײַ נאַכט, און די מאַמע צי דאָס דינסטמיידל האָבן אַבער געוואָלט, אַז איך זאָל אָן תּירוץ נאָר האַלטן אין איין שטיק שלאָפֿן, כדי זיי זאָלן אויך קענען רוען — פֿלעגן זיי מיר שטענדיק שרעקן מיט אַ שד, אַ באַבע³⁶, אַ רוח, אַ דאַמאַניק³⁷, אַ בעטלער מיט דער טאַרבע וכדומה אַזעלכע סטראַשידלעס³⁸, ביז איך האָב שוין מורא באַקומען פֿאַר זיך אַליין, און עד היום, אַז איך דערזע בײַ נאַכט מײַן שאַטן קעגן דער לבנה צי אַ ווינטע ציג שלעפט די שטרוי פֿון אַ שטרייכע³⁹, צי אַז אַ שניץ פֿון דער לבנה שלאַגט זיך אָפּ אין אַ פֿענצטער פֿון אַ פֿינצטערער שטוב, וכדומה — מײַן איך שוין, אַז ס׳איז אַוודאי אַ שד, אַ לץ, אַ מת, אַ באַבע... און מײַן לעבן איז דעמאָלט גיט ווערט אַ גראַשן!...

אַ קיצור, גיט אַזוי גיך טוט זיך ווי עס רעדט זיך, איך בין קוים אַלט געוואָרן אַ יאָר, איך קרייך שוין אויס אַלע ווינקלעך, איך נאָרע⁴⁰ מײַך שוין אויס אין אַלע פֿאַסקודסטוועס, איך עס שוין דאָס אַש פֿון דער הרובע⁴¹, איך נהרג מײַך שוין 18 מאָל אַ טאַג, און נאָך איטלעכן פֿאַל צערײַסט מיר די מאַמע דעם סטאַן⁴², גיסט־אויס אַ ביסל וואַסער און שפרעכט־אָפּ דאָס אַרט⁴³ מיט אַ קאַלאַדאַטש... און טאַקע ממש ווי מיט די הענט צענומען!... איך בלייב אַלץ מיטן ווי־הייסט־מען־עס אין דרויסן, און פֿאַל שוין אויף אַן אַנדער אַרט... ווען די ווענט פֿון דער שטוב זאָלן, חלילה, געווען זײַן באַהאַנגען מיט שפיגלען, וואָלט איך פֿון שרעק, אויף מיר קוקנדיק, געווען געשטאַרבן צען מאָל אַ טאַג, אַז אַנגעבראַקנעטע טימענעצע⁴⁴ אי-

³⁴ (פֿאַרגלײַך) אַלץ מער. — ³⁵ הוליען. — ³⁶ מכשפה, טיפּוול, באַבאַײַע־גאָ. — ³⁷ (סלאַוויש) הויזגעשפּענסט. — ³⁸ פּייגל־שרעקער. — ³⁹ דאָך. — ⁴⁰ אויסשמירן זיך. — ⁴¹ אויוון, אונטערשטער טייל. — ⁴² הינטערשטער נאַט פֿון הויזן. — ⁴³ אייבערגלייבן. — ⁴⁴ טונקלייט, פֿאַרן, אויסשיט.

בערן גאַנצן קעפל, אָן אויסגענורעט פנימל אין סאָזשע מיט בלאָטע, אַ פֿול מניכל מיט סמאָרק און סלינע, אויפֿן אָרט פֿונעם מלאכס שנעל אויף דער אייבערשטער ליפּ — אַ פֿויל-בלייד־רויט גאַרעלע פֿון די שטענדיקע אָפּגערונענע סטרעמפלעך⁴⁵ פֿון נעזל; די הענ-טעלעך מיט די פֿיסעלעך קויטיק, נאָס און גליטשיק, און דאָס באלף-מחילותל⁴⁶ ווי אין אַ יאַרמולקע פֿון אַלט־פֿאַרגעלטן, פֿאַר-שמאַלצענעם שפּאַניער⁴⁷ ... און, באַמת, ווער האָט זיך געזאַלט אָפּ געבן מיט מיר? דאָס דינסטמיידל, וואָס פֿלעגט באַקומען זעקס קערבלעך אַ יאַר מיט די פֿאַר אַלטע שקראַבעס⁴⁸ פֿונעם טאַטנס יאַלעוויטשענע פּאַנטאַפֿל, האָט נעבעך באַדאַרפֿט רוימען, ניאַנטשען, שמירן, הייצן די הרובע, פֿאַרזאַרגן די בהמה, טרענבן אין טשערע-דע, טראַגן פּאַמויניצעס⁴⁹, פֿליקן פֿעדערן, ווישן די נאָז און קראַצן זיך מיט ביידע הענט אין קאַפּ... און אויף דער מאַמען, נעבעך, איז דאָך אַודאי ניט געווען פֿאַראַיבל צו האַבן. אחוץ איר קראַמען און באַלעבאַטעווען און לאַטען און מאַרעזשען⁵⁰ און תּחינות ליע-נען און קיכלען דעם טאַטן פֿון אַ חלק עולם־הבא וועגן — האָט זי שוין דעמאַלט, נעבעך, געבראַכן און נישט געקענט קוקן אויף קיין פֿלייש... איר ווייסט דאָך אַליין, אַ צווישן יאָ און ניין ווערן גע-בוירן אַ שאַק חסידימלעך, עס זאָל כאַטש אַנקומען יעדן גוטן־יידן אַ פֿאַלק פֿליאַסקעדריגעס⁵¹ אויף זיין חלק... און וואָס מער די צדיקים סטאַרען⁵² זיך צו פֿאַבריצירן קליינע פּאַדראַבינטשעקלעך⁵³, דעסטאָ מער סטאַרעט זיך דער עולם אַנצופּלאַדיען⁵⁴ פֿון זייערט וועגן קליינע חסידימלעך... נו, וואָזשע זאָל מנין טאַטע, נעבעך, ער גער זיין פֿון אַלע? ובפֿרט, אַז ער איז דאָך גאַר דעם רבינס לינב־אַדיוטאַנט, און דאָס אייבערשטע פֿונעם שטייסל⁵⁵ ביי אים...

⁴⁵ סטרופיקעס מחמתן רינען פון נאָז. — ⁴⁶ טויזנט מאָל מוחל זיין: דער הינטן. — ⁴⁷ אויסגעפעצטער עטרה־פּוץ. — ⁴⁸ אָפּגענוצטע שיך. — ⁴⁹ אומ־ריין וואַסער. — ⁵⁰ צירעווען. — ⁵¹ כּניאַקעס, בטלנים. — ⁵² באַמען זיך, שטרענגען זיך אָן. — ⁵³ (שפּעט־לשון) אונטער־רבילעך, פון דער רבישער גזע. — ⁵⁴ מערן זיך. — ⁵⁵ מיוחסים, (אַז מירייט־איבער דאָס שטייסל, ווערט סאונטערשטע סאייבערשטע).

ובכן, מעג איך אפילו צעריסן ווערן וויינענדיק, געהרגעט און געניזוקט ווערן פאלנדיק, אויסגעניקערט⁵⁶ ווערן הונגערנדיק און פריירנדיק און אויסגעראיעט⁵⁷ זיין אין טיגוף, סמארק און בלאטע, איז דאס קיינעמס דאגה ניט. און אזא לעבן האב איך פאוואליע פארבראכט ביז איך בין אלט געווארן דריי פארשריגענע יאר און בין, ענדלעך איבערגעגאנגען אויפן טאטנס פאמפעטשעניע⁵⁸...

— ב —

דער טאטע הייבט מיר אן פירן אויף זיין סליד⁵⁹
און וויל איך זאל שוין טאקע זיין א פאלנער⁶⁰ יוד

ווי איך בין נאר אלט געווארן פיר יאר, האט מיר דער טאטע גענומען אין די הענט אריין און האט מיר אנגעהויבן מחנך זיין מיט מצוות און מעשים טובים... נאר טאמער וועט איר אפשר מיינען, אז ער האט מיר געלערנט אזעלכע פוסטע מידות, ווי די דא-טשוונעס⁶¹ לערנען זייערע קליינע קינדער, למשל, דעם פסוק תורה צוה לנו, קושן עלטערן די הענט אויפשטייענדיק און לייגנדיק, דאנקען פאטער און מוטער פאר יעדן עסן און טרינקען, וכדומה? האט איר א מיאוסן טעות! פֿע, אזעלכע מצוות הייסן בני ערלעכע יידן אין פוילן עבירות און מלאכט זיך אויס אויף זיי דאס גרעסטע געלעכטער. אדרבה, פונקט פארקערט, אין אזעלכע זאכן פלעגט מיר דער טאטע תמיד לערנען דעם היפוך: ער פלעגט מיר תמיד הייסן שטעלן דער מאמען א פניג און די מאמע פלעגט מיר תמיד ווייזן, איך זאל ריטן דעם טאטן בני די פאלעס. און קוים איז עמעצער אריינגעקומען אין שטוב אריין — אזוי פלעגן זיי מיר שוין ביידע מוטשען און טארען:

⁵⁶ (העבר) עוקר מן השורש זיין. — ⁵⁷ אויסגעשמוצט. — ⁵⁸ (פאר-גרניזט פון רוסיש) השגחה. — ⁵⁹ שפור. — ⁶⁰ גאנצער. — ⁶¹ דייטשן.

— אַנז, איציקל, זאָג אים... נו, גיכער!... דאָס האָבן זיי גע-
וואַלט, איך זאָל זאָגן דעם אורח: „שלום עליכם, אַ גוטער ייד, אַ
האַלבן ת... אָפגעברייט“, און נאָך אַזעלכע געשעדיקטע חכמות... נו,
מילא, איז דאָך פֿון יענע מצוות, וואָס אַ ייד אַ זקן, איז זיי אויך ניט
מחויב צו טאָן על-פי התורה, און מוז זיי דאָך טאָן על-פי מוסר
און דרך-ארץ... למשל: ער האָט מיר געלערנט, ניט צובינדן דעם
קאַלבער פֿונעם העמדל אַזוי ווי אַ האָרט⁶²... צוהאַלטן די גאַנצע
נאַכט די יאַרמולקע מיט ביידע הענט, זי זאָל חלילה ניט אַראָפּפֿאַלן,
אין שלאָף, פֿונעם קאַפּ... פֿורים זאָל איך מיר איבערקערן 18 מאָל
אויפֿן טיש הין און צוריק, כדי מקיים צו זיין דעם ונהפֿוך הוא⁶³...
פסח זאָל איך מיט אים אויסזיצן ביים סדר ביו די הענער קרייען;
יום-כיפור זאָל איך ביו צוועלף אַ זייגער ניט טועם טעם אַכילה
זיין, און אַ גאַנצן טאָג אַרומלויפֿן אין די זאָקן; סוכות שלאָפֿן אין
סוכה אַפֿילו אין דער גרעסטער קיריא⁶⁴; זיך ניט קעמען די פֿיאות
נאָר פֿון פֿרייטיק צו פֿרייטיק; אַלע ערבֿ שבת גיין מיט אים אין
מרחץ אַרײַן און אָפּגאַלן דאָס קעפל ביו אין דער הויט אַרײַן, וכדומה
אַזעלכע מצוות... נישט מער, וואָס מיט די אַלע מצוות איז געווען
— רייד איך שוין ניט. נאָר דאָס מרחץ אַלע פֿרייטיק — דאָס איז
מיר דערגאַנגען מננע יאַרלעך, און ווי לאַנג איך וועל לעבן קען
איך דאָס ניט פֿאַרגעסן, און ווען איך דערמאַן זיך אין דעם, גייט
מיר איבער אַ גרויל איבערן לײַב. שטעלט אַנך פֿאַר דאָס פֿינצ-
טערע, ברענענדיקע יידישע מרחץ אין פֿוילן ווי עס קער צו זיין,
און דאָרט פֿלעגט מיר דער טאַטע אַלע פֿרייטיק אַרױפֿטאַסקען⁶⁵
אויף דער אייבערשטער באַנק און קאַטעווען מיטן בערעזענעם בע-
זעמל אַ פֿערטל שעה כסדר פֿאַר דער מקוה און אַ מינוט צען
נאָך דער מקוה... און דאָס איז נאָך ערשט אַ שפּילעכל געווען
אַנטקעגן דער קאַמעדיע אַליין, איך מײַן, די כשרע מקוה, זאָל

⁶² יאָגדהונט. — (מגילת אסתר ט', א) אַרױסגעקומען פֿאַרקערט ווי די שונאים
האַבן געוואַלט. ⁶⁴ קעלט. — ⁶⁵ אַרױפֿשלעפֿן.

לעבן! יענץ האָט מיר נאָר וויי געטאָן און דאָס האָט מיר טויטשרעק געמאַכט... און איר ווייסט עס גאַנץ גוט, אַז אַ קינד איז ליכטער איבערצוטראָגן צען ווייטיקן איידער איין שרעק!

שטעלט אַיך פֿאַר אַ דרייַעריק יינגל, וואָס ווייסט נאָר אַרומ־לויפֿן גאַנצע טעג אויף דעם שיינעם, שפּילענדיקן, ליכטיקן דרויסן, כאַפט ער מיר פּלוצעם ביים הענטל און פֿירט מיך אויף דרייַסיק־פֿערציק שמאַלע, קרומע, צעבראַכענע, גליטשיקע טרעפּ, אַראַפּ, אַראַפּ, אין אַ פֿינצטערן, קאַלטן, טיפֿן גרוב אַראַפּ, וווּ אויף דעם גאַנצן מהלך שטופּן זיך, היץ־און־צוריק, נאַקעטע, גליטשיקע מענטשן, יידן — איר פֿאַרשטייט? יידן! ניט מנין גלייכן יינגעלעך... וואָס מיט יעדן גליטשיקן ריר זייערן אין מנין ליב כאַפט מיך אַ גרויל, וואָס איך קען גאָר דעם טעם ניט איבערגעבן... דעסטאַ שרעקלעך־כער נאָך, וואָס ס'איז אין אַ פֿינצטערן תּהום... און דערצו הערט זיך נאָך אַלע רגע אַ מין פֿאַרבאַרגענער, ווייטער, טויבער פּליוסק אין וואַסער, און אַ פֿאַרדומפּן קול, ווי עפעס אַ שרעקלעך ווידערקול אין אַ פֿינצטערן געדיכטן ווילדן וואַלד, מיט אַ פּוסטן, כּמאַרנעם, וויסטן מדבר אַרום, פֿון וואַנעט מ'קען, דאַכט זיך, אייביק ניט אַרײַן און ניט אַרויס... און אַט אין די אַלע גרוילעכע, שוידערנדיקע שרעקן כאַפט ער מיך פּלוצעם בײַדע הענטלעך, ווי אַ רוח אַ מלמד, און טוט מיר אַ פּוץ ראשו ורובּו אין וואַסער אַרײַן אַזוי, אַז אַרויסנעמענדיק מיך ווייס איך לחלוטין גאָר ניט, וואָס מיט מיר טוט זיך, נאָר איך פֿלאַטער ווי אַ פֿאַרסטעטע מויז, איך טערעפעש־טשע⁶⁶ מיט הענט און פֿיס, גאָר ווי איך זוך אין דער פֿינצטער־מנין נשמה... איר האָט ליבע לעזערס, אַ באַגריף פֿון מנינע טויט־שרעקן?... יאָ — אַ ליגן, ווי איך בין אַ ייד! וויפֿל איר שטעלט אַיך פֿאַר, איז נאָך, כּלעבן, קיין טויזנט־חלק ניט דערפֿון, וואָס איך האָב איבערגעפֿילט אין דער מינוט... חוץ דעם עיפּושדיקן ריח, מיטן טערפּקע־ביטערלעכן טעם פֿונעם מקווה־וואַסער אַדער,

⁶⁶ חאַרף זיך, שלמה־עזר.

בעסער געזאגט, פֿון דער פֿאַמוינער יאַמאַ⁶⁷... אין אמתן בין איך טאַקע פֿון דעם טאַטנס מרחצן און מקוואות אַזוי ריין און זויבער געוואָרן, אַז איך קען מיר נאָך עד-היום ניט אַפּוואַשן מיט די בעס-טע זייפֿן און די לויטערסטע פֿרישע וואַסערן... איך האָב אַיך נאָך אַ סך אַזעלכע מצוות צו שרעקן, נאָר איך ווייס דאָך, אַז איר וועט זיך נאָר מאַכן דערפֿון אַ פֿאַטיעכאַ⁶⁸ און ביים טאַטן איז דאָס געווען דער גאַנצער יסוד פֿון ייִדישקייט!...

אַזוי האָב איך מיך אָפּגעמוטשעט נאָך אַ יאָר אין דער היים, ביז איך האָב דערהערט, אַז מ'רעדט שוין מכוּח אָפּגעבן מיך אין אַ חדר. אין פֿלוג בין איך אָפֿילו זייער צופֿרידן געווען דערפֿון, כִּלעבן. מיר איז שוין טאַקע אַליין נמאס-ומאוס געוואָרן די היים. אַז איך זע, איך בין הפֿקר ווי אַ הונט און ס'איז ניטאָ ווער עס זאָל זיך אומקוקן אויף מיר כאַטש אַ מאָל אין דער וואַך: דער טאַטע איז יומם-ולילה פֿאַרטאָן מיט צונויפֿנעמען דאָס מעמדות⁶⁹-געלט פֿונעם רבינס וועגן, אַזוי אַז אַחוץ נאָר די מצוות האָט ער מיך אין זינען ווי דעם פֿאַראַיאַריקן שניי... און די מאַמע איז, נעבעך, דער-שלאָגן מיטן קרעמל, מיט דער שטוב. און ועל-כולם — מיט די פּיצעלעך קינדערלעך: איינס האָט זיך איר נאָכגעשלעפט ביים פֿאַר-טעך, דאָס אַנדערע אויף די הענט און מיטן דריטן אויף דער צייט... אַודאי וואָלט מיר שוין דאָס חדר אַ סך ניהאַר⁷⁰ געווען. איך האָב געמיינט, אַז דאָרט וועט מען אויף מיר השגחה געבן, איך זאָל כאַטש ווערן אַ שטיקעלע מענטש, איך מיין שוין ניט ווי די נגידישע קינדער, אָבער כאַטש ווי די פּראַסטע באַלעבאַטישע קינדער אין שטאָט... נאָר אַז איך האָב פּלוצעם געהערט אַ שמועס, ווי דער טאַטע זאָגט אַזוי צו דער מאַמען:

— דו זעסט דאָך, וויטיע, אַז איך בין שטענדיק פֿאַרטראָגן

⁶⁷ גרוב מיט שמוציקן אָפּלויף-וואַסער. — ⁶⁸ (1701) פֿאַרוויילונג און טערהאַלט. — ⁶⁹ שבר-לימוד (פֿון מעמד — פּרנסה, פּאַזיציע). — ⁷⁰ (אַראַמ) מער געווען צום האַרצן.

אין דאגות פרנסה, טאָ נעם דו און גיב אים אָפּ אין חדר אַרײַן.
כ'לעבן, מילא אַ גמרא-מלמד איז עפעס אַנדערש, אָבער נאָך מיט
אַ דרדקי-מלמד זאָל איך האָבן צו טאָן, האָ? פֿאַרשטייט דאָך אַליין,
אַז ס'איז נישט פֿאַר מיר!

— ביסט טאַקע זייער גערעכט, כ'לעבן! — זאָגט די מאַמע —
איך וועל אַודאי ניט זשאַלעווען מײַן טרוד⁷¹, נאָר זאָג זשע דו
מיר, יאַסי, צו וועמען זאָל איך אים אָפגעבן? האָסט דאָך הי מער
ניט ווי צוויי דרדקי-מלמדים: נחמן טראַסק און נחמיה מיצל. צו
וועמען זשע איז נאָך דײַן חוות-דעת⁷² נאָך גלייכער?
— איך ווייס...? — זאָגט דער טאַטע — מיטן דרדק-הטבע איז
גלייכער צו נחמן טראַסק...

— ער איז דאָך אָבער אַ ווילדער קאַט⁷³ אויף קינדער און
חוץ לזה האָט מיר וועכנע די פֿאַרזאָרגערין אַנומלט דערציילט, אַז
זי ווייסט פֿון אַ סך לייטישע יידן, אַז נחמיה קען אַ סך בעסער
לערנען פֿון נחומען?

— מילא, אַלץ איז רעכט! — זאָגט דער טאַטע — נחמיה איז
דאָך אָבער ניט מײַן רבינס חסיד...!

— נו, וואָזשע איז? — זאָגט די מאַמע מיט אַ ווייך שמייעלע
— פֿאַרט ער צום זאָדקיוועצער צדיק, אָבער אַ חסיד איז ער דאָך...
— אײַ, שטיא! — רופֿט זיך אַן דער טאַטע מיט אַ שוואַכן
בייזער — דו ווייסט טאַקע גאָר ניט מה דקאָמרי רביצין⁷⁴, ווי
הייסט? דער זאָדקיוועצער איז דען אויך אַ גוטער-ייד? איך האָב
פֿונעם רבינס פּה קדוש אַליין געהערט, אַז דער זאָדקיוועצער איז
גאָר גאַטס מאַרשעליק, ווייל זײַן נשמה איז גענומען געוואָרן פֿון
דעם עולם-הלצה⁷⁵, אַ סימן, האָט דער רבי געזאָגט, אַז דער זיווג
מיט אים איז אויסגעקומען פֿונקט אין דער בלינדער נאַכט, וואָרעם

⁷¹ נישט וועלן איינשפּאַרן זיך די אַרבעט. — ⁷² (תלמודישער אויסדרוק)
מיינונג. — ⁷³ תליון, הענקער. — ⁷⁴ (פֿאַרזאָדע, ווי אַ פּסוק) וואָס די רביצין
זאָגט. — ⁷⁵ וועלט פֿון לצנות.

זיין ברית איז געווען אום יום-כיפור... דו פֿארשטייסט אַ טיטש פֿון אַזאַ הימל-מענטשן, האָ?...

— איך ווייס? — זאָגט די מאַמע ווי אַ פֿאַרשולדיקטע — איך זע, אַ וועלט פֿאַרט צו אים, איז בני מיר, נאַרישע יידענע, זייער רעכט...

— אַ! — זאָגט דער טאַטע — אַ קשיא וואָס מ'פֿאַרט! הלמאַי מ'פֿאַרט אין די ליטווישע ישיבֿות אַרײַן אויך? נו, האָט עס דען עפעס אַ ממשות? אויך נאָר אַ פֿאַרפֿירטע זאָך!... קאַרג האָט דער רבי הַזְנַטִיקן שבת-שירה געקרקצט אויף די ישיבֿות? ער האָט בפֿירוש געזאָגט, אַז די ישיבֿות מיט די ראַבינער-שולן זײַנען ביידע אויף איין מדרגה. פֿון דאָרט וואַקסן גרייטע אַפֿיקורסים און פֿון די ליטווישע מתנגדים ווערן שפעטער אַפֿיקורסים... און די ישיבֿה-בחורים זײַנען גאָר בחינת וגם ערבֿ רבֿ עלו איהם⁷⁶... און דאָ האָט ער געזאָגט אַ תורה, וואָס איז ממש בוקע רקיעים⁷⁷... נישט מער, וואָס ווייסטו? ביסט ניט מער ווי אַ כשרע בהמה...

— נאָ — זאָגט די מאַמע מיט אַ רחמנותדיק פנים — וואָס קענסטו פֿאָדערן פֿון אַן אישה?! אַוודאי פֿאַרשטייסטו אין נאָגל מער ווי איך אין קאַפּ. טאָ טו זשע ווי דו פֿאַרשטייסט...

פֿון אַזאַ זיסן שמועס האָב איך זיך שוין געקענט שטויסן, וואָס חדר באַטייט... און אַז אין חדר וועט נאָך אַפֿשר ערגער זײַן ווי אין דער היים...

און פֿך הווה!

— ג —

**נישטאַ דער רעדנער, דער מאַלער, די פֿעדער,
וואָס קאָן אַפּמאָלן אַ פּויליש-ייִדישן חדר!**

אַז די מאַמע האָט מיך דאָס ערשטע מאָל אַרײַנגעפֿירט צו נחמן טראַסק אין חדר אַרײַן — איז מיר פֿינצטער און וויסט געוואָרן

⁷⁶ (שמות י"ב, לח) אויסגעמישט מיטן אַפּפּאַל. — ⁷⁷ שפּאַלט הימלען.

אין מײנע אויגן. אין שטוב אַ בלאַטע איבערן גאַרטל; בײַ דער טיר אַ דײזשקע ⁷⁸ וואַסער און נעבן איר אַ פאַרשימלטע פאַמויניצע מיט אַ ווערד ⁷⁹, און פֿון אויבן איז אַרומגעשווומען דאָס, וואָס איז המנען געפֿאלן אין קאַפּ אַרײַן... די קליינע פֿיר דאַפּלדיקע פֿענצ־טערלעך זײנען פֿאַריאַגט געוואָרן פֿונעם פֿראַסט אפֿשר אויף אַ פֿינגער די גרעב און דער פֿראַסטיקער מאַך ⁸⁰ אויף זײ איז צע־רונצלט געוואָרן מיט פֿיגורן און מגן־דודס, איקס מיקס דריקסן, קאַטשערעס מיט לאַפעטעס און נאָך פֿאַרשידענע קרומע און צוקן־דיקע רינגעלעך מיט פֿאַסיקלעך, וועלכע טיפֿער און שמאַלער אײַנגעגראָבן און וועלכע ברייטער און נאָר פֿון אויבן אויף געקריצט, וועלכע זײנען נאָך פֿריש און העלבלעך געווען און וועלכע שוין עלטער און פֿאַריאַגטער. זעלטן איז צו באַמערקן געווען נאָך גאָר אַ פֿריש רעדעלע ביז אין גלאַז אַרײַן, וואָס אַ יינגל האָט, אַ פנים, נאָר וואָס געמאַכט מיט אַ קאַפּיקע, און פֿון אַלע פֿענצטערלעך איז גערונען אויף די ווענט ביז אין דער ערד אַראָפּ. דרײַ קליינע קינד־דערלעך מיט פֿאַרשפּיליעטע העמדעלעך אונטער די אַרעמלעך האָבן זיך געראַיעט אין דער בלאַטע און געקראַכן ראַטשקאַס ⁸¹ און כמעט שטענדיק זײנען זײ אויסגעקומען מיט די באלף מחילותלעך צום פֿראַנט... אַ לאַנגער שמאַלער טיש מיט אַ הוידעוודיקן שטאַלן ⁸², מיט שטריקעלעך איבערגעבונדן און איבערגעקניפט, און מיט אַן אויסגעפֿלעקטער, אויסגעברענטער און צעקאַרדאַשעטער ⁸³ דעק, אַרום וועלכן, אויף געמאַכטע בענק פֿון אַ שמאַלן, סוקעוואַטן ⁸⁴ ברעט אויף צוויי האַלבע קלעצלעך, זײנען געזעסן פֿאַרשיידן וויק־סיקע יינגעלעך, אײנס אינעם אַנדערן אײַנגעוואַקסן, און אַלע מיט די פּלייצעס אײַנגעקלעפט אין דער נאַסער, פֿראַסטיקער וואַנט. און כמעט אויף יעדע צען יינגלעך איז געלעגן אײַן סידור, און דאָס

⁷⁸ עמער, האַלבע פּאַס. — ⁷⁹ (טלאַוויש) אַ „היטל“, ביז איבערן ברעג.
— ⁸⁰ אַנווקס. — ⁸¹ געשאַרט זיך אויף אַלע פיר. — ⁸² טישגעשטעל.
⁸³ צעקראַצט, צעשניטן. — ⁸⁴ סענקעוואַטן, מיט קנופן אין האַלץ.

איינע איז שוין אויך דריי מאָל אַזוי גראָב און געשוואַלן ווי פֿונעם דרוק אַרויס... אויפֿן עק טיש איז געשטאַנען אַן אַלטער גרויסער קאַשיק מיט טעפלעך, נעבן וועלכן ס'איז געשטאַנען אַ גרויסער ראַ-בער קאַטער⁸⁵ און האָט געלעקט, קלאַפּנדיק מיטן ווידל איבער אַ תּלמידס קעפל. אין ווינקל, צום אויבנאָן, איז געווען אַ שמאַל טירל, דורך וועלכן עס האָט זיך געזען אין שטוב אַרײַן די אונ-טערשטע האַלב לאַנגע רביצין, בייגנדיק און שטערקענדיק מיט אַ קאַטערע⁸⁶ אַהין, אַ פנים אין אויוון אַרײַן, און בײַ יעדן עפֿן די פֿאַדערשטע טיר האָט זי אַרויסגעשטעקט דעם קאַפּ אין אַ פֿאַר-שמאַלצעוועטער⁸⁷ קופּקע מיט אַ גליטשיק, פֿאַרשווייסיקט פנים, גאַר עפעס ווי וואַנקע ראַ-טיר-טיר אין פּאַלאַטקע⁸⁸ פֿונעם פֿענצ-טערל אַרויס... דער רבי איז געזעסן אויבן אַן בײַ דער הרובע, אַן אַ קאַפּאַטע, מיט אַ פֿאַרגעלטן טלית-קטן, די אונטערשטע העלפֿט איבערגעוואַרפֿן פֿון פֿאַרנט, און האָט זיך געטשעכעוועט⁸⁹ אין דער הרובע. אַ צעשפּאַלטענע פֿאַרסאַלעטע⁹⁰ יאַרמולקע, וואָס איז אין פֿאַרעלטערטע קנייטשן און אַזוי אַנגעשרומפּן, אַז זי איז שוין מער ענלעך אויף אַ פּאַקרישקע ווי אויף אַ יאַרמולקע, איז געלעגן פֿאַר-רוקט אויף זײַן פּליכעוואַטע געגאַלטן קאַפּ ווי אַ גרויסער קנילעכ-דיקער מיליעוטן-מיט-ציקוטן-פֿלאַסטער⁹¹ אויף אַ גרויסער גוליע⁹². אין איין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ גראָבן קאַנטשיק און מיט דער אַנדערער האָט ער זיך, דורכן צעכראַסטעט קויטיקן העמד, גע-קראַצט אינעם וואַלד געקרניזלטע האַר אויף זײַן ברוסט. אַרײַנקו-מענדיק אין שטוב, האָבן מיר געטראַפֿן די קאַרטינאַ⁹³, ווי דער רבי מיטן בעלפֿער האָבן געקנאַקט מיט די קאַנטשיקעס. די חדר-יינגלעך האָבן געגאַבערט⁹⁴ ווי אַ סטאַדע גענדז. די קינדערלעך

⁸⁵ גרויע קאַץ, אַ זכר. — ⁸⁶ אַזערנער שטאַנג, מיט אַ הענטל פון איין זײַט און אַ האַק פון דער אַנדערער, אויף אַרויסצושלעפּן טעפּ. — ⁸⁷ אויס-געפעצט קאַפּצודעק. — ⁸⁸ (ווערטל) ווי איוואַן אין פעלדגעצעלט. — ⁸⁹ גע-ריבן. — ⁹⁰ פּאַרפּלעקטע. — ⁹¹ פּאַראַדיע אויף מעדיצינישע טערמינען. — ⁹² בײַל. — ⁹³ ספּעקטאַקל. — ⁹⁴ געוואַלדעוועט.

זינען איבערגעריסן געוואָרן פֿון געוויין און אין מיטן דערינען איז די רביצין איבערגעלאָפֿן די שטוב ווי אַ וויכער, האַלטנדיק אין אַ האַנטשערקע ⁹⁵ אַ האַלאָוועשקע ⁹⁶ אין דער האַנט, און פּוֹך אין פּאָ-מויניצע אַרײַן! אַ דאָ איז דאָס געוואָרן אַ פּאַרע ⁹⁷ מיט אַ זשוזשע-רײַ איבער דער גאַנצער שטוב, ווי מ'גיסט-אויף אויפֿן קעסל אין באַד... די מאַמע האָט גערעדט אַ פּאַר ווערטער מיטן פּראָפּעסאָר און איז אַוועקגעגאַנגען, און איך בין אַליין געבליבן אין דעם נייעם אינסטיטוט.

די מאַמע איז נאָר וואָס אַרויס פֿון דער שטוב, איז דער רבי אַפֿירגעגאַנגען פֿון אונטערן טיש גלייך צו מיר מיט די ווערטער:
— דו זעסט אַ דעם קאַנטשיק? דערמיט שמניסט מען אַ ייִנגע-לע, וואָס וויל ניט לערנען...

און דערבײַ האָט ער שוין דערלאַנגט אַ ייִנגל מיטן קאַנטשיק איבערן קאַפּ, כּדי מיר צו ווייזן, וואָס „קאַנטשיק“ באַטייט... מיט די רייד האָט ער מיך אַ שלעפּ געטאָן צום טיש, האָט געעפֿנט דאָס געוויסע געשוואַלענע סידור און האָט מיר אַ פֿרעג געטאָן:
— קענסטו עפעס לערנען?

— נײַ-נײַ-נײַ! — האָב איך, אין פֿלאַטערניש, געענט-פֿערט און האָב מיך צעוויינט.

— ציט! — האָט ער אַ האַלבן געשרײַ געטאָן — וואָס האָסטו זיך אַזוי צעיאַכמערט?

און דערבײַ האָט ער מיר געטאָן אַ קניפּ אין בעקל, אַז עס האָט מיר אַזש אַנגעכאַפּט ביים האַרצן... און איך האָב זיך נאָך מער צעוויינט.

אַ דאָ האָט ער מיך אַוועקגעזעצט בײַ זיך אויף דער קני און האָט מיר אַנגעהויבן ווייזן מיטן טײַטל:

— אַן אַלף, אַ בית...

נאָר בײַ דער בית האָב איך פֿאַרגעסן די אַלף, און בײַ דער

⁹⁵ (פּויל') קיכשמאַטע. — ⁹⁶ טליענדיקע האַלשניט. — ⁹⁷ דאַמף.

אלף — די בית... ער האט א קוק געטאן, ס'איז שלעכט, האט ער מיר אנגעהויבן אננריידן, אז קוים איך וועל באגערן לערנען, וועט מיר דער מלאך ווארפן א גראשן פון דער סטעליע... דערהערנדיק אזא גדולה, האב איך שוין גאר לחלוטין פארגעסן דעם סידור און האב אלץ פארריסן דעם קאפ צו דער סטעליע... א דא האט ער מיר אנגעהויבן סטראשען מיט אלערליי פחדים: אז איך וועל ניט באגערן לערנען, וועט מען מיך אויף יענער וועלט שמעסן מיט אנזערדיקע קאקעריוועס⁹⁸; מלאכי-חבלהניקעס וועלן מיך אוועק-טאסקען אונטערן „ארום-חושך“ (הרי חושך); שדים וועלן מיך פאר-קויפן צו די ציגיינערס! ביי נאכט וועלן מיר זיך חלומען מתים וכדומה אזעלכע שרעקלעכע סטראשידלעס, פון וועלכע ס'איז אין מיר פאקילט געווארן דער מאמעס מילך. עס האט זיך מיר שוין אויסגעוויזן: די אלף איז א שד און די בית — אן אנזערדיקע קאקעריווע און דאס גאנצע סידור — אן ארום-חושך... ביז איך האב מיט א מאל אויסגעפלאצט אין א יאמערלעך געוויין און מ'האט מיך געמוזט אפפירן אהיים. נאר די גאנצע נאכט האט זיך מיר שוין אלץ פארגעשטעלט, אז רוחות און מתים, מיט אנזערנע קאקעריוועס אין די הענט, גלאנצן אויף מיר מיט די אויגן און שרענען אויף קולי-קולות „זאג אלף! זאג בית!...“ און בין א חודש געלעגן אין א גאראטשקע⁹⁹ צווישן לעבן און טויט... איך ווייס שוין פא-רויס, אז ווען א פוילישער ייד צי א יידענע וועט לייענען די ווער-טער, וועלן זיי צושמייכלען אין זיך, מיינענדיק אז איך דערצייל זיי עס נאר פאר א פאטיעכע און מיין גאר ניט זיי... אין אמת ארנין ווייס איך, אז אזוי ווי איך האב מיך דעמאלט געשראקן פאר די רוחות, מתים און אנזערדיקע קאקעריוועס, אזוי האבן אלע פוילישע יידעלעך נאך עדהיום מורא אימת-מוות פאר שדים, לצים און מתים, אז דער רוח נעמט זיי אוש צו, און זיי בארעכענען עס גאר ניט, אז דאס האבן זיי בירושה פונעם זיסן חדר, און האבן קיין

⁹⁸ (?) אנזערנע ריטער. — ⁹⁹ פיבער, היץ.

רחמנות ניט אויף זייערע קליינע קינדער, זיי זאלן זיי שוין דער-
 ציען אויף א בעסערן אופן, כדי זיי זאלן שוין פֿאַרשפּאַרן פֿאַר-
 ברענגען זייער לעבן אין אַנגסטן און שרעק. נישט מער, ווי זאלן
 זיי די קינדער אָפּגעוויינען דערפֿון — אַז זיי אַליין גלייבן נאָך דע-
 רינען ווי אין גאַט?... קאַרג גיבן עס מעשיות אין פּוילן מיט אַ לץ
 אין קעלער, מיט מתים אין שול, מיט אַ וואָלפֿקולאַק, אַ דיבוק און
 אַ ניט-גוטן?.. און טאַקע דעריבער באַוואַרענען זיי די קימפעט-
 קינדער מיט די אַלע טערפּקע¹⁰⁰ נעמען, וואָס איז אונטער די שיר-
 המעלות¹⁰¹ אויף טיר-און-פֿענצטער. דעריבער שלאָגן זיי אָן שמי-
 רות מיט קמיעות¹⁰² אין די קעלערס און קאַמערן... און וואָס מער
 זיי באַוואַרענען זיך — מער האָבן זיי מורא... און דאָך פֿירן זיי די
 קינדער אויף דעם אייגענעם דרך, וואָס זייערע פֿאַנאַטישע טאַטעס
 האָבן זיי געפֿירט. און צום אמת איז דאָך עס פֿאַרט ניט מער ווי
 נאָר אַ פֿאַרפֿירטע זאָך! מ'האַט נאָך דערווייל קיין מאָל ניט פֿאַר-
 ביטן אַ קימפעטקינד אויף אַ שד... מ'האַט נאָך דערווייל קיין מאָל
 ניט געזען מיט די אויגן אַ לץ אין קעלער... מ'האַט נאָך עד-היום
 ניט געהערט דאַוונען מתים אין שול... נו, און אַז דער קברות-ייד
 אַליין גנבֿעט די תּכריכים פֿון די מתים אַראָפּ — האַלט ער דען
 דעמאָלט אַ שיר-המעלות, צי אַ שמירה, צי אַ קמיע אין קעשענע...?
 און וואָס טראַכט זיך דעם רבינס אַ גבאי, בעת ער פֿאַרנאַרט ווע-
 מען איך ווייס אין בית-הפּסא אַרנין בײַ נאַכט? — דאָרט איז דאָך
 געוויס ניטאָ קיין שמירות מיט קמיעות!... און וואָס דענקט זיך טאָ-
 קע דער רבי מחילה אַליין, ווען מ'רופֿט אים צום סטאַנאַוואַי¹⁰³
 אָדער צום ספּראַוויניק...? דאָרט איז דאָך אויך קיין שמירות ניטאָ —
 נו? האָט ער זשע דען מורא דאָרט פֿאַר אַ שד, אַ לץ? אַסור, בנאמ-
 נות! דאָרט האָט ער גאָר מורא, דאַכט זיך, פֿאַרן — ווי רופֿט מען
 עס... נאָך מער חידוש. ווען אַ פּויליש יידל לייענט עפעס אַ יידיש

¹⁰⁰ בײַסיקע. — ¹⁰¹ פּסוקים, אויף פֿאַרמעט, פֿון תּהילים קכ"א, צו שיצן
 סײַקינד און קימפעטאָרין. — ¹⁰² טאַלזומאַנען. — ¹⁰³ פֿאַליצי, פֿאַליצי, פֿאַליצי.

ביכל צי אַ גאָזעטע וועגן אַזעלכע נאַרישע פֿאַנאַטיזמען און אייבער־
גלייבערײַ, שמייכלט ער נאָך אונטער און טוט אַ זאַג דערבײַ:
— וואָזשע? ער איז דען ניט גערעכט, דער שרײַבער? האָבן
דען ניט אונדזערע ייִדן אין זיך אַ די אַלע שטותים און דומהייטן,
וואָס ער שרײַבט?

און אליין באַרעכנט ער זיך גאָר ניט, אַז דאָס איז ער טאַקע
אליין דער ייִד פֿון זײַנע אונדזערע ייִדן... און פֿאַרבעסערט זיך ניט
אפֿילו אויף אַ האָר!

איך ווייס אַזוי זיכער ווי איך לעב, אַז איטלעך פּויליש ייִדל,
נאָכן אפֿלייענען אַ דאָס ביכל מײַנס, וועט אויך ניט איין מאָל, קו־
מענדיק צו רייִד, אַ זאַג טאָן:

— אפֿשר ניט גערעכט דאָס פּוילישע ייִנגל, וואָס זאָגט דאָרט
דאָס און דאָס, צי וואָס שרײַבט דאָרט אַזוי און אַזוי?...

און וועט גאָר בסך־הכל פֿאַרגעסן, אַז דאָס אַלץ ליגט טאַקע
אין אים אליין, נאָך אפֿשר מער ווי אין אַלע... און וועט זיך אַלץ
אַזוי טשוואַניען¹⁰⁴, גלייך ווי אים מיינט מען עס גאָר ניט... און
איך זאָג אײַך בפֿירוש, אַז די באַשרײַבונג מאַך איך ניט פֿון אַ
מעשה וועגן! איך מײַן פשוט, טאַמער וועל איך כאַטש קענען מיט
דעם אפֿראַטעווען איין פּויליש ייִדל, ער זאָל אַוועקוואַרפֿן אַ די אַלע
פֿאַנאַטישע גענג, וואָס פֿאַראומערן אים זײַן לעבן, און זאָל ווערן אַ
שטיקל מענטש! און דעם איינעם מײַן איך יעדן... און אויב די טאַ־
טעס זײַנען שוין פֿאַרפֿאַלן, לאָזן זײַ כאַטש זייערע קינדער ניט
פֿאַרוויסטן זייער וועלט!

נישט מער, איך בין שוין צו ווייט פֿאַרקראַכן — לאָם¹⁰⁵ איך
מיר שוין אומקערן צו מײַן דרדקי־חדר.

¹⁰⁴ קליגלען, אַזוי זיך דרייען. — ¹⁰⁵ לאַמיר, זאָל איך נאָר.

— ד —

ווי נאך ניט עם אַזעלכע צדיקים און לומדים,
ווי אין פוילן די יידישע בעלפערם און מלמדים?!

אין אַ קורצער צייט בין איך ווי געוויינט געוואָרן מיטן חדר. איך האָב זיך שוין פֿון די ייִנגלעך אָנגעהערט אַ סך מעשיות פֿון מתים, פֿון מלאכים, פֿון שרעטעלעך. דאָס ייִנגל האָט מיר דערציילט, אַז זיין טאַטע גייט אַלע ביינאַכט אויפֿן הימל אַרויף און לערנט דאָרט תורה מיט די מלאכים, נאָר אַז ער כאַפט זיך אויף, פֿאַרגעסט ער ביז איין אות... דער דערציילט, אַז ווען זיין טאַטע פֿאַרט ערגעץ אַוועק, קומט ביי נאַכט דער דאַמאַניק¹⁰⁶ צו זיין מאַמען און וואָרט איר... נאָך אַ ייִנגל שווערט, אַז זיין עלטערע שוועסטער כאַפט אַפֿט שרעטעלעך אין קעלער און ריכט זיי אַראָפֿ די קאַפעליושלעך, ברענגען זיי איר געלט... אַן אַנדער ייִנגל דערציילט, אַז זיין טאַטע האָט אַ שפּרוך צו מכשפות, איידער זיי באַקומען גרויע האָר... איי-נער האָט גאָר דערציילט, אַז זיין טאַטע דערקענט די מתים, וואָס גייען-אַרום אויפֿן עולם-התועה, און זיי ברענגען אים געלט, ער זאָל זיי ניט אויסגעבן... און נאָך אַזעלכע מעשיות, פֿון וועלכע עס שטעלן זיך די האָר קאַפּויער, און זייען דאָך זייער טשיקאָוע צום הערן... היינט האָב איך מיר אויסגעלערנט די אַלע לידלעך, וואָס זייען פשוט מחיה די נשמה, אַ שטייגער :

אַבינו מלך; ציגעלע-מיגעלע; איינגע-דעבענגע, שאַטש-פּאַטש; מיזעלע-מאָזעלע; בערעלע-בערעלע; פי פּי, פי פּייגעלע; אַרענע-באַרענע; אַפּי-אַנע-פּאַסעק-אַנע; איינס-איינס-אַה, וכדומה.

הפּלל, עס וואָלט שוין גאָר נישקשה געווען אין חדר, ווען ניט אַ דער עכברוש, דער בעלפֿער, קיין גוטן סוף זאָל ער ניט האָבן! ער איז מיר דערגאַנגען דעם עק! בייים לערנען האָב איך געמוזט

¹⁰⁶ (פֿון פֿאַלקס-מעשיות) פֿאַלקסגאַטעס,

אָפּשטיין פֿאַר אים שעהענווייז, דאָס העמדל פֿאַרשפּיליעט, און ער האָט געפֿיצקעט ¹⁰⁷, ווען ס'האָט זיך אים נאָר פֿאַרוואַלט. דעם אייִ בערבייסן מיטן וואַרעמעס האָט ער כמעט אין גאַנצן ביי מיר אויפֿ־גענאַשט. האָב איך ניט אויסגעזאָגט דער מאַמען — בין איך גע־שטאַרבן פֿאַר הונגער; האָב איך יאָ אויסגעזאָגט — האָט ער מיר געהרגעט, געממיתט. שוין גלייכער ניט אויסזאָגן און בעסער היטן די ביינער! און איך וועל טאַקע ניט אויסזאָגן, אַז ווען ער גייט זיך מיט אונדז באַדן, לאַזט ער זיך אַראָפּ גרונטעווען אונטערן וואַסער און קומט תמיד אַרויס דאָרט, וווּ די ווייסע גענדז... באַדן זיך... וואַרעם ס'איז ניט מנין עסק — אַבי ער טשעפעט מיך ניט!...

איר מוזט וויסן, אַז מיט מנין בעלפֿער האָט מען גאָר ניט גע־קענט מאַכן, וואַרעם ער איז מיט ווילדע תקיפֿות אַ בעלפֿער געוואָרן, און אַלע מאַמעס וואַלטן פֿאַר אים די אויגן אַרויסגענומען די מעשה איז אַזוי געווען: אַז ער איז נאָך אַלט געווען אַ יאָר 10-12, האָט ער געהאַט אַ טועכץ צו כאַפֿן פֿליגן און הרגענען, און פֿאַרקויפֿן זיי די ריבאַקעס ¹⁰⁸ אויפֿן פֿונט פֿאַר אַ קאַפּיקע אָדער אַ לעבל ברויט. דורך די ריבאַקעס איז ער פֿאַרנאַנט ¹⁰⁹ געוואָרן ביים בע־דער פֿאַר אַ יונג מיט שפּאַרן, און ער האָט אים צוגענומען פֿאַרן באַדגוי, צו קלינגען אין באַד אַרײַן און היטן דאָס אַנטאָן. די דאָזיקע שטעלע האָט אים באַקאַנט געמאַכט מיט אַלע שמשטעס פֿונעם ווייִ בערשן בעדל און פֿון די ווייבערשע שולעכלעך, וועלכע האָבן אים אַ ביסל אויסגעטווישטשעט ¹¹⁰, און ער איז מיט דער צייט געוואָרן אַ גאַנצער ביוואַלע ¹¹¹ אין שטאַטזאַכן. ער האָט שוין געוואוסט, למשל, וועלכע באַלעבאַסטע איז אַ נאַשעריק; וועלכער מקבל איז אַ לאַט־כער ¹¹², וויפֿל יעדער באַלעבאַס האָט זיך ליב צו שמייסן אין באַד; ווען די קהלס־לייט וועלן מאַכן אַ וועטשערינקע ¹¹³; וועלכע ווייִ

¹⁰⁷ אַנגעשמיסן. — ¹⁰⁸ פּישערס. — ¹⁰⁹ געקראָגן אַ שם, פֿאַרוויגט גע־וואָרן ווי... — ¹¹⁰ אויסגעמענטשלט. — ¹¹¹ בקי, באַקאַנט. — ¹¹² (פון העבר) לקחנער, גנב. — ¹¹³ (רוס) אַונט־פרוויילונג.

בער גנבענען בני די מענער; ווער וואַרפֿט אייגלעך אויף די יונגע ווייבלעך בני השליך; בני וועלכע באַלעבאַסטעס איז פֿעטערע לאַט־קעס צו חנופה און וויפֿל פֿאַרלעך אינדיקעס האַדעווען זיך בני יע־דער גבירטע אויף פסח... וכדומה. דערצו האַט ער זיך שוין אויס־געלערנט היפשע עטלעכע לשון־קודש־ווערטער. ער האַט שוין גע־קענט אויסריידן: „אַ פֿאַר תפֿילין“, „מילעך האוילם“, „וקלקלות“, „יפנס אַ רופֿא“, „תנה־תיקה“¹¹⁴ וכדומה... אַזוי לאַנג, אַזוי ברייט ביז ער איז געוואָרן אַ שאַלאַטן־שמש אין שטאַט, ס'הייסט: דאַרף נאַכטראַגן דעם לאַמטערן דעם שוחט צו כפרות און די הון נאַכן חנופה־געלט; ערב שבועות אַנטראַגן שאַווער¹¹⁵ אין די שולן און בתי־מדרשים; אַ שליח אויף בייזע בשורות אַנזאָגן; אין אַ טוואַן¹¹⁶ אַריבערטראַגן וויבער אויף די פלייצעס; לויפֿן פֿאַר דער מיטה בני אַ רינן בר־מינן; יום־כיפור טראַגן היי אין שול אַרין; בני די מצות זיין אַ רעדלער; סוכות ברענגען סכך צום רבֿס סוכה; בני אַ שריפֿה טרעבן, מ'זאַל ראַטעווען, וכדומה... בעת די אַלע מיני שלי־חותן פֿלעגט ער אין איין וועגס עפעס אַפֿטראַגן פֿון אַ שטוב, ווי אַ לעפֿל, אַ מעסער, אַ שטייסל, אַ לייכטער, אַלץ זעלכע חפֿצים, וועלכע ער האַט געוויסט, אַז בני יענער און יענער באַלעבאַסטע פֿעלט עס, זאַל ער עס יענער פֿאַרקויפֿן פֿאַר אַ שיבוש... איבער הויפט פֿלעגט ער די אַלע גניבות אַפֿזעצן בני דער שטאַט־גבאיטע, אַ בעגאַטעשע געזונטע יידענע, וואָס פֿלעגט אַלע טאַג גיין אין שול אַרין מיטן גרעכסטן קרבֿן־מנחה און אַ גאַנצן פֿאַק תחינות... און אַלע וויבער האַבן געוויסט, אַז איר ברענגט מען תמיד רפואות פֿונעם גן־עדן... זי פֿלעגט בני אים די אַלע חפֿצים אויסכאַפֿן ווי אַן אבן־טובֿ און האַט שוין געהאַט דאָס אַרט, וווּ דאָס צו פֿאַרצוקערן... אים, דעם בעלפֿער, פֿלעגט זי אַפקומען מיט גאַר אַ קלייניקייט, היינט: ער איז געווען אַ ווילדער נאַשער אויף אינגעמאַכטס און דער

¹¹⁴ (גרמזיק, פון ימים־נוראי־מדיקן דאווענן) מלך העולם, וחלקות, יכנס הרופא, ונתנה תוקף. — ¹¹⁵ טייכגראַז. — ¹¹⁶ בלאַטע.

מין גבאיטע פלעגט שטענדיק אַרומגיין קלייבן אינגעמאַכטס בני די ווייבער, צו דערקוויקן די חולאים אין הקדש... נו, נו! האָט ער בני איר געלעקט אינגעמאַכטס און זי האָט אָפגעלעקט אַ גוט ביינדל... דערפֿאַר אָבער פלעגט זי אָפּט אויף אים זאָגן אַ גוט וואָרט בני די ווייבער, אַ שטייגער: „טאַקע, נעבעך, אַ גראָבער פֿליגל — נאָר זייער אַ פשרע בהמה...“ צי למשל: „אַזאַ געטרניע זאָך איז צו זוכן אין דער ווינטער וועלט!“ וכדומה אַזעלכע פֿלעסטערלעך. ביז זי האָט אים, מיטן אינגשפּאַרעניש פֿון אַ סך מאַמעס, אַרבינגעדרייט פֿאַר אַ בעלפֿער צו נחמן טראַסק, און די טאַטעס האָבן געמוזט נאַכזאָגן: אַמז...

קורץ, איך האָב מיר מיטן אַלף־בית אָפגעמוטשעט צו קענען אַ האַלב יאָר און האָב שוין יאַקאַש¹¹⁷ נישט געקענט! וואָרעם מנין מלמד האָט דאָך ביים טאַטן קיין מאָל ניט געזען אַ גראַשן שכר־לימוד־געלט אין די אויגן, ווייל וויפֿל ער האָט אים צוגעזאָגט, האָט ער עס אים אַלץ אָפּגערעכנט אויף דעם צדיקס מעמדות־געלט. נישט מער, וואָס האָט מנין מלמד בסך־הכל באַדאַרפֿט דעם שכר־לימוד? אין אַ טרונק בראַנפֿן איז ער, ברוך השם, אין קלייזל קיין מאָל ניט זשענדע געווען! איר ווייסט דאָך, אַז אַזוי ווי אַ שניידער־שער צעך¹¹⁸ נייט זיך ניט אויס אַ טאַג אָן פעטש, אַזוי גייט זיך אַ חסידיש קלייזל ניט אויס אַ טאַג אָן תיקון¹¹⁹. היינט האָט די רביצין אַ יינגל געהאַט; מאַרגן האָט דער רבי באַקומען מגידות¹²⁰ איבער גאַנץ בראַניצקיס שליסל... איבער מאַרגן האָט מען דעם רבין געטרעבעוועט צום ספּראַוויק¹²¹ — קומט דאָך אַ ביסל בראַנפֿן, מיזאַל חלילה ניט אַרבינגפֿאַלן אין עצבות, בחינת קטנות־המוחין¹²²... אַט האָט אים דער ספּראַוויק פֿרני געלאָזט — קומט דאָך אַוואַי אַ ביסל בראַנפֿן! אַט האָט מען דעם רבין געשענקט אַ קאַרעטע; אַט

¹¹⁷ ווי עס איז, — ¹¹⁸ אַרבעטצווייג, סיניקאַט, — ¹¹⁹ אַ שנעפּסל בני אַ יאַרצייט צו מתקן זיין די נשמה פון נפטר, — ¹²⁰ רעכט אויף מגידות, — ¹²¹ אויספאַרשער, — ¹²² (קבלה) דעפרעסיע.

איז יאָסל דעם רבינס אַ חתן געוואָרן; אַט האָט וואַרכיווקער קהל געשיקט דעם רבין אַ זילבערנעם האָן אויף פּפרות... און אַזוי ווייט טער... הנגט יאַרצייטן איז דאָך אין קלניזל מער ווי אין אַלע שולן און בתי-מדרשים! וואַרעם אַ סך קראַנקע חסידים, וואָס וואַלטן אַפֿשר גענעזן ¹²³ געוואָרן, נאָר אַז זיי הייבן זיך אָן פֿאַרען מיטן רבין, האָבן זיי באַלד די רפֿואה אויף אייביק... און ס'איז גאַנץ פשוט: אַז מ'ברענגט דעם רבין דאָס קוויטל פֿונעם מסופּנעם חולה — ווייסט ער דאָך נעבעך ניט, וואָס ער זאָל דאָ זאָגן... איז ער זיך מיישבֿ און טוט אַ גלאַנץ מיט די אויגן, אַ קנייטש מיטן שטערן און אַ טיפֿן, צעבראַכענעם זיפֿן... און מיט דעם איז ער שוין געוויס יוצא לכל הדעות, וואַרעם ממה נפשׁך: וועט דער חולה שטאַרבן — ווייסט דאָך עס, אַז דער רבי האָט עס נאָך פֿרזער געוויסט און האָט נעבעך געגלאַנצט, געקנייטשט און געזיפֿצט... אלא, וועט ער גענעזן ווערן, הייסט עס אַוודאי דעם רבינס מופֿת, ווי איינער רעדט: ער האָט אים מיט זיין גלאַנצן, קנייטשן און זיפֿצן אַרויסגעריסן מיט גע- וואַלט פֿונעם מלאַך-המוות' הענט אַרויס... נאָר דערווייל, אַז דער שליח קומט און דערציילט דעם חולה, ווי דער רבי האָט זיך גע- קנייטשט, געגלאַנצט מיט די אויגן און געזיפֿצט — פֿאַלט ער, נע- בעך, שוין טאַקע אַראָפּ ביי זיך... און פֿון איינציקן פּחד ווערט ער נאָך ערגער קראַנק ביז ער מאַכט אַ שטאַרב... מילא, ווי עס איז שוין די מעשה — דערווייל ווערט אַ נניע יאַרצייט און מנין מלמד האָט אַ נניעם טרונק בראַנפֿן?... אין אַן אַנבייסן איז ער אויך ניט זייער זשעדיגע, וואַרעם מנין מלמד האָט זיך אין שטאַט גערעכנט פֿאַר אַ מקובל אויך... און, ווען אויפֿן הונדערטסטן פֿאַל אַ טאַג אָן אַ קערמעשל — האָט ער דערויף געהאַט אַ סך אַנדערערליי פּרנסות; ניסן האָט ער אַרומגעטראָגן זעקסטלעך מצה-שמורה צו די נגידים; אלול פֿלעגט ער גיין לייענען די וויבער מצבות אויפֿן בית-עלמין; סוכות האָט ער אַרומגעטראָגן אַן אתרוג מיט אַ לולב צו זינע באַ-

¹²³ געקומען צו זיך (פון אַ קראַנקייט), געזונט געוואָרן.

לעבאָטים; אויף הושענא־רבה איז ער געווען דער הורטאָוויק פֿון הושענות, וועלכע טאָקע זינען חדר־יינגלעך האָבן גאַנץ חול־המועד אָנגעריסן פֿון זינעט וועגן אויף דער געמפּע ¹²⁴; כּסלו האָט ער גע־גאַסן חנוכה־ליכטלעך צום פֿאַרקויפֿן; דערצו האָט ער נאָך אַ ביסל צוגעשדכנט, אַ ביסל צוגעדאָונט פֿאַרן עמוד ימים־נוראים אין אַ שננדערשן שולעכל, אַ ביסל געזאַגט קדיש נאָך בעזודיעטניקעס ¹²⁵, אַ ביסל פֿון תּהילים־זאַגן אויף אַ ריזן חולה; אַ ביסל פֿון בריוולעך שרייבן פֿאַר סאַלדאַטקעס צו זייערע מענער אין פֿאַלק אַרײַן; און נאָך אַלעמען פֿלעגט ער נאָך מאַכן בגנבה פֿון קאַרענציעס ¹²⁶ שמעקטאַבאַק און פֿאַרקויפֿן אין קלייזל אַ גראַשן אַ פּושקעלע; נו, נאָך וואָס דאַרף ער דעם טאַטעס שכר־לימוד־געלט? — אַבי ער האָט געהאַט זיין אויסקומעניש, מעג דאָך שוין ווייב־און־קינדער פּעכ־נען ¹²⁷ פֿאַר הונגער!... איין מאָל איז דאָך עס קיין ניסן ניט, אַז אַ חסיד הערט ווייב און קינדער ווי דעם פֿאַראַיאַריקן שניי, והשנית האָט מײַן מלמד בלויז פֿינט געהאַט זיין רביצין ווי אַ שטיק חזיר און אויך איבער אַ מעשה: מײַן מלמד, פֿאַרשטייט איר, איז אַ צײַט מיט יאָרן געווען אַ בעל־פֿעריונג בײַ אַ פֿריערדיקן מלמד, בײַ וועלכן ס׳איז געווען אַ דערוואַקסענע בתולה, זייער אַ מיאסע בריאה, נאָר אַ גראַבע, און דער בעל־פֿער האָט אויף איר אַן אויג געוואַרפֿן... אַזוי לאַנג, אַזוי ברייט, ביז ער האָט זיך מיט איר אינזוכעט ¹²⁸ און אין אַ חדשים פֿינף אַרום איז אויף איר ענג געוואָרן דאָס לײַב־טעקענאַשל ¹²⁹... איר פֿאַטער האָט די גאַנצע שפּיל זייער גוט באַ־מערקט נאָך פֿון דער התחלה אָן — און האָט זיך דווקא נישט גע־מאַכט וויסנדיק... און ערשט בײַם זעקסטן חודש האָט ער דעם סוד איבערגעגעבן זינעם אַ ברודער, וואָס איז געווען דעמאַלט סטאַ־ראַסטע ¹³⁰ אין שטאַט, און די ביידע האָבן דעם בחור אַרײַנגענומען

¹²⁴ אינדזעלע אין מיטן טײַך. — ¹²⁵ קינדערלאַזע. — ¹²⁶ אויסגעטריקן טע וואַרצלען. — ¹²⁷ געשוואַלן ווערן, אויסגיין. — ¹²⁸ צונויפגעפאַרט (ווי אַ הונט). — ¹²⁹ אונטערקלייד. — ¹³⁰ בירגער־מזסטער.

אין א באַזונדער חדר און האָבן אים מודיע געווען קורץ און שאַרף, „אַז דו וועסט ניט חתונה האָבן חו"מ מיט מנין ברודערס מיידל — גיב איך דיר שוין טאַקע אָפּ פֿאַר אַ סאַלדאַט און ס'וועט דיר ניט העלפֿן קיין טאַטער און קיין דאַקטער!...“ פֿאַרשטייט זיך, אַז דער בעלפֿער איז פּרחה נשמתו געוואָרן, און מ'האַט באַלד געשטעלט אַ חופּה, און צו זיין טריף גליק איז דער מלמד דאָס יאָר געשטאַרבן און דער ברודער, דער סטאַראַסטע, האָט זיך אַ סטאַרע געטאַן, ער זאָל ממלא מקומו זיין דעם ברודער, פּדי זיין מיאוסע פּלימעניצע זאָל האָבן אַ שטיקל ברויט... די שטאַט האָט זיך אָפּילו געקווענקלט, נאָר מנין בחור האָט זיך מיישבֿ געווען און איז געוואָרן אַ הייסער חסיד דעם רבינס — און די זאַך איז שוין געגאַנגען ווי אויף פּוֹר טער... דאָס איז דאָך אין פּוילן די גרעסטע סגולה, מכּפּר צו זיין אויף פּל עבירות שבעולם... און אונדזער נחמן טראַסק איז למזל געוואָרן דרדקי-מלמד — און זיין מלמדקע קען ער עדי-היום נישט אַנקוקן!...

קורץ גערעדט: אויפֿן צווייטן זמן האָב איך אָנגעהויבן לערנען טראַפּ¹⁸¹, און האָב מן הסתם אַזוי געטראַפֿן, אַזוי ווי דער צדיק האָט געטראַפֿן, אַז איך בין אַ מיידל... הפּלל, אַלצדינג אין דער וועלט האָב איך געטראַפֿן — נאָר שוואַ פֿאַרן וואַרט האָב איך באַין ענין וואַפֿן ניט געקענט טרעפֿן... קוים מיט אַנגסטן, מיט צרות, האָב איך געטראַפֿן: פּתח קוף — קאַ קאַ-קוף — קאַק... און אַזוי האָב איך זיך אָפּגעבידעוועט נאָך אַ זמן און האָב שוין יאַקאַש קיין טראַפּ אויך ניט געקענט... און אַזוי האָט מען מיך טאַקע אָפּגענומען פֿון נחמן טראַסק און אָפּגעגעבן, אויפֿן דריטן זמן, צו אַ חומש-מלמד, און איך האָב אָנגעהויבן חומש צו מזל!...

¹⁸¹ ניגון צו לייגענען די תורה (מרכא, טפחא, מונח, אתנחתא).

— ה —

**דאָס וועט שוין פֿאַרשטיין פֿון אייך אַיעדער,
אַז דאָס נייע איז ניט בעסער פֿונעם אַלטן חדר!**

וואָס זאָל איך איך זאָגן, מײַנע ליבע יידן, וואָס פֿאַר אַ צרות איך האָב איבערגעטראָגן נאָך איידער איך האָב גאָר דערלעבט אַנז צוקוקן אַ חומש אין די אויגן! אַ חודש דורך אַנאַנד האָט מען מיר אָפּגעמוטשעט אויף עפעס אַ מין דרשה צום חומש, וועלכע איך האָב באַדאַרפֿט האַלטן בײַם טאַטן אין שטוב פֿאַר אַ גאַנץ קהל מען נער און ווייבער. צו דער דרשה האָט זיך געפֿאַדערט נאָך צוויי חדר-ייִנגלעך, פֿון וועלכע איינער איז געווען מײַנער אַ פֿרעגער און דער צווייטער — אַ בענטשער. אַלע טאַג האָט מען אין חדר גע-מאַכט די רעפּעטיציע דריי שעה פּסדר; דער פֿרעגער האָט מיר אַלץ געקוועטשט בײַ דער באַרד און מיר פֿאַרריסן די מאַרדע, ביז איך האָב באַקומען עד-היום אַ קנאַפּ אין גאַרגל, ווי אַ גענדין איי די גרייס, און דער בענטשער האָט מיר אַלץ געהאַלטן דעם קאַפּ אין דרייען געבויגן. ביז איך בין עד-היום געבליבן אַ סטעלעוואַטער ¹⁸²... נישט מער, ס'איז דאָך אַלץ פּדאָי געווען צוליב אַזעלכע פּויגלדיקע קשיות, ווי דער פֿרעגער האָט מיר פֿאַרגעלייגט! למשל:

— סטייטש חומש?

ענטפֿער איך:

— 5.

— וואָס 5?

— 5 בייגל פֿאַר אַ גראַשן?

ענטפֿער איך:

— ניין! 5 ספֿרים אין דער תורה.

— וואָסער זשע ספֿר לערנסטו, מײַן ייִנגעלע?

¹⁸² מיט אַן אויסגעבויגענעם רוקן, אַ שטיקל הויקער.

- ויקרא.
 — סטייטש ויקרא?
 — ער האָט גערופֿן.
 — ווער האָט גערופֿן? דער שמש אין שול אַרײַן?
 — נײַן! גאָט האָט גערופֿן צו משה.
 — יואָסער משה? משה דער בלינדער פֿון אונטער די בער־
 טעם ¹³³ ?

— נײַן! צו משה רבינו אויפֿן באַרג סיני.
 — זאָג זשע, מײַן ייִנגעלע, אַ סדרה גײט צי אַ סדרה פֿאַרט?
 און פֿדומה אַזעלכע אַיזערנע קלאַץ-קשיות... נאָר אַ נײַגון איז
 געווען דערצו, אַז אײַטלעכע פֿראַזע האָט זיך געצויגן לענגער פֿונעם
 ייִדישן גלות און פּיסקעס האָבן מיר דערבײַ געמאַכט פֿונקט ווי די
 פעטשערער גבאײַטע בײַ קנייטלעך לײַגן ¹³⁴ און ווי דער טיווערײַ-
 ווער שוחט בײַם שטעלן דעם חלף... קורץ, דער דערוואַרטער שבת
 פֿון דער דרשה איז געקומען! פֿרײַטיק האָט מיר די מאַמע אָנגעטאָן
 אַ יאַרמולקע מיט שפּאַניער, אײַבערגענייט פֿון אַ טשעפּטשיקל ¹³⁵,
 וואָס זי האָט נאָך צוריק מיט אַ יאַר פֿינף, אויפֿן צדיקס הבטחה,
 צוגעגרייט פֿונעם מיידעלעס וועגן... און האָט מיר אַוועקגעפֿירט צום
 רבין, ער זאָל מיר בענטשן. פֿונקט אויף דעם שבת איז דער סירעווי-
 קער רבי, צו וועלכן דער טאַטע פֿלעגט פֿאַרן, געווען אין ווצווי.
 מיר האָט זיך גראַד דעמאַלט צעשפּילט דאָס בנכּל, און אַז דער
 רבי האָט מיך אָנגענומען בײַם בעקל און האָט מיר אַ פֿרעג געטאָן
 „וואָס ווילסטו מײַן קינד?“, האָב איך אים פשוט געענטפֿערט דעם
 אמת: „איך וויל אַרויס!“... נו, נו, האָב איך עס געלייזט באַכענ-
 ציעס ¹³⁶ פֿון דער מאַמען, אַז ניט ליב און ניט נײַחא איז מיר געווען;
 און ווען זי דערציילט עס, חלילה, דעם טאַטן — וואָלט מײַן לעבן
 ניט ווערט געווען אַ גראַשן... נו, פֿרעג איך אַיך, רבותים, וואָס האָב

¹³³ אַ שם-דבר אין אַ שטעטל. — ¹³⁴ סגולה: וויבער מאַכן ליכטלעך,
 זאָגן תּחינות, ווייגענדיק. — ¹³⁵ קופּקע. — ¹³⁶ קלעפּ אין די זנטן.

איך דא אַזעלכעס חוטא בעגל געווען, וואָס מ'זאָל מיך אַזוי שילטן און שלאָגן, נאָך אין דער יאַרמולקע מיט שפּאַניער?!... שבת, נאָכן טיש, זינען זיך צונויפֿגעקומען אַלע שטאַט-באַלע-באַטיים, גוטע פֿרײַנד, קרובֿים, חוץ חבֿרה פֿליאַסקעס¹³⁷; דער סײַ רעווקער צדיק איז אויך געווען אויף מיין דרשה און פֿאַר דעם פֿבֿוד האָט זיך שוין דער טאַטע מוסר-נפֿש געווען פֿאַר זינע מעמדות... דער מלמד מיט די חדר-יינגלעך זינען אויך געקומען. אַלע האָבן זיך אַרומגעזעצט אַרום טיש, די מאַמע מיט אירע ווייבער אין מיטן שטוב, אויסגעשלייערט אין יאַמפּערקעס¹³⁸, שטערן-טיכלעך און פֿליערלעך¹³⁹, און איך מיט די צוויי יינגלעך האָבן מיר אָנגעהויבן אַרױפֿקריכן אויפֿן טיש, און בין טאַקע אין איין וועגס אַראָפּגעפֿאַלן, אַז איך האָב שיער די ציין געקליבן. אַ גליק, וואָס אין שטוב איז גע-ווען בלאַטע איבערן גאַרטל! דאָך ניט אַזוי האָרט פֿאַר אַ קלאַפּ... הפּלל, מיר זינען שוין אַלע דריי אויפֿן טיש. איך שטיי אין דער מיט, ווי חוזק אין גן-עדן, דער פֿרעגער שטייט מיט זינע קשיות, דער בענטשער פּישטשעט אויף אַ געלענקל¹⁴⁰. דער מלמד אַרבעט אויף אַלע פֿלים, ווי נאָר אַ פֿאַרסטעטע מוזי פֿאַר דער פּגירה, און די מאַמע מיט די ווייבער האָבן זיך צעיאַכמערט פֿאַר פֿרייד, גלייך איך וואָלט עפעס געדרשנט אין אַלע שולן!... נאָך דער דרשה האָט מען אָנגעשטעלט אַ טיש מיט אַלערליי מעדני-מאַכלים: געזאַטענעם אַרבעט, קיכעלעך, עפּלקוואַס, פּלעצעלעך מיט מאָן און דריי טשאַלנט-קוגלען; אַ לאַקשענער, אַ געקנאַטענער און אַ געבלעטערטער... נאָר נעבן צדיק, אויבן אָן, איז געשטאַנען אַ היפשע פֿלאַש ווימאַראָזעק¹⁴¹ מיט צוויי בוטעלקעס, אַלטער מעד, מיט אַ געפֿילעכצל, גאָר גאַטס ווונדער...

אינעם חומש-חדר איז מיר צוגעקומען שפּאַגל נייע מעשיות מיט ווילדע תּנועות און העוויות, אַ שטייגער: שעלטן זיך אין

¹³⁷ חסידיקעס. — ¹³⁸ קרעלעכלעך, פּאַטשערקעס. — ¹³⁹ באַפּוזונגען אויף קליידער. — ¹⁴⁰ אַ שטיקל קול. — ¹⁴¹ איבערגעפרוירענער וויין.

טאטנס-טאטן, אין מאמענס-מאמען אריין, און וואס מער אַ מאַל „טאַ-טנס“, מאמענס — הרי זה משובח! אַן אַלטן בעטלער צי אַ בעט-לערין זאָל מען נאָכוואַרפֿן שטיינער; כאַפֿן משה רבינוס פֿערדעלעך; שפּילן אין תּליון-מלך-שלך-גנבֿ; מאַכן פֿון דער צונג אַ פֿלויס, פֿון דער ליפּ — אַ ווינשל, פֿון אַן איבערגעקערטער ברעם — אַ מת און פֿון די פֿינגער אַ געפֿלאַכטענעם קוילעטש... הננט בין איך גע-וויר געוואָרן פֿון פּישוף-מאַכערס, פֿון לצים, שדים און מוזיקים, פֿון דעם מלאך-המוות אַויגן מיטן פֿלעשל סם, פֿון דער פּאַפּירענער בריק וכדומה... דערצו האָב איך זיך אַויסגעלערנט זייער טייערע סגולות און שפּרוכן צו די ניט-גוטע... איינע פֿון זיי געדענק איך נאָך עדה-היום, הננו: אַז מ'דערזעט אַ ניט-גוטן, זאָל מען באַלד צו-לייגן דעם גוי (דעם גראָבן פֿינגער) צום יידן (צום מינדסטן פֿינגער) און מ'זאָל זאָגן „אַרינע באַרינע, דעמבענע קאַרענע, וויצענע קליצען, גלייך אַויפֿן בית-החיים“, און באַלד אַ געשריי טאָן שמע ישראל און דריי מאַל אַויסווישן דאָס רעכטע אַויג מיט דער לינקער פּאה, און ביי אַיטלעכן וויש זאָל מען אַויסשפּניצען מיט די ווערטער „גיי אין דיין רוי אַריין, טפֿו! פּריטש ¹⁴² מיר!“ און אַנטלויפֿן אַויף אַלע פֿיר... איין מאַל, געדענק איך, האָט דער בעלפֿער אונדז גע-זאָגט, אַז מיר וועלן אים אַוועקגעבן די קנעפלעך פֿון די פּלודערן — וועט ער אונדז ווייזן אַ שרעטעלע. מיר האָבן באַלד מיט די ציין אַפּגעריסן אַלע קנעפלעך און אים אַוועקגעגעבן, און פּלוצעם דער-זען מיר עפעס אַ מין חיילע דורכלויפֿן אין אַ יאַרמולקע מיט אַ לייבסערדעק ¹⁴³ אַן ציצית, און דער בעלפֿער האָט אַ געשריי גע-טאָן: „שרעטעלע! שרעטעלע!“ און אַ פּאַטש מיט די הענט — איז דאָס פּאַרשוונדן געוואָרן... איז זאָג אַיך, מיר האָבן זיך ממש מחיה געווען. פּשוט אַ שטיק געזונט איז אונדז צוגעקומען... נאָר שפע-טער, אַז איך בין געוויר געוואָרן, אַז דאָס האָט ער אונדז גאָר אַפּ-גענאַרט מיט אַ פּשוטער קאַץ — האָב איך מיך אַ צייט געשעמט

¹⁴² אַוועק! גיי-אַוועק! — ¹⁴³ לייבצודעק (אונטערהעמד, אַויפֿן לייב).

פֿאַר זיך אליין און ס'האַט מיר פֿאַרדראָסן אויף סכנות נפשות! — נישט מער, וואָס האָט מיר דאָ צו פֿאַרדריסן? אַ קונץ אַ קליין יינגל אָפּצונאַרן? מ'נאַרט־אַפּ יידן מיט גרויע בערד און, ניט נאָר עס פֿאַר־דריסט זיי ניט, ניט נאָר זיי שעמען זיך ניט — אַדרבה! זיי קוועלן נאָך גאָר משונה אָן דערפֿון און האַלטן זיך עס נאָך פֿאַרן גרעסטן פֿבוֹדוּ!... און צאָלן נאָך דערפֿאַר אין טאָג אַרײַן!... פֿאַר אַ קערבל רעדט מען זיי אַזוי, אָ דער רבי כאַפט מלאַכים; טרײַבט־אַרויס די־בוקים, איז מתקן נשמות, גיט שניי און רעגן, טאַנצט מיט די אַבֿות צי דער מלווה־מלכה, האָט קפיצת־הדרך, קוקט מסוף עולם ועד סוף, ראַנגלט זיך מיטן רעכטן בחור אליין... און נאָר בני אים איז דער שליסל צו אַלע עקרות... כאַטש קיינער הערט ניט און זעט ניט אַפֿילו אַ רמז דרמיזא פֿון די אַלע מינים טאַשן־שפּילן — נאָר וואָס העלפט עס אָבער, אָ דער רבי פֿאַרגלאַצט פֿאַרט מיט די אויגן און שרײַט־אויס: „ברוך הבא, אַברהם אַבינו! סקאַצל קומט, שרה, רבקה, רחל, לאה! אַוועק, שטן, מלאַך־המוות, סמאל, פֿון מנן שטובּ! אַרויס, לילית, פֿון דער אישה!...“ נו, מוז דאָך דער חסיד שוין נאָכ־שטופּן די קאַרטע... מילא, מיר, יינגעלעך, האָבן כאַטש געזען אַ קאַץ אין אַ יאַרמולקע — און זיי, אַלטע תרחס, זעען דאָך בסך־הכל אַ פֿינגל נישט מער, וואָס זאָל איך ריידן? אָ איך ווייס, עס וועט פּונקט אַזוי העלפֿן ווי אַן אַרבעס אין דער וואַנט אַרײַן! גיי, טענה זיך אויס מיט תרפֿ״ט אַלפֿים צבועקעס און מיט אַכצן שאַק פּוילישע דריפקעס, וועלכע טוען אליין אַל דאָס ביז און זינען וואָס אין דער קאַרט... און אַז עס קומט צו עפעס אַן ענין, אָ אינטערעס, וואָס באַ־רירט זיי אין קנעפל אַרײַן — לויפֿן זיי סטריים־האַלעוואַי¹⁴⁴, צו די גוטע־יידן און רײַסן קבֿרים אויף זייער ביז ווונדער!...

איך מייך, אָ ס'איז די גוטע־יידן אויך נמאס ומאוס אַזאָ לעבן צו פֿירן, כ'לעבן, וועלכער איידעלער מענטש קען דאָס פֿאַרדינען, צו פֿאַרברענגען אַ וועלט מיט טויונטער שלעפּציעס¹⁴⁵ און טראַבע־

¹⁴⁴ הענדום־פענדום (מיטן קאַפּ פֿאַרויס). — ¹⁴⁵ בלינדע.

טראַסניקעס¹⁴⁶, מיט אַלפֿי אַלפֿים צבועקעס, דריפקעס, קורעלאַפֿ-
ניצעס¹⁴⁷, סיפאָקעס¹⁴⁸ און פֿערד־גנבֿים? נו, אַז ס'קומט שוין צו
אים אַפֿילו דער אַרענדאַר, דער פּאַטשטער, דער בעל־טאַקסע, דער
סוחר און שוין דער שטאַט־גבֿיר אַליין — איז דאָס אים דען ניט
על אַפּו ועל חמתו, אַז ער זאָל מוזן האַלטן אין איין שטיק מרמה
זיין¹⁴⁹ מיט פֿאַלשע הבטחות, יעדן נאָך זיין נאַרישן צי נאָך זיין
טריפֿענעם, הולטניסקן ווונטש נאָך: דעם צוגעבן אַ בן־זכר אויף דער
עלטער און דעם — אַ פּריץ וואָס זאָל קיין ראַטע¹⁵⁰ ניט מאַנען...
דעם לויטער כּשרע אַקסן און סרכות¹⁵¹ און דעם אַ מופֿת, זינע
בלינדע קליאַטשעס זאָלן טראַגן די פּאַסאַזשירן ווי די אַדלערס, נאָר
אַן היי און האַבער... דעם שליטן־מאַכער שניי און דעם פּאַסעסאַר
— רעגן: ביידע אין איין טאַג... וכדומה מופֿתים, וואָס זינען חוץ
מדרך הטבע, און ער ווייסט, און פֿילט דאָך ביי זיך אין האַרצן, אַז
ער קען אַפֿילו קיין האַנט נישט אַרײַנשטעקן אין צו קאַלטע וואַסער
און קיין פֿוס — אין אַ צו הייס ביטל און די נאָז ניט ווייזן פֿאַרן
ספּראַוויק... און לכן מוז ער נאָר שטענדיק האַלטן אין איין גלאַנצן
און קנייטשן און זיפֿצן און קרעכצן, מיט נאָך הונדערטער תּנועות
און העוויות, וואָס שלאָגן אים נעבעך אַוודאי אַליין גוט צום האַרצן,
נו? געשיקט זיך עס צו דענקען, אַז ער איז צופֿרידן מיט אַזאַ לעבן?!!...
נאָר וואָס דען? יעדער גוטער־ייד איז שוין, נעבעך, אויף דער אַרענ-
דע ביי זיין גבאי... און אַן עבֿד פּנעני ביי זיין רביצין... דו, מאַן,
נאָר די וועלט, שאַכער¹⁵² מיטן סאַוועסט¹⁵³, האַנדל מיט שלעפֿ-
ציעס, דראַבעס, פֿליאַסקעדריגעס, מוסרים, ממזרים און גנבֿים —
אַבי איך זאָל טראַגן אַ סך צירונג, קליידער, גאַלד־געשטיקטע טופֿ-
לעלעך¹⁵⁴, בריליאַנטענע זאַקן־בענדלעך, אַ מאַנטל אויף קאַטשקע-

¹⁴⁶ בעל־עבירהניקעס (תרבות רעהניקעס). — ¹⁴⁷ הינער־הענדלערס. —
¹⁴⁸ בלוטזויגערס. — ¹⁴⁹ אַפּנאַרן. — ¹⁵⁰ קוואַטע. — ¹⁵¹ קראַנקייטן, וואָס איבער
זיי איז דאָס פּלייש טריף. — ¹⁵² (סוחר, איראַניש) האַנדל־וואַנדל. — ¹⁵³ גע-
וויסן. — ¹⁵⁴ לעטשלעך, שיכלעך.

נע קעפלעך וכדומה — און דערווייניג ברענט מען, נעבעך, די וועלט. יונגעלייטלעך מאַכן אַ תל פֿון זייערע ביסלעך נדן. בעלי-מלאכות גיבן-אָפּ זייער גאַנץ דאָברע מזל¹⁵⁵. בטוחים נעמען ביי אַלמנות, יתומים און סטראַצען¹⁵⁶ אויף פּדיונות מיט מתנות, כדי זייער קרע- דיט אַלץ מער הייבן, ביז זיי זעצן גאַר אָן... אַרעמע לייט פֿאַרזעצן און פֿאַרקויפֿן זייערע לעצטע בעבעכעס, און וואַליי¹⁵⁷ צום רבין! דאָס לעצטע קערבל דעם חולה אויף אַ רעצעפט, אויף אַ ביסל יוד, טראַגט מען אַוועק אַ פּדיון — דער רבי גלאַנצט און קנייטשט און זיפֿצט אַזוי לאַנג — ביז דאָ גייט דעם חולה די פּשרע נשמה אויס... הכלל, מיט כל הפּסלות¹⁵⁸ — אַבי דעם רבין געלט, און ווייטער געלט! און גאָט דער האַר ווייסט, ווהיין דאָס גאַנצע ייִדישע בלוט גייט-אַוועק?... און וועמען קומט-אַרויס דער-פֿון...?

— 1 —

ייִדישע קינדער אין פּוילן שטודירן-אויס אָן טרוד הלכות דר-ראַרין אין חדר און פּאַליטיק אין באַד!

טפֿות געפֿעלט אַנך אַ ביסל ווהיין איך בין פֿאַרקראַכן? נאָט אַנך גאַר פֿון שרעטלעך אויף גוטע-יידן!... איך האָב, דאָכט זיך, גאַר דאָס ניט געמיינט! איך מיינ דאָך גאַר מנין חומש לערנען — נו, יא, הערט זשע אויס דעם עיקר: חומש האָט מנין מלמד מיט מיר געלערנט גאַר אָן אַנטיק אין דער וועלט! עפעס אַזוי גרינג, אַזוי קורץ און אַזוי שאַרף — ממש אַ פּיקוח נפֿש! אַ שטייגער ווי ער האָט מיר געטוישט: „אישה — אַן אישה, „כי תּטמא“ — אַז זי וועט טמא ווערן, „ותקריב“ — און זי וועט מקריב זיין, „קרבן“ — אַ קרבן, „והקריב“ — זאָל מקריב זיין, „הפּהן“ — דער כּהן, „אל המזבח“ — צום מזבח, „באהל מועד“ — אינעם אוהל מועד... און

¹⁵⁵ בטחון (גוט-מזל). — ¹⁵⁶ פּטרן, גיבן-אויס. — ¹⁵⁷ זיך אַ לאַז געטאָן, אַוועקגעפֿאַרן. — ¹⁵⁸ אַלץ וואָס מיטאַר נישט.

אזוי פמעט פסדר... שווערלעך א ביסל איז מיר נאָר אַנגעקומען דער טייטש פֿון „לא ישוב עליה שמן“ — ער זאָל מיר ניט טין טון טינען אַרײַנטײַן קיין בוימל... אזוי איז געווען דער חומש, אויך ניט ערגער דער חיבור. און די צייט דערוועגל שטייט ניט. איך בין שוין גע- וואָרן פֿינף יאָר, דאָס זעקסטע. איך האָב מיר שוין געפֿונען המצאות, ווי אזוי צו אַנטלויפֿן פֿונעם חדר און וווּ זיך אויסצובאהאַלטן... דאָס בעסטע אָרט איז פֿאַר מיר געווען אין באָד. און פֿכי די חסידאַרניע ראָלעט ¹⁵⁹ ביז 12 אַ זייגער אין באָד און דער מלמד אויך מיט זיי, האָב איך זיך דאָך ביז 12 ממילא פֿאַרשפּאַרט צו באַהאַלטן, און קוים נאָך 12 איז שוין דאָרט געווען פֿאַר מיר אַ וועלט... איין מאָל, געדענק איך, האָב איך, שוין נאָך 12 אויך געטראָפֿן נאָך אַ פֿאַר אויסגעווייקטע כניאַקעלעך, זיצנדיק אויף דער אייבערשטער באַנק, איינער האָט געזוכט אין טלית קטן די דריטע מכה, אין וועלכער ער איז אַ פנים גאָר ניט זשעדנע געווען... און דער צווייטער האָט געבראַקט אַ פּאַפּישל מאַרכאַטקע ¹⁶⁰ אויף פֿאַררייכערן צו די גקיות... איך האָב זיך באַלד אַרונטערגעכאַפט אונטערן קעסל און האָב זיך פֿאַרטײַעט ¹⁶¹ גאָר ווי אַ געפּגרטער. ווי איך הער, פֿירן זיי צווישן זיך אַזאַ מין שמועס:

— הערסטו, חיים-חניקל, וואָס איך וועל דיר זאָגן? וועדליק איך זע אַרויס, איז מחויב אין גיכן נצמח ¹⁶² ווערן אַ ווילדע מלחמה!
 — פֿון וואַנעט נעמסטו עס, ברוך-תנחום?
 — דער תּוּגַר ¹⁶³, פֿאַרשטייסטו מיך, האָט געוואָרפֿן אַן אויג אויף דער פֿראַנצייזישער בת-מלכה...
 — נו? און דער פֿראַנצויז וויל זי אים ניט נתנען?
 — גיי שוין, דו, שטיא איינער! דער תּוּגַר איז דאָך אַ מלך בכפֿה ¹⁶⁴. טראַגט דיר, חיים-חניקל, דיין נאַרישער שכל, אַז דאָס

¹⁵⁹ קאַטשעט, וואַלגערט זיך. — ¹⁶⁰ מאַכאַרקע, געריבענע טאַבאַק-וואַרצ- לען, געוויקלט אין אַ פּאַפּירל. — ¹⁶¹ זיך פֿאַרגנבעט. — ¹⁶² אויסוואַקסן. — ¹⁶³ טערק, טערקיי. — ¹⁶⁴ איבער דער גאַנצער וועלט.

פֿראַנצויזל וועט נאָך פֿאַררעבענדעווען ¹⁶⁵ מיט אים, האָ? ... שטייט אים אַוודאי זיין טאַטן קיין כבוד ניט אָן, האָ? ...
 — נישט מער וואָס? — פֿרעגט היים-חניקל.
 — נישט מער דאָס! — ענטפֿערט ברוך-תנחום — דער קיר"ה ¹⁶⁶
 איז, פֿאַרשטייטו מיר, געווייר געוואָרן דערפֿון און אַרבעט גאָר מעשים דערפֿאַר!

— מן הסתם קער ער, מחילה, אַליין חשק האָבן צו איר!
 — הערסטו! ווער פֿרעגט דיד? וואָס דען? אַ נאַר איז ער, דער קיר"ה? מן הסתם, אַז דער תוגר איז אַ בעלן אויף איר, איז דאָס שוין מן הסתם אַ גוט שטיק יפֿהפֿיה! ...
 — נו, וואָס זשע איז געוואָרן דערפֿון?

— וואָס פֿרעגסטו? ס'איז שוין ניט געוואָרן! דער קיר"ה האָט געשטעלט אויף דער גרענעץ צוויי אומגעלומפערטע זשאַנדאַרן מיט רויטע, גראַבע וואַנצעס, אַז ווען די בת-מלכה וועט דורכפֿאַרן, זאָלן זיי זי, גאָר אָן טענות-ומענות, אויפֿכאַפֿן און אַנטלויפֿן.

— נו? זינען זיי מסתמא פֿאַרשלאָפֿן צום רעכטן האַק ¹⁶⁷, האָ?
 — אַ חכם, קיין עין-הרע! זשאַנדאַרן שלאָפֿן דען גאָר? ... ס'איז דאָך רוחות, ניט קיין מענטשן! אַוודאי האָבן זיי זי געהרגעט, גע- שלאָגן, אַז זי איז קוים אַ לעבעדיקע אַנטלאָפֿן פֿון זייערע הענט!
 — אוי, וויי איז מיר! ברוך-תנחום, ס'איז דאָך עפעס גאָר מסופֿן-נפֿש!

— פֿאַרשטייטו שוין, טיפש, וואָס דערפֿון קען נצמח ווערן?! ...
 — וואָס זשע, וואָס? זאָג שוין, ברוך-תנחום, דאָס איבעריקע און הער מיר אויף ציען אויף דערינען!
 — וואָס זאָל זיין, שטיא איינער? אַוודאי האָבן אַלע מלכותים צעשיקט שטאַפֿעטן אויף פֿייערדיקע פֿערד, מ'זאָל כאַפֿן די צוויי זשאַנדאַרן, לעבעדיק אַדער טויט!
 — נו...? האָט מען זיי פֿאַציאָפֿעט ¹⁶⁸?

¹⁶⁵ פֿאַרטשעפֿען, זיך קעגנשטעלן. — ¹⁶⁶ (ד"ה: קיסר ירום הודו) קייסער פֿראַנץ יאָזעף, זיין גלאַנץ זאָל שטייגן. — ¹⁶⁷ מאַמענט. — ¹⁶⁸ געפֿאַקט, געכאַפֿט.

— באַ, באַ!... נאָר ניט אַזוי גיך דערטאָפּט מען זשאַנדאַרן אין די לאַפּקעס אַרײַן! זיי האָבן זיך גאָר פֿאַרשטעלט פֿאַר גרים און באַ-האַלטן זיך אויס, אַ סבֿרה, בנים זלאַטשעווער מלמד אין קעלער. נאָר דערווײַל טוט זיך חושך צווישן אַלע מלכותים און די וועלט גייט כאַדאַראַם!...

מיר האָט די מעשה זייער געטויגט: כ'לעבן, צו וואָס דאַרף איך די באַד, וווּ הונדערטער אויגן קענען מיך זען? אַמער איז דאָך ביי אונדז אין דער היים אויך דאָ אַ קעלער!

ניט לאַנג געטראַכט און אַרײַן אין קעלער אַרײַן. דאַרט בין איך מיר געלעגן רויק, ווי בנים טאַטן אין וויינהויז. פֿון קיינעם קיין שאַרף ניט געהערט. נאָר אויפֿן דריטן טאַג האָב איך דערהערט, ווי עמעצער גייט — דאָס איז די מאַמע, אַ פנים, געגאַנגען נאָך דער קאַלטער פעצײַא ¹⁶⁹ אויף שבת — און האָב כמעט ווי אומגערן אַ וואַרף געטאַן אַ רודקעלע ¹⁷⁰ ערד. נו, זאָלט איר געווען זען, וואָס פֿאַר אַ קאַלעבליק ¹⁷¹ איך האָב עס מיט דעם אַנגעמאַכט. מײַן פּוונה איז, נעבעך, גאָר ניט געווען אַזוי ווייט. און אין שטאַט איז אַרויס אַ קלאַנג, אַז בנים טאַטן אין קעלער האָט זיך געיאָוועט ¹⁷² אַ לײַ, וואָס וואַרפֿט מיט שטיינער אויף סכנות נפֿשות... די מאַמע האָט שוין גערופֿן באַבקעס מיט שפרעכערקעס ¹⁷³ און דער טאַטע האָט גע-בראַכט פֿונעם רבין שמירות מיט קמיעות. און דאָ איז שוין בלויז געוואָרן סוף זמן, און איך האָב געוואוסט, אַז סײַ ווי סײַ וועל איך שוין ביי דעם מלמד ניט לערנען — האָב איך זיך אויפֿגעהערט באַ-האַלטן אין קעלער — און דער סירקעווער צדיק איז, אומזיסט און אומנישט, נתגדל געוואָרן פֿאַר זײַן גײַעם מופֿת, וואָס ער האָט אַרויסגעטריבן דעם לײַ פֿונעם קעלער...

¹⁶⁹ (רוסיש) אויך גערופן „כאַלאַדיעץ“: פארגליווערטע געקאכטע פיס פון רינדערן פלייש. — ¹⁷⁰ גרודקע, הארט שטיקל ערד. — ¹⁷¹ טומל. — ¹⁷² זיך באַ-וויזן, אַנגעקומען. — ¹⁷³ אַלטע ווייבער וואָס קענען אַלטע זאָגענישן, שפרוכן, צו כלערליי קרענק.

קורץ גערעדט, מ'האט מיך פֿון דעם מלמד אָפגענומען און מ'האט שוין אָנגעהויבן שמועסן מפּוח אַ גמרא-מלמד פֿאַר מיר. מיר האָט עס אָפֿילו נישט געשמעקט, נאָר כּפֿי עס זינען דאָך בלויז גע- גאַנגען די ימים-טובֿים, וועל איך דאָך שוין ממילא פֿטור זיין פֿון חדר — טאָ וואָס זשע זאָל איך טאַקע אָנהייבן זאָרגן פֿאַר פֿרי? דיה לצרה בשעתה! דערווייל איז גוט אַ חיי-שעה...

מאָלט אַיך, איך זאָל דעמאָלט געווען שכל האָבן כאָטש אויף איין מינוט זיך גוט אומקוקן אויף מיין לאַגע אַרום-און-אַרום — וואָלט איך ניט געווען אזוי אָנגעקוואַלן פֿון מיינע חיי-שעהען! אַ שיי- נע חיי-שעה האָב איך געהאַט!... מ'קען אַנדערש ניט ריידן... הפֿקר ווי אַ יאַטקעהונט! ווער אין גאָט האָט געגלייבט, דער האָט מיך גע- הרגעט, געשלאָגן. קיין מאָל זיך ניט אָנגעגעסן צו זאָט. וואָרעם דער טאַטע האָט דאָך געקוקט אויף מיר מיט אַכצן אויגן, איך זאָל ברעכן תּאוות... און פֿאַר נאָך אַ ביסן זינען געפֿלויגן פעטש מיט קולאַקעס... געשלאָפֿן בין איך אויף דער הוילער ערד, מיט אַ שמאַ- טע אונטערגעבעט און מיט אַ שמאַטע צוגעדעקט. געאַנגען בין איך קרועה-בלויה. די פֿאַר-צוויי-יעריקע פֿאַר שיכלעך, וואָס מ'האָט מיר אָפגעקויפֿט פֿון ר' שמואל סירקעס יינגל, האָבן זיך שוין איבערגע- קערט מיט די פֿרישוועס ¹⁷⁴ אַראָפֿ און די פֿאַדעשוועס אַרויף, אזוי אַז די פֿינגער פֿון די פֿיס זינען שוין פֿאַכאָזשע ¹⁷⁵ געווען אויף לעדערנע קנעפלעך, און די פֿיאַטעס — אויף קאַפֿיטעס... אַיאָ, אַ שיינע חיי-שעה!... נישט מער אַ יינגל בלייבט אַ יינגל און דעם וואָ- רעם אין כּריין חלומט זיך ניט קיין זיסערס דערפֿון... די מאַמע, האָט, פֿראַודע ¹⁷⁶, אַ זאָג געטאָן דעם טאַטן:

— שוין אפֿשר צייט, יאַסי, מ'זאָל אים קויפֿן אַ פֿאַר שיכלעך? ווי מיינסטו?

— וואָרט נאָך צו אַ ביסל — האָט ער געענטפֿערט — אויף סוכות, אים-ירצה-השם, וועל איך אַרײַנרוקן דעם קישקעוויצער

¹⁷⁴ אייבערשטער טייל פֿון שוין. — ¹⁷⁵ ענגלעך. — ¹⁷⁶ וואָס אַן אמת.

ארענדאר מײנע צוויי לעכערדיקע אתרוגים פֿאַר דרײַסיק רובל
אַסיגנאַציע, אַזוי ווי ער צאָלט מיר תּמיד, דעמאָלט וועט שוין זײַן
אַ סוויט יאָק באַנק¹⁷⁷...

די מאַמע האָט זיך אַפֿילו ווי אַנגעהויבן פֿאַרהיקען מכוּח דער
שאלה:

— סטייטש, די אתרוגים זײַנען דאָך ניט ראוי לברכה...?

נאָר דער טאַטע האָט עס נאָך פֿריער פֿאַרכאַפט מיט אַן אויס-
רייד:

— און אַ מצווה אויף דעם עס-הארץ דאורייתא¹⁷⁸! לאַז ער
ניט לאַזן דעם זיסן איידעם זײַנעם פֿאַרן צום זאָדקעוויצער רבין!...
פֿון דעם שמועס קען שוין אַיעדער פֿאַרשטיין, אַז שיכלעך יאָק
שיכלעך, נאָר צוויי לעכערדיקע אתרוגים פֿאַר דרײַסיק רובל סוג,
וועט שוין דער קישקעוויצער אַרענדאר געוויס האָבן!

— זעט איר, — דאָס האָט דער טאַטע יאָ אַ זאָג געטאָן צו
לעצט — אַז ער וועט זײַן אַן ערלעך קינד און וועט זיך, הײַנטיקן
ראש-השנה גוט אויסוויינען בײַם דאַוונען, קען אפֿשר זײַן, איך זאָל
אים נאָך בין כּסה לעשור¹⁷⁹ קויפֿן אַ פֿאַר שיכלעך.

מיר זײַנען די ווערטער אַרײַן אין קאַפּ אַרײַן און איך האָב מיך
מײַש געווען: וואָס וועל איך דאָ אַנווערן? לאָם איך מיך פּרוּוון!
דאָכט זיך, ניט פֿון די גרויסע מלאכות וויינען... און מיט דער דאָ-
זיקער שוואַכער האַפֿענונג האָב איך יאָקאַש¹⁸⁰ דערלעבט דעם ראש-
השנה, אין וועלכן מיר איז געוואָרן זעקס יאָר אויף מײַן לעבן.

¹⁷⁷ אַ וועלט מיט געלט. — ¹⁷⁸ ערשטקלאַסיקער עס-הארץ. — ¹⁷⁹ צווישן
ר"ה און י"ב, ווען די לבנה איז פֿאַרדעקט. — ¹⁸⁰ ווי ס'איז.

— 1 —

**פֿון וויינען צו וויינען זיינען דאָ אונטערשידן :
אמתע טרערן איז נאָר בני פּוילישע יידן !**

ס'איז שוין ראש־השנה, און איך בין שוין מיטן טאטן אין קלויז און פרוווי מיך וויינען. נאָר ווי איך זע, איז די זאך ניט אַזוי גרינג, ווי איך האָב געמיינט! איך קרים פּיסקעס, איך קוועטש די אויגן, איך פֿאַרקוק מיך אין איין זאך אַריבן עטלעכע מינוט — עס גייט ניט! און באמת, וואָס זאָל איך וויינען? אויף מעכצי דעם רבינס גבאי, וואָס איז אים ניט אָפּגעראָטן די מעשה אין קיך צו זכור־ברית...? צי אויף דעם קישקעוויצער אַרענדאָר, וואָס ער וועט, נע־בער, באַצאָלן דרנטיק רובל סוג פֿאַר צוויי לעכערדיקע אתרוגים...? וואָס דען, די תּפֿילות אַליין האָבן מיך ווייניק וואָס גערירט צום וויינען. ראשית, האָב איך זיי כמעט ניט אָנגעהויבן צו פֿאַרשטיין, והשנית, איז מיר גאָר מײַן מוח ניט געווען דערבײַ. וואָרעם איך זאָל געווען כאַטש עפעס שכל האָבן, זיך צו באַרעכענען אויף דער וויסטער לאַגע פֿונעם פּלל יידן, צי וועגן די חטאים פֿונעם גאַנצן יאָר, וואָלט איך זיך שוין אין שטאַנד געווען צו באַרעכענען מײַן לאַגע אַוודאי... און אויף אַזאָ אופֿן וואָלט איך דאָך ממילא פֿאַרגאַסן טרערן, גאָר אָן ראש־השנה און אָן אַ סידורל פֿאַר זיך... איך האָב דאָך אָבער דעם שכל ניט געהאַט, און אַ פֿאַר שיכלעך ווילט זיך פֿאַרט — הײַנט אויף וואָס זאָל איך וויינען? איך האָב אַ קוק געטאָן, אַז באַלד ענדיקט מען די שמונה־עשרה און איך בין גאַנץ וויינט, וויינט פֿון טרערן, האָב איך מיך מיישבֿ געווען: אַנה, לאָם איך זיך גיין אונטערהערן צו די יידן, וואָס וויינען זיי — טאַמער וועל איך מיך אפֿשר אויך אויסלערנען וויינען?... אומר ועושה, און איך בין שוין טאַקע נעבן רבֿס שטענדער, צו מײַן גליק, אַז די יידן וויינען און דאַוונען, זאָגן זיי אויף פּראַסט ייִדיש אַ סך ווערטער, וואָס שטייִען ען גאָר ניט אין סידור, ווי איך הער, וויינט אַזוי דער רבֿ מיט הייִ־סע טרערן:

— ובכן, רבונגו של עולם! דו וויסט דאך יא, אַז פּיני דער שוחט איז אַ קל שבקלים!¹⁸¹ קוילען מיט אַ חלף פּגום מאַכט בנ אים אויך ניט אויס... נאָר ווּנל איך האָב נעבעך אַ פּלאַטשיקן קאַפּ און בין ניט אַזאַ בקי אין די אַרבעה שולחן-ערוכס, און ער איז דאָך אַ חריף, אַ צנא מלא ספּרא ¹⁸² — דעריבער קומט מיר, ער זאָל מיר רודפֿן און מבייש זיך בנ יעדער שאלה, בנ יעדער דין-תּורה!... שיק זשע אויף אים אָן, גאַטעניו, המנס מפּלה צום נייעם יאָר, ער זאָל שוין אַפּילו פּאַרגעסן ווי ער הייסט... און לאָזן טאַקע אין מיר מקוים ווערן די ווערטער „וחסידים ברינה יגילו ועולתה תקפֿץ פּיה“¹⁸³...

ווי איך האָב דאָס דערהערט, איז מיר באַלד אַננעפּאַלן: אַנו, לאָם איך זשע הערן, וואָס וויינט דער שוחט? איך קום-צו צו זיך שטענדער, הער איך, ווי ער וויינט:

— ובכן, רבונגו של עולם! דיר איז דאָך יאָ גלוי וידוע, אַז דער רב איז אַן עס-האַרץ דאורייתא, און חוץ חסידות ווייסט ער ניט אַ פּשוטן דין אין שולחן-ערוך, נאָר מיט תקיפֿות פֿונעם רבין איז ער שוין דרנסיק יאָר רב, און איז נאָר מאַכיל טרפֿות און מרבה ממזרים בישראל מיט זינע גיטין וקידושין... פֿאַר וואָס זשע קומט אים נאָך אַ חלק פֿון מנינע שכירות? ווייז זשע אַרויס, גאַטעניו, דעם כבוד התורה און לאָז גאַנץ קהל זיך צעבונטעווען און אים מעבֿיר זיך פֿון רבנות, כדי עס זאָלן מקוים ווערן די ווערטער „ויעשו כולם אַגודה אחת לעשות רצונך בלב שלם“¹⁸⁴.

ניט וויינט פֿונעם שוחט איז געשטאַנען דער קליינשטעטלדיקער גבֿיר, אַ חזיר, אַ דאָ בין איך אַ בעלן געווען צו הערן, וואָס בעט ער, און וויינט, איך גיי-צו, הער איך:

¹⁸¹ לייכטזיניק, — ¹⁸² אַ פּולער ביכערקויש, מלומד, — ¹⁸³ (ימיס-נו" ראמידיק דאָונען) פרומע וועלן זיך פּרייען זינגענדיק און עולה-טוערס וועלן פּאַרמאַכן זייער מויל. — ¹⁸⁴ אַלע וועלן שליסן איין בונד, צו טאָן זיך ווילן מיט אַ ריינעם האַרץ.

— ובכן, רבוננו של עולם! דו ווייסט, ווי געטרענ איך היט דיר אפ דיין קאסטע, און אלע יאר זאל צוקומען, ניט אפגיין... צום סוף שיקסטו אויף מיר און אלע מאל די שייבעניקעס¹⁸⁵, די גבאים, זיי זאלן ביי מיר צאפן ח"י און ווידער ח"י פֿונעם רבינס וועגן, און איך זאל ניט טארן מאכן א קרומע מינע דערבני. אלא ניט, בין איך דאך ניט זיכער מיט מנין גאנץ פֿארמעגן... און לא די איך אליין מוז אים געבן, האסטו מיך נאך געשטראפֿט אויף דער עלטער מיט אונז פֿלוצט א זון, וואס איז פֿארברענט אינעם רבין מיט די חסידים ממש אויף מסירת-נפש און וואלט א בעלן געווען איבערצוטאסקען צום רבין מנין גאנץ ביסל האב, איך זאל נאך דארפֿן, חלילה, איבער די הנזער ארומגיין!... דערליכט זשע אים, גאטעניו, זיין נאָרישן מוח, ער זאל אַוועקוואַרפֿן אַ די עבוד-זרה און עס זאל מקוים ווערן „כי תעביר ממשלת זדון מן האָרץ“¹⁸⁶...

אָודאי בין איך אַ בעלן גלייך פֿונעם גביר צו זיין זון! ווי איך הער בעט ער און וויינט אַזוי געשמאַק:

— ובכן, רבוננו של עולם! דער טאַטע מנינער, דער קמצנוק, איז דאך שוין כמעט אַן עובר-בטל און ליגט נאָך אַליץ אויף דער טאַרבע געלט ווי, להבדיל, אַ הונט אויף דער נבלה! און וואָס איך נעם פֿונעם רבינס וועגן, מאַריך ימים ושנים זאל ער זיין, קומט עס מיר אָן מיט ווערעם פֿון דעם אַלטן עכברוש. העלף זשע מיר, גאָט טעניו, עס זאל אים כאַטש די ראייה אָפֿנעמען, איך זאל כאַטש אויף הנופה, אי"ה, קענען מאַכן דעם רבין אַ מתנה, אַ היים-געגילט זיל-בערן לעמפל מיט אַ מנורה און צוויי כרוכים, כאַטש אויף איין אַר-שיין די הייד, און לאַז מקוים ווערן „ובכן צדיקים יראו וישמחו“¹⁸⁷. פֿון דעם חסידישן בן-יחיד בין איך צוגעגאַנגען צום סטאַראַס-טעס שטענדער. הער איך, ווי ער וויינט אַזוי ערנסט:

— ובכן רבוננו של עולם! ווו זינען דינע ניסים ונפלאות, וואָס

¹⁸⁵ כל-בוניקעס. — ¹⁸⁶ (י"ד) און דו וועסט באַזיטיקן ווילקיר פֿון וועלטהערשאַפט. — ¹⁸⁷ וועלן צדיקים זען און זיך פֿרייען.

אונדזערע אַבֹּת האָבן אונדז דערציילט פֿון דיר? פֿאַר וואָס מײַן זײַ-
 דע, מײַן טאַטע האָבן אַלע יאָר אַ נאַבאַר¹⁸⁸, און איך, נאָר איין מאָל
 אין דרײַ יאָר...? זײ האָבן דאָך געפֿירט צען רעקרוטן אויף איין קײט,
 און איך גיב אַ קײט אויף יעדן רעקרוט באַזונדער... זײ האָבן אַפֿ-
 געגעבן די שענסטע באַלעבאַטישע קינדער אין שטאָט, און איך לײג
 מײַך אין דער לענג און אין דער ברייט, איך לאָז נאָר אָפּגעבן פֿאַר-
 מעניקעס¹⁸⁹, מעג זײַן מיט אַ פֿאַספֿאַרט, מעג זײַן מיט אַ זקן פֿון
 אַריבער חמישים... אַפֿילו אַ רבֿ פֿון אַ קליין שטעטל... אַפֿילו אַ מאָן
 פֿון ווייב און קינדער. אַפֿילו אַ בן-יחיד בײַ אַן אַלטער בלינדער
 אַרעמער מאַמע... איז מײַר אַלץ איינס! איך צערײַס דעם פֿראַש-
 פֿאַרט¹⁹⁰ און שטעל מײַר מיט דעם אַינן דאָס לעבן, איך פֿליק אים
 אויס די גרויע האָר פֿונעם קאַפּ... הכלל, איך טו פֿל הפּסלנות שבֿ-
 עולם און גיב זײ אַפּ פֿאַר סאַלדאַטן, אַבי מײַן קהל צו פֿאַרהיטן...
 צום סוף האָט מײַן זיידע, עליו השלום, געלאָזט נאָך זיך אַ ראָד גע-
 מויערטע קלייטן און מײַן טאַטע, זכּרונּו לברכה, אַ מויער פֿון דרײַ
 גאַרנס אויף אַ גאַנצן קוואַרטאַל... און איך האָב מײַך, קוים מיט צרות,
 צוגעשלאָגן צו פּריציש הייפֿל אויפֿן פֿאַראַדנע פּלאַץ, צו אַ פֿערדיי-
 שער מיל, אַ דוואַראַנסקי¹⁹¹ בנּדל, אַ פֿינף הילצערנע קלייטלעך,
 מישטיינס געזאַגט, און נאָך עפעס, ווייס איך דאָרט, אַ יאַטקע מיט
 אַ צוויי-דרײַ שענקען, און אַ מעשה מיט אַן עק...! אמת, פּראַודע,
 חתונה געמאַכט מײַנע דרײַ מיידלעך, זאָלן לעבן! אַבער וואָסערע
 איידעמלעך האָבן איך גענומען?! צאַצקעס, תּכשיטימלעך, אַז דו, גאָ-
 טעניו אַליין, מעגסט מײַך מקנא זײַן אויף זײַ... העלף זשע מײַר, גאָ-
 טעניו, און שיק-אַרײַן דעם מיניסטער אין קאַפּ אַרײַן, ער זאָל גוזר
 זײַן, פּראַ מײַר, כאַטש צוויי נאַבאַרן אין יאָר! פֿון די הײַנטיקע יונגע
 אַפּיקורסימלעך, די בערלינער, וועט אַפֿילו סטיצען אויף דרײַ נאָ-

¹⁸⁸ אַפּקלייב פֿון רעקרוטן פֿאַרן מיליטער. — ¹⁸⁹ כאַפּערס פֿון קינדער
 אין די צײַטן פֿון ניקאַלז דעם ערשטן. — ¹⁹⁰ פֿאַספֿאַרט. — ¹⁹¹ פּריציש (רר-
 סישער אַדלמאַן).

באַרן אין יאָר... לאָזן זיי, אַ די פּורקי-עול-מלכות-שמים¹⁹², אַ די הפּקר-יונגען, מורא באַקומען פֿאַר גאָט און פֿאַר לייט, און עס זאָל מקוים ווערן אין זיי „ובכן תן פּחדך על כל מעשיך“¹⁹³...

אַוועקגייענדיק פֿונעם סטאַראַסטע, האָב איך מיך אָנגעשלאָגן עפעס אין אַ גאַנץ גרויסן שטענדער. איך קוק מיר צו: דאָס איז דער גבאי פֿון דער חברה-קדישא. יאָ! — טראַכט איך — לאַמיר אומיש-נע הערן: וואָס וויינט ער? איך הער מיך צו, וויינט ער אַזוי גאַנץ שטיל, קוים וואָס מ'הערט:

— ובכן רבונו של עולם! נעכטן האָב איך אומישנע איבערגע-רעכנט דעם פּנקס פֿון די מתים אין יענעם יאָר, זינען בסך-הכל געווען צוויי און פֿופֿציק שטיק, אחוץ נפֿלעך און מפֿילעך, דאָס הייסט, קוים-קוים אַ מת אויף אַ וואָך! אי דאָס איז אונטער זיי געווען בלויז קבצנים... נו, פֿרעג איך דיך, רבש"ע: קען איך זשע דען לעבן דערפֿון כאַטש ווי לייט לעבן?... מילא, די קשיא, איך זאָל דיך בעטן אויף אַ סך מתים, איז עפעס ווי קעגן דיין ווילן... בעט איך דיך, גאַטעניו, באַשער מיר אויפֿן נייעם יאָר אַ פֿינף-זעקס אַזוי... פֿעטע, געפֿאַשעטע מתים-לעך... דו ווייסט דאָך, גאַטעניו, וואָס איך מין... און דערנאָך וועל איך דיך ווייטער בעטן, דו זאָלסט מיר נאָר געבן די געלערנטע מיט די געבולבעטע¹⁹⁴ אין די הענט אַרײַן, וועל איך שוין וויסן, ווי מיט זיי זיך אָפֿצורעכענען... אַט ליגט, אַ שטייגער, דער יאַקטער געליימט שוין דריי חדשים ווי אַ גולם, מוטשעט זיך און מוטשעט מיך, דער רוח ווייסט פֿון וועסט וועגן¹⁹⁵... אַמער מאַך אים שוין אַפֿ די שפּיל, און זיי אים משלח אַהין, אין די וואַ-רעם-בעדער... צום גיהנום-שמש אויף אַ קור... אי ער וועט גענעזן ווערן... און איך וועל דערווייל אַפֿלעקן אַ פֿעט ביינדל... און לאָזן

¹⁹² די וואָס האָבן אַראַפֿגעוואָרפֿן פֿון זיך דעם עול פֿון הימל. — ¹⁹³

(י"ו) וואָרף, בכּו, אַן דיין פּחד אויף אַלע דינע ווערק (באַשעפֿענישן). — ¹⁹⁴ (פֿאַר אַדירט) געבילדעטע. — ¹⁹⁵ צו וואָס.

שוין גיכער מקוים ווערן די ווערטער: „וכל הרשעה פלה פעשן תכלה“¹⁹⁶...

איך בין נאך ביי עטלעכע שטענדערס אויסגעווען, און כמעט אלץ אזעלכע טרערן, וועלכע האָבן מיך באַרירט צום לאַכן מיט פּיאָוקעס... אָבער כלל ניט צו וויינען?... און ווי איך האָב מיך שוין געוואָלט אומקערן צו מנין שטאַט, דערנע איך, סאַמע ביי דער טיר, שטייט אַ ייד מיט אַן אָפּגעגאַלטן האַלבן קאַפּ, אין אַ גרויסער סוויטע מיט אַ לאַטע אויף די פלייצעס, און נעבן אים אַ סאַלדאַט מיט אַ ביקס... אַ דאָ בין איך זיך אַ בעלז געווען אָפּצושטעלן און הערן: וואָס קען ער וויינען? ווי איך הער, בעט ער אַזוי און וויינט מיט בלוטיקע טרערן:

— ובכן רבוננו של עולם! דו ווייסט דאָך דעם אמת, אַז מיר אין אַפּילו אויף דער מחשבה ניט געקומען נאַכצומאַכן אַ פּאַלשן קוויט אויפֿן פּריץ, נאָר מיט דער עצה פֿונעם רבינס לניבֿ-גבאי און מיט דער הסכמה פֿונעם רבין אַליין האָב איך מיך באַשלאָסן דערויף: אי, דאָס האָט דעם קוויט נאַכגעמאַכט דעם רבינס טינע ¹⁹⁷ סעק־רעטאַר מיט זיין האַנט... אַצינד מוז איך פֿוילן אין אַסטראַג, און ווער ווייסט, צו וואָס איך וועל פֿאַרמשפט ווערן, חלילה... נו, זאל איך זיך ניט געווען פֿאַרלאָזן אויף אַזאַ צדיק, וואָס אַ וועלט גלייבט אין אים ווי אין תּורת־משה און דו, גאַט אַליין, ווייזסט דורך אים דינע גרויסע ניסים ונפֿלאות אַלע שעה, אַלע רגע? לייז זשע מיך אויס, גאַ־טעניו, פֿון גוישע הענט און לאַז מקוים ווערן אין מיר די ווערטער „ופתחון פה למיחלים לך!“¹⁹⁸...

אין מיטן דערינען האָט דער שמש אַ געשריי געטאַן:

— צען גילדוין במקום כהן!

און ווייטער, ווייטער:

— אַכצן גילדוין שלישי!... פֿינף און צוואַנציק גילדוין שישי!

¹⁹⁶ דאָס גאַנצע שלעכטס זאָל פֿאַרלענדט ווערן ווי רויך. — ¹⁹⁷ געהיימע, — ¹⁹⁸ און אַ דרייט מויל פֿאַר די וואָס האָפּן אויף דיר.

דעמאלט איז ראש-השנה געפאלן אום שבת. האָט מען אָנגע-
 הויבן ליענען. ווי איך טו אַ קוק — אַ ווייטיק איז מיר! מיין גבאי
 דחברה-קדישא גייט-ארויף צו שלישי... עס האָט מיך זייער פֿאַר-
 קלעמט בנים האַרצן. נאָר איך האָב מיך נאָך אַלץ געמענטשעט¹⁹⁹,
 און זיך אַנגעהאַלטן פֿון וויינען בכל מאַמצי כוח... נאָר אַז איך האָב
 דערזען דעם סטאַראַסטע אַרויפֿגיין צו שישי — אַ דאָ האָט שוין אין
 מיר געלאָפֿעט²⁰⁰ די גאַל און איך האָב אויסגעשאַסן מיט אַ גע-
 וויין איבער דער גאַנצער קלויז!... און אַז דער טאַטע מיט נאָך עט-
 לעכע חסידים האָבן מיך געפֿרעגט, וואָס דאָס באַטייט, האָב איך
 פֿאַר בושה פֿאַר לייט און פֿאַר מורא פֿאַרן סטאַראַסטע געזאָגט, אַז
 יענע נאָכט האָט זיך מיר געחלומט: מ'האַט מיך גענומען פֿאַר אַ
 רעקרוט און, דערזענדיק דעם סטאַראַסטע, האָב איך מיר דער-
 מאַנט אינעם חלום, און ס'איז מיר פֿרחה נשמתי געוואָרן!... קורץ
 און גוט, צי דורך מיין וויינען, צי דורך דעם, וואָס דער טאַטע האָט,
 ברוך השם, אַרטינגעטאָן דעם קישקעוויצער אַרענדאָר די צוויי לע-
 כערדיקע אתרוגים — נאָך איך בין ערבֿ סופות אַרנין איז אַ פֿאַר
 נייע שיכלעך, צו מזל!

— II —

אַ נייער פֿרייך — נייע גזירות,
אַ ניי יאָר — נייע עבירות!

נישטאָ די זיסערע און גליקלעכערע צייט פֿאַרן פּוילישן יינגל
 ווי די עשרת ימי תשובה בכלל און די פֿיר טעג צווישן יום-כיפור
 און סוכות בפֿרט! די צייט איז בין הזמנים און די מלמדים האָבן
 קיין שליטה ניט אויף זייערע חדר-יינגלעך... די טאַטע-מאַמעס, ווי-
 דער, גייען-אַרום ביז יום-כיפור מיט קאַזיאַנע באלף מחילותן²⁰¹

¹⁹⁹ זיך געמוטשעט, געמאַטערט. — ²⁰⁰ געפלאַצט. — ²⁰¹ הינטנס, איר
 זאָלט מיר טויזנט מאָל מוחל זיין...

פֿאַר זייער היפש בינטל חטאים פֿון אַ גאַנץ יאָר, אָז זיי פֿאַרגעסן אַפֿילו אין זי-געזונט... און אין די פֿיר טעג, צווישן יום-כיפור און סוכות, זינען זיי דאָך גאָר אין זיבעטן הימל... אַ קלייניקייט! די אַלטע חטאים פֿאַרגעבן; די פֿיר טעג איז מען דאָך פֿריי ווי די נאָ-יאַמשטשיקעס²⁰², גאָר לחלוטין אָן די-וחשבון... נו, און ביז אי-בער אַ יאָר ראש-השנה איז נאָך גאָט אַ פֿאַטער... און חטאים זינען שוין דאָ גרייטע, נאָר צום אַפֿרעסן... מ'קען זיך נאָך אָנזינדיקן ווי אַ פֿאַס, ס'זאל אַזש רינען איבערן מויל... און פֿאַר שפעטער לאָז זיך גאָט זאָרגן!... אָט אין די געציילטע ליכטיקע טעג, פֿאַר אַזאַ לאַנגן פֿינצטערן ווינטער אינעם פֿינצטערן וויסטן חדר, האָב איך מיך גאָר זאָט ניט געקענט אַנשטיפֿן און אָנהוילען, כדי זיך נוקם צו זיך פֿאַרן גאַנצן יאָר... איך האָב פֿון די רעשטלעך וואַקסענע יום-כיפור-ליכט אויסגעקלעפט אַלערליי פֿיגורן אין דער וועלט. איך האָב מיך גע-טאַטשעט²⁰³ אינעם סכך; געפֿלאַכטן פֿונעם לולב קאַשיקלעך און קראָם-פֿינגערלעך; פֿון אַטשערעט²⁰⁴ פֿינפֿעלעך און פענעס און צי-גאַר-שפיצלעך; הכלל, איך האָב געהוילעט, געשפּרונגען, געבריקע-וועט און געאַרבעט אויף וואָס די וועלט שטייט, ביז דער ליבער סו-כות איז געקומען, און דער טאַטע האָט זיך איבער אַ נישט דערמאָנט אין מיר!...

מילא, פֿון סוכות ביי טאָג איז דאָך נישטאָ וואָס צו דערציילן. מ'עסט-אָפֿ די קאַלטע לאַקשן אין סוכה און מ'לייגט זיך שלאָפֿן. נאָר אויף דער נאַכט איז זיך צום טאַטן צונויפֿגעקומען די חסידאַרניע. מ'האַט אַ ביסל אונטערגעלעבט. און נאָך הַבֿדלה האָט מען זיך גע-לאָזט גיין און דער טאַטע האָט מיך אויך מיטגערופֿן. אַרויסגייענדיק אין דרויסן, האָב איך באַמערקט, ווי עטלעכע חסידים טראָגן צו עמערס וואַסער אין די הענט. און אַז איך האָב אַ פֿרעג געטאָן דעם טאַטן:

— וווּהין גייט מען עס?

²⁰² טאַגלויך אַרבעטערס. — ²⁰³ געוואַלגערט. — ²⁰⁴ טיך-שטעקעלעך.

האַט ער מיר געענטפֿערט:

— אויף שמחת בית השואבה.

מיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אָו ער זאָגט מיר:

— בײַ שמחהן איז אַ שרייִפֿה...

נױ, מילאַ, אַ שרייִפֿה איז דאָך עפעס אויך פֿאַר מיר אַ געשעפֿט!... ווי מיר זינען צוגעקומען צו ר' שמואל סירקעס שטוב, האָט זיך אַ יונג כניאַקל שמנדיק אַרויפֿגעדראַפעט ווי אַ קאַץ אויף ר' שמואלס סוכה; צוויי אַנדערע חסידים האָבן אים כהרף־עין אַרויפֿ־דערלאָנגט צוויי עמערס וואַסער; און ער האָט זיי אַרײַנגעגאַסן אין סוכה אַרײַן; און ווי ער איז נאָר אַראָפֿ, האָט מען שוין געהערט אַ ביטער געשרײ:

— גוואַלד, מײַן ווייב חלשט!...

מײַן חבֿרה האָבן עס אַפֿילו אין פֿיאַטע ניט געהערט און מ'האַט מאַרשירט צו אַ צווייטער סוכה און די אייגענע שפּיל געמאַכט... אַזוי איז מען אַרומגעגאַנגען אין אַ שטיקעלעך פֿופֿציק סוכות. פֿון אומעטום האָבן זיך געהערט קולות ביז אין הימל אַרײַן... ביז ס'האַט אַנגעהויבן טאַגן — און די גאַנצע חבֿרה האָט זיך געלאָזט אין מקווה אַרײַן... אַוודאי בין איך פֿון אַזאַ נאַכט העכסט צופֿרידן געווען. נישט מער, וואָס קומט מיר אַרויס דערפֿון? אָו מאַרגן גיט מען מיך אַפֿ צום גמרא־מלמד! און פֿך הווה: דעם ערשטן טאַג חול־המועד איז צו אונדז געקומען דער גרויסער גמרא־מלמד, ר' אַבֿרהמל חי־ריק, אַ רויט יידל מיט גרויסע ברעמען איבער צוויי טיפֿע, גרינע, קאַצענע אייגעלעך, מיט אַ באַוואַקסענער באַדעווקע אויף דער שפּיץ נאָו, מיט פֿיר טיפֿע קנייטשן אין שטערן, וואָס אין איטלעכן באַזונדער וואַלט מען געקאַנט לײַכט באַהאַלטן אַ בינטל ציצית, די נאָו קאַרפֿאַטע מיט צוויי ברייטע צעשפֿאַרטע נאָזלעכער, ווי אַ יאַק־טער, די אייבערשטע ליפֿ אין דריי גאַרנס, ס'הייסט, אַ ליפֿ אונטער־געפֿוטערעוועט²⁰⁵ מיט אַ שמאַל ליפֿל, אונטער וועלכן ס'איז ווי צו־

²⁰⁵ אונטערגעשפֿאַרט.

געליאָמעוועט ²⁰⁶ צוויי האַלבע, בולבעוואָטע ליפעלעך... אַ גיפֿטיק־
שיטער, ריזשע ²⁰⁷ צאַפֿן ²⁰⁸-בערדל מיט אַ שנעל־לויפֿנדיקן קנאַפּ ווי
קוועקזילבער, און די גאַנצע פֿיגור ווי אַ סטראַשידלע אין אַ גאַרטן...
גערעדט האָט ער מיט אַלע אַבֿרים און על־פֿיר־רובֿ האָט ער אַרײַנ־
געשטעקט איין גראָבן פֿינגער טיף אין גאַרטל אַרײַן און אַלע פֿינף
שפיציקע פֿינגער פֿון דער צווייטער האַנט האָט ער אָפֿט געשטופֿט
אינעם צאַפֿן־בערדל פֿון אונטן אַרויף, פֿאַררײַסנדיק דערבײַ דאָס
מאַרדעלע אַרויף, און קרימענדיק דעם פֿיסק, יאַק סערעדאַ נאַ פֿיאַט־
ניצאַ ²⁰⁹... הגם ער האָט נאָר גערעדט ווי האַלבע ווערטער, דאָך
איז זײַן שמועס זייער רײַן געווען, ווי פֿערל שיטן פֿונעם מויל! אַט
הערט אַ שמועס פֿון אַ יידן און שטוינט!

ווי דער טאַטע האָט אים אַ פֿרעג געטאָן:

— וואָס מאַכסטו, אַבֿרהמל?

האַט ער אים באַלד געענטפֿערט:

— עט, וואָס זאָל מען מאַכן? אַט, מאַכט מען... מ'מאַכט און
מ'מאַכט. נאָר וואָס מאַכט עס, אַז נאָך אַלע מאַכענישן מאַכט זיך ניט,
כאַטש באַמאַך זיך!...

— וויפֿל קינדער האָסטו שוין אין חדר? — האָט אים דער
טאַטע געפֿרעגט.

— ווייס איך! — האָט ער אַ מאַך געטאָן, פֿאַרדרייענדיק דאָס
פנים און פֿאַרצײענדיק די אַקסל — די קשיא, אויך די אייגענע
מעשה... כִּלְעבֵן, ווי זאָגט מען עס... דער ענין דערפֿון, ס'הייסט,
די גאַנצע זאַך דערפֿון, איז דאָך נאָר, אַז דער אייבערשטער העלפֿט
אַ יידן... די קשיא: מ'איז דאָך ניט מער ווי אַ־אַ־אַ־אַ ייד! פֿאַר־
שטייסטו מיד, יאַסקי? אַ דאָס איז דער גאַנצער ענין דערפֿון! נמצא,
אַז די גאַנצע זאַך דערפֿון איז טאַקע, נאָך אַ מאָל דאָס אייגענע.

²⁰⁶ צוגעגעבן ווי אַ זויס. — ²⁰⁷ רויטגעל. — ²⁰⁸ קאָזע־בערדל. —
²⁰⁹ (רוסיש ווערטל) ווי מיטוואַך צו פֿרײַטיק, ס'קלעפֿט זיך נישט, הייסט עס,
איינס מיטן דריטן איז נישט קיין מחותן...

ס'הייסט, אָז מ'וויל קלערן אַ ביסל טיפער אין ענין אַרנין קען מען, ס'הייסט, גאָר פשוט פֿאַרשטיין פֿון זיך זעלבסט, אָז די גאַנצע זאַך איז ניט מער ווי טאַקע ווינטער דאָס אייגענע... אַי, וואָ-אַ-אַ-ס? נישט מער, גאָר ניט!...

— אָבער מיין יינגל וועסטו מן הסתם נעמען צו דיר אין חדר? — פֿרעגט דער טאַטע.

— דיין יינגל? נאָך אַ מאָל! איך פֿאַרשטיי ניט, בנאמנות! ווי הייסט די קשיא, אויך די אייגענע מעשה, האָ? דער גאַנצער ענין דערפֿון איז דאָך, כ'לעבן, ווי זאָגט מען... איך האָב מיך פֿינט צו נאָרן... די קשיא וואָס טויגן דאָ אַ סך דיבורים? דער אמת דערפֿון איז דאָך אַזוי: אַ מענטש, ווי זאָגט ער, איז דאָך פֿאַרט ניט מער ווי אַ-אַ-אַ מענטש. האָ? אַזוי, פשוט גערעדט, אָן חכמות! וואָס זאָל מען זיך דאָ אַ שטייגער, נאָרן? מילא, מאַלע, וואָס אַ זאַך מאַכט זיך? כ'לעבן, אַהין אַהער, מן הסתם איז זיך עס, ווי זאָגט יענער, אַ-אַ-אַ באַשערטע זאָך! נו, מילא! לאָז זיך אַזוי, כ'לעבן, איך וועל מיר דאָ עפעס מיט דיר, ווי זאָגט מען עס-ס-ס... האָ? מילא, נישט — נישט! און ווינטער — צוריק די אייגענע מעשה, ביסט זיך עפעס, כ'לעבן, איך זאָג עס אַנטקעגן דעם-ם-ם... נו, יא, נו, פֿאַרשטייסטו שוין?...

אַ דאָס, אי דאָס! אַי, וואָ-אַ-אַ-ס? נישט מער גאָר ניט!... און טאַקע אַזוי ריינדדיק איז געבליבן, אָז מאָרגן זאָל איך שוין קומען אויף אַ פֿאַר שעה אין חדר אַרנין.

איר קענט פֿאַרשטיין, ווי גיך די נאַכט איז מיר איבערגע-פֿלויגן?... און די וויסטע מינוט איז געקומען! וויליע אַהין, וויליע אַהער ²¹⁰ — איך גיי אינעם נייעם חדר אַרנין! איך בין שוין דאָ! אין שטוב איז אַ ביסעלע ריינער געווען ווי ביי נחמן טראַסק אין חדר, ווייל דאָס גאַנצע מיסט מיטן סראַטש ²¹¹ זינען נאָך געווען אין סופּה...

²¹⁰ (ווערטל) איך גיי אַהער און גיי אַהין. — ²¹¹ טיגוף, מושב, געמוי-זעכץ.

ווי איך האָב נאָר איבערגעטראָטן די שוועל, איז שוין דער רבי צוגעגאַנגען צו מיר, האָט מיך אָנגענומען בנים אויער און מאַכט אַזוי צו מיר כּהאי לישנא:

— הערסטו, דו, שייגעץ איינער! דו מיינסט, אַז דו וועסט דאָ אויך אַזוינע וועלטן פֿירן ווי בני נחמן טראַסק, צי בני אַנשל בושע-כעס, האָ?... דאָ וועל איך פֿון דיר פּאַסן שינדן לעבעדיקערהייט! דו הערסט שובעניק צי ניין?!... „ני טאַט טעבע ר' איקום!“²¹²... און בני די רייד האָט ער פֿון אונטער דער פּאַלע אַרויסגענומען צוויי בערעזעווע ריטער, האָט מיך שוין טאַקע אַריבערגעלייגט אי-בער אַ בענקל און האָט מיך דערווייל געגעבן אַן אַדערויף... אַודאי אַ שיינער ברוך-הבא לכבוד יום-טובֿ... מ'קען אַנדערש ניט ריידן... אַזאַ ברוך-הבא זאָל ער נאָר האָבן אויף יענער וועלט, רבונו של עולם! נישט מער, וואָס קאָן מען מאַכן? מ'מוז זיך האַלטן און שווינגן. דערפֿאַר האָב איך די שמת-תורה אַזוי אַפּגעוואַוועט²¹³, פֿאַר האַרצווייטיק, אַז איך האָב ממש איבערגעקערט די וועלט האַרע-קאַרען²¹⁴, פּונקט ווי דער בּוהי צעבריקעוועט זיך עטלעכע מינוט פֿאַר דער שחיטה...
יאַקאַש, דער ליבער סופּות איז אַוועק, ווי אַ ליטוואַק פֿון וויב און קינדער... ווי אַ זומערדיקע פּרעפֿעראַנס²¹⁵ - נאַכט... ווי דער לעצטער אויגנבליק פֿון אַ פֿאַלשער האַפֿענונג... פֿון די שטרעמלעך זיינען געוואָרן גאַרעסענע מאַזניצעס²¹⁶; פֿון די ראַצעמאַרענע זשור-פיצעס²¹⁷ — פּיסטרענע ברישליקעס²¹⁸, פֿון שטערן-טיכלעך — פֿאַרשמאַלצעוועטע יאַמפּערקעס, פֿון זינגען — קרעכצן, פֿון פֿריידן — ליידין, פֿון פּאַנטאַפֿעלעך — שקראַבעס און פֿון יונגע וויבבעלעך — אַלטע באַבעס... נאָר מיר איז נאָך פֿינצטערער פֿון אַלע; מ'מוז

²¹² „דאָס איז דיר נישט ר' איקום“, נישט געטראַפֿן ס'אַרט! — ²¹³ אַן געשטיפּט, אַפּגעטומלט. — ²¹⁴ מיט די וואַרצלען אַרויף, מיטן קאַפּ אַראָפּ. — ²¹⁵ קאַרטנשפּיל (לויפּט די צייט). — ²¹⁶ (?) פּרויען-זאַכן. — ²¹⁷ בלעכענע קאַפּ פּאַטעס. — ²¹⁸ גלאַנציקע קליידער.

גיין צו אברהמל חיריק אין חדר ארנין, און עס העלפט ניט, כאטש שרני חי וקים!...

— ט —

**ווי נאך ערגעץ ניט עס, ווי פאר נקבות, אזוי פאר זכרים,
אזא דערציונג, אזא לערנען, ווי אין די פוילישע חדרים!?**

קומענדיק אין חדר ארנין האב איך דעם רבין ניט געטראפן. ער איז נאך געווען אין באד, צי אין קלויז, און מיר האבן אויף אים געווארט ביז צוועלף א זייגער. אזוי איז געווען אלע טאג. און דאך האבן מיר זיך אלע יינגעלעך געפליסט צו קומען גאנץ פרי אין חדר, ווייל טילקא²¹⁹ זינען די דריי-פיר שעה געווען אונדזער גאנץ שטיקל נחמה פארן גאנצן טאג. ליידיק זינען מיר, ברוך השם, קיין מאל ניט געזעסן; די רביצין האט שוין תמיד אויסגעזוכט אן ארבעט פאר איטלעכן יינגל; דער פלעגט איר ארויסטראגן די פאמויניצע, דער פלעגט איר דערלאנגען דאס ברויט אויף דער לאפעטע, דער פלעגט פארקנעטן ליים צום פריפעטשיק און דער פלעגט גיין קלייבן צעפ-ליקעס²²⁰ פונעם רבינס מיידל וועגן... אויף מיר איז כמעט תמיד דער גורל געפאלן, צו שארן דאס אש פון דער הרובע און זומער-צייט אפלעשן די האלאוועשקעס פונעם אויוון אין דער פאמויניצע. און טאקע דעריבער בין איך נאך היינט אזוי קלאר און ציכטיק, אז ס'איז ממש אין מנין צורה ניט אריינצוקוקן... פונקט צוועלף איז דער רבי געקומען פונעם דאוונען מיט א פאר פארפלאמטע בעק-לעך — מן הסתם פון גרויס התלהבות ביים אחד²²¹... און אפשר פון א קאפ תיקון?... די רביצין האט נאר וואס ארויסגענומען רע-טשענע פלעצלעך מיט מאן פון אויוון און דער רבי האט איר א וונק געטאן, זי זאל אונדז פארקויפן צו צוויי גראשן א פלעצעלע, מיר זאלן

²¹⁹ (פויליש) בלוז, נאר. — ²²⁰ (?) שישקעס. — ²²¹ בני קריאת שמע, ארויסזאגנדיק דעם אחד מיט עקסטאז.

א פנים האבן וואס צו טאן ביז ער וועט אפעסן און זיך אויסשלאָפֿן... דאָס מיידעלע האָט געכאַפּט דעם קויטיקן האַנטעך, וואָס די זיבעטע בלאַטע איז אויף אים געלעגן, און האָט אים געגרייט צום טיש, און ער האָט זיך געזעצט עסן אַנבניסן אַליין, אָן דעם בני-בית, כּדרך פּל החסידים... אַ טבע האָט ער געהאַט צו עסן פֿונעם זאָד ²²² — עס ברייט דאָך אָבער? פֿלעגט ער, טאַקע אָן אמת, פֿאַרקריכן מיט זיין טריאַך עטאַזשנע ²²³ ליפּ ביז העכער אַ האַלבע דערזשעלע ²²⁴... די מינים, תּנועות און העוויות, וואָס ער האָט געמאַכט בנים עסן און ביים בענטשן, פֿלעגן אויף אונדז וואַרפֿן אַזוינע פּחדים, עפעס נאָר ווי אַ בייזער משוגענער הונט זאָל אויף אונדז אַנפֿאַלן... נאָכן בענטשן האָט ער זיך געלייגט שלאָפֿן מיטן פנים צו דער וואַנט און מיט די פֿאַרגעלטע, טערקיש לטוונטענע תּחתונים אין שטוב אַרויס... אַרום צוויי אַ זייגער האָט ער זיך אויפֿגעכאַפּט מיט אַן אַפּגע-קוועטשטן שטערן, ווי אַ געפֿיאַטנעוועטער ²²⁵ און פֿון דער טריאַך עטאַזשנע ליפּ האָט אים געסלינעט ²²⁶ איבערן צאַפֿן-בערדל, נאָר ווי איינער קומט פֿון אַ וועג אין אַ ברענענדיקן פֿראַסט... ער האָט זיך טיף אויסגעכראַקעט, אויסגעשניצט, אַפּגעווישט זיך מיטן קוי-טיקן ברייטן אַרבל פֿון העמד, געטאַן אַ טרונק וואַסער, זנענדיק טאַקע אויפֿן זעלביקן אַרבל... גענומען דאָס עפּעראַווע ציבעכל ²²⁷ אין דער האַנט און זיך אַנידערגעזעצט אויבן אָן. באַלד האָט מען געעפֿנט די גמרות, אויפֿגעמישט דעם דף, און כאַטש דער דף איז געווען אויסגעפאַטשקעט פֿון חלב און פֿאַרגעלטע טאַבאַק-פֿלעקן, דאָך אַז מ'בעמט זיך אַרויס די אויגן — קען מען ווי עס איז אַנ-טאַפֿן... ער האָט אַ קלאַפּ געטאַן מיטן ציבעכל אין טיש אַרײַן און האָט אַנגעהויבן:

— נו, קינדער, זאָגט! „היה רוכב על גבי בהמה“ ²²⁸...

²²² הייס געקעכטס. — ²²³ דריי-אַרנדיקע. — ²²⁴ שיסעלע. — ²²⁵ פֿאַר-וונדערטער. — ²²⁶ געאַווערט. — ²²⁷ לילקעלע. — ²²⁸ (בבא מציעה פרק א' משנה א') איינער האָט געריטן אויף אַ בהמה...

צווישן די יינגעלעך איז געוואָרן אַ געשריי, נאָר ווי צווישן גענדז, וואָס מ'טראַגט אויף דער קראַמיסלע²²⁹ צום שוהט! — דער רבי האָט אָנגעהויבן קלאַפּן מיטן ציבעכל:

— שאַט! אַ רוח אין אנערע מאַמעס אַרײַן! נאָך אַ מאָל: „היה רוכב על גבי בהמה“... אַז ראַובן האָט געריטן אויף אַ בהמה... עפעס האָט זיך אונדז פֿאַרגעשטעלט אַזוי ווילד און משוגע; נאָ דיר, גאָר אויף קי רײַטן...? דאָס וואָרט „בהמה“ ווייסן מיר נאָר אויף דער קו... און נאָך ווערן... ראַובן? יעקב אַבינוס עלטסטער זון, דער בכור פֿון די צוועלף שְׁבָטִים, רײַט גאָר אויף אַ קו?... — „וראה את המציאה“... און האָט דערזען אַ מציאה! איין יינגל האָט זיך פֿאַרשפּעטיקט מיטן ניגון, האָט זיך געהערט, ווי ער האָט אויסגעלאָזט: „און וויל דרייען די רצועה“... און אַ צווייט יינגל האָט אים פֿאַרריכט: „דו גויעץ — און וויל גיין אין דער פֿאַר ליציי“...

איך האָב מיך נאָר וואָס געוואַלט אַנרופֿן:

— „און האָט געלאָזט אַ ראַציע“... נאָר דער רבי האָט שוין געעפֿנט די פֿיר קנייטשן און צעשפּאַרט די נאָזלעכער, און האָט אונדז אַלע מכבד געווען מיט אַ ציבעכל איבער די אַקסלען:

— „אַ מציאה!... אוי, אוי, רבינו, אַ מציאה, אַ מציאה!“... און אַזוי האָבן מיר אָפּגעקאַניוטשעט²³⁰ אַ גאַנצע וואָך, ביז פֿרײַטיק פֿאַר נאַכט.

שבת, נאָכן שלאָף, האָט דער טאַטע געהייסן מיר ברענגען די גמרא, ער זאָל מיך פֿאַרהערן. איך בין געגאַנגען אין חדר נאָך דער גמרא און ביים אַוועקגיין האָט זיך דער רבי מיישב געווען, ער גייט אויך מיט מיר צום טאַטן. אָנגעזאָגט האָט ער מיר אַזוי:

— אַז דו וועסט עפעס ניט וויסן בשעתן פֿאַרהערן, זאָלסטו אַ קוק טאָן אויף מיר, ווי אַזוי איך וועל מאַכן מיטן מויל, צי מיטן

²²⁹ שטאַנג צו טראָגן וואַסער־עמערס. — ²³⁰ אָפּגעוואַיעט.

פֿינגער, און זאָלסט באַלד ביי מיר אויסכאַפֿן די ווערטער, גלייך ווי
דו האָסט אַליין געטראָפֿן...

מיר זענען געקומען אַהיים. איך האָב זיך געזעצט נעבן טאַטן.
דער רבי האָט אויפֿגעמישט דעם דף און איך האָב אָנגעהויבן אויף
אַ געלענקל: „היה רוכב על גבי בהמה“²³¹, אַז ראַובֿן האָט געריטן
אויף אַ בהמה...

איך האָב נאָר אויסגערעדט די עטלעכע ווערטער, טוט פֿלוצעם
דער טאַטע אַ כאַפֿ:

— זאָג נאָר, וואָס איז היינט? — דעם שבת איז גראָד געווען
ביי חיה־ריקלען, מיינס אַ געשוועסטערקינד — פֿאַרשפּיל... — אַזוי
האָב איך אים באַלד געענטפֿערט, אַזוי טשאַקענדיק — היינט איז אַ
פֿאַרשפּיל ביי חיה־ריקלען!

— אַ דיר אַכציק שוואַרץ יאָר — האָט דער טאַטע אַ געשריי
געטאָן — חיה־ריקלס פֿאַרשפּיל ליגט דיר אין קאַפֿ, ניט די גמרא,
האַ?...?

אַ דאָ האָב איך שוין אָנגעהויבן קוקן אויפֿן רביִן. זע איך, ווי
ער קוועטשט:

— אַז נעכטן איז געווען פֿרײַ... נו...?

איך האָב די רגע אונטערגעכאַפֿט: „פֿרייטיק!“

— נו, — קוועטשט זיך דער רבי — איז זיך היינט ש...?

איך האָב ווידער די מינוט אויסגעכאַפֿט ביי אים פֿונעם מויל
„שבת!“ און האָב זיך גאָר געשמאַלצן, וואָס איך טרעף אַזוי גע-
שווינד...

— נו? — זאָגט דער טאַטע — שבת מעג מען רײַטן?

— יאָ! — האָב איך אויסגעשריגן מלא שִׂמחה — איך האָב
היינט אַפֿילו געזען דעם רבינס ינגל פֿאַרן רײַטנדיק אויף אַ צאַפֿ!...
דער רבי איז שטאַרק מבוּיש געוואָרן און האָט מיר פֿלומרשט

²³¹ אַ בהמה איז פֿאַר די חדר־ינגלעך געווען — נאָר אַ קו...

א קניפ געטאָן אין בעקל, אָז ער האָט מיר שיער אַ שטיק פֿלייש אָפּגעריסן:

— נו, נו! — זאָגט ער — מײַן יינגל וועל איך שוין דערפֿאַר מקיים פֿסק זײַן... נאָר דו זאָלסט וויסן, אָז אום שבת טאָג... איך האָב מיך באַלד אָנגעשטויסן און האָב אויסגעשריגן מיט אַ גמרא־ניגון:

— טאָר מען ניט רײַטן?

— אָז מען טאָר ניט — זאָגט דער טאָטע — ווי זשע קומט ראַובֿן רײַטן אום שבת?

אויף אַזאָ קלאַץ־קשיא האָב איך מיך שוין פֿלל ניט גערעכט און האָב שוין אויסגעגלאַצט די אויגן אויפֿן רבין. זע איך, ווי ער היקעט:

— דהײַנו... אָז ראַובֿן האָט געריטן אין דער וואָג...

איך האָב אַ כאַפּ געטאָן:

— אין דער וואַסקעבויגע ²³² אַרײַן!...

דער טאָטע איז געזעסן מלא פֿעס וחמה און דער רבי האָט מיר, מיט אַ גיפֿטיק פֿאַרביסן שמייכעלע, אַ זאָג געטאָן:

— ביסט זיך אַ וויל יינגל... הער זיך צו, וואָס דו רעדסט! נאָך

אַ מאָל, דהײַנו, אָז ראַובֿן איז גע...

איך האָב באַין אַפֿן ניט געקענט פֿאַלן, וואָס ער מיינט, און נאָך אַ פֿאַר מינוט שווינגן, אין איין אָנגסטן, איז מיר אַליין אַנגעפֿאַלן

דער אמתדיקער תירוץ אויפֿן טאָטנס קשיא און איך האָב אויסגע־שריגן מלא שמוחה, דהײַנו, אָז „ראַובֿן איז געווען אַ גוי...“

— אוי, אַ רוח אין דײַן טריף פֿאַרצערן ²³³ אַרײַן! — האָט דער

טאָטע אַ געשריי געטאָן און האָט מיר אַראָפּגעלאָזט צוויי פֿעטש, אָז איך האָב שיער אַלע צײַן געקליבן.

און דער רבי האָט, ווי ערנסט, אַ זאָג געטאָן:

— אַ פֿנים, יאַסקי, דו ביסט טאַקע גערעכט: חיה־ריקלס פֿאַר-

²³² שעכטהוין. — ²³³ (אפּוּזקנדיק) פּרצוף, פֿנים.

שפיל ליגט אים אין קאפ... וונטער איז ער דווקא ניט קיין באַך²³⁴...
 לאַז שוין זײַן אויף אַן אַנדערש מאַל!
 און דערבײַ האָט ער צוגעמאַכט די גמרא, און דער טאַטע האָט
 מיך אַרויסגעוואָרפֿן פֿון אונטערן טיש.
 מילא, פֿון פֿאַרהערן נאָך אַ מאַל בין איך שוין כמעט באַוואָרנט
 געווען. דער אָסיען²³⁵ האָט זיך צעשפּילט מיט אַלע פּישטשעווקעס.
 רעגנס און ווינטן און אַן עסעדיקע קעלט. דער טאַטע האָט שוין
 פֿאַרלוירן אין דער בלאַטע אַ פֿאַר פּאַנטאַפֿל מיט אַ שטיוול. אין דער
 היים שטאַרבט מען פֿאַר הונגער און קיין מעמדות-געלט נעמט זיך
 נישט צונויף אַ גראַשן! אין מיטן דערינען האָט מען גאַר דעם צדיק
 געטרעכעוועט²³⁶ אין דער גובערניע אַרײַן... און דער טאַטע גייט
 אַרום אונטער דר'ערד... היינט, וווּ איז אים שוין אין זינען מײַן
 פֿאַרהערן...? נישט מער איז דערמיט. ניט נאָר ניט גרינגער געוואָרן,
 נאָר נאָך אַ סך ערגער ווי פֿריער. ראש-חודש חשוון, פֿאַרשטייט איר
 מיך, האָבן מיר אָנגעהויבן גיין בײַ נאַכט. און דאָס האָט שוין גאַר
 אַרויסגענומען דאָס דם התמצית פֿון מײַנע ביינער... די דריי קאָפּי-
 קאָווע ליכטלעך, וואָס איטלעך יינגל פֿלעגט ברענגען אַ מאַל אין
 דער וואָך אין חדר אַרײַן אויף בײַנאַכט, פֿלעגן כמעט תמיד זײַן
 אויסגעשמירט אין בלאַטע און צעבראַכן אין דרייען. וואָרעם וואָס
 פֿאַר אַ יינגל איז ניט געפֿאַלן דרייצן מאַל אין בלאַטע, איידער ער
 איז געקומען אין חדר אַרײַן...? היינט, אַז דער רבי האָט דאָס מײַן
 ליכטל אַרײַנגעשטעלט אין אַ צעשפּאַלטן ליימענדיק לייכטערל אַדער,
 פשוט גערעדט, אינעם „ליימל“, וואָס איז אַרומגעקאַפּעט געווען מיט
 חלב און אָנגעשפּינעוועט מיט שנויצן — די מעשענע לייכטערס
 זײַנען געשטאַנען אויסגעריבן לכבוד שבת — קענט איר זיך פֿאַר-
 שטעלן, ווי ליכטיק און ווי פֿריילעך ס'איז אונדז געווען אויף דער
 נשמה...

²³⁴ גולם, למך. — ²³⁵ האַרבסט. — ²³⁶ אַרויסגעפֿאַדערט.

פֿרײַ זײַן נאָך מױטאַג, פֿירט מען נאָר אין די שקאַלעס אויס, בײַ אונדז לערנען — איז לערנען, ביז די נשמה זאָל אַרויס!...

שטעלט איך, רבותים, פֿאַר: אַן ענג, נידעריק זעמליאנקעלע;²³⁷ פֿאַרבע, הייס און דושנע; צוועלף יינגעלעך אַרום אַ קורץ, שמאַל טישל איבער פֿיר לאַנגע גמרות; פֿון ביידע זײַטן טיש, אויף דריי יינגעלעך אַ גמרא, אַזוי אַז די גמרות האָבן שטענדיק געהאַלטן אין איין בוצקען זיך, און מיט יעדן בוצקע האָט זיך דאָס זיסע ליימל איבערגעקערט אויף איינער פֿון די גמרות, און דאָס ליכטל האָט זיך פֿאַרלאָשן... די עטלעכע מינוט, וואָס ס'פֿלעגט שוין יאָ ברענען, האָט עס געהאַלטן אין איין שפּריצן, אַז ניט איין מאָל פֿלעגט מיר אַרײַן אַ שפּריץ חלב אין אַן אויג אַרײַן און קיין איינציק יינגל האָט ניט געוואָלט אויסלעקן דאָס אויג... וואָרעם ס'איז דאָך טריף... אָט בײַ דעם מין לימענאַציע²³⁸, וואָס האָט אַ סך ווייניקער געשניט ווי די שטאַט-קאַליזשע²³⁹ אַנטקעגן דעם שײַן פֿון אַ ליכט אין אַ פֿענצטער, זײַנען מיר געזעסן אין דרייען געבויגן, צוגעשפּאַרט מיט די הער-צער צו די גמרות, מיט אויסגעסטאַרטשעטע אויגן ווי די באַנקעס... און האָבן נאָך געמוזט אויסזינגען דעם סקוטשנע אומעטיקן גמרא-ניגון, וואָס האָט זיך אָפּגעגעבן בײַ נאַכט נאָר ווי דאָס וואַיען פֿונעם ווינט אין אַ קוימען... און מיט איטלעכן שאַקל אונדזערן זײַנען די שאַטנס פֿון אונדזערע קעפלעך מיטן רבינס טריאַך עטאַזשנע ליפּ, טאָ²⁴⁰ זיך אויסגעלייגט אויף די גמרות, טאָ זיך אויסגעצויגן איבער דער סטעליע ביז דער הויזטיר, אַזוי אַז אָפֿט פֿלעגט זיך אונדז אויס-וונזן, אַז מיר זײַנען רוחות אין אַ פּוסטער מיל, און עס פֿלעגט אויף אונדז פֿאַלן אַן אימת-מוות פֿאַר זיך אַליין!... און צעדערעך²⁴¹ זיך

²³⁷ היזקע, האַלב אין דער ערד פֿאַרוונקען. — ²³⁸ אילומינאַציע, באַ-ליכטונג. — ²³⁹ בלאַטע. — ²⁴⁰ אַ מאָל אַזוי, אַ מאָל אַנדערש. — ²⁴¹ אַפֿ-שאַקלען זיך, אָפּטרייסלען זיך.

פֿון אַט דעם שרעקלעכן ברעד²⁴² פֿלעגן מיר זיך נאָר בעת דער רבי פֿלעגט אָנצינדן דאָס פֿאַרלאָשענע ליכטל און פֿלעגט אַ געשריי טאָן: — זאָגט, פֿלבים, עכברושים! וואָס זענט איר עס פֿאַרשטומט

געוואָרן?...

הינט, אַז מ'האַט באַדאַרפֿט, נאָך אַזאַ אויפֿדערנאַכט, גיין אַליין אַהיים אין אַ בלאַטע, אַ חשכות, כאָטש די אויגן אַרויסגעמען! אַ, וויפֿל שרעק און אַנגסטן איז אויף מיר געפֿאַלן, גייענדיק אַהיים בײַ נאַכט!... וואָרעם אַחוץ די מעשיות, וואָס איך האָב געוואָסט פֿון די פֿריערדיקע חדרים, איז דאָך מיר דאָ נאָך דרײַ מאָל צוגעקומען... און וואָסערע מעשיות? מעשיות, וואָס קענען דעם אַשמדאי אַליין איבערשרעקן אויף טויט... אַבֿרהאַםל חיריק האָט מיר גאַר מודיע געווען די מעשה פֿון דעם אַפֿהייבן דעם בר־מינן, ווי אַזוי די שטריו שטעכט דעם מת ווי מיט נאָדלען און ער שרײַט מסוף עולם ועד סופֿו, נאָר קיינער הערט ניט דאָס קול, חוץ אַ שוואַרצער האָן און אַ משוגענ' קעלבל... הינט די מעשה פֿונעם חיבוט הקבר! ווי אַזוי דער מלאך־דומה צעשפֿאַלט דעם מת אין די אַחורים אַ קאַטשעלקע האַלב אַנז, האַלב פֿייער... ווי אַזוי ער כאַפט אים אויף אַ שפיז בײַם שפיץ נאָז און טוט אים אַ שלײַדער פֿון עק וועלט ביז עק, און דערנאָך וואַרפֿט ער אים אין שאול תחתיה אַרײַן, און דאַרטן קאַכט מען אים אין אַ קעסל אַזוי לאַנג, ביז ער ווערט אויסגעלייטערט פֿון אַלע זײַנע חטאים... און נאָך אַזעלכע שרעקלעכע קאַרטיגעס פֿון גילגול, פֿון עולם־התועה, פֿון שבעה מדורי גיהנום, וכדומה. צו די אַלע מעשיות דאַרף זיך נאָך מאַכן, אַז צוריק מיט אַ פֿאַר וואַכן איז געשטאַרבן נחמן טראַסק און ס'איז אַרויס אַ קלאַנג אין שטאַט, אַז ער גייט־אַרום אויפֿן עולם־התועה. דאָס אַלץ אין איינעם פֿלעגט זיך מיר פֿאַרשטעלן גייענדיק בײַ נאַכט אַהיים. און דאָ איז מיר נאָך תמיד אויסגעקומען צו גיין פֿאַרביי דער שול... אַזוי אַז ניט איין מאָל פֿלעג איך קוים אַ לעבעדיקער אַרײַנפֿאַלן אין שטוב אַרײַן און בין

²⁴² דעליריום, האַלוצינאַציע.

עדי-היום געבליבן אַ שרעקעוודיקער האַז מיט אַ מסופנער גערווּן-קראַנקייט, וואָס אַלע מינוט בלייב איך אויסן, און מײַן לעבן איז מיר נאָר אַ לאַנגער געמישטער טויט...

אַזוי בין איך אויסגעניקערט²⁴³ געוואָרן ביו חנוכה, ווען איך בין אויף אַכט טעג אַ ביסעלע אויפֿגעריכט געוואָרן: די אַכט טעג האָט מען אין חדר נאָר געלערנט ביו צוויי אַ זייגער, אי דאָס ניט קיין גמרא! הײַנט פֿלעגן מיר שפּילן מיטן רבינס יינגל אין דריידל און אין צינגל... אמת, ער האָט אונדז אַלע אָפּגעדאַצט²⁴⁴ ביון לעצטן גראַשן, וואָרעם דער רבי פֿלעגט דאָך אים פֿלומרשט אונ-טערוויילעכץ²⁴⁵ צווייזן און אונטערהעלפֿן... נישט מער, מיר אַליין האָבן אים באַהיבֿה צוגעלאָזט דעם קאַן, כדי ער זאָל אויפֿהערן מסרן ביים רבין... ביים אַוועקגיין פֿונעם חדר וואָרעמעס-פֿרײַ פֿלעגט אונדז שוין דער רבי נאָכשרייען מיט אַ געלעכטערל:

— ברענגט, קינדער, מאַרגן אויך געלט, וועט איר ווינטער אַ ביסל שפּילן...

פֿאַרשטייט זיך, אַז איך האָב שוין באַדיי אַרויסגעגנבֿעט דעם לעצטן גראַשן בני דער מאַמען, אַבי שפּילן... און טאַקע פֿון דעמאָלט אַן האָב איך ליב באַקומען צו שפּילן אין געלט, אַזוי אַז שוין נאָך חנוכה אַפֿילו פֿלעג איך אויך שפּילן מיט די יינגלעך, טאַקע בני דער גמרא, אונטערן טיש, און אַבי דעם רבינס יינגל האָט געווינען, פֿלעגט זיך שוין דער רבי נאָר אויף צעפֿלומרשטן בייזערן... און פֿלעגט שוין באַלד אַ שמייכל טאָן:

— אַי, וויסע חברהניקעס איינע! נו, נו, שפּילט אַנך אַ האַלבע שעה, שפּילט אַנך! נאָר זעט זשע, דערנאָך צו דער גמרא מיט חשק!...

הכלל, איך האָב מיך שוין אויסגעלערנט אין רעשעטע אַדלער, אין האַלבער צוועלף, אין איין-און-דרייסיק, אין קאַשעק און, שפּע-

²⁴³ פֿאַרשוואַרצט געוואָרן, זיך אַנגעליטן. — ²⁴⁴ אָפּגעדינטסט, אָפּגעווי-גען, אויסגעליידיקט. — ²⁴⁵ זשטיק, הינטן-אַרום.

טער, שפעטער, אין אַ קערטל אויך! אַז נאָך הננט ברען איך צו אַ קאַרט ווי אַ העליש פֿניער... אַזוי, אַזוי ווערט מען אַ לנט איבער אַ סך אונדזערע יידישע מידות אין פּוילן! פֿון אַ דריידל ווערט מען אַ קאַרטאַזשניק, פֿון תיקון אין קלינל — אַ שיכור, פֿון אַרויסנעמען אַ טיכל אויף קאַטאַוועס — אַ גנב, פֿון חסידישע לשון-הרעס און רכילותן — אַ מסור... און אַזוי ווייטער!...

נאָך חנוכה — ווידער דער וויסטער „בניאָכט“, נאָר וויי-ניקסטנס כאָטש די בלאָטע פֿטור געוואָרן! אַז, די קרודעס ²⁴⁶ צו מנינע קאַזלאָווע ²⁴⁷ שיכלעך מיט די האַלב פּאַפּירענע פּאַדעשוועס?... אַז די ביטערע פֿרעסט צו מנין זיסן הולך?... עט, אַ טיפּשות! אי-בער די קרודעס בין איך דאָך אָפֿטער געפֿאַלן — האָט דאָס מיך אַלע מאָל פֿאַרטערעדאַמעט ²⁴⁸ פֿון די פּחדים בני נאָכט... נו, און מבוח די פֿרעסט איז דאָך אַוודאי ניטאָ וואָס צו ריינדן; אַ פֿאַרפֿרוי-רענער פֿילט ממילא קיין קעלט ניט... דערווייל האָט זיך אָנגערוקט דער חודש אָדר, אָנגעהויבן אָפֿטער נעמען אַ ביסל בראַנפֿן; „משנכנס אָדר מרבין בשמחה“ ²⁴⁹... אַוודאי זינען מיר אַ ביסל פֿרייער גע-וואָרן... איך פֿלעג מיך אָפֿט אַרײַנכאַפֿן אין באָד, הערן ווי חבֿרה מאַכן די פּורים-שפּיל; פֿון דער באָד זיך אַ ביסל גליטשן אויפֿן טניך און בינו לבינו איז דערווייל געקומען דער ליבער פורים. אַ וועלט מיט קליינע וועלטלעך! איך קויף פורים-גרייט ²⁵⁰; איך שלאָג המנען; איך גנבֿע המן-טאַשן בני דער מאַמען; איך לויף נאָך די פורים-שפּיל-לערס; איך שיק שלח-מנות מנינע חברים; חיים-ברוכן שיק איך אַ רעטעכל מיט אַ פּאַקל — שיקט ער מיר אָפֿ אַ פּאַקל מיט אַ רעטעכל; אַשר-יונהן שיק איך אַ פֿידעלע מיט אַ קאַפּהאַן ²⁵¹, שיקט ער מיר אָפֿ אַ קאַפּהאַן מיט אַ פֿידעלע, וואָסער יינגל עס שיקט מיר באַלד ניט אָפֿ קיין שלח-מנות — לויף איך צו אים אַליין נעמען מנין שלוח-

²⁴⁶ האַרטע ערד. — ²⁴⁷ פון ציגנפעל. — ²⁴⁸ צעשראַקן. — ²⁴⁹ אַרײַן אין אָדר, דאַרף מען זיך פּרייען (נישט וואָרטן אויפֿן 14טן, פורים). — ²⁵⁰ פורים-שפּילערייען. — ²⁵¹ בלעכהענדל (צום קרייען).

מנות. און אז ער גיט ניט — רייס איך אים באַלד אַראָפּ דאָס היטל... אויף דער נאַכט זיינען צו אונדז געקומען די פורים-שפילערס: אַ שוסטערינג איז אַחשוורוש, אַ רופֿא־יונג — המן, אַ פֿאַרשטעלט משרתל אין אַ היפע ²⁵² מיט אַ שטערן-טיכל איז געווען אסתר; אַ בייגל-טרעגער אין אַ בינדע מיט אַ צאַפּ — ושת; און דער באַדיונג אין אַ קאַפּטאַן מיט אַ ספּאַדעק איז מרדכי, און האָט גערעדט אויף אַלע שבעים לשונות, נאָר קיין פּראָסט ייִדיש האָט ער ניט געקענט... הפּלל, ס'איז געווען שוין ושמחה אויפֿן העכסטן אױפֿן, און תּיכּף נאָך פורים האָט מען אויפֿגעהערט גיין ביי נאַכט אויך! שושן-פורים ביי טאָג האָט אונדז דער רבי געהייסן, מיר זאָלן זיך צונויפֿלייגן אויף אַ סעודה ביי נאַכט. איטלעך יינגל האָט געבראַכט אַ פּיטאַק ²⁵³ מיט אַ המן-טאַש, דער רבי האָט געקויפֿט בראַנפֿן מיט דאַרע קיש-קעס. די רביצין האָט אָפּגעבאַקן רעטשענע פּלעצלעך. דער רבי האָט געטרונקען לחיים און פֿון דעם טראָפּן אויפֿן דנאָ האָט ער אויף איטלעכן יינגלס אַרויסגעטעלעפּעטע צונג געלאָזט אויסזיגן אַ טראָפּן, און געגעבן אַ רעפֿטעלע דאַרע קישקע, אזוי דיין ווי אַן אַפֿ-געריבענער גילדן, צו פֿאַרבניסן און יעדן אַ האַלב פּלעצעלע אין קעשענע אַרניין... בנים אַוועקגיין האָט ער אונדז אַנגעזאָגט, אַז אויפֿן וועג אין דער היים זאָלן מיר זיך פּלומרשט מאַכן שיפור... נו, נו! ווי מיינט איר? איך בין דאָך תּמיד אַ מזלדיקער האָז — אַוודאי דאַרף איך אַנטרעפֿן, זיך שיפור מאַכן אויף אַ גליטש, און זאָל פֿאַלן און זיך אויסברעכן אַ פֿוס... מילא, מן הסתם איז מיר אַזוי באַ-שערט!... איך בין אָפּגעלעגן אויפֿן פֿוס קאַרגע אַנדערטהאַלבן יאָר. ווען ס'איז מיר אַ ביסל גרינגער געוואָרן דער ווייטיק, פֿלעגט דער טאַטע מיט מיר אָפּרוקן אַ פּרק משניות און אַ בלעטל עין-יעקב, און אזוי בין איך פּאַוואַליע אַלט געוואָרן ננין יאָר. פֿון קיין חדר איז שוין גאָר קיין רייד ניט געווען, איך האָב געשמט אין שטאַט פֿאַר אַן עילוי, אַ חריפֿותדיק קאַפּ... וואַרעם וואָס אַ גרעסערער שייגעץ,

²⁵² יופע, קלייד. — ²⁵³ אַ מטבע פון פינף קאפיקעס.

א וויסער-חברהניק דאָס פּוילישע יינגל איז, איז דאָס אַלץ מער סימן, אין פּוילן, אויף אַ חרין, אַ ווילדן בר-שכל.

— יא —

**אין קלויז ווערט מען אַ מאַנסביל, אַ זכר,
אַרויס פֿון „יינגל“, אַרײַן אין „בכור“!**

אין אמת אַרײַן שמועסן, האָט מיר טאַקע מיין קעפל, קיין עין הרע, אַזוי געשפּילט, אַז ניט איין מאָל נאָר האָט מען באַדאַרפֿט אויסשמירן מיט שאַרע זאַלב²⁵⁴... ובכן, אַז קוים איז שוין פֿאַר מיר קיין מלמד ניטאָ — דאַרף מען דאָך שוין אָנהייבן גיין אין קלויז אַרײַן, צערײַבן זיך צווישן די סקאַרבאַווע קלויזנער בכורים, וועל-כע פֿאַרן שוין בחורוויז צום רבין אויף שבת שוּבָה, און קומענדיק אַהיים מוזן זיי זיך סודען מיטן רופֿא... איך בין אַרײַן אין טאַטנס אַ פֿאַר פֿאַנטאַפֿל; אַ כאַלאַטל האָט מען מיר איבערגענייט פֿון דעם אונטערשלאַק, וואָס פֿון דער מאַמעס היפע; אַ יאַרמולקע האָב איך געהאַט, וואָרעם אויף ראש-השנה האָט דער רבי געגעבן דעם טאַטן זיין אַלטע וויסע יאַרמולקע — האָט מיר דער טאַטע אַוועקגעגעבן זיין שוואַרצע יאַרמולקע... זי איז אַפֿילו געווען צו גרויס אויף מיר; נישט מער, קיין גרויסער חסרון איז דאָס ניט געווען, וואָרעם דער פֿאַרד איז נאָך גרעסער געווען... נו? וואָס נאָך האָט מיר געפֿעלט? אַ פֿאַר לאַנגע גרײַזעלעך מיט אַן אויסגעצויגן גערגעלע, דאָס האָב איך בײַ קיינעם ניט באַדאַרפֿט לײַען... ובכן, מײַנע ליבע לעזער, מעג איך שוין בעזפּיעטשנע²⁵⁵, דאַכט זיך, גיין אין קלויז אַרײַן? האָ? — יאָ? — נו האָט זשע מיר אַ גוטן טאַג! איך גיי שוין טאַקע אין אַ גוטער שעה, מיטן רעכטן פֿוס! איך בין שוין טאַקע אין קלײַזל!

²⁵⁴ גרויע שמירעכץ קעגן קרעץ. — ²⁵⁵ רויןק.

געקומען בין איך ארום איינס א זייגער. קיין גרויסער עולם איז שוין ניט געווען, נאָר עטלעכע יונגע-לייטלעך זינען געזעסן אונטערן עמוד בנין אַרונ-קודש און האָבן געטרונקען לחיים... איר מיינט, חלילה, וואָס...? אַסור, ניט קיין נסד! פשוט אַ ביסל בראַנפֿון... נאָר וואָס דען? דאָס איז געווען אַ ביסל מצווה-משקה. אויף דעם בראַנפֿון האָבן זיך צונויפֿגעלייגט צוויי קלויזנער בחורים, פֿון וועל-כע איינער האָט זיך געקלאָגט, אַז שוין פֿון אַ צייט מאַכט זיך אים, אַז ווען ער זאָגט שמח ישראל, שטעלט זיך אים, רחמנא ליצלן, פֿאַר אַ צלם... און דער אַנדערער האָט זיך, נעבעך, מתנצל געווען, אַז נעכטיקנדיק יענע נאַכט אין קלויז, האָט זיך אים געחלומט, אַז די ערליח, וואָס האָט געשמירט די קלויז, איז אים תּוֹבֶע ²⁵⁶... דערויף קויפֿן זיי אַ ביסל תּיקוּן, בכדי די קליפות און מחשבות זרות זאָלן אויף זיי קיין שליטה נישט האָבן... דרנִי יונגע-לייטלעך האָבן זיך אַרומגעדרייט אין קלויז: איינער מיט אַ לילקע-ציבעכל אין מויל, אַ סימן, אַז ער איז זיך ערשט מכין צום דאַוונען, און צוויי מיט די טליתים אויף די אַקסלען, דרייענדיק אַלץ די ציצית אַזוי ווי דער ראַטמאַן דרייט דעם גראָבן קוטאַס פֿון זינדענעם כּאַלאַט בעת אַן אַרעמאַן וויינט איבער אים, ער זאָל בני אים נאָר נעמען צען קער-בלעך פֿאַר אַ האַלביאַריקן פּאַספּאַרט... ביידע זינען אַלץ געגאַנגען הין-און-צוריק, שטאַרק פּאַרטיפֿט אין אַ שמועס, אין וועלכן איינער דעם אַנדערן שפּאַרט אַלץ איבער און דרינגט אים אויס מיטן גראָבן פֿינגער, אַז ס'איז פּונקט קאַפּויער!

איך בין דאָ בני זיך שטאַרק געפֿאַלן געווען, זעענדיק אַז איך בין עפעס בטל ומבוטל בני אַלע כּקליפת השּׁום ²⁵⁷ — האָט זיך מיר זייער פֿאַרוואַלט הערן זייער שמועס, בכדי טאַמער וועל איך עפעס נאַשן פֿון זיי און כאַפֿן זיך דעם סטרי ²⁵⁸ פֿון קלויזנער... אַ דאָ האָבן איך עס מיר פֿאַרקליבן העט אין ווינקעלע, בני דער הרובע, און

²⁵⁶ פּאַדערט בני אים (נישט-אַנשטענדיקס). — ²⁵⁷ קנאַבל-שאַלעכין, אַ ווערטלאָזע זאַך. — ²⁵⁸ שניט, שטייגער, פּירונג.

האָב אָנגעשטעלט אַ פּאַר אויערן ווי אַ האָז. און ווי איך הער, מאַכט אַזוי דער עלטערער צום ייִנגערן:

— גלייב מיר, פֿרויקע, אַז די שוויגער איז דאָ בסך־הכל גאַר ניט שולדיק! אַט פֿרעג קינד־און־קייט, וועט יעדער זאָגן, אַז על־קע די טוקערין²⁵⁹ איז אַ משרע יידענע און אַ מזג־טובֿ. נאָר וואָס דען? פשוט איז פשוט; דאָס וויבֿל אַליין איז טאַקע אַ גרויסע כלבֿטע! און פֿון וואָנעט דאָס נעמט זיך? וועל איך דיר זאָגן: זי איז, פֿאַר־שטייסטו מיד, געווען אַ פּאַקאַיאָווע²⁶⁰ בײַ ר' שמואל סירקעס, און ר' שמואלס לערער, ימח שמו וזכרו זאָל ער ווערן, קענסטו דאָך מן־הסתם! נו, נו! ווי מיינסטו, פֿרויקע...?

— ווי הייסט? — האָט זיך פֿרויקע אַ כאַפּ געטאַן ווי אַן אַפֿ־געברייטער — האָט זי דען, חלילה, חוטא געווען מיטן לערער? אי, פֿע, גדליה, בנאמנות! מעגסט זיך שעמען, אַז דו ברענגסט גאַר פֿאַר מיר אַזעלכע ווערטער פֿאַרן מויל!...

— חס ושלום — ענטפֿערט גדליה — איך זאָג דיר דען, חלילה, אַז זי האָט עפעס פֿאַר געהאַט²⁶¹ מיטן לערער! איך מיין עס גאַר עפעס אַקעגן אַן אַנדער ענין. איך בין דאָך אַ סופֿר, מאַכט זיך מיר אַפֿט, אַז איך שלאָג אַליין צו מזוות בײַ די ייִדישע גבֿירים. אַמאַל האָט זיך עס מיר געמאַכט בײַ ר' שמואל סירקעס אַליין, און דע־מאַלט האָב איך פֿון איר געזען אַ זאָך, וואָס געהערט נישט צו קיין ייִדישער טאַכטער...!

— וואָס זשע האַסטו עס פֿון איר אַזוינס געזען, גדליה? אַדרבה, לאַמיך הערן וואָס איז אַזוינס?

— די קשיא, אויך די אייגענע מעשה! — זאָגט גדליה — וואָס זאָל איך דאָ אויסבאַהאַלטן פֿון דיר? אַוודאי טוט מיר טאַקע זייער וויי מײַן האַרץ אויף דיר קוקנדיק, נאָר אויך די אייגענע מעשה: אַז מ'רעדט, דעררעדט מען זיך צו עפעס... איך דערצייל דיר, פֿרוי־

²⁵⁹ אויפֿווערין אויף דער טבילה פֿון וויבער אין מקוה. — ²⁶⁰ קאַ־ מער־מידל. — ²⁶¹ עסקים געהאַט.

קע, מעשה שהיה: איך קום פֿאַר אַ יאָרן אַרבעטן צו ר' שמואלן אין חדרל צושלאָגן אַ מזוזה, טרעף איך דעם זיסן לערער בנים טיש איבער אַ טריף-פסול און זי, דען יפֿהפֿיה, זיצט און הייצט די הרובע און וויינט... וואָס פֿריער איז געווען, ווייס איך ניט! נאָר אויף די רייד בין איך אָנגעקומען, ווי זי זאָגט אַזוי: „טאַקע נאָר איך בין אין אַזאַ פֿינצטער מזל געבוירן געוואָרן. איך האָב געמיינט, אַז נאָכן אַפֿדינען עטלעכע יאָר, וועל איך מיך קענען צושלאָגן צו עפעס אַ רעכטן שידוך, אַז איך זאָל שוין פֿאַרשפּאַרן דינען און האָרעווען אויפֿן שטיק ברויט. צום סוף האָט מיך די מאַמע פֿאַרשלייערט פֿאַר אַ כּניאַק, אַ פֿליאַסקעדריגע, וואָס ווייסט נאָר קוועטשן די באַנק אין קלויז און טויג נישט אויף דער ווינטער וועלט! און ערשט איצט וועל איך דאַרפֿן אויסגעריסן ווערן און פֿאַרשוואַרצט ווערן, איך זאָל אים נאָך האָרעווען, וואָס ער וועט מיר פּאַק²⁶² אַנטאָן אַ מענטש ליק²⁶³ אויף יענער וועלט מיט זען פֿליעסקען בנים דאווענען און טאַנצן בנים רבין... אוי, אַז אַך און וויי איז צו מיינע יונגע יאָרן!“

— ביי די רייד האָט זי זיך אַזוי צעכליפעט, אַז איך ווייס ניט, כּלעבן, צי האָב איך נאָך אַ מאָל אַזוי געוויינט יום-כיפור בנים „ונתנה תוקף...“ נו, פֿרויקע, היינט וועט דיר שוין ניט זען קיין חי-דוש, פֿאַר וואָס זי זאָגט דיר חסרונות אויף דער מקווה, האָ...?

— גוואַלד! — זאָגט פֿרויקע מיט האַרצווייטיק — איך ווייס דאָך אָבער פֿאַרט, אַז מיך גופֿא האָט זי, כּלעבן, גאָר ניט פֿינט... — וואָס טויג מיר די פּוסטע גדולות? — זאָגט גדליה מיט פֿאַראַכטונג — אַזעלכע דיבורים זענען, כּלעבן, נאָר אַ בזיון פֿאַר אַ חסידישן יונגן מאַן! וואָס מיר ליב, פֿינט! אַ חרפה, בנאמנות!... איך זאָג דיר, פֿרויקע, אַז זי איז ניט פֿאַר דיר!... — וואָס זשע קומט מיר צו טאָן, נאָך דען חוות-דעת נאָך? — פֿרעגט פֿרויקע ווי פֿאַרלוירן.

— וואָס הייסט וואָס? — זאָגט גדליה — ס'איז שוין גאָר ביי

²⁶² דערפֿאַר, טיהאַסטו דיר! — ²⁶³ (פיגוראַטיוו) גליקלעך מאַכן.

יידן קיין תרופה ניטאָ צו אַ ווייב, אַ מרשעת? איך ווייס, ווען איך האָב אַזאַ סחורה, וואָס זאָל מיר זאָגן דעות אין ייִדישקייט אַרבעט, וואָלט איך מיט איר אַ מינוט ניט געוויינט...

— ווי הייסט? — זאָגט פֿרויקע, ווי איינער בעט זיך נעבעך בני אַ גולן — זי זאָגט מיר דען, חלילה, דעות אין ייִדישקייט? — גלאַט, זי וויל ניט, איך זאָל מיך שווענקען אַלע טאָג אין מקווה, צי איך זאָל טראָגן אַ טלית־קטן מיט די ציצית ביז אין די פּאַנטאַפֿל אַרבעט, צי איך זאָל ניט גאַלן דעם קאַפּ ביז אין דער הויט, ווי אַן אַרעס־טאַנט... נו, וואָזשע קומט איר דערפֿאַר, גדליה, האָט?

— אַזוי גאַר, פֿרויקע? — האָט גדליה אַ שפרונג געטאַן אַ שפּאַן הינטער זיך — ביסטו זיך טאַקע גוט אין דער אַרבעט! וואָס רעדסטו, ייִנגל? ס'איז נאָך אַ שאלה, צי דאָס איז ייִדישקייט?... וואָס דען איז ייִדישקייט, אַז ניט דאָס?... נישט מער, איך זע, אַז דו האַלטסט שוין גאַר ווייט... נו, אויב אַזוי, איז שוין רעכט אַרום־אויף־אָרום!...

— יאָ רעכט, ניט רעכט! — זאָגט פֿרויקע מיט אַ ביטער גע־מיט — נאָר איבער אַזוינע קלייניקייטן גט מען זיך נאָך ניט!... דו האַסט פֿאַרגעסן, גדליה, וואָס די הייליקע גמרא זאָגט, אַז פֿון שלום־בית וועגן מעג מען אַפֿילו אַ שם־הווייה אַפּמעקן? ובפֿרט אַזעלכע דקדוקי־סופֿרים²⁶⁴...

— „קלייניקייטן“? — האָט גדליה אויסגעשריגן מיט אַ פּאַר אויסגעסטאַרטשעטע אויגן און מיט אַ גיפֿטיקן לאַך — נו, נו, היינט געפֿעלט איר ניט דינן מקווה, מאָרגן וועט זי לאַכן פֿון דינע זמירות און איבער מאָרגן וועט זי דיר זאָגן חסרונות אויפֿן רבין, און ווייִטער, ווייטער, ביז זי וועט דיך טרייבן, זאַלסט גיין קויפֿן אַ מעסטל תּבֿואה אויפֿן מאַרק!... אַודאי ביסטו אויף אַ שיינעם גראַד²⁶⁵!...

— נו, וואָזשע מיינסטו, גדליה? — זאָגט פֿרויקע ווי מיט אַן אַינשטעלעניש — ס'איז אפֿשר שלעכט, אַז מ'ווייסט אי דאָס, אי יענען...? זאָגט זאָך די משנה „טובֿ תּורה עם דרך־אָרץ“, פֿון אַ

²⁶⁴ מפרשים, אויסטשטשערס. — ²⁶⁵ מדרגה.

מעסטל תבואה קויפֿן ווערט מען מיט דער צינט אַ סוחר. איז זשע דען ניטאָ אונטער חסידים גאַנץ פֿינע בכבודע סוחרים? איך זאָל נאָר אַזוי פֿיל יאָרן לעבן אין נחת, רבוננו של עולם! אָט, קוק־אַן כאַטש אַהרעלע, ר' שמואלס איידעם, כ'לעבן, ער זאָל נאָר וועלן, וואָלט דאָך אים זיין שווער באַהבֿה געגעבן אייביקע קעסט. פֿרי־טאָם²⁶⁶, זעסטו דאָך, ווי ער האָרעוועט יומם־ולילה אין אַ געשעפֿט, פֿאַרט־אַרום, קויפֿט־אויף תבואות בני די פֿריצים, דינגט פֿורן, און ווען ער האָט נאָר צינט, מהיכא־תיתי, קוקט ער אין אַ ספֿר אַרזין אויך און לערנט אַ בלאַט גמרא אויך, און איז צווישן חסידים זייער אַ טייערער יונגער־מאָן! איך האָב מיך פֿינט צו נאָרן, גדליה. דאָס איז דען אַ תכלית, אויף צו זיין אין קלויז און בראַטן קאַרטאָפֿליעס? — ס'איז נאָך גוט, וואָס די שוויגער גיט דערווייל קעסט. זי איז דאָך אָבער שוין ניט קיין יונגער מענטש... נו, וואָס וועט זיין שפעטער?... הער נאָר אויס, גדליה! כ'לעבן, מ'האָט די ווייבער אויך ניט וואָס חושד צו זיין? אַז מ'וויל זיך נאָר גוט באַקלערן, ווערן זיי גענוג אויסגעריסן בני אונדז. און וואָס? זיי וועלן האָבן עולם־הבא פֿון אונדזער העפען²⁶⁷ אין איינע תחתונים ביים רבינס מלווה־מלפּה?... איך ווייס ניט, כ'לעבן! נישט מער וואָס דערנאָך וועט שוין זיין... דערווייל וויל זי מיט די קינדערלעך, נעבעך, עסן; אַ פֿאַר שיק דאַרף זי אויך האָבן; און כאַטש אַ מאָל אין אַ יאָר עפעס אַ שטיקל מלבוש; נאָקעט קען מען דאָך פֿאַרט ניט גיין... און אַ דאָס אַלץ וועלן זיי, פֿון מקוואות און מלווה־מלכות געוויס ניט האָבן! אַז אויף מיר איז פֿאַק אַ שמה, אַז איך טאַנץ אַזש אין איינע תחתונים, וועט זי מיט דעם זאָט זיין?... ניין, כ'לעבן!

— אַ־אַ־א, פֿרויקע! — זאָגט גדליה מיט אַ פֿאַרביסענער, גיפֿ־טיקער מינע — שנידסטו זיך, אַ פנים, אויף דעם בערלינער דרך!... דער מאָן זאָל האָרעווען און דאָס ווייב זאָל זיצן אין דער היים ווי אַ פֿריצה!... נו, נו! טאַמער וואָלטסטו איר שוין טאַקע בני צינטנס

²⁶⁶ דערפֿאַר. — ²⁶⁷ האָפען, שפּרינגען, טאַנצן.

צוגענומען א דינסט אויך, זי זאל זיך ניט אינעריכטן די הענטלעך
ביים פריפעטשיק, האָ?...

— אוי, אוי, אוי! — זאָגט פֿרויקע באַהאַרצט — איך זאל נאָר
האַבן פֿאַר עפעס, וואָלט איך איר אַוודאי מיט אַלע פֿבֿודן צוגענור-
מען אַ דינסט! די הייליקע גמרא זאָגט דען ניט, „חייב אָדם לכבד את
אשתו יותר מגופו“? שאַ, שאַ, גדליה, דער רבי איז דאָך אַ צדיק
יסוד עולם, אַיאָ? בוודאי ניט פֿון די בערלינער, להבדיל באלף
אלפי הַבְּדִלוֹת! נו, פֿירט ער דען ניט די רביצין ווי אַ מאַנאַרכינע,
האַ? איך זאל עס נאָר דערלעבן זען, אָן איר שאַדן, אַ טויזנט חלק
אויף מײַן ווייב, רבונו של עולם!...

— כאַ, כאַ, כאַ! — האָט גדליה אויסגעשאַסן אַ גיפֿטיקן לאַך,
ווי דער בכור שטן אַליין — אַ, דו, שייגעץ איינער! דו אַרצע פֿליאַס-
קע ²⁶⁸, עזות־מחוצף־פנים איינער! דו גלייכסט זיך צום רבין להבדיל
און דיין יפה־פיה צו דער רביצין!... אַ זאַסיע ²⁶⁹, דו, אַפיקורס איי-
נער! איך וועל דיר שוין ווייזן, שייגעץ, ווער עלטער איז!...

און בײַ די ווערטער האָט ער אַנגעמאַכט אַ ליאַרעם צווישן אַלע
אין קלויז אַזוי, אַז מ'האַט באַלד פֿרויקען אַריבערגעלייגט איבערן
טיש און מ'האַט אים אַרײַנגעוואַרפֿן אַפֿשר אַ מאה הייסע פֿאַנטאַפֿל,
און פֿון דער מינוט האָב איך מיך איינגעקויפֿט אין דער חבֿרה און
בין געוואָרן דער גלאַווער שאַלאַטן־שמש ²⁷⁰ בײַ די סקאַרבאַווע ²⁷¹
בחורים!...

— יב —

**מיניע חפֿצית אין קלויז מאַכן מיר אַ שם בײַ לײַטן
און פֿלות רעדט מען מיר פֿון אַלע זײַטן!**

דאָס ערשטע שליחות מײַנס איז געווען אויף אַזאַ אופֿן: אַן אַל-
טער סקאַרבאַווער בחור, אַפֿשר פֿון אַ יאָר אַכצן, רופֿט מיך פֿלוצעם
אַזוי צו און פֿרעגט מיך:

²⁶⁸ פֿאַרשיכורטער חסידאַק, — ²⁶⁹ סאַראַ פֿאַרגלײַך! — ²⁷⁰ אומזיסטער

— דו ווייסט, ווו טרײַנע די סעדעכע ²⁷² וווינט?

— יאָ — האָב איך געענטפֿערט — איך ווייס.

— טאָ גיי זשע צו טרײַנען אַהיים — זאָגט דער בחור — און זע, אויב קיינער איז דאָרט ניטאָ אין שטוב חוץ איר מיידל, זאָלסטו איר זאָגן, ס'הייסט, דעם מיידל, אָז זי זאָל די מינוט ברענגען עפל אין קלויז אַרײַן; און אויב די מוטער וועט יאָ זיין אין דער היים, זאָלסטו גאָר נישט זאָגן מכוּח עפל, נאָר זאָלסט זיך ברייהש אויס-דרייען... דו פֿאַרשטייט צי נײַן?...

— אָ, איך פֿאַרשטיי זייער גוט! — האָב איך געענטפֿערט — איך וועל זאָגן טרײַנען, זי זאָל אָפּשפרעכן דער מאַמע מײַנער און עין-הרע...
— פּלאות, בנאמנות! — האָט דער בחור אויסגעשריגן מיט אַ פֿאַרביסן שמייכלע — ביסט אַ מאַלאַדיען ²⁷³! נו, גיי זשע און מאַך קיין פֿלעק!...

אָז איך בין שוין געווען פֿון יענער זײַט טיר, איז ער מיר נאָכ-געלאָפֿן און האָט מיר נאָכגעשריגן אויף אַ פֿאַרדומפּן קול:
— אָז דו וועסט זען, זי גייט שוין מיט די עפל, זאָלסטו אַרײַן-גיין צום דיין און אים פֿרעגן פֿון מײַנעט וועגן; ווען מען הייבט-אָן זאָגן „טל ומטר“?.. גיכער זשע גיי, וואָרעם די חבֿרה וועלן נאָך אַנקומען, וועט ניט סטײַען קיין עפל...
איך בין אַוועקגעלאָפֿן פֿייל אויסן בויגן, האָב אַרויספּראָוואָ-דעט ²⁷⁴ דאָס מיידל מיט די עפל אין קלויז אַרײַן און אַליין בין איך אַוועקגעאַנגען צום דיין. אין אַ פֿערטל שעה אַרום, אָז איך בין צו-ריקגעקומען אין קלויז אַרײַן, האָב איך שוין דאָס מיידל ניט גע-טראָפֿן, נאָר דער בחור איז געווען שטאַרק פֿאַרפּאַלעט ²⁷⁵ ווי אַ שניי-דערינג פֿונעם צעך אַרויס... און ער האָט זיך עפעס אַזוי צוגעלאָזט צו מיר, גלייך איך וואָלט אים אויסגעקויפֿט פֿון גויישע הענט!...

משרת. — ²⁷¹ פֿאַרזעענע. — ²⁷² אייגנטימערין פֿון אַ פּרוכטגאַרטן. — ²⁷³ בראַווער יונג. — ²⁷⁴ אַרויסבאַגלייט. — ²⁷⁵ צעהיצט.

קורן, איך בין מיט אלע בחורים און יונגע-לייטלעך געוואָרן אַ גאַנצער פּאַני-בראַציע²⁷⁶: זיי האָבן מיט מיר פֿאַרשטופּט אַלע לעכער און זינגען שטענדיק פֿון מיר העכסט צופֿרידן געבליבן! אַ מאָל האָט מען באַדאַרפֿט צעשניידן דעם גבאים סידור אויף לאַקשן, אַ מאָל דעם טאַלנער מלמדס שטענדער צעברעכן; דאַנערשטיק, ביים אויף זיין ביי נאַכט, האָט מען באַדאַרפֿט גנבענען באַרן, קאווענעס, די דיניעס ביי די גויישע פּערעקופּקעס²⁷⁷; אַ מאָל אַרײַנוואַרפֿן איין נעם דאָס אַנטאָן אין מקוה אַרײַן, צונויפֿקניפֿן די טליתים בעתן שטיין שמונה-עשרה, וכדומה... און צו אַלעמען בין איך געווען אַ כוואַט. אויף איין זאָך נאָר וועל איך אייביק חרטה האָבן, נאָר ס'איז שוין פֿאַרפֿאַלן: די חברה האָט זיך אַ מאָל, אין אַ דאַנערשטיק ביי נאַכט, פֿאַרלייגט מ'זאָל אָפּטאָן אַ שפיצל דעם אַלטן לייבצי ר' נפֿתליס, דערפֿאַר וואָס ער לאָזט ניט ריידן ביים דאווענען... האָבן זיי זיך מיישבֿ געווען סאַמע ביי חצות, ווען לייבצי קומט תמיד אין קלויז אַרײַן, און האָבן מיך אָנגעטאָן אין אַ טלית מיט אַ קיטל איבערן קאַפּ, האָבן מיך אַנידערגעשטעלט אויפֿן בעלעמער און מיר געגעבן אַ שופֿר אין די הענט, און האָבן מיר אָנגעזאָגט, איך זאָל שטיין אויסגעצויגן ווי אַ מת, און ווי לייבצי וועט זיך נאָר יאווען אויף דער שוועל — זאָל איך אַ בלאָז טאָן מיטן שופֿר און אַראָפּשפּרייַן גען פֿונעם בעלעמער גלייך אויף אים אַרויף... פֿך הווה: זיי האָבן אַלע ליכט פֿאַרלאָשן, אַחוץ אַ קאַנעצל אונטערן עמוד, און ווי לייבֿ צי האָט זיך נאָר געיאָוועט און איך האָב אָפּגעמאַכט די קונץ — איז ער באַלד געפֿאַלן און חלשות געבליבן! מיר זינגען זיך אַלע באַלד צעלאָפֿן פֿון קלויז און ערשט צום טאָג האָט מען אים קוים מיט צרות און דאָקטוירים אָפּגעראַטעוועט, נאָר ער האָט דעם שרעק ניט געקענט איבערטראַגן און, נאָך אַ צוויי חדשימדיקער מסופּנער קרענק, איז ער געשטאַרבן...

נישט מער, וואָס דאַרף איך צרות האָבן דערפֿון, אַז איך ווייס,

²⁷⁶ גוטער ברודער, אַ „מחותן“. — ²⁷⁷ איבערקויפּערס.

אין קלויז האָט זיך עפעס בעסערס דערפֿון אָפגעטאָן, און קיין האָן האָט דערפֿון קיין קריי נישט געטאָן... דערווייל בין איך אין קלויז אַ כל ולך, און די חברה לעקן פֿון מיר די פֿינגער!...

בינו לבינו בין איך געוואָרן אַ בחור פֿון עלף יאָר און שדכנים פֿון אַלע זיטן שלאָגן ממש אָפּ די טירן ביים טאַטן. דער קומט מיט אַ שידוך פֿון שטינקעוויק; אַ מיידל פֿון אַ יאָר נין, נאָר אַ בלינדע אויף אַן אויג, קיין נדן איז ניטאָ אַ גראָשן, נאָר וואָס דען? — זאָגט דער שדכן — דער מחותן האָט בירושה פֿון גרויסן ר' גאָדריין זינע אַ פֿאַר פֿאַנטאַפֿל, פֿאַר וועלכע אַלטע חסידים האָבן אים שוין גע- וואָלט געבן דרייסיק רויטע רענדלעך, און ער הערט עס אַפֿילו ניט אין דער לינקער פֿיאַטע... אַצינד וויל ער איין פֿאַנטאַפֿל איינלייגן נדן און דעם אַנדערן פֿאַרזעצן אויף הלבשה און הוצאות החתונה, אָבער בתנאי, אַז דער חתן איז אים מחויב אויסצולייזן, און טאָר זיי ביידע אייביק ניט פֿאַרקויפֿן פֿאַר כל הון דעלמא! דער טאַטע איז שוין אַפֿילו באַלד מוסכם געוואָרן, נאָר די מאַמע האָט זיך שוין דאָ אַרויסגעשטעלט פֿאַרן עזות-פנים און האָט געזאָגט, אַז בלוט זאָל דאָ אַפֿילו פֿאַרגאָסן ווערן, וועט דאָס קיין שידוך ניט זיין!

אַ צווייטער שדכן האָט פֿאַרגעשטעלט אַ שידוך פֿון טראַסקעוויצע: אַ מיידל פֿון אַ יאָר אַכצן-ניינצן, אַ יתומה, אַן אַ טאַטן, אַ ווילדע מיוחסת, געלט האָט זי אויך ניט, נאָר אַ גאַרדעראַבע — בגדי-מלכות! דהיינו, זי האָט געירשנט דער קאַלאַטשקאווער רביצינס אַ וואַטאווע לייבטיקענאַשל אויף העקעלעך מיט אַן איילקיטענער קערט-קע אין אַ פֿאַסקעלע²⁷⁸, און אַ ברוסטטוך מיט שפּאַניער האָט זי נאָך פֿון דער קאַלטענעוואַטער מגידקע. נאָר בתנאי, אַז דער טאַטע זאָל באַצאָלן דאָס שניידערגעלט פֿאַר איבערנייען אויף איר מאָס, און דערפֿאַר וועט מען מיר שיקן אַ מתנה דעם פֿאַטערס אַ פֿאַר רבינו תּמס תּפֿילין, וואָס ער האָט זיי נאָך פֿונעם דרעליווקער סופֿר זצ"ל.

²⁷⁸ בליוקע פֿון שטאָף מיט פֿאַסיקלעך.

דעם טאטן איז דער שידוך זייער שטארק געפֿעלן, נאָר ער האָט פשוט ניט געהאַט צו באַצאָלן דערווייל דאָס שנידערגעלט... אַ מאָל, ווי איך זיך מיר אַזוי אין קלייזל און שפּיל ציג-און-וואָלף, קומט צו לויפֿן מיין ברודערל פֿאַרסאַפּעט און טראָגט מיט זיך דעם טאַטנס שבתדיקע זשופּיצע:

— נאָ! — זאָגט ער מיר — טו זיך אָן גיכער און קום אַהיים, וואָרעם ס'איז געקומען אַ שדכן מיט אַ פּרוווער דרך פֿאַרהערן!
 עס העלפֿט ניט. מ'מוז גיין! נאָר ווי אַזוי איך האָב מיך אין דער זשופּיצע פֿאַרשלעפּט אַהיים? ווייסט איין גאָט דעם אמת! מיט יעדן שפּאַן האָב איך אין איר אויסגעזען נאָר ווי די זשאַבע, וואָס שטעקט אַרויס די פֿיסלעך פֿון דער טשערעפּאַכע אַרויס... איך בין יאַקאַש געקומען אַהיים, און ווי איך בין נאָר אַרײַן אין שטוב, מאַכט אַזוי דער פּרוווער צום טאַטן:

— אָט דאָס איז איינער יינגל?

— יאָ! — זאָגט דער טאַטע.

— אַזוי? — זאָגט דער פּרוווער, און אומקערנדיק זיך צו מיר, האָט ער מיך שוין אַ פֿרעג געטאָן — וואָזשע פֿאַר אַ מסכתא לערנ-סטו היינט?

איך האָב אים אַזוי געקענט געפֿינען אַ תּירוץ אויף זײַן קשיא, פּונקט ווי דער סאַלדאַט, וואָס קריכנדיק אויפֿן בוידעם עפעס צו גנבֿענען פֿאַלט פּלוצעם אין סוכה אַרײַן, און מ'פֿרעגט אים „טשטאַ טעביע נאָדאַ“²⁷⁹...

קוים מיט צרות האָב איך מיך דערמאַנט, וואָס איך האָב נאָך פֿאַר פֿיר יאָרן געלערנט אין חדר, און האָב אים אין איין אַנגסטן געענטפֿערט:

— איך לערן מסכתא שבת.

— אַנה, — זאָגט ער — ווייז נאָר אַהער די גמרא!

איך בין ווי אַ פּריטשמעליעטער אַוועקגעאַנגען נאָך דער גמרא

²⁷⁹ וואָס דאַרפסטו? וואָס זוכסטו?

און אונטערזייעלעכץ האָב איך געהערט, ווי דער שדכן ביזערט זיך אַ ביסל אויף דעם פרוווער, פֿאַר וואָס ער שלאָגט מיר אַזוי ראַפּטעם אין קאַפּ אַרײַן. דאָס האָט מיר זייער גענוצט... און ברענגענדיק די גמרא, האָב איך אָנגעהויבן קוקן אויפֿן שדכן מיט אַ רחמנות־פּנים, ווי אַ נעבעכל... (איך האָב דעמאָלט קיין שכל ניט געהאַט צו באַרע־כענען, אַז דער שדכן מיינט ניט אַזוי מיך, ווי דאָס שדכנות־געלט). דער פרוווער האָט אַן עפֿן געטאָן די גמרא און ס'האַט זיך אַן עפֿן געטאָן די משנה „פּירה שהסיקוה בקש ובגבֿבֿה“. דער שדכן האָט אַ קוק געטאָן אויף מיר, אַז איך בין טויט ווי די וואַנט, האָט ער אַ כאַפּ געטאָן פֿאַר מיר:

— נו, זאָג, מײַן קינד: „פּירה שהסיקוה בקש ובגבֿבֿה“, אַן אויוון, וואָס מ'האַט אים פֿרייטיק אויסגעהייצט מיט שטרוי און מיט שפּענ־דלעך...
 דלעך...
 ווי דער שדכן האָט נאָר אויסגערעדט די עטלעכע ווערטער, האָט אים שוין דער פרוווער אַ כאַפּ געטאָן אויפֿן באַס מיט אַזאַ קלאַץ־קשיא, אַז ער איז געבליבן שטיין, כאַטש מעלק אים אויס... אַ דאָ האָט זיך עס דער טאַטע אַרײַנגעמישט אין דער מיט און צווישן די דרײַ איז געוואָרן אַ געקוועטשערײַ מיט אַ געדרינגערײַ, מיט אַ מין טיצן די גרויסע פֿינגער אין אַלע זײַטן, אַז אין דעם געטומל האָט מען גאָר לחלוטין פֿאַרגעסן אין מיר... דער פרוווער שטופּט דעם גראַבן פֿינגער אַרויף און שרײַט:

— אַט דאָס איז דער קוועטש פֿון דער משנה!
 דער טאַטע קוועטשט דעם אייגענעם פֿינגער אַראָפּ און לייגט נאָר אַזײַן די וועלט:

— סטײַטש, איך דאָך די קשיא די מציעתא²⁸⁰!...
 און דער שדכן ציט־אויס אַלע פֿיר לאַנגע פֿינגער ווי אַ באַבע און דרינגט־אַרויס „פּונקט קאַפּויער“:
 — איז דאָך דער חתן גערעכט!...

²⁸⁰ דער מיטלסטער טייל פון דער משנה.

בינו לבינו האב איך אויך עפעס אריינגעוואָרפֿן אַ וואָרט און בין געבליבן דאָס „ווייל יינגל“... און מ'האַט געמאַכט אַ וואָרט... נדן האָט מען צוגעזאָגט פֿופֿציק ר"כ באַוּפֿן, אָז אַ האַלב זאָל מען משליש זיין תּיכּף אַחר החּוּפּה... און די אַנדערע העלפֿט — נאָכן ברית, אַם-ירצה-השם... מתּנּוּת האָט מען מיר שוין געבראַכט גרייטע, היינט: דעם אַלטן ר' אייבישעס אַ פֿוקסן מיצעלע, וואָס די גאַנצע וועלט ווייסט, אָז ס'איז אַכצן יאָר נאָך ר' אייבישעס פּטירה אַליין אַרומגעקראַכן אויפֿן טיש... (די לצני-הדור האָבן אַפֿילו געזאָגט, אָז ס'איז אַנגעשלאָגן געווען מיט לעבעדיק חיל פֿון דער דריטער מכה... נישט מער, ווער פֿרעגט אויף די אַפּיקורסים?)... און אַן אַלט צע-טעפּעטן ²⁸¹ גאַרטל נאָך פֿונעם גרויסן מגיד זצ"ל... חוץ לזה האָבן זיי געבראַכט פֿונעם מחותן אַליין אַ יחוס-בריוו, אָז ער איז שוין צוויי און פֿופֿציק דורות כּסדר פֿון לויטער מקובלים...

אויף דער פּלה האָט מען ניט אַנגעהויבן פֿרעגן, אָז ס'איז שוין פּלל גאָר ניט נייטיק געווען דאָס איבעריקע... און אזוי בין איך, צו מול, אַ חתן געוואָרן פֿון קראַקעדילעווקע! די חתונה האָט מען אַפֿ-געלייגט אויף צוויי יאָר, זי זאָל אויסקומען אין איינעם מיט דער בר-מצווה, פּדי איך זאָל שוין אַרײַן אין די תּפֿילין מיטן טלית אין איינעם...

²⁸¹ צעדריחולט, צעלאָזט די פּעדעס פֿון געוועב.

די ווייבערשע קניפלעך

טעאטער-שפיל אין 5 אַקטן

ישראל-מאיר וואלמאן, געבוירן אין 1821 אין מינסק, וויסרוסלאנד, ביי אַ טאטן אַ מלמד, וואָס איז פון ליבע צו פראַסטער אַר-בעט געוואָרן אַ וואַסער-טרעגער, האָט פון טאטן איבערגענומען די באַגייסטערונג פאַר השכלה. ער אַליין איז גראַד יאָ געוואָרן אַ לערער (פון העברעיִש און דײַטש), אין וואַרשע, ליוויטש א״צ שטעט פון פוילן, כאַטש די „שטונדן“ אין ריכע היזער האָבן אים נישט פאַרהיט פון דלות... גע-דרוקט מאַמרים אין המגיד, העברי, הקול, המליץ און אין זײַן אייגענעם זשורנאַל הכוכבים, מינסק 1865. געדרוקט העפטלעך ייִדישע לידער. דײַ ווייבערשע קניפלעך האָט לאַנג געוואַנדערט בײַ עס אין „אַנטדעקט“ געוואָרן. ישראל-מאיר וואַלמאן איז גע-שטאַרבן עלנט אין פעברואַר 1913.

די וויבערשע קניפלעך

א טעאטער־שפיל אין 5 אַקטן

די פּערזאָנען

רב — פֿון שטעטל.
ציפּע — זיין ווייב. די רביצין האָט אַ קאָטער און ניסט.
יעקל — אַ קלוגער יונג.
זעלדע — זיין ווייב.
פֿרומע — איר קעכין.
גבאיטעס.
וויבער,
הויזלייט,
שמעלים,
יונגען.

די מעשה האָט געטראָפּן אין סופּראָן, אַ קליין שטעטל אין גאַליציע

ע ר ש ט ע ר א ק ט

די סצענע שטעלט־פאר אַ קליין שטיבעלע. עס שטייען צוויי בעטן, אַ טיש, צוויי לאַנגע בענק, אַ קוימען, אַן אויוון. אויף די ווענט הענגען בלעכלעך פון שוואַקס, אַ ריבאזין, אַ פאַר ראַנדלעס, אַ פענדל, צוויי סקאַוואַרדעס, אַ וואַלגעהאַלין, אַ לאַקשנברעט און אַ זייגער. אין מיטן סופיט הענגט אַ מעשענער הענגליכטער; אין אים שטעקט אַ קליין ליכטל און ברענט זייער טונקל.

1. מע סצענע

זעלדע ליגט אין בעט צוגעדעקט מיט אַ דרילכענעם¹ לילעך, דעם קאַפּ צוגעבונדן מיט אַ ברודנער פאַטשילע און קרעכצט. פרומע די קעכין שטייט נעבן קיך און בלאַזט דאָס פייער.

זעלדע — רבונגו של עולם! פֿאַרנעם מײַן וואָרט
און וואָס מײַן ביטער האַרץ טראַכט.
אויסרייסן זאָל מײַן מאַן דאָרט
ווי ער איז, כאַטש היינט בני נאָכט,
אזא קאַרטעוויק, אזא אַ דראַפּ².
אַ צרה זאָל אים געשען, ער זאָל קריגן דעם כאַפּ!
דער זייגער שלאַגט עלף
עלף דער זייגער, מע זעט אים נישט.
מײַן גאַנץ בלוט ווערט אין מיר צעמישט.
פֿאַר כּעס, פֿאַר בייז, פֿאַר צאַרן

¹ גראַבע, געמיינע לײַוונט. — ² גאַרנישט.

איז מיר שוין די נאָז רויט געוואָרן.
 מײַנע אויגן טוען מײַך אין קאַפּ דריקן,
 אָ עס איז אַן עקל גאַר אויף מיר צו בליקן.
 נו, מיט אַזאַ צרה אַ מאַן, וואָס קען אײַך מאַכן?
 אײַך יאַמער, אײַך ווייַן פֿאַר אים אין אַלע פֿאַכן.³
 אײַך גיי מיט גוטן, אײַך מאַך מײַך פֿריילעך און פֿריש,
 אײַך טו אים אַרײַן אַ סך ציבעלעס אין די פֿיש,
 אײַך קויף גוטן רעטעך, פֿינע בעבעלעך,
 אײַך מאַך אים אַ קוגל נאָר ווי בײַ די רעבעלעך,
 זײַן טשאַלנט, זײַן קישקע געפֿילט מיט מעל —
 וואָס העלפֿט עס אָבער? עס איז אַלץ פֿעל!⁴
 הייב אײַך מײַך אָן ביזערן און שרײַען
 און עפֿן אויף אים אַ מויל, ווי אַ שלײַען;
 — דו, עכברוש⁵, דו, הולטני⁶, דו, דאַרמאַיעדניק!⁶
 דו פֿרעסער, דו קעלבאַס⁷, דו שמדניק,
 דו גנב, דו הונט, דו ציגנער,
 דו שייגעץ, דו גראַבער וויינער...

פֿרומע — שלאָגט־איבער. באַלעבאַסטע! אויף וועמען לאַזט איר אַראָפּ די נאָז?

עס איז דאָך נאָך נישטאָ דער באַלעבאַס!
 וואָס מאַכט איר גוואַלדן? איר שרײַט און רעדט
 די גאַנצע נאַכט ליגנדיק אין בעט.
 האַ, פֿאַר וואָס?

זעלדע — מיט אַ געשרײַ. שטיל, האַלט פּיסקו! חצופֿה, אײַך שינד דיין הויט!

היט דעם טאַפּ! שעטקעווע⁸ די קרויט!

³ אופנים. — ⁴ דורכגעפאלן, העלפט נישט. — ⁵ (פיגוראטיוו) מויז, גנב. — ⁶ אומזיסטער פרעסער. — ⁷ טריפענער האַלדו, אַנגעפאַשעטער יונג — האַט נאָר דעם פרעס אין זינען. — ⁸ שונדן ווי לאַקשן.

שטעק מיר ניט אַרײַן דײַן נאָז, וואָרעם, כ׳לעבן,
 אײַך וועל דיר אַלע דײַנע צײַן אין די הענט געבן,
 אײַך וועל דיר אויספֿליקן דײַנע קודלעס מיט די צעפֿ
 און וועל דיר צעברעכן די טעלערס מיט די טעפֿ!
 זעט נאָר אַ העזא, אַ פֿאַרוואַשן⁹ פֿנים!
 דו מײַנסט אַזוי, ווײַל עס קומען צו דיר שדכנים,
 ביסטו שוין אַ יחוס, די טאַכטער פֿון רבין ר' צאַץ¹⁰,
 און מעגסט דרשענען אויפֿן יאַטקע-קלאַץ?
 הײ, ווער וועט דײַך נעמען, מישטיינס געזאַגט,
 מיט אַ צעפֿודערטן קאַפֿ, ניט אויסגעצוואַגט,
 ביז האַלבער נאָז פֿאַרשמירט, אין גאַנצן פֿאַרדריפעט¹¹,
 בלינדע אויגן, געשטופֿלט און געשטשיפעט¹²,
 דאָס קלייד פֿאַרשלוּמפֿערט, עס הענגען פֿרענדן,
 די פּיאַטעס אין דרויסן, ווי אַלע ווײַסע גענדז?
 אפֿשר וועט מען קוקן אויף דײַן שײַנע צורה ווי
 בײַ אַ ברויטזעצער
 אָדער אויף דײַנע גראַבע פֿיס און הענט ווי די קלעצער?
 אַ פֿנג, אַ מפה, אַ כּוואַראַבע¹³ אין פּיסק,
 קײַנער וועט נעמען פֿרומע דריסק!
 מען הערט קלאַפֿן אין טיר
 ווער קלאַפט דאַרטן, פֿרומע, גײַ עפֿן!
 אַוודאי יעקל, אײַך וועל געוויס טרעפֿן.

⁹ אומפֿאַרשעמט. — ¹⁰ (איראַניש) אַ גדול בישראל? — ¹¹ פֿאַרשמוצט. —
¹² שטיקער פֿלייש אויסגעביסן. — ¹³ אַ קרענק.

2טע סצענע

יעקל און די פאריקע. — יעקל קומט־אַרײַן, נעמט זיך אַראָפּ דאָס שטרײַמל און הענגט־אויף אויף דער רער פון הענגליכטער, זעצט זיך אַנידער בײַ דעם טיש, לאָזט דעם קאַפּ אַראָפּגעהאַנגען און שוויגט שטיל.

זעלדע — צו פֿרומען — פֿרומע, גיב אים דאָרטן זיך אַנצופֿרעסן!

אַזוי לאַנג, קאַרטעוויניק! אַזוי לאַנג געזעסן.
 דו האָסט נישט דערלעבט פֿרײַער אַהיימצוקומען,
 צי דער רוח וואָלט דיך געווען גענומען?
 אויך מיר אַ מאָן! אַזוי ווי אין איר נאָרע דאָס מײַנל
 זיצט זיך ביז זייגער צוועלף אין קאַרטן־קליינל.
 נו, ליבער טאַטע! דײַן משפּט איז גערעכט.
 אַפֿשר בין איך אַזוי זינדיק און אַזוי שלעכט,
 ווייל דו ווילסט מיך שטראָפֿן בײַ מײַן לעבן,
 האָסטו מיר דעריבער אַזאַ צרה פֿאַר אַ מאָן געגעבן!

פרומע שטעלט דאָס עסן אויפן טיש. יעקל עסט נישט.

נו, פֿרעס שוין, פֿרעס! פֿרעס דיך אָן
 און גיי כאַליען, עס קרייט שוין דאָך דער האָן!
 נו, דו פֿרעגסט נישט? האָ, זאָג, דו נישט, דו שפּור!
 דאָס איז דאָך נישט דײַן מנהג און דײַן נאַטור.
 אַוודאי בײַ די קערטעלעך געפֿרעסן, געזויפֿן —
 דאָ ווילסטו צו מאַל נישט טרינקען אַ ביסל בראַנפֿן.
 דו האָסט דיר אַנגעלייגט דעם טרעמבוך¹⁴, דעם בויד,
 קענסט דאָך נישט אַראָפּשלינגען אַ ביסל יויד.
 נו, קיין מאַל ערגער, גאָט גערעכטער!
 עס זאָל נאָר, חלילה, נישט זײַן נאָך שלעכטער!

¹⁴ אַ בויד ווי אַ פּאַס.

יעקל — קרעכצט — איני, איני, איני! רבונא דעלמא כולה.

פֿאַרנעם מנין געבעט, הער מנין תפילה!

אוי, וויי! אוי, וויי! א, א, א!

זעלדע — וואָס קרעכצסטו? וואָס איז דאָס דיר?

האַ? זאַג, מנין מאַן, זאַג נאָר מיר!

יעקל — איני, איני, וויי! א, א, א!

זעלדע — דו קרעכצסט דאָך שוין פֿון אַ שעה,

יעקל, וואָס טוט דיר וויי?

צום בויד וועל איך דיר הייסן מאַכן ליפֿאווע טיי,

אפֿשר דריקט דיר אונטער דעם האַרץ,

צולייגן אַ וואַרעמפֿלאַש, אַ הייסן שטאַרק?

יעקל — אום, אום! דאָס האַרץ אַנטפֿאַלט.

עס איז שלעכט, שלעכט, אַ גוואַלד!

יעקל קוקט אין הימל אַרנין. — זעלדע שפּרינגט פֿון בעט אַרייס
און לויפט צו צום מאַן.

אַ יעקעלע, יעקלשע, יעקל, לעבן מנין,

וואָס זאָל עס באַטייטן? וואָס קען עס זיין?

זאַג מיר, איך בעט דיך, זאַג מיר געשווינד!

זאַג, זאַג דיין ווייב, מנין האַרצעדיק קינד!

זאַג, מנין ליב רעטעכל, מנין זיסער ריב,

זאַג דיין זעלדען, וואָס האָט דיך אַזוי ליב!

יעקל קוקט אָן זעלדען אין צורה

יעקל — אוי, וויי, איך בין אין גאַנצן צעהיצט.

זעלדע — איך בעט דיך, יעקוניע, זאַג מיר שוין איצט.

יעקל — נו, איך מוז שוין זאַגן, איך קען נישט שווינגן.

נאָר, למען השם, זע די זאָך צו פֿאַרבייגן.

זי זשע שטיל, שלאָג זשע מיר נישט איבער:

עס האָט געטראָפֿן אַ צרה צו אונדזער ציבור!

זעלדע ברעכט די הענט

זעלדע —

א צרה? וואס איז דאס אזוינס, הא?
אז, שווינג זשע... מיט וויבער אנצוהייבן... נא,
דעם פריצט אן איניקל איז צו פארן געקומען,
האט ער זיך צו די אלטע ביכער גענומען.
ער האט באקוקט די חשובות פון כמה שנים.
נו, נו! א קלאג איז צו אונדזער פנים!
ע, לאז ריידן. עס פלעגט צו זיין סקלאדקעס¹⁵,
וואס מען האט זיך צוזאמענגעלייגט אויף פאדאטקעס¹⁶,
דעם שררה צו צאלן אלע יאר.
נו, ראפטעם, מיט א מאל גאר.

האבן אונדזער אבשטשעסטווא¹⁷ אפגעטאן דעם
שררה א שפיץ
און האבן אים נישט געצאלט אפשר יארן א טויז.
דעם יונגן הער איז די זאך דערגאנגען
און האט מיט עקזעקוציעס געוואלט זיין געלט
פארלאנגען.

טאמער וואלטסטו געשוויגן? שמועס מיט א ידענע!
מיר האבן געמאכט אסיפות, עצות פארשיידענע,
נישט אזוי ווי דו מיינסט, קארטן געשפילט,
און מיר די קישקע מיט גענדזעלעך געפילט.
נו, מילא, וואס זאל איך טאן? לאז זיין אזוי.
דו מעגסט מיינען, דו מעגסט, אוי, וויי,
אודאי געלוסט זיך מיר אין קארטן שפילן,
ווען מען מוז דעם קריסט אונדזער שולד דערפילן,
מילא, וואס איז דא, איך קען די זאך נישט פארשטיין,
וואס האט די גאנצע מעשה דיך אנצוגיין?

זעלדע —

¹⁵ זאמלונגען (די תקיפם פון דער טאקסע פלעגן באשטימען וויפל יעדער
איינער דארף געבן). — ¹⁶ שטייערן. — ¹⁷ קהל.

האַסט עפעס אַ הויז? גרונט? ערד?
 קיי? שעפסן? רינדער? פֿערד?
 דו, גרויסער דורען¹⁸, דו, נאַרישער שוטה
 דו האַסט אזוי פֿיל שכל ווי מנין קו די רויטע!
 זיי נישט קיין וצדקתך פֿון די ל"ו
 און קלאַג און וויין נישט ווי אין תשעה-באב!
 לאַזן זיך די אַביוואַטעלעס¹⁹ די קעפּ פֿאַרדרייען,
 וואָס האַבן זיך מיט זייערע הַנזער און גרונט צו פֿרייען.
 לאַזן זיי צאַלן, אַבער איך ווייס ניט, וואָס דו ווילסט.
 יא, עס איז אַ חתונה, אַבער דו, הונט, וואָס בילסט?

יעקל —

דו ביסט אַ קאַלב, אַ פשוט פֿערד!
 דו רעדסט נאָך אידער דו האַסט געהערט.
 נו, שווינג שוין, לאַז מיך דאָך געמאַך.
 צען טויזנט קערבלעך טרעפֿט־אַן די זאך —
 אזוי אַ סך געלט, עס איז אַ שיינער קלאַג —
 וווּ נעמט מען דאָס? אפֿשר ווייסטו, זאָג!
 אַדרבה, גיב אַן עצה, אויב דו ביסט קלוג, מנין קרוין.
 אַהא, דו זעסט ווי עס איז שלעכט, דו קענסט שוין
 פֿאַרשטיין.

אונדז האַבן מיר שוין בני דעם רב אַפּגעקלערט,
 אַז עס גרוילט אין די ביינער יעדן ווער עס הערט.
 עס האַט אַבער געמוזט זיין אזוי אַ פעולה,
 ווייל עס איז ניט געוועזן קיין אַנדער תּחבולה.
 דו מיינסט דעם אמת, אַז איך זיך בני אַ קאַרטנטיש?
 נייך, מנין לעבן! איך ציטער ווי אין וואַסער אַ פֿיש.
 מעגסט זאָגן, אַז איך טו עפעס ערגערס, חלילה,
 און לייען שוין אויס אויף מיר אַ גאַנצע מגילה!

¹⁸ שוטה. — ¹⁹ בירגערס.

- זעלדע —**
 טאמער וואלט איך שוין אַ מאַל פֿון דיר הערן,
 וואָס האָט איר דאַרטן אַזוי געטאָן אַפּקלערן?
 ווילסט ניט זאָגן? יעקל-לעבן, זאָג, זאָג!
 פֿאַר זעלדען האָבן סודות אַ נייע קלאַג.
 איך וועל קיינעם ניט זאָגן, אויף מײַנע נאמנות.
 נו, זאָג מיר שוין, האָב אויף מיר רחמנות!
 זיפֿצט. מיר וועלן ברעכן דעם חרם דרבינו גרשם²⁰,
 וואָס בײַ אונדז, יידן, האָט ביז אַהער געטאָן הערשן.
זעלדע —
 וועמען צו צעברעכן? דעם כיימער דאַברייגער?
 וועלכער גרשון? דער גרויסער צי דער קליינער?
 פֿאַר וואָס זאָל, נעבעך, זײַן גרשון דאָס כּפּרה-הינדל?
 אַז די זופּ ווערט טריף, צעברעכט מען דאָס פֿענדל?
 שמיילסט. וואָרט, מײַן ווייב, איך וועל דיר זאָגן פשוט
 פשוט.
 קורץ און שאַרף, געשווינד און גלאַט.
 יידן האָבן געהאַט אַ מנהג זיך ווייבער צו מערן.
 איינער האָט גענומען זעקס. מען האָט ניט געטאָן
 ווערן²¹.
 לאַז זשע ריידן! רבינו גרשם האָט אַ חרם געגעבן,
 אַז יעדער זאָל נאָר מיט איין ווייב לעבן.
זעלדע —
 פֿאַלט-אַריין אין די רייד. אין גן-עדן זאָל ער זײַן,
 דער טײַערער צדיק.
 אַ זיסער חרם! גוט און צוקערדיק!
יעקל —
 שוין, אויס חרם, מען האָט עס געטאָן צעשטערן.
 מען וועט נעמען ווייבער — קיינער וועט מער ווערן.
 זע, זעלדע, לאַז ריידן, זײַ גישט פֿאַרוונדערט.

²⁰ מחבר פון תקנות, באַרימטע א״ט רבינו גרשם מאור הגולה, געבוירן אין מעץ 960 און געשטאַרבן אין מײַנץ 1020. ער האָט פֿאַרבאָטן צו האָבן מער ווי איין ווייב. — ²¹ פֿאַטעסטירן.

- יעדע נניע ווייב וועט האָבן נדן עטלעכע הונדערט.
פֿון דעם געלט וועט מען מאַכן סקלאַדקעס
און מען וועט באַצאָלן דעם שררה די אַלטע פּאָדאַטקעס.
צו זיך אַליין. איך וואָלט באַלד דעם באַלעבאַס געכאַפּט.
וואָלט איך ערשט מיין באַלעבאַסטע גוט געקלאַפּט.
איך מיין, ער וואָלט מיך נעמען מיט פּאַרגעניגן,
איך האָב דאָך הונדערט טאַלער ליגן.
— זעלדע —
ברעכט די הענט. אַ קלאַג צו מיר, דו ביסט אויך פֿון
די מאַנען,
וואָס האָבן צו נעמען ווייבער באַשטאַנען?
שאַקלט מיט דעם קאַפּ. יאָ? עס איז אוודאי פּאַלש.
יעקל, זאָג דעם אמת, וואָרעם איך חלש.
אַל תּפּרוּש מן הציבור. עס איז אַ צרה.
— יעקל —
מען מוז נעמען אַ ווייב. איך וועל ניט האָבן קיין כּפּרה.
— זעלדע —
שריט. וואָס? אַ מאַד²² ווילסטו נאָך אין הויז ברענגען,
מיך פּאַרלאָזן, און אויף איר זיך אָנהענגען?
אוי, איך ווייס עס, נעבעך, שוין ניט פֿון הנינט,
אַז דו קענסט מיך ניט לינדן, דו האַסט מיך פּינט.
זעט נאָר, אַ מאַד האָט זיך אים פּאַרוועלט!
פּאַרפּינצטערט איז דיין לעבן, ווער פּאַרגרינט און
פּאַרגעלטו
דו ביסט דאָך שוין אַן אַלטער דראַפּ, לאַם און קרום,
באַדאַרפּסט דאָך שוין ווערן אַ ביסל גוט און פֿרום,
רחמנותדיקער טאַטע, מיידן טוען אים אין קאַפּ ליגן.
— יעקל —
זע, איך האָב געהערט און האָב גאָר געשוויגן.
עס איז ניט קיין זיגד, קיין שום עבירה.
מיר מוזן נעמען ווייבער, עס איז אַ גזירה.
יעדער וועט נעמען מאַדן צו דריי, צו פֿיר,

²² (שפּעט-לשו) אַ מויד, אַ צעלאָזענע, אַ הפּקרדיקע.

און יעדע מיידל וועט האבן געלט מיט איר —
 וועט מען דעם שררה זיין חוב אפשריבן
 און מיר וועלן קענען אין שטעטל פֿארבלעבן.
זעלדע — מיידעלעך, מיידעלעך? האב דיר א שווארץ יאר!
 ווי ער רעדט נאך, א ייד מיט גרויע האר.
 זעט, ווי מען זאגט אים מיידעלעך, טוט ער זיך באַלעקן.
 ער האָט אַזוי אויך אויפֿן פנים רויטע פֿלעקן.
 הער נאָר, יעקל, דו זאָלסט מיך ניט צעיושען²³,
 וואָרעם די מאַד, וואָס דו וועסט נעמען, וועל איך
 דאָדושען²⁴.
 איך וועל איר מיט אַלים דעם פּרצוף פֿאַרברענען,
 אַז מען וועט איר צורה מער נישט דערקענען...
 אַ מאַד וועסט דו נאָך נעמען, טאַקע?
 קדחת דיר אין בויך, אַ געשוויר אין האַלדז, אַ מפה!
יעקל — איך האָב פֿאַר דיר קיין מורא, דו ביסט ניט קיין בער.
 שרייַ הינט און מאַרגן, לויף היז און הער.
 וועסט ניט סמען, ניט דאָדושען, ניט פֿאַרברענען
 די אויגן.
 צו וואָס זאָלסטו דאָס ריידן, וואָס זאָל דיר דאָס טויגן?
 דו ווייסט, ווען דאָס זאָל זיך דערוויסן דער גענעראַל,
 וועסטו באַלד אויפֿן שטעל זיצן אין קרימינאַל.
 אַט, בעסער שווינג, איך וועל מיר אויך שווינגן.
 עס איז שוין שפעט, איך וועל מיך גיין לייגן!
 זעלדע מראַטשעט עפעס אונטער דער נאָז. יעקל טוט זיך אויס צום
 שלאָפֿן. פרומע גייט אויסלעשן דאָס ליכט און זאָגט צו זיך אַליין:
פֿרומע — פֿריי זיך, פֿרומעלע! דו וועסט זיין אַ לינט.
 קענסט נאָך זיין באַלעבאַסטע מאַרגן אין דער צינט.

²³ אויפקאָכן סבלוט, צעווילדעווען. — ²⁴ דערשטיקן.

כאָ, כאָ, די באַלעבאַסטע וועט ליגן אויפֿן שטרויזאַק
און איך וועל מיך אין בעט אַרײַן געבן אַ פּאַק!
זי לעשט־אויס דאָס ליכט.
דער פּאַרהאַנג פּאַלט.

צווייטער אַקט

די סצענע שטעלט־פּאַר אַ וויבערשע שולכעלע. דאָרטן שטייען עט
לעכע בענק, אייניקע שטענדערס. דרײַ, פיר גבאײַטעס מיט ברילן
זיצן און לייצען תּחינות. די רביצין זיצט צו דער מזרח־וואַנט מיט
דעם גרויסן קרבן מנחה־סידור אין דער האַנט, שאַקלט זיך און
ווישט די נאָז מיט דער שאַל.

1. מע כצענע

רביצין — לייבנט. אַדון עולם אַשר למך²⁵ ... דו, הייליקער פּאַטער,
דו קוקסט אויף אַ פּייגעלע, אויף אַ גאַנדו, אויף
אַ קאַטער...
ברטס פל ציור, דו האַסט אַלע זאַכן באַשאַפֿן
לעת נעשה... צו צײַטן היילסטו דעם קראַנקן און שלאַפֿן...
הייל מיך, צוקערדיקער גאַט, פֿון מײַן קרענק...
לברו ילמוד נורא... קעניג, זע מיך אָן און געדענק...
פּאַר וואָס בין איך בני דיר ערגער ווי אַ הון:
זי לייגט אַלע טאַג אָן איי, און איך האָב ניט קיין זון.
וּאָדוני זקן... מײַן מאַן איך דאָך שוין גאַר אַ צרה...
און דו האַסט דאָך אַמאַל געהאַלפֿן אונדזער מאַמע שרה...
האַפטשי! אַ קדיש וויל איך פֿון דיר האָבן,
ווייל איך ריכט זיך מײַן מאַן באַלד צו באַגראַבן...
טאַקע אָן אַלטער מוז, אַ יונגער מעג —
זײ געזונט, גאַטעניו! איך גיי מײַן וועג!
זי וויל גיין, זעלדע קומט איר אַנטקעגן

²⁵ (פּאַראַדיע: צעדרייט אַלע פּסוקים) אַדון עולם אַשר למך.

2 מע סצענע

רביצין, זעלדע

- זעלדע — שטילערהייט. גוט מאַרגן, גאָט לעבן!
 קוק אויף מיר, דיין דינסט, וואָס טוט אויף דיר האַפֿן.
 צו דער רביצין: גוט מאַרגן!
- רביצין — גוט יאָר! אַךּ איז מיר, וואָס טוט איר דאָ?
 אַז, מײַן קאַטער! זי ניסט. האַפּטשיהאַן
 אַט אַזוי... אויף יידן אַ נײַע צרה.
- זעלדע — גזירות גרויסע: דער יונגער שררה —
 עס איז נאָך בסוד, עס שטעלן זיך קאַפּויר די האָר,
 איך בעט אײַך, זאָגט מיר, רביצין, איז דאָס וואָר?
 זאָגט, עס שאַדט ניט, איר זאָלט פֿון מיר נישט
 פֿאַרהוילן.
- רביצין — גלייבט מיר, איך וועל פֿאַר קיינעם ניט דערציילן.
 זאָגט מיר, וואָס קוקט איר מיך אַזוי מיט ווונדער אָן,
 אַזוי ווי אין בני־אָדם דער כּפּרה־האַן?
 צי ביסטו, זעלדע, חסר דעה, אָן אַ זינען?
 דו רעדסט מיט מיר ווי אַ יידענע ביים געווינען.
 וואָס פֿאַר אַ סוד? וואָס אַ צרה? וואָס טוסטו
 פּלוטשען
- זעלדע — האַלב זאָגסטו און האַלב טוסטו פֿאַרקרוטשען²⁶.
 זײַ מיר ניט מרזדג²⁷, זאָלסט מיך ניט דערצערנען,
 וואָרעם איך וועל מיט דיר בלק לערנען!
 מיך טוט עס די זאָך גאָר ניט פֿאַרדריסן,
 אַז איר ווילט מיר דעם סוד ניט לאָזן וויסן.
 מײַנער האָט מיך אויך געבעטן,
 אַז איר זאָל דאָס זען פֿאַרגלעטן.

²⁶ פֿאַרדרייען. — ²⁷ ברענג מיך נישט אַרײַן אין גרימזאַרן.

נו, און איך ווייס, זאגט, האָט קיין מורא —
קיינער וועט ניט וויסן, נאָר איר און דער בורא.

רביצין — גלייבט מיר ביי מנין הן צדק, און איך ווייס קיין
פּוּתֶר און חלום.
לאַזט מיך גיין און גייט איר אויך אַינער וועג לשלום.
שוין גערעדט, שוין געשמועסט, איי, מנין
קאַטער, האַפּטשי...
שוין ניט מיין גערעדט, און נאָך אין דער פֿרי!

זעלדע — אַזוי איז די מעשה. איז שוין מנינער פֿיל בעסער
און זיין ליבשאַפֿט איז צו מיר פֿאַר אַינער מאָנס
גרעסער.

די גאַנצע זאַך האָט ער דאָך מיר מגלה געווען.
ער האָט אַלץ געזאָגט, וואָס אין שטעטל איז געשען.
יא, די זאַך איז מיר אַפֿילו שווער אָנגעקומען;
איך האָב אים געקושט, געהאַלדזט, אַרומגענומען.
נו, וואָס איז אַ מאָן — מעג מען, בֿפֿרט מנינעם;
מען טאָר ניט נאָר אַ ווילן יונג אַ פֿינעם.
איך בין ניט אַזוי גראָב, ווי די רביצין מיינט,
איך האָב אויך אַמאָל דעם „מנורת המאור“²⁸

געלייענט.

איך וועל אַיך זאָגן, איינס, צוויי, דריי:
וועט איר מיר ניט מודים זיין, איז די זאַך פֿאַרבני.
די אַסיפֿה? דער חרם? וועגן די ווייבער?
איר ווייסט דאָך, נו, שוידערן ניט די לייבער?

רביצין — טשיקאווע! זעלדע, זאָל איך פֿון אַ ביזן חלום וויסן,
מען זאָל מיך באַלד קוילענען אַדער דערשיסן.

²⁸ מוסריספר פון אבוהב יצחק (דער ויטער), סוף 14טן יארהונדערט אין
שפּאַניע, געבויט אויף גמרא און מדרשים, עטי"ק.

זע, מיר זינען דאך שטענדיק פֿריינד געווען —
 זאג דאך מיר, וואָס איז דאָ אַזוינס געשען.
 איך זאָג נאָר אַיך אַליין, אַבער למען השם געשוויגן:
 אויף אונדז, ווייבער, טוט אַ גרויסע צרה ליגן.
 מען האָט אַן אַסיפּה געמאַכט ביי דעם רב,
 דעם שררה צו באַצאָלן עפעס שטראַף.
 נו, איז געבליבן — אַי, עס איז דאָ וואָס צו קלאָגן.
 אַך, אַך, אַך! איך קען דאָס גאָר ניט זאָגן:
 מען זאָל דעם כיימער דאַבאַרייגער גרשון פֿאַרשעמען...
 און יעדער מאַן זאָל מעגן אַ פֿאַר מאַדן זיך נעמען...
 גוואַלד, רביצין! עס איז ביטער,
 איך בלייב חלשות, איך ציטער.
 און איר וועט עס צווען קענען?
 און אַינער האַרץ וועט אין אַיך ניט ברענען,
 אַז אַינער מאַן וועט נאָך אַ יונגע מאַד נעמען,
 און זי וועט נאָך אַפֿשר אַ שייטל אויפֿקעמען.
 האָ? אַז זי וועט זיך נאָך שייַן צעצירן,
 וועט זי דאָך נאָך אַיך פֿאַר דער נאָז פֿירן.
 דען וואָס איז אַן אַלטע יידענע קעגן אַ יונגער מאַד?
 אַזוי ווי אַנטקעגן אַ קאַרעטע אַ פֿראַסטער פֿאַנאַראַד²⁹!
 וויינט, מיר טאָרן ניט רוען, זעלדע! מען זאָל ברעכן טעפּ,
 מען מוז מאַכן גוואַלדן, עס זאָלן פֿליען קעפּ,
 ווער עס האָט נאָר אויערן, מוז די זאָך געוווּיר ווערן,
 אַז די אַלטע ווייבער פֿון שטעטל זאָלן דאָס הערן!
 הערט, גבאיטעס! אַי, מיין קאַטער, האַפּטשי!
 גייט פֿון הויז צו הויז, עס איז נאָך פֿרי.
 אַלע ווייבער זאָלן דאָס זעלביקע זאָגן,
 דאָס וואָס זעלדע וועט אַיך דאָ אויפֿטראַגן.

זעלדע —

רביצין —

²⁹ לאַסטוואַגן.

פֿאַר נאַכט זאָלט איר דאָ זיין אַלע גענומען.
 איר זאָלט זען אַלע אַהערצוקומען.
 און דאָ וועלן מיר שוין זען וואָס אָפצוקלערן,
 וואָס מען זאָל טאָן, וואָס דערפֿון זאָל ווערן? זי גייט-אַפֿ.

3טע סצענע

זעלדע און די גבאיטעס

1טע גבאיטע — זעלדע-לעבן, וואָס איז דאָס אזוי געוואָרן?
 וואָס פֿאַר אַ שלימזל, מיט וואָס פֿאַר אַ צאָרן
 האָט גאָט אונדו, וויבער, געפלאָגט?
 זאָגט, וואָס זינט איר, נעבעך, אזוי פֿאַרצאָגט?
זעלדע — זיפֿאַט, אַי, ליבע פֿראַדל! איך האָב שוין גאָר קיין מוט.
 שלים³⁰ מיט אונדו, וויבער, מיט אונדו איז ניט גוט.

2טע גבאיטע — צי האָט זיך עפעס אַ מכשול געטראָפֿן?
 אין אונדזער שטעטל איז עטוואָס נייס פֿאַרלאָפֿן?
 מיר אַלע זינען דאָך גוטע און פֿרומע וויבער,
 נאָר ניט דאָס ווייב פֿון דעם משה שרייבער.
 משהס ווייב גייט שוין אין אַ קרינגאָלינע,
 אַ שייטל מיט האַרשפּילקעס, אַ שאַטקע³¹ אַ דינע
 און דערצו גייט זי נאָך מיט דעם מאַן שפּאַצירן,
 און טוען זיך אונטער די הענט פֿירן.
 זי עסט פֿון וואַרשע געוויאָנדולטן³² לעקעך
 און קויפֿט ברויט פֿון דעם דניטשישן בעקער,
 דער שררה נעמט זי אָן ביי דער האַנט,
 און זי גיט אים גאָר אָן בושה און אָן שאַנד.
 זי האָט פֿון אַ קריסטלעכן גלאַז טיי געטרונקען

³⁰ שלעכט. — ³¹ נעצקופקע. — ³² געברוינט.

און נאך אנדערע זאכן. זאל זי ווערן אננגעזונקען?
אבער ווייטער זינגען מיר דאך אלע גוט און פֿרום.
אפילו דעם בערשטל-מאכערס ווייב, וואָס זי איז שטום,
קומט אויך אין שול אַרײַן און שאַקלט מיט דעם קאַפּ;
און כאַטש זי וויינט ניט, פֿאַרקרימט זי דאָך דעם לאַפּ³³;
זי פֿאַרקרימט די צורה און דריקט די אויגן שטאַרק,
זי וואַשט שטענדיק די הענט, ווען זי קראַצט דעם קאַרק.

זעלדע —

נו, זעט איר, צדקניות שטראַפֿט גאַט.
נאָר מיר ווערן צו שאַנד און צו שפּאַט.
אונדזערע מאַנען ווילן זיך גאָר ניט שעמען
און גלוסטן נאָך ווייבער מיט שייטלען נעמען.
נישט איינע — אַ גרויסע קלאַג איז דאָך צו מיר,
ניט איינע, נאָר צוויי, דרײַ, פֿיר.

1 טע גבאיטע — אוי, וויי, פֿאַר וואָס? פֿאַר ווען?

פֿאַר וואָס איז דאָס אַזוי געשען?
שמדעלניקעס³⁴ מאַכן? הולטייעס? דראַבעס?
אַ נײַ ווייב זיך צו נעמען אויף אלע שבת...
מזינער אפֿשר, אויך דער אַלטער בית-דין-שמש,
וואָס ער פֿרירט אַפֿילו אין ראש-חודש תמוז?
נאָך אַ מאַד פֿעלט אים... ער לעבט קוים...
ער קרעכצט און פֿוילט, ווי אַ ווערעמדיקע פֿלוים.
אַזאַ פֿויל עפעלע — וויל ער נאָך אַ מאַד?
אַזאַ צרה — וויל ער נאָך מאַכן אַ גרויסן פֿאַראַד?

2 טע גבאיטע — און מזינער? דען קען זיך דאָך קוים רירן,

וויל ער נאָך אויך מיט אַ מאַד אונטער דער חופּה פֿירן?
אזינגעפֿאַלבעוועט, אזינגעהויקערט, מיט צוויי האַרבּעס,
אין יעדן פֿאַלב גייט-אַרײַן אַ טאַפּ אַרבּעס.
בלינד אויף איין אויג און האַט אין מויל קיין צאַן —

³³(שפּעט-לשו) פּנים. — ³⁴לעכערלעכע משומדים.

ער וויל אויך אַ מאַד? קוק אים נאָר אָן.
אַ שוואַרץ יאָר אויף זיין קאַפּ, אויף זיין לייב-
און-לעבן!

איך גיי אַהיים, איך וועל אים שוין געבן!
איך וועל אים באַגראַבן, באַוויינען און באַקלאַגן.
אַז עס וועט אים שווער זיין אַוועקצוטראַגן.

זעלדע — וואָס איך האָב שוין פֿון נעכטן אויסגעקלאַגט!
מײַן מאַן האָט מיר אין גאַנצן אַרויסגעזאָגט,
אַז ער וועט טאַקע נעמען וויבער פֿיל.
וואָס קלערט מען? עס איז אַ שיינע שפּיל.

1 טע גבאיטע — קומט! מיר וועלן גיין פֿון הויז צו הויז
און די גאַנצע מעשה רופֿן מיר אויס;
דאָס וועט ניט זיין אַזוי, ניין, ניין!
שטייט ניט, קומט, מיר זאָלן גיין! זיי גיטן אָפּ.

זעלדע — זיי ווייסן ניט אין וואָס די זאך באַשטייט,
און יעדערע הייבט זיך אויף און גייט.

2 טע גבאיטע — אַז, די מאַנסבילן! רוצחים און גזלנים,
זיי זינען ניט קיין מענטשן, נאָר לויטער טשוולאַנים!
מיידלעך ווילן זיי, זעט נאָר צו דאָס!
און מיר בחורימלעך — ניט? האָ, פֿאַר וואָס?
איר מעגט און אונדז איר פֿאַרווערט?
פֿריער וועט איר ליגן אין גאַטס ערד!
איידער איר וועט נאָך מאַדן כאַפּן
וועט מען פֿון אַנך פֿיל בלוט אויסצאָפּן! זיי גיטן אָפּ.

דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט

ד ר י ט ע ר א ק ט

די סצענע שטעלט פאר דעם רבס שטוב. א טיש מיט צוויי שטולן.
אן אלטער פאטערשטול, אן אלמער מיט ספרים, דער רב ביים טיש
מיט א יארמולקע און א פאר ברילן; ער בלעטערט א ספר.

1 טע סצענע

רעדט פאר זיך. א שווערע, שווערע שאלות תשובה
איז ארויסגעקומען איבער דער מריבה³⁵
פון דער אישה, וואס דער מאן איז אוועק
און האט אויף איר געלייגט אזא שאנדפֿלעק.
עס זינען דא שקצים פֿיל אויף דער וועלט,
נאר דער לידאק שאכנע האט געפֿעלט.
אזא ציכטיק ווייבעלע חושד צו זיך.
אז זי האט געטרונקען ביי דעם שררה וויין.
כ'לעבן, איך בין דאך שוין זעכציק יאר אלט
און מיר געפֿעלט דאך איר שיינע געשטאלט.
א, א, מיך האט דער אייבערשטער געפלאגט,
אזא ביטער ווייב געגעבן, וואס האט מיך פֿאריאגט.
פֿארקרימט, פֿארגרינט, ווי א שטעקן דאר
א צרה, א שלימול, א נבלה, א נאר.
קינדער ווילט זיך איר נאך האבן?
טוט זיך אלע נאכט מיט שפירטעס לאבן³⁶,
זי טרינקט וואסער פֿון דער טהרה
און באשפריצט אירע הענט און פֿיס די דארע,
שלינגט פֿון מנין לילקע טיטון-גאלקעס³⁷,
גייט געבונדן די קני מיט רימען פֿון מלקות.

עס ווערט א גערודער

³⁵ קריגעריי. — ³⁶ מיט אלקאהאל מחיה זיין. — ³⁷ רעדלעך (רויך).

אהאָ עס רוישט שוין ווי אין אַ מיל!
זי קומט פֿון שול, קען ניט זיין שטיל.

2טע סצענע

דער רב, די רביצין, זי קומט אַרײַן אָנגעטאָן אין דער שבתדיקער
יופע. אויפן קאַפּ אַ נײַעם שלײערל, האַלט אין האַנט אַ פּלעשל
מיט זיסן בראַנפן, קאַנפּטורן און קאַנפּעקטן.

רביצין — גוט מאַרגן, אַנזיק, מײַן טײַערער מאַן!
גוט מאַרגן דעם רבֿ פֿון זופּראַן!
האַסט שוין געדאַװנט, נעם עפּעס געניסן.
טרינק מײַן מאַן אַ ביסעלע בראַנפֿן, גוטן, זיסן.
עס אַ שטיקעלע לעקעך, האָב קראַפֿט און מאַכט!
דו ביסט דאָך, נעבעך, מיט פֿון לערנען טאַג און נאַכט.
דו ביסט דאָך מאַט, טרינק, גיס דיר צו,
עס, אוי, מײַן קאַטער, האַפּטשי!
נעם מיט דעם לעפֿעלע געפּרעגלטע פֿלוימען,
וועסט שפּעטער לערנען, דו וועסט ניט פֿאַרזוימען.
עס, מײַן פּשרע נשמה, נאָ דיר, נאָ,
וואָס טו איך מיט מײַן קאַטער, פּטשיאַ?
האַפּטשי, האַפּטשי!

רבֿ — ער עסט און קוקט פֿאַרווונדערט אָן די רביצין.
וואָס איז דער מער? עפּעס נײַע זאַכן?
וואָס טוסטו הײַנט אַזוי אַ יום־טובֿ מאַכן?
אַ נײַ שלײערל טראַגסטו און אַ נײַע יופּע —
וואָס איז הײַנט מיט דיר? זאַג מיר, ציפּע!
פֿאַר וועמען האַסטו זיך אַזוי אויסגעחרוצט⁸⁸,
אויסגעשלייערט, אויסגעפֿינט און אויסגעפּוצט?

⁸⁸ אויסגעפּוצט.

- רביצין** — פֿאַר דיר! איך וויל קיינעם ניט געפֿעלן.
איך וויל נאָר דין צופֿרידנשטעלן.
הום, הום, וויסטו וואָס איך וויל פֿאַרלאַנגען?
דו זאָלסט מיר זאָגן, ווי די אַסיפֿה איז צוגעגאַנגען.
סטנטיש, מיר, דיין געטרעני ווייב,
האַפּטשי! אוי, מײַן קאַטער, איך בלעב!
דו דולדסט מיר מײַן קאַפּ און דולדסט,
און איך ווייס, אַסור, ניט וואָס דו ווילסט.
רביצין — איך בין דאָך דיין ווייב, גיי שוין גיי!
דו מאַכסט שוין פֿון מיר גאָר נישט, אַי...
אַפֿשר ווילסטו טרינקען אַ ביסעלע קאַווע
מיט אַ פּוטער־קיכל? הער נאָר, חוזה!
גיב געשווינד פֿאַר דעם באַלעבאַס
פֿון מײַן קאַווע אַ גרויס גלאַז!
חוזה ברענגט און דער רב במסטיצו מיט חשק
זעסטו, איך מײַן דעם חרם... דו וויסט שוין...
זאָג מיר, איך בעט דין, מײַן האַרץ, מײַן קרוין,
מכוח דער מעשה פֿון דעם יונגן פּריץ.
דו פֿאַרשטייסט מיך שוין... דו ביסט אַ חריץ...
רב — שטייל, צו זיך אַליין. וואָס די פּורעניות מיינט... וואָס
וויל זי פֿון מיר?
אַסור, אויב איך ווייס, וואָס זאָגט מען איר...
קלערט אַ ביסל און זאָגט הויך
דיין שאלה איז גאָר אַ נניע, אַ פֿרישע,
די זאַכן געהערן גאָר ניט צו אַן אישה.
רביצין — שרייט. אַזוי ווילט איר טאָן: נעמען מיידן?
פֿון די אַלטע ווייבער זיך גאָר אַפּשיידן?
אַ מויד דאַרפֿסטו? דו, אַלטער פּאַנטאַפֿל,
וויי צו די יאַרן, ביטער און שפֿל.

האָב דיר אַכט און אַכציק שוואַרצע יאָר —
 זעט נאָר, אַ מאַד וויל ער גאָר!
 דו, שלאָפּמיצקע, דו, אויסגעריבענע שמאַטע!
 דו, אַלטער פּגור, דו, געלעכערטע לאַטע!
 אַ מויד אַ לעגאַנטקע ווילסטו קריגן?
 פֿריער וועסטו אין גאַטס ערד ליגן!
 אַ רעכטע פּפּרה, מײַנע חלומות אַלע
 זאָלן אויסגיין צו אַנערע קעפּ און ליבער אַלע!
 אַ מאַד? דו, אַלטער טפּלן, סטאַרע סאַבאַקע³⁹,
 דו, פּאַסקודניאַק, דו, היפּאַקראַקע⁴⁰ —
 אַ מאַד וועט ער זיך נעמען אין שטוב אַרײַן
 און איך וועל מוזן מיט איר צוזאַמען זײַן!
 אַניט דערלעבן, פֿריער אַ טויט,
 וועסטו פֿריער דערשטיקט ווערן בײַ המוציא ברויט...

רב וויל זאָגן, זי שרײַט

איך ווייס, אַז דו וועסט דיר אַ מאַד נעמען
 און וועסט איר הייסן אַ שייטל אויפֿקעמען,
 וועסט זי צאַצקען, אַרנטלעך באַהאַנדלען,
 צום בעט צוטראַגן ראַזשינקעס מיט מאַנדלען,
 וועסט איר מאַכן נײַע קליידעלעך, אַ נײַע הײַבל⁴¹,
 וועסט איר נאָך געבן אַ קוש און זאָגן „אַ שײַן ווייבל“...
 איך ווייס, דו האַסט חשק דערצו...
 אַז, איך וויי... האַפּטשי, האַפּטשי,

דער רב וויל ריידן, זי שרײַט

גיי ברעך דעם קאַרק, גיי אין דער ערד!

³⁹ אַלטער הונט. — ⁴⁰ פּאַרזעניש, טויגעניכטס. — ⁴¹ קאַפּטיכל.

מאָדן אויף דער עלטער? האָט איר געהערט?
 איך וועל דיר שוין ווייזן, ווי איך הייס.
 און וועל מיר אָן עצה געבן, ווי איך ווייס.
 איך וועל דיר מיט דער מאָד צוזאַמען
 דערשטיקן, דערווערן אָדער פֿאַרסמען.

זיצט ווי אַ גאַפּ. איך בין גאַר טויט פֿון דער חולאַת.
 וואָס וויל זי פֿון מיר, די משוגעת?
 עס איז ניט אַנדערש, אַנדערש קען ניט זיין.
 אין איר איז געוויס אַ דיבוק אַרײַן.
 עפעס אַ פּריץ? אַ חרם? אַסיפּה? אַ מאָד? וואָס איז
 דאָס גאַר?
 עס גרוילט מיך. עס שטעלן זיך קאַפּויער די האַר,

קליינע פּויוע

דאָס איז אַ ביז. כּלעבן, מיר איז געשען אַ נס.
 פֿון כּעס איז זי געווען וויינס ווי אַ מת.
 פֿון איר ניסן האָב איך דערקענט.
 ווי איר צאָרן האָט אין איר געברענט.
 אַז איך האָב געמיינט, זי שלינגט מיך אַזן.
 וואָס איז דאָס אַזוינס? וואָס קען דאָס זיין?
 נו, רבּונו של עולם, יעקבֿ האָט מתפלל געווען,
 עס זאָל אים פֿון עשון קיין ביז נישט געשען.
 איך בעט דיר, הבט על דמעוּתִי על כל טיפּה
 והצילני מיד אשתי, מיד המרשעת ציפּה.⁴²

⁴² (פּאַראַדירט תּפּילה־נוסח) זע מײַנע טרערן... ראַטעוּע מיך...

3מע סצענע

דער רב און ר' יעקל

ר' יעקל — גוט מאַרגן, רבי! זינט ניט אַזוי בלאַס.
 איך האָב אַלץ געהערט. דאָס איז מײַן שפּאַס.
 איך האָב עס געמאַכט די העצע אין שטאַט
 און האָב די וויבער פֿאַרדרייט דאָס ראָד.
 איך האָב זיי גוט אָפּגעטאַן, גוט פֿאַריאַגט;
 „עס איז בטל דער חרם דרבינו גרשם“, האָב
 איך זיי געזאַגט.

עס איז שוין געווען גאָר ניט צו אויסהאַלטן
 פֿון זייערע געשרייען, פֿון זייערע גוואַלדן.
 איצט וועט איבער אַ נײַס ווערן אַלץ גוט
 און וועלן אונדז געבן געלט און בלוט.
 איך זאָג אײַך, רבי, די זאַך איז פּדאָי,
 זאָל זיך נאָר דער רבי האַלטן דערבײַ.

נח, יעקל, ביסט אַ יונג, אַ כּוואַט.

זע נאָר, עס זאָל זײַן גלאַט —

מײַן רײַטערקע נעמט זיך גאָר דאָס לעבן,
 זי האָט מיר שוין הײַנט זיסן שנאַפּס געגעבן,
 לעקער, איינגעמאַכטס און פּוטער־קוכן,
 פֿון איר אייגענער קאווע געגעבן פֿאַרזוכן.
 הונדערט יאָר זאַלסטו לעבן! האַסט וויל געמאַכט.
 אַז דו ביסט אַזאַ פֿייגעלע האָב איך, אַסור,
 ניט געדאַכט.

ר' יעקל — דער רבי מעג הערן די מעשה אין גאַנצן.
 מײַן יידענע האָט שוין גענומען איבער מיר טאַנצן.
 האָט מיך געזידלט, מיט דער בלאַטע, געשאַלטן
 מיט קללות,
 אַלע מינוט אַרויסגעגעבן קלאַנג און יללות.

קיינ גלייך ווארט און קיינ גוט ווארט.
 זי האט פשוט געבראטן און געברענט דאס ארט.
 ווארט, מיין ווייב, איך וועל דיך בעסער באגראבן —
 דו וועסט שוין פאר מיר דרך-ארץ האבן!
 אזוי האב איך מיר אין מיין הארצן געדאכט.
 ווי איך בין פון שטיבל געקומען ביי נאכט,
 האט זי, ווי אלע מאָל, געשפילט און געפֿידלט,
 געשאַלטן, געפֿלויכט, געשריען און געזידלט.
 זי האט בילבולים געמאַכט, וואָס ניט געשטויגן-
 געפֿלויגן.

האט מיר אָנגערופֿן „קארטעוויניק“ און געשריען
 אין די אויגן.

האָב איך אָנגעהויבן צו זיפֿצן, צו עכצן,
 האָב מיר געמאַכט קראַנק מיט שטאַרקע קרעכצן.
 האָט זי אויפֿגעהערט אירע לידער צו קלאַגן
 און האָט מיר געפֿרעגט, וואָס מיר איז, איך זאָל
 איר זאָגן.

האָב איך איר געזאָגט קורץ און שאַרף,
 אַז עס איז אַ צרה, אַז מען געלט באַדאַרף
 צו באַצאָלן דעם שררה די אַלטע צינדזון
 און געשווינד צו דערפֿילן זינע ווונטשן —
 זאָל מען נעמען, ווי מען קען, אַפֿילו פֿון בעטל,
 אויב ניט, וועט ער אַלעמען אַרויסיאָגן פֿון שטעטל.
 נו, האָבן מיר געמאַכט אַן אַסיפֿה, וואָס מען זאָל טאָן,
 געבראַכן די קעפֿ, וואָס הייבט מען דאָ אָן.
 איז געבליבן, אַז מען זאָל דעם חרם דרבינו גרשם
 צעשטערן.

וועלן מיר קענען פֿון דער גרויסער צרה פֿרני ווערן;
 עס וועט זיך פֿאַר אונדז עפֿענען גאָר אַ נייע וועלט,
 מיר וועלן זיך נעמען ווייבער מיט זייער פֿיל געלט.

זייער נדן וועלן מיר דעם שררה אפגעבן,
 דענסטמאל וועלן מיר קענען אין שטעטל רויק לעבן.
 וואלט דער רבי דענסטמאל צו מיר אהיימגעקומען,
 וואלט איר זען, ווי מנין צרה האט זיך דאס לעבן
 גענומען:

זי האט זיך געווארפן, געשלינדערט, זיך די הענט
 געביסן,

פון דעם בעטגעוואנט האט זי אלע ציכן צעריסן.
 אבער הינט שווינגט זי שוין, שטיל ווי די וואנט;
 זי איז שטום, ווי איינער וואס באגראבט זיך פון שאנד.
 א גוטן אַנבניסן האט זי מיר אַנגעגרייט:

בארשט, רעטעך, קישקעלעך, מען שמועסט — ברייט.

נו, רבי? האב איך דאס גוט געמאכט?

די זאך געפֿעלט אייך? איר לאַכט?

הע, הע, הע, איך לאַך אויך:

יעקל, ביסט אַ מענטש, האַסט אַ זאַטן בויד.

זע נאָר, יעקל, די רביצין איז אַנטלאָפֿן אין געסל

און האַט פֿאַרגעסן צוועמען דאָס פֿלעשל.

מאָך אַ פּוס, טרינק צו מיר...

אַזוי... גיס־אַן... איך טרינק צו דיר... זיי טרינקען.

דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט

— רב

פ ע ר ט ע ר א ק ט

1 טע סצענע

די סצענע איז אין דער וויכערשער שול. — זעלדע, גבאיטעס, וויי
 בער און וויבלעך

אַ וויבל — פֿינצטער איז מיר: עס איז ערשט זעקס וואָכן,
 אַז מײנער האַט בײַ דער חופּה אַ גלאָז צעבראַכן,

און איך בין שוין אזוי פֿאַרשוואַרצט און פֿאַרוויסט,
 אז ער וויל שוין אַן אַנדערע; איך בין שוין נישט.
אַן אַנדער ווייבל — לאַזט אַיך אַינערע רייד איבערשלאַגן;
 איך האָב מער פֿון אַיך צו קלאַגן;
 איך האָב אַ מאַן, אַן אַינבינדער,
 איך האָב פֿון אים אַנדערטהאַלבן קינדער;
 וויי איז צו מנין לעבן און ליב,
 אַז ער וועט, חלילה, נעמען אַ ווייב —
 זי וועט מיך צעהאַקן אויף שטיקער;
 מיר איז שלעכט, גאַט האַרצעדיקער.
נאָך אַן אַנדער ווייבל — האָט מיר נישט פֿאַראיבל, טייערע
 מוטער,

מיר איז ערגער פֿאַר אַיך און ביטער;
 קיין שיינע בין איך ניט, שוואַרץ ווי אַ ציגאַנקע;
 אזוי וועט זיך מיינער זוכן אַ שיינע לעגאַנקע;
 איך ווייס אַפֿילו ניט וועמען ער וועט וועלן —
 מען זאָגט, אַז דעם גאַרבערס טאַכטער איז אים געפֿעלן;
 ער האָט אויף איר געוואַרפֿן זיין אייגל,
 ווייל ער לויבט שטענדיק אַט דאָס שיינע פֿייגל;
 אָבער אויך די חצופֿה ליבט אים, לאַזט אים קיין רו,
 און זי האָט נאָך צוויי הונדערט קערבלעך דערצו.
ווידער אַן אַנדער ווייבל — נאָר מנין שלימזל, מנין פֿלאַג גלינד,
 מנין מאַן מיינט אויך, אַז ער איז רייך;
 ער מיינט אויך, אַז ער וועט פֿון מיר גיך פֿטור ווערן;
 איך וואַלט אַיך ביי אַ רייניקייט שווערן,
 אַז דעם טרעבעצערס טאַכטער ליגט אים אין זין,
 ווייל אַלע טאַג גייט ער צו איר אַהין;
 און די בעסטע זעט אים צו זייער גינציק,
 שטיפֿן ביידע און לאַכן, זיי שעמען זיך ווינציק;
 זי מאַכט אים אַפֿט ביפֿשטיק, אַ גוטן מאַגן,

זאָדיקפֿלייש מיט וואַמפּן ⁴³ טוט זי אים אונטערטראַגן —
 ער וועט שוין מיט מיר געוויס פּפרות שלאַגן —
 נו, ווי זאָל איך ניט וויינען און ניט קלאַגן?
 וויינט: היי-היי-היי... ווישט די נאָז.

נאָך אַן אַנדער ווייבל — מײַן מאַן האָט מיך נאָך אין צו
 פֿלייסן ליב,

ווי אַן אַלטע קרוטשקע ⁴⁴, ווי אַ פֿוילע ריב.
 און כאַטש מײַן מויל איז אַ ביסל קרום,
 גיט ער מיר דאָך אַ קוש און נעמט מיך אַרום. זי באַ-
 לעקט זיך.

וואָס העלפֿט עס אָבער? ער טוט זיך פֿרייען,
 ווייל ער האָפֿט צו נעמען לאהן.

וואַרעם איך האָב אַ מאָל געדאַרפֿט צום שוסטער גיין,
 האָב איך זיי ביידין געטראַפֿן אין הויז שטיין.

זייט מיר מוחל, איך אָבער האָב אַ צרה, אַ גרויסע.
 מײַן מאַן ליבט אַ קערטל און אויך אַ פּוסה.

דער ימח־שמוניק — פֿון דער ערשטער מינוט
 איז ער מיר אַ שונא, ער וואַלט זען מײַן בלוט.

ער זאָל נאָר אַ מאָל וואַרפֿן אַ בליק אויף מײַן געזיכט!
 ווען איך קרעכץ, זאָל ער מיך פֿרעגן, וואָס מיר געברייכט.

הפּלל, וואָס זאָל איך דאָ זאָגן? וואָס איז די רייד?
 פֿון צרות, פֿון קלאַגן, פֿון פּיין און לייד

האָט זיך געפֿעלט גאָר אין גאַנצן מײַן שיינקייט.
 וווּ גאַלד? וווּ זילבער? וווּ איז דאָ די ריינקייט?

איר וואַלט זען, ווי איך בין געווען אַמאָל שייך,
 פֿון קאַפּ ביז די פֿיס בין איך געווען סאַמע חן.

אַז איך בין געווען אַנגעטאָן אין מײַן שלאַפֿהיבל,
 אַסור, אויב עס איז געווען פֿאַר מיר אַ שענער ווייבל!

— זעלדע

⁴³ פּינעם שענסטן און בעסטן, הייסט עס. — ⁴⁴ רעטעכל.

זעט איר — אפילו מײן גרויסע, קרומע נאָז,
 וואָס הענגט־אַראָפּ ווי אַ לופּ בײַ אַ האָז,
 איז אויך אַמאָל געווען אַזוי געשטופלט און געבראַקט.
 נו, אַז ער האָט מיך שוין דענסטמאָל געהאַט פֿינט,
 וואָס זאָל איך שוין זאָגן הענט?
 מיך אַליין וועט ער גאָר לאָזן שוויצן
 און וועט זיך מיט דער מויד ברייט זיצן.
 מיר וועט זי געבן, וואָס עס וועט בליבן פֿון טיש,
 שטיינער, ביינער, סקאַליעטן⁴⁵ פֿון פֿיש;
 די שליסעלעך וועט זי בײַ זיך אָנשטעקן
 און וועט זיך בײַם אַלמער אַלע מאָל באַלעקן;
 און זעלדעלע זעט עס צו און שווינגט, ווי דער מויער,
 אַז עס גרוילט מיך, עס נעמט מיך אָן אַ שויער⁴⁶.

ביידע גבאיטעם — שטיל זאָל זײַן, פתח שײַן — שאַ,
 די רביצין גייט — פּאַ, פּאַ!

2 מע סצענע

די רביצין, גבאיטעס און די וויבער

רביצין — נו, וואָס הערט זיך? וואָס טוט איר דאָ?
 די מאַנסבילן מאַכן שוין אַן אַסיפּה אין אַ גוטער שעה.
 זיי האָבן אומישנע⁴⁷ די אַסיפּה געמאַכט,
 זיי וועלן שוין זיצן און קלערן ביז האַלבער נאַכט.
 וואָס קלערט איר? איך האָב מיך גוט אָנגעמוטשעט,
 געשרייען, געשאַלטן, געליאַרעמט, געקוויטשעט,
 גערודערט און געמאַכט גרויסע גוואַלדן,
 אַז זיי זאָלן זיך נאָך אַ מאָל אַן עצה האַלטן.

⁴⁵ סקעלעטן. — ⁴⁶ אַ שוידער, אַ ציטער איבערן לײב. — ⁴⁷ בכיוון.

וואָס בלייבט ביי אונדז? וואָס זאָגט איר דערצו?

קלערט איר, ניין? אוי, מײַן קאַט... האַפּטשי!

א גבאיטע — איך מײַן, מען זאָל זען גוזר תענית זײַן,

אפֿשר וועט זיך דער לעבעדיקער איבער אונדז

מרחם זײַן.

א ווייבל — זײַ ניט קײַן אַקס! וואָס טויג אונדז דאָס פֿאַסטן?

פֿון דעם וועט ניט פֿול ווערן דעם שררהס קאַסטן.

זעלדע — הערט. וואָס מיר איז אין זינען אַרײַנגעקומען:

טאַמער וואָלטן מיר זיך בחורײַמלעך גענומען?

שיין זיך אויספּוצן... מיט די פּערל און קאַרעלן...

כײַלעבן, כײַלעבן, מיר וועלן נאָך זײַ געפֿעלן...

א גבאיטע — מיר איז אויך אַזוי אײַנגעפֿאַלן:

אַנצוטאָן זיך די שבתדיקע שאַלן,

די שלײַערלעך מיט די שײַנע יופּעס,

פּונקט ווי מען גײַט צו די חופּהס.

מיר וואָלטן שוין געפֿעלן, אַ יאָ, יאָ...

אַפֿילו איך זע-אויס אַלט אַזוי,

איך וואָלט נאָך אויך אפֿשר אַ מאַנעלע געקראָגן...

רביצין — האַלט ס'מױל, טאַמער וואָלטסטו געשוויגן?

אַ מאַן דאַרף זײַ אָן חרפּה, אָן בושה...

דרייַ מאַנען האָט זי באַגראָבן, דאָס פֿערטע מאַל

אַ גרושה...

נאָך איז דיר ווייניק? נאָך ביסטו ניט זאַט אַלץ?

שעם זיך, שעם זיך אין דיין ווינטן האַלדז!

אַט וואָס טויג אונדז צו מאַכן פֿאַלשע ציגל,

קײַנער וועט אויף אונדז נישט פֿאַרשפּרייטן זײַן פֿליגל,

בחורײַמלעך ווילן מײַדלעך, נאָך געלט דערצו,

אַבער ניט אַלטע גבאיט.... האַפּטשי, האַפּטשי!

רביצין, רביצין, איר בליקט גאַנץ וויינט,

אַזאַ יאָר זאָל מיר זײַן ווי קלוג איר זײַט.

זעלדע —

זאלן מיר אלע שלאגן קאפ אין דער וואנט,
 אזוי קלוג צו ריידן, אסור, אויב מיר זינען אין שטאנד.
 גילדענע מוטער, סטייטש פון איבער פלייצע
 קענט איר דאך פאר אונדז אויסשאקלען אן עצה.
עטלעכע ווייבלעך מיט א מאָל — יא, יא, זאָגט, רביצין קרוין.
רביצין — שווינגט זשע, זיט אַ מאָל שטיל שוין!
 איך האָב ניט צוגעטאָן אן אויג די גאַנצע נאַכט.
 וואָס קען מען טאָן, האָב איך אַלץ נאָך געדאַכט.
 איך האָב מיך אָפּגעדעקט, צוגעדעקט, געוואָרפֿן,
 געדרייט,
 האָב מיך געלייגט צופֿוסנס, צוקאַפּנס, אין דער
 שמאַל, אין דער ברייט.
 דאָס לעמפל געלאָשן, און ווידער אַנגעצונדן,
 די שלאַפֿקופּקע אָפֿ-און-צוגעבונדן.
 און געקלערט אזוי און אזוי, אַהין און אַהער.
 עס איז מיר אַינגעפֿאַלן די מעשה פֿון דעם רבין
 מיט דעם בער.
 נו, כאַטש איר זינט סוחרטעס, איר זיצט אין געוועלבער,
 דאָך זינט איר נאָר... האַפּטשי, קעלבער...
 איר וועט נישט טרעפֿן. איך מוז אַיך דערציילן.
 איר וועט זען, אַז עס וועט זיך אַלץ אויסהיילן.
אַלע — אוי, רביצין, אַ געזונט אין אַיך, זאָגט, מיר וועלן הערן.
 זאָגט, רביצין, זאָגט, מיר טוען אַיך באַשווערן.
רביצין — יעדע יידענע, וואָס דאָ טוט שטיין,
 זאָל באַלד צו זיך אַהיימגיין,
 דאָביווענען⁴⁸ דאָס קניפּל, וויפֿל איינע האָט,
 און אוועקגעבן די מאַנען — אזוי הייסט אויך גאָט —
 בײַ יעדער וועט זיך אַ פֿאַר הונדערט געפֿינען.

⁴⁸ געפינען, צוקומען, צוקריגן זיך.

וואָס האָט געזאַמלט פֿון נייען און שפּיגען,
פֿון זאַקן שטריקן און העפֿטן,
פֿון מזכּיר נשמות-געלט, פֿון אַנדערע געשעפֿטן,
פֿון ריינע נשמות-ליכט מאַכן,
פֿון גנבות ביי דעם מאַן און נאָך אַנדערע זאַכן.
אוי, זאָל איך אַזוי ניט זיין געשווינד שטערבלעך,
ווי דערפֿון קען זיין עטלעכע הונדערט קערבלעך.
דאָס וועט אַרײַנטראַגן צו דעם יונגן שררה,
וועט מען דערווייל פֿטור ווערן פֿון אַ צרה.
נו, וויבער, איז גוט? נעמט איר זיך די מי?
וואָס זאָגט איר, וויבער? אוי, מיין קאַט... האַפּטשי...!

עס ווערט אַ גרויסער גערודער צווישן די וויבער

— זעלדע

שאַ, שאַ, שאַ נו, זאָל שוין זיין אַ מאַל שטיל.
שאַ-אַ-אַ, זאָג איך, ששש... הערט, וואָס איך וויל...
האַב אייך אַ שוואַרץ יאַר, שאַ, שווינגט שוין —
הייסט זיי שוין שווינגן, רביצין קרוין?

די וויבער סאַקאַטשען וויטער

עס איז ניט צום אויסהאַלטן מיט די אַנגעשוואַלענע
קישקעס.

נו, גענוג, טאַמער וועט איר שוין פֿאַרשטאַפֿן
אַינערע פּיסקעס?

הערט נאַר, וויבער! די רביצין, זאָל לעבן,
האַט דאָ אַ גוטע עצה געגעבן.
לאַזט זשע ריידין, איר מיינט, אַז עס איז בעסער
צו האַבן געלט, אַפּילו אונטער רעכטע שלעסער,
און דער מאַן זאָל אייך פֿיניט האַבן ווי אַ שפּין
און אַ פֿיניע מאַד זאָל אים ליגן אין זיין?
האַ זאָגט איר אַליין, וואָס וועט פֿון אייך ווערן?

אז פֿאַר אַ פֿאַר מיידן, טאַקע ווי די בערן,
וועלן זיך מיט דעם מאָן זעצן ביי דעם טיש
און איר אין דער האַנט וועט האַלטן דעם פֿעדערוויש,
וועט זיי מוזן באַדינען און צום מויל צוטראַגן,
און מען וועט אַיך אַפֿילו קיין גוט וואַרט זאָגן?
ניסט. האַפּטשי...

— רביצין

אַט ביי דעם אמת גענאַסן. עס איז ניט דאָ קיין
אַנדער ברירה.

— זעלדע

נאָר מיט אונדזערע קניפעלעך אַפּצוקויפֿן די גזירה.
מיר מוזן באַשטיין, מיר מוזן באַשטיין.
קומט נעמען די קניפלעך, קומט, מיר וועלן גיין.
מיט געוויין. טייערע מוטער, איך בין, נעבעך,
צעבראַכן.

— אַלע

— איין ווייבל

נאָך מײַן חתונה איז ערשט זעקס וואָכן.
איך גיי נאָך אין מײַן חופּה־טשעפּיק⁴⁹.
איך האָב קיין גראַשן ניט בײַ מײַן פּופּיק.
וואָס טוט מען? פֿינצטער איז מיר מײַן וועלט.
אַז איך וועל נישט האָבן צו געבן קיין געלט.
וועט מײַן מאָן ניט שווייגן — ער וועט נעמען נאָך
אַ ווייבל...

אוי, איך חלש! אוי, ניט גוט איז מיר. איך בלייב.

זי פאלט אין חלשות. ווייבער מינטערן זי.

— רביצין

נישט קשה, דו וועסט דיר קענען אָן עצה געבן
דו מוזסט מיט דיין מאָן פֿירן אַ גוט לעבן,
קיכלען אים, צאַצקען, האַלובען⁵⁰ און גלעטן,
די פּאַנטאַפֿלען אויסטאָן, דאָס בעט אויסבעטן,
גוטע זאַכן געבן אים עסן, געבראַטענע צינגעלעך.

⁴⁹ קאַפּטיבל. — ⁵⁰ צערטלען, אַרויסווייזן ליבע, ליובקען.

געהאקטע לעבערלעך, פֿאַרפֿל מיט לונגעלעך,
 שבת אַ גוטן קוגל, געפֿילט מיט עפל,
 אַ פֿעט צימעסל, באַרעלעך, יויך אַ טעפל.
 שבת-צו-נאַכטס: קאַרטאָפֿליעס מיט באַרשטש,
 אַ גוט ראָסעלע, מיט אַ שטיקעלע ווורשט.
 נו, ער וועט זיך שוין לאַקאַמען ⁵¹ דערצו,
 ער וועט ניט נעמען קיין מויד... האַפטשי...

אַלע גייען-אַוועק. — דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט

פֿינפטער אַקט

די סצענע קומט פֿאַר בני דעם רב. — רב, ר' ישקל, הויזלייט

ישקל — מיט אַ קנטלישאַק אין דער האַנט. נו, ברידער, אַן
 אויסזעער איז געקומען
 און האָט מיר געזאָגט, אַז די וויבער האָבן זיך גענומען
 צו די קניפלעך, עס וועט זיין געלט. נעמט זיך אין אַכט.
 עס זאָל ווערן געגעסן, געטרונקען, אַ סעודה געמאַכט.
 איך האָב שוין פֿון גאַרקייך באַשטעלט גוטע גענדזעלעך,
 טאַפֿ געבראַטנס, אוגערקעס, פֿיננע כרעמדזלעך.
 צו ר' צדוק ווינשענעקער טו איך דעם שמש אַ שיק,
 ברענגט ער אונדז משקה גאַר אַן אַנטיק.
 און צוויי שמשים זאָלן מיר געבן בני דעם טיש אַ שטעל,
 ניט צו לאָזן אַ יידענע דאָ קומען איבער דער שוועל:
 דאַן אַז זיי וועלן זען, ווי מיר טוען דאָ לעבן,
 וועלן זיי אונדז ניט וועלן נאָך אַ פרוטה געבן
 און עס וועט ווידער ניט זיין קיין שלום, קיין פֿרידן...
 לחיים, רבי, לחיים, לחיים אַלע יידן! ער טרינקט.
אַלע הויזלייט — טרינקען. לחיים טובים ולשלום!

⁵¹ קוואַפען, זוכן צו קריגן.

יעקל —

גיסט זיך נאך א מאל און זאגט:
 לחיים, ברידער, געהוילעט און א שיעור,
 טרינקט נאך בראַנפֿן, ניט קיין ביר,
 ריינעם ספירט, ניט געמישט מיט מים —
 לחיים, ברידער, לחיים, לחיים!

אלע הויזלייט — לחיים, לברכה, לחיים טובים ולשלום!

דער רבי, דער שמש, ר' יעקל. — מען ברענגט צו טראַגן אַ פֿאַר
 שיסלען, וואָזעס מיט גענדז, מיט ברוסט, אַ סך בוטלען מיט ווייץ,
 אייניקע שטאַפן שוואַפס. דער גאַנצער עולם גייט עסן, דערביי ווערט
 אויך געכאַפּט מיט די הענט ווי ווייץ איינער קען, מען צעהרגעט זיך
 איבער אַ חלק, איבער אַ שטיקל ביילעק, עס ווערט אַ געשריי מיט
 אַ געפילטער:

שמושאַ —

וואָס טויג אונדז דאָס הרגענען און דאָס שלאַגן?
 טאַמער וואָלט דער רבי עפעס וועלן זאָגן.
 אַ תורה, אַ גוטס, אַהאַ, דער רבי קען.
 ער האָט אַ מאָל געזאָגט ביי מיר אויפֿן פּדיון הבן.
 הויזלייט — כ'לעבן, זעליק, דו ביסט זייער גערעכט.

רב —

זאָגט עפעס, רבי, צי גוט, צי שלעכט.
 הום, הום... שלמה המלך האָט געזאָגט:
 גיט ווייץ צו טרינקען וועמען גאָט האָט געפלאַגט.
 מילא, איז דאָך אַ קשיא גאַר ניט צו פֿאַרשטיין:
 האָט דאָס אַ פנים, אַז מען מוז געפלאַגט זיין,
 בכדי מען זאָל קענען ווייץ טרינקען און שוועכן?
 לאַפּוקי⁵², ווען ניט, טוט מען דאָך אַ לאַוו ברעכן?
 נאָך אַ קשיא: מען געפֿינט דאָך אין דער גמרא,
 אַז רבנים, וואָס זינען געווען רינד ווי דער שררה,
 האָבן אַ סך ווייץ געטרונקען ביי דעם עסן —
 האָבן זיי דען שלמה המלכס רייד פֿאַרגעסן?
 זיי זינען געוועזן פורים אַזוי שיפור,

⁵² (תלמודי שער אויסדרוק) סידן, אין אויסנעמפאל.

אז זיי האָבן אַ מענטשן צעהאַקט אויף שטיקער...
 נאָר מען קען תירוצים פֿיל געפֿינען
 אז מען וויל זיך אַרײַנטאָן דרינען.
 יין איז ראשי תיבות י"שתו י"יין ב"אמנים⁵⁸,
 נאמנים זינען מיר אַלע, גרויסע סבלנים,
 וואָס ליידן גלות פֿון זייערע וויבער.
 דעמאָלט איז דער וויין זייער פֿלאַג-פֿאַרטרייבער.
 הינט איז רעכט, וואָס די בעלי-הגמרא
 האָבן געטרונקען, ווייל ווייב — צרה...
 איז אַ סוד, וואָס איך קען ניט זאָגן מער...
 גיס-אָן וויין און גיב געשווינד אַהער! ער טרינקט.
הויזלייט — דער רבי האָט גוט געזאָגט, זיס, צו לעקן די פֿינגער:
 אַ ווייב אַ צרה מאַכט דער וויין גרינגער.
יעקל — ברידער, זינט זשע פֿריילעך,
 ווייל אונדז מיינט דאָך שלמה המלך
 פֿון דעם רבינס תורה-שטיקלעך
 זינען מיר אַלע גליקלעך.
אַלע הויזלייט — דער רבי האָט גוט געזאָגט, זייער גוט.
 זינט נאָר פֿריילעך, פֿאַרלירט ניט מוט.
 מען הערט הינטער דער סצענע, ווי די וויבער ריידן מיט דעם
 שמש. אַלע שווינגן, דער שמש קומט-אַריין.
שמש — רופֿט, ר' יעקל, גייט נאָר צו איינער ווייב באַלד,
 זעט נאָר וואָס אַ קניפל זי האַלט.
 ר' יעקל גייט און קומט-צוריק מיט אַ קניפל. דער שמש רופֿט יע-
 דער מאָל אַן אַנדערן, ער זאָל גיין צו זיין ווייב. ער גייט און
 קומט אויך מיט אַ קניפל געלט. דער רבי גייט אויך צו דער רבי-
 צין אין שטוב און קומט-אַריין אויך מיט אַ טיכל, וואָס איז איינ-
 געבונדן אין איר געלט.

⁵⁸ (משלי, אין פֿאַרשיידענע וואַריאַנטן) ערלעך, גוט, לייטיש.

— רב —

אין דער שטיל. נו, עולם, עס איז אַ שיינע וועלט:
 מיר האָבן אויסגענאַרט דאָס ביסל געלט.
 מען מוז פֿון טיש געשווינד אַפֿרוימען
 די גענדו, דעם ווייץ, די פֿלוימען.
 און די ווייבער זאָלן מיר רופֿן צו אונדו,
 טרייסטן זיי פֿאַר זייער ביסל מינץ.

מען ראַמט אָפּ פֿון טיש. אַ שמש גייט רופן די ווייבער.

לעצטע סצענע

די זעליביקע, שמש'ס, ווייבער, יונגען

— שמש —

נשים בצד, ווייבער אין אַ זינט,
 דאָ זיצן יידן פֿרומע לינט.

— יעקל —

הערט-צו, עס איז געווען אזאָ גרויסע צרה:
 ער האָט אונדו געוואַלט פֿאַריאָגן, דער יונגער שררה.
 נאָר וואָס האָבן מיר שוין געוואַלט אַ מצווה פֿאַרשוועכן
 און האָבן געוואַלט דעם חרם דרבינו גרשון ברעכן.
 אוי, איר וואַלט וויסן, ווי מיר האָבן געקלאָגט
 איידער מען האָט אנדן דאָס אַרויסגעזאָגט...
 מען זאָל אָן אַנדער ווייב חופּה וקידושין געבן.
 יעדער ליבט פֿון לאַנג זיין ווייב, ווי אין קאַרטן
 אַ טויז.

איצט, מיט אַ מאָל, נעם אָן אַנדערע אין הויז...
 נו, ערשט האָבן מיר שוין געלט, כאַטש ניט פֿיל,
 און מען קען נאָך אים ניט געבן וויפֿל ער וויל.
 דאָך וועלן מיר דעם שררה בעטן, ער זאָל האַרן
 און צען יאָר ניט שיקן אונדו קיין זשאַנדאַרן.
 אַז ער זאָל האָבן נאָר דאָס צוגענומען...
 באַ, באַ, באַ, דערווייל וועט משיח קומען!

די ווייבער — אַמן, אַמן, אַמן!

דער פֿאַרהאַנג פֿאַלט

אייזיק-מאיר דיק

נאוועלעס

אייזיק-מאיר דיק

ביאגראפישע שטריכן

פויליש, און געווארן דער ערשטער משכיל פון דער חסידישער סביבה... אין די 30ער יארן זיך באזעצט אין ווילנע, געשאפן א קרייז פון משכילים, אבער פאר דעם טייער באצאלט, ווייל נאך א מסירה איז ער אינגעזעצט גע-ווארן און מיט גרויסער מי האט אים דער גובערנאטאר באפרייט. זיך, גע-ווארן א לערער פון העברעיזש, האט זיך דורכגעשריבן מיטן רוסישן ביל-דונגמיניסטער וועגן דער נייטיקייט פון א יוד' שול-רעפארעם און אונטערגע-שריבן א געהיימען מעמאראנדום פון ווילנער משכילים וועגן פארזייען צו טראגן קאפאטעס... אויסלאכן די פא-נאטיקערס איז דערפאר געווארן איינע פון די הויפטטעמעס פון דיקס נאָווע-לעס. ער האט אבער אויך אויסגעלאכט יענע, וואס האבן געוואלט זיך דער-ווייטערן פון תורה. אליין האט ער אויך געטראגן א קאפאטע...

זיך, א וויצלער אויך אין לעבן, (זינע וויצן זינען אין ווילנע אַרומ-געגאנגען, סײַ איבערן שולחוף, סײַ איבערן פישמארק). האט אַרײַנגע-בראַכט אין זײַנע נאָוועלעס אויך היפש שפילווערטלעך און אַנעקדאָטן.

אײזיק־מאיר זיך איז געשטאַרבן אין 1893. אין נײַ־יאָרק, אין ל. שטיין־ביבליאָטעק, דורך זיך, איז אין 1954, אונטער דער רעדאַקציע פון ש. נײַגער הערשיגען אַ באַנד געקלײַבענע ווערק פון אײזיק־מאיר זיך, 304 זײַטן.

אײזיק־מאיר זיך, דער ערשטער נאָ-וועליסט פון דער נײַער יוד' ליטעראַ-טור, פּאָפּולער אײַפּ אײַז, איז אַ הומאַ-ריסט. רײז דער ערשטער פּראָפּעסיאָ-נעלער יוד' שרײַבער: די ווילנער דרור קערן ראָם, באַרימט מיט אירע אויס-גאַבעס פון תלמוד און ספרים, האט אים קאָנטראַקטירט און ער האט איר צוגעשטעלט יעדע וואָך אַ דערציילונג, און אַזוי זײַנען הערשיגען הונדערטער, ערב שבת, געדרוקט אין 5,000 און 10,000 עקז, און אַ סך פון זײַ עט-לעכע מאָל איבערגעדרוקט. וויבער, אײַנקויפּנדיק אויף שבת, פלעגן זיך אויך אײַנשאַפּן אײַז אַ מעשה־ביכל, וואָס קינד און קײט פלעגן געשמאַק לײענען, צו מאָל לומדים, משכילים. געב' אין ווילנע 1814. זײַן טאַטע, וועמענס יחוס האט זיך געצויגן פון תוספות יום־טוב, איז 40 יאָר געווען חזן אין זאַוולס שול, אָן באַצאַלט (אַ לעבן האט ער געמאַכט פון מסחר פון תבואה, בײַ וואָס עס איז צו ערשט אויך געווען באַשעפטיקט אײזיק־מאיר). פרי חתונה געהאַט אַוועק ווײַנען אין שטעטל זשופּראָן, נאָר הײַו זײַן ווייב איז קורץ נאָך דעם אַוועקגעשטאַרבן און ער האט חתונה געהאַט צום 2טן מאָל, איז ער אַוועק צו שווער־און־שווי-גער אויף קעסט אין דער שטאַט נעס-וויזש, וווּ ער האט זיך פאַרטיפּט נישט בלויז אין תלמוד און קבלה, נאָר דורך אַ גלח זיך באַקענט מיט דײַטש, רוסיש,

די בהלה¹

„די בהלה“ איז געבויט אויף אַ היסטאָרישן פֿאַקט, אין רוסלאַנד, אין יאָר 1835, אין די פֿינצטערע צייטן פֿון ניקאָליי דעם ערשטן. עס איז דעמאָלט אַרויס אַ קלאַנג צווישן יידן, אַז עס האָלט ביים אַרויסגיין אָן אוקאַז (אַ באַפֿעל פֿון דער רעגירונג), אַז ייִדישע טעכטער זאָלן נישט טאַרן חתונה האָבן פֿאַר זעכצן יאָר און ייִדישע בחורים — פֿאַר אַכצן יאָר. יידן, וועלכע זיינען געווינט געווען אויסצוגעבן זייערע קינדער, ווען זיי זיינען נאָך געווען זיינער יונג, האָבן געקוקט אויף דעם ווי אויף אַ ביטערער גזירה און עס האָט זיך אַנגעהויבן אַ בולה, דײַה, מען האָט גענומען פֿאַרקנסן און פֿירן צו דער חופּה אין גרויס איילעניש גאַר קליינע קינדער, ביז מען האָט זיך דערוואַסט, אַז די גאַנצע מעשה איז אַן אויסגעטראַכטע און מען האָט זיך אומזיסט געשראַקן. אייזיק־מאיר דיק האָט דעמאָלט געווינט אין דער שטאַט ניעסוויזע, מינס־קער גובערניע. אין דער דער־צילונג ווערט געשילדערט אין אַ הומאָריסטישן טאָן די בהלה, ווי זי איז פֿאַרגעקומען און צו וואָס זי האָט געפֿירט.

¹ די דאָזיקע דערציילונג איז אין 1868 געווען געדרוקט אין ווילנע אונטערן נאָמען די שטאַט הרס (הערעס). אויף העברעיִש האָט זי געדרוקט אונטערן טיטל די בהלה, וואָס פֿאַסט זיך צום בעסטן.

דער טרויעריקער בריוו

בשנת תקצ"ה, תשעה באב אין דער פרי, ווען דער עולם האט געזאגט קינות, איז אין שול ארצן איינער פון די גרעסטע באלע- באטים פון שטאט מיט א בריוו אין האנט און גלייך צוגעגאנגען צום נאמן, דעם פירער פון דער קהילה, און צו אים געזאגט גאר אן א נשמה:

— ר' בנימין, איך בעט אייך, געשווינד ליענט-איבער דעם בריוו, דען עס איז נישט קיין פשוטע זאך. עס איז נוגע דעם פלל-ישראל.

די דאזיקע רייד האבן געווירקט אויפן עולם ווי דאס אראפ- פאלן פון א טויזנט פודיקן שטיין אין מיטן א שטילער אָזערע. ויהי, און עס איז געווען, אז דער נאמן האט דורכגעלייענט דעם בריוו, האט ער זיך צעגאסן אין טרערן, פארבראכן די הענט, איינגערופן דאס קלייד, געפליקט די האר פון קאפ און געשרייען:

— אן אומגליק, א גרויס אומגליק איז געשען!

דאס פאלק אין שול איז געווארן אזוי צעשראקן, אז עס איז אים שוין נישט געלעגן אין קאפ צו זאגן קינות און עס האט גע- ווענדט זינע בליקן צום נכבד, וואס האט געבראכט דעם בריוו, און צום נאמן, צו פארשטיין ווי ווייט דאס אומגליק קען גרייכן. עס איז אבער אוממעגלעך געווען צו טרעפן, מען האט אפגעכאפט די קינות, ווי דעם אנדערן האלבן סדר פון דער צווייטער נאכט פסח, און מען האט זיך קוים ארויסגעכאפט אויף דער גאס. באלד זיי נען געווארן רעדלעך נעבן יעדער שטוב. איינער האט עס איינגע- רוימט דעם אנדערן אויפן אויער, און דאך האט קיינער נישט געוויסט, וואס דא איז געשען.

די גרויסע אַסיפּה

ויהי, און עס איז געווען, ווי דער עולם איז זיך אזוי געשטאנען קופקעסווייז און האט זיך געבראכן די קעפ, וואס פאר א נייע

גזירה דא איז, האָט מען דערזען, ווי די שטאַט־שמשים לויפֿן־אום איבער די הַזער און רופֿן צום רבֿ אויף אַן אַסיפֿה. עס זינען גערופֿן געוואָרן פֿריער די דיינים, די גרויסע לומדים, די חשובֿע באַלעבאַטים, דערנאָך אָבער אויך די פּראָסטע מענטשן און אַפֿילו גאָר די אַביונים. עס זינען געבליבן אין דער היים נאָר אַ פּאַר, וואָס זינען געזעסן שבעה.

און אז אַלע האָבן זיך צוזאַמענגעקליבן ביים רבֿ, האָט מען פֿאַרשלאָסן די טיר און דער נאמן האָט זיך אוועקגעשטעלט און געזאָגט צום עולם אין נאָמען פֿון רבֿ, וואָס איז געווען נישט גע־זונט:

— זינט וויסן, רבותי, עס דאַרף אַרויס די ציטן אַ גזירה, וואָס צילט גאָר אין רעכטן פינטל אַרײַן. אַ גזירה, וואָס באַרירט נישט איין מצווה, נאָר דעם גאַנצן קיום פֿון דער אומה... עס האַלט דערביי, אַז קיין ייִדישע טאַכטער זאָל ניט טאָרן חתונה האָבן פֿאַר זעכצן יאָר און אַ ייִנגל — פֿאַר אַכצן, נו, פֿאַרשטייט איר, ליבע ברידער, אַז דאָס איז אַן ערגערע גזירה פֿון פּרעהס, דען ער האָט גוזר געווען נאָר אויף ייִנגלעך און דאָ איז אַ גזר אויף אַלעמען... און ער האָט זיי פֿאַרגעלייענט דעם בריוו, וואָס ער האָט באַ־קומען. דער בריוו איז געשריבן געווען פֿון זינעם אַ מחותן פֿון מקום הגדול². דער מחותן האָט אים מודיע געווען דעם סוד פֿון דער נײַער גזירה, פּדי ער זאָל זיך בײַ צייטנס פֿאַרטיק מאַכן מיט זײַן טאַכטער.

די רייד פֿון נאמן און דער בריוו האָבן דעם עולם אַזוי שטאַרק גערירט, אַז אַלע האָבן זיך פֿונאַנדערגעוויינט, קיין אויג איז נישט געבליבן טרוקן. מען האָט עס געהאַלטן פֿאַר אַן אַנהייב פֿון די חבֿלי־משיח...

צוויי שעה נאָך אַנאַנד איז מען געזעסן און געטראַכט וואָס צו טאָן. ביז עס איז געבליבן, אַז יעדערער, וואָס איז געטרײַ צו גאָט

² הויפטשטאַט.

און צו זיין פֿאַלק ישראל, זאָל זען נאָך היינט, תשעה באב, חתונה מאַכן זיין זון אָדער זיין טאָכטער, דען טאַמער קומט מאַרגן דער באַפֿעל, וועט שוין זיין שפּעט.
און עס איז געבליבן דאָס אַלץ באַהאַלטענערהייט, עס זאָל, חלילה, נישט אַרויסקומען קיין מכשול.

די מהומה אין שטאָט

אַבער נאָך איידער דער עולם איז זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען האָט שוין מיט דעם געליאַרעמט אין אַלע הייזער, אין באַד, אין מיל און אין הקדש, אַ פֿאַר שניידערס, וואָס האָבן זיך אַרויסגעכאַפט בשעת דער אַסיפּה פֿון רבֿס הויז, האָבן אַנגעדערציילט איינעם אַ וואַטן-מאַכער, וואָס איז געווען גראַד אין גאַס, הרים וגבעות און ער האָט צוגעלייגט נאָך עפעס פֿון זיך און צעטראַגן עס צווישן די קראַמען. אין אַ שעה אַרום איז די געשיכטע דערציילט געוואָרן מיט אַ צו-גאָב פֿון עמעצנס אַ חלום. מיט אַ האַלבער שעה שפּעטער האָט מען שוין געפֿונען רמזים אויף דער גזירה אין אַלטע ספֿרים, און חסידים האָבן געזאָגט, אַז דער רבי ווייסט שוין לאַנג פֿון דעם ענין און אַז דעריבער האָט ער בני צניטנס שוין חתונה געמאַכט זיין שמואלקען.

קורץ דערפֿון, ווי נאָר דער עולם איז זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען פֿון דער אַסיפּה, האָט זיך דאָס פֿאַלק גלייך צעטיילט אויף צוויי טיילן: איין טייל איז געוואָרן שדכנים, דער אַנדערער — מחותנים. מען האָט ניט געקוקט, וואָס עס איז געווען אַ רעגנדיקער טאָג. מען איז געגאַנגען איבער די בלאַטיקע גאַסן אין די זאַקן און איינער האָט זיך געשושקעט און געסודעט מיטן אַנדערן און אים באַוויזן, ווי גלייך עס איז פֿאַר אים דער שידוך מיט דעם און דעם — און ביז פֿאַר נאַכט איז שוין מער ווי אַ האַלבע שטאַט געווען פֿאַרקנסט. די ערשטע שידוכים מיט זייערע קינדער האָבן געטאָן די אַרע-מע לייט, וואָס זיינען דאָס רובֿ געווען חסידים. דער חסידישער רבֿ, וואָס איז אויך געווען אַ שטיקל רבי, פֿלעגט אַ מאָל נעמען אַ פּדיון

און געבן א קמיע, האָט אויך געהאַנדלט מיט טליתים. האָט ער גע-
מאַכט אַ גרויס וועזן פֿון דער גזירה צווישן די מאַנסבילן און זיין
ווייב, די רביצין, האָט נאָך מער ליאַרעם געמאַכט ביי די פֿרויען,
וואָס האָבן זיך פֿאַר דער גזירה נאָך מער געשראַקן ווי די מאַנס-
בילן, וואָרעם יעדערע פֿון זיי האָט זיך דערמאַנט, אַז ביז זעכצן
יאָר איז זי שוין געווען אַדער אַ גרושה אַדער גלאַט געדרייט זיך
מיט איר מאַן, און איר טאַכטער וועט ערשט אין די יאָרן דאַרפֿן
אַנהייבן.

און קוים האָט זיך נאָר באַוויזן דער ערשטער שטערן, מען האָט
נאָך גיט צייט געהאַט אַפֿילו איבערצובאַסן, האָט מען שוין אַנגע-
הויבן צו שטעלן חופות אין די הנזער — שטיל, אַן קלעזמערס און
אַן אַ בדחן, אַן באַזעצנס און אַן באַדעקנס. אַזוי האָט דער רב גע-
הייסן, ערשטנס, ווייל עס איז דאָך תשעה באָב, און צווייטנס — מען
זאָל אין שטאַט דערפֿון נישט וויסן.

עס זיינען געווען אַזוי פֿיל חופות אין יענער נאַכט, אַז עס איז
גיט אויסגעקומען צו צען מענטשן אויף יעדער חופה צו קאַנען זאָגן
די ברכות נשואין, און אידן, וואָס איך האָב געווינט אויפֿן שולהויף,
ווי די בהלה האָט זיך אַנגעהויבן, האָב געמוזט זיין אויף אַלע חו-
פות, כדי עס זאָל זיין ווי עס איז אַ מנין.

די בהלה וואַקסט

און אַז עס איז געוואָרן טאַג, איז שוין די שטאַט פֿאַרמערט
געוואָרן מיט אַכציק נייע באַלעבאַטים. אַכציק טליתים-טרעגערס
זיינען צוגעקומען אין די קלניזלעך און בתי-מדרשים, און פֿון יע-
נעם טאַג אַן האָט מען אויפֿגעהערט זאָגן תחנון ביז סאַמע ערב
ראש-השנה.³

דער עולם איז אומגעאַנגען איבער די גאַסן האַלב פֿאַרשלאַפֿן.

³ צוויי מאָל אין וואָך זאָגט מען תחנון, מאַנטיק און דאַנערשטיק, און
בלויז ביי אַ שמחה, ברית אַדער חתונה זאָגט מען נישט.

וואָרעם כמעט אין יעדער שטוב איז מען געווען וואָך; מ'איז אַליין נישט געשלאָפֿן און מען האָט דעם אַנדערן נישט געלאָזט שלאָפֿן, ווייל מ'האָט דאָך געדאַרפֿט האָבן אַ מנין צו דער חופּה. נעבן יעדער שטוב זינען געשטאַנען רעדלעך און מען האָט געשרייען מזל-טובֿ איינער צום אַנדערן איבער דער גאַס און מען האָט צוריק געענט-פֿערט; מיט מזל זאָלט איר לעבן!

נאָכן דאוונען האָט מען זייער שטאַרק געפיפקעוועט⁴ אין די קליינלעך און אַ סך גערעדט וועגן די חתונות. טייל האָבן עס גע-האַלטן פֿאַר אַ גרויסן אַנגנאַל פֿון דער אַסיפֿה, וואָס האָט דער-לויבט צו מאַכן חתונות נעכטן ביי נאָכט, און זיי האָבן עס פשוט געהאַלטן פֿאַר אַ נס, וואָס מען האָט זיך געכאַפט ביי צייטנס. וואָ-רעם עס איז געווען צו הערן, אַז אין רייסן איז שוין דער אוקאַז אַרויס און מען פֿאַסט שוין. אַנדערע, פֿאַרקערט, האָבן חוּזק געמאַכט פֿון דער גאַנצער זאָך. ערשטנס, האָבן זיי נישט געגלייבט גאָר, אַז עס וועט קומען אַזאָ אוקאַז; און, צווייטנס, האָבן זיי גערעכנט, אַז אַפֿילו עס זאָל יאָ קומען, איז עס אויך נישט אַזאָ גרויסע צרה. די וואָס האָבן געהאַט אַזאָ מיינונג זינען אָבער געווען זייער ווייניק און מען האָט זיי באַלד איבערגעשרייען און גערופֿן אַפֿיקורסים, און עס האָט געהאַלטן ביי קלעפּ.

אַרום צען אַ זיגער אין דער פֿרי איז אַנגעפֿאַרן אַ גרויסער לאַנד־שדכן מיט אַ ליאַרעם, אַז ער האָט אַ בריוו פֿון מקום, אַז אַ מיידל וועט נישט טאַרן חתונה האָבן פֿאַר פֿינף-און-צוואַנציק יאָר און אַ בחור — פֿאַר דרייסיק. ער איז געווען אַזוי פֿאַרשמייצט⁵, אַז ער האָט אין קרעטשמע אָפּגעדאוונט נאָר פֿאַר זיך און האָט נישט געוואָלט אַרײַנגיין אַפֿילו צו אַ פֿאַר נגידים, וואָס האָבן אים געשיקט בעטן צו זיך עטלעכע מאָל גאָר רחמים.

— איך האָב איצט נישט קיין מינוט צייט — האָט ער געענט-

⁴ גערויכערט (פון פֿיפקע — לילקע). — ⁵ פֿאַריאַגט.

פֿערט די שלוחים. — איר זעט ניט? די וועלט שטייט אין פֿלאַמען. זי ברענט. ביי מיר איז איצט אַ מינוט — גאַלד. הדברים האלה, די דאָזיקע רייד פֿון דעם לאַנד־שדכן האָבן זיך אין איין רגע פֿאַרשפּרייט איבער דער שטאָט און אַלע, פֿון קליין ביז גרויס, האָבן זיך אַרומגעשטעלט אַרום דער קרעטשמע, וווּ ער איז אַנגעשטאַנען, כדי אים צו זען אין זיין גליק. דען אַזוי ווי אַ כאַלערע איז אַ גליק פֿאַר אַ קבורה־מאַן, אַזוי איז דאָך אַ בהלה אַ גליק פֿאַר אַ שדכן. ווידער האָט זיך יעדערן געדאַכט, אַז ער פֿירט מיט זיך פּעק שידוכים. אייניקע נגידעסטעס האָבן אויסגעשאַפּעט⁶ די צינגער, כדי צו ריידן מיט אים כאַטש אַ וואָרט. עס איז אַבער אוממעגלעך געווען צוצוקומען צו אים, ווי צו אַ גרויסן רבין. ער האָט קוים פֿאַרגונען איינעם אַ גרויסן נגיד, ר' אליקום רבצעס, אַפֿ־צושטעלן זיך נעבן זיין שטוב, פֿאַרנדיק פֿאַרבני אים. און דאָס אויך איז ער נישט אַרײַן צו יענעם, נאָר דער נגיד האָט געמוזט אַרויס־גיין צו אים און זיך מיט אים מיישבֿ געווען, שטייענדיק, איבער אַן ענין, מן הסתם וועגן זינעם אַ צוועלף יאָריקן מיידל.

— פֿאַלגט מיר און טוט! — האָט מען געהערט, ווי דער נופֿך⁷ האָט צוגעשרייען צו ר' אליקום רבצעס.

— פֿאַלגט מיר נאָך אַ מאָל און טוט, דען ניט איצט איז די צייט פֿון חכמהנען זיך, פֿון קלייבן, די וועלט ברענט.

און ער איז אַוועקגעפֿאַרן אויף פּאַטשט. דאָס איז געווען גענוג באַווייזן פֿאַרן עולם פֿון הערעס, אַז עס איז אין דער וועלט גאָר ניט גלאַט. אַז אַ שדכן זאָל נישט אַרײַנגיין צו ר' אליקום רבצעס און נאָך דערצו פֿאַרן אויף פּאַטשט! האָט די בהלה אַנגעהויבן נאָך האַלבן טאָג צו שטינגן פֿון שעה צו שעה. אַנטקעגן אַונט האָט מען שוין געזען, אַז אַפֿילו יענע, וואָס האָבן אין דער פֿרי פֿון דעם חוזק געמאַכט, האָבן שוין געפֿירט זייערע קינדער צו דער חופּה. האַנשים האלה, און די דאָזיקע לייט, וואָס זינען פֿאַרכאַפּט

⁶ אַרויסגעשטעקט. — (שמות כ"ח, יח) איידלשטיין, יחוס.

געוואָרן פֿון דער בהלה ערשט קעגן אַוונט אויף מאָרגן נאָך תשעה באב און וואָס זינען געווען אויך פֿון בעסערן שטאַנד, האָבן גע- מאַכט זייערע חופות אויפֿן שולהויף, מיט אַ בדיחן און מיט קלעז- מערס. דאָס הייסט, מיט אַ פֿידלער אַליין אָדער מיט אַ צימבלער אַליין. און פֿאַר נויט איז געווען אויך גענוג אַ פֿינקלער. דער בדיחן האָט מער קיין צייט נישט געהאַט ווי צו זיין בשעת סידור-קידושין. אין דער צווייטער נאַכט זינען נאָך געווען פֿיל מער חתונות ווי אין דער ערשטער נאַכט און די שטאַט איז געווען אין אַ גרויסן ראָז- רוך.⁸

די ישובֿים

השמועה הרעה הזאת, די דאָזיקע ביטערע ידיעה האָט זיך אויף דעם דריטן טאָג אויסגעשפּרייט צווישן די אַרומיקע ישובֿים מיט נאָך טויזנט פֿאַרגרעסערטע שרעקן. עס האָט זיך אָנגעהויבן בני זיי צו הערן, אַז מען האָט צייט מיידלעך חתונה צו מאַכן נאָר נאָך אַכצן טעג, און יינגלעך — נאָך דרייסיק טעג, און ווייבלעך, גרושות און אַלמנות, שוין גאָר ניט, און אַז אַ גרוש אָדער אַן אַלמן טאָר ניט חתונה האָבן צום פֿינפטן מאָל. נו, זינען זיי געוואָרן ממש ווי צעמישט און האָבן אַוועקגעוואָרפֿן די סערפעס פֿון די הענט (עס איז דאָן געווען די רעכטע שניטציט) און האָבן אינגעשפּאַנט זייע- רע פֿערד אין די ליידיקע דראַבינעס,⁹ און זינען געקומען אין שטאַט הונדערטערויזן, און האָבן זיך מיט זייערע פֿורן געשטעלט אויפֿן מאַרק, ווייל זיי האָבן נישט געהאַט וווּ צו פֿאַרפֿאַרן אַלע מיט איין מאָל. און איידער זיי האָבן נאָך צייט געהאַט אַראַפּצוקריכן פֿון די דראַבינעס און נאָכצופֿרעגן זיך, צי די זאך איז ריכטיק, ווי זיי האָבן געהערט, האָבן זיי דערהערט באַלד, ווי עס שפּילן קלעזמערס, און געזען, ווי עס ווערן געפֿירט חתנים און פֿלות זייער פֿיל פֿון יעדן געסל צום שולהויף צו. נו, האָבן זיי פֿאַרשטאַנען, אַז עס איז

⁸ אויפרודערונג. — ⁹ וועגענער פֿון לייטערס.

שוין טאקע ריכטיק און האבן שוין אזוי ארום, פארשפארט גאר נאכצופרעגן וועגן דעם. זיי זינען נאר צוגעפאלן צו די שטאטלייט, מ'זאל זיי אויסהעלפן מיט חתנים און כלות. דא האט מען פאר זיי דאן געעפנט די קליינלעך, תלמוד-תורהס און מ'האט צוזאמענגעטריבן ארעמע יתומות, וואס פלעגן זיך שלעפן איבער די הייזער און די ישובניקעס האבן זיי צעצוקערט.

די נגידים

ובכן, און אזוי איז די בהלה געשטיגן פון טאג צו טאג. עס זינען געווען חתונות אויף חתונות, גאר אן אן אויפהער. פון תנאים איז שוין ניט געווען קיין רייד. און דאך זינען געווען א צוואנציק אדער דרעסיק פאמיליעס אין שטאט, וואס זינען געבליבן גאנץ גלייכניטיק און ניט פארקאפט פון דער בהלה. דאס זינען געווען די גאר רייכע לייט, גרויסע הענדלערס, די וואס זינען ניט געווען ניט קיין מתנגדים און ניט קיין חסידים. זיי פלעגן דאווענען א מאל דא און א מאל דארט, ווו ס'איז געווען נענטער. זיי האבן מיט די שטאטלייט געהאט גאר א קנאפן פארקער, דען זיי פלעגן זיין גאנץ זעלטן אין דער היים. דערצו נאך זינען זיי געווען געבוירענע פון גרויסע שטעט און זינען אהער אנגעקומען פאר איידעם, זייענדיק שוין געגטע אדער פאראלמנטע, און זיי האבן ביי א פאר וואכן גע-קוקט אויף דער בהלה מיט שפאט און געלעכטער.

— ניין! — האבן זיי געזאגט — מיר גלייבן ניט דעם בריוו, וואס בערל שרחה-חנהס האט באקומען פון זיין מחותן, וואס איז אין מקום, דען עס קאן גריינלעך זיין, אז יענער מחותן, וואס האט ניט מיט וואס צו סילוקן די מתנה, וואס ער האט פארשפראכן צו געבן זיין זון, האט בכיוון דאס געשריבן, כדי מען זאל זיך אפילו מאכן די חתונה. דעם נופך, דעם שדכן, גלייבן מיר אויך ניט, ווייל פאר אים איז דאס דערווייל א יאריד. ער מאכט דערפון א גאנצן עסק און דערציילט אכצן טויזנט ליגנס. דאך, די דאזיקע פעסטע דעה פון דעם פרט, האט ניט אויס-

געהאלטן קיין גאנצע צוויי וואכן, דען זייערע וויבער האבן ניט גע-
רוט און ניט געראָסט ¹⁰ און פֿלעגן תמיד דורען ¹¹ זיי אין די אוי-
ערן. אז זיי זאלן זיך ניט האַלטן קליגער פֿון דער גאַנצער וועלט,
און בפרט נאָך ווען זיי זינען באַפֿאַלן מיט מיידלעך מער פֿון אַנ-
דערע באַלעבאַטיים. דערצו נאָך האָט זיי דער רבֿ געגעבן צו פֿאַר-
שטיין, אַז אַזוי ווי דאָס הייסט זיך פֿורש מן הציבור זיין, קאָן דאָס
שוין אַליין שאַטן דערנאָך צו אַ שידוך. ומי יודע, אפֿשר האָט דער
נופֿך רעכט? „דאָן וועט איר דאָך ניט קאַנען פֿאַרענטפֿערן זיך ניט
פֿאַר גאָט און ניט פֿאַר לייטן“. לבד ¹² דעם האָבן זיך די מיידלעך
זייערע באמת אַנגעהויבן שרעקן, ווי לוטס טעכטער, אַז עס וועלן
פֿאַר זיי ניט בלייבן קיין חתנים, דען מען כאַפט דאָך אויס אַלע
יינגלעך. קורץ דערפֿון, מען האָט זיי אַטאַקירט פֿון אַלע זייטן אַזוי
ווייט, אַז זיי האָבן געמוזט נאָכגעבן און זינען מיטגעשלעפט געוואָרן
מיט דעם שטראָם פֿון דער בהלה.

דאָך אָבער, כדי זיך אויסצוצייכענען פֿון אַלע בהלה-חתונות,
וואָס ווערן געמאַכט ווי אַ קינדערשפּיל נאָר, האָבן זיי זיך געלאָזט
קאָסטן עטלעכע צענדליק קערבלעך ביי דעם אַסעסאָר און פֿועל
געווען, ער זאל זיי לאָזן שפּילן זייערע חתונות גאַנץ אַפֿן, ווי גע-
העריק, ווייל זיי האָבן געמיינט, אַז דער אַסעסאָר האָט שוין אפֿשר
אַ באַפֿעל מכוּח דעם. דער אַסעסאָר, וואָס האָט נאָך פֿון קיין זאָך
ניט געוואָסט, האָט זיי דערלויבט כאַטש קוליען זיך. און כדי עס
זאל די זאָך צוגיין מיט מער אַרדענונג, האָט מען געדונגען פֿיר
אַרעמע יינגלעך, וואָס האָבן די דרענגלעך פֿון דער חופּה געהאַלטן
מער ווי פֿיר און צוואַנציק שעה אין יעדן מעת-לעת, און די צוויי-
ערליי קלעזמערס, וואָס זינען אין שטאַט, האָבן זיך צעטיילט אין
צווייערליי פֿאַרטייען. איינערליי פֿלעגן שטיין אונטער דער חופּה
און שפּילן, די אַנדערע פֿלעגן צוברענגען חתן-פֿלה און אַפֿפֿירן צו-
ריק אַהיים. און דאָך איז געווען אַ געדראַנג ביי דער חופּה, ווי אין

¹⁰ געזשאַווערט. — ¹¹ ריידן נאַרישקייטן, פֿאַרקלאַפּן. — ¹² אויסער.

די ימים-נוראים-טעג ביי דעם קהלשן חזן, און אלערליי מחותנים פלעגן ווארטן מיט דער גרעסטער אומגעדולה, אז די אנדערערליי מחותנים, וואס זינען שוין אונטער דער חופה, זאלן שוין ארויס פון דארט.

דער חזן

גם, אויך פאר דעם חזן איז געווען דאן א גאלדענע צייט, ווייל ער האט געמאכט גאר דעם גראשן. ער איז די גאנצע צייט געזעסן אין פאליש פון שול מיט זינע משוררים. דארט האט ער געגעסן, דארט געשלאפן, דארט געשריבן די כתובות. (די פען געהערט צו דעם חזן דארט). און אלע וויילע האט ער ארויסגעשטעקט דעם קאפ און געזונגען: „מי אדיר“. אויך האט זיך ווייב פארקויפט דארט די טבעת-קידושינס, פעקלעך ציצית, גלעזלעך צום צעברעכן. און אין דער קורצער צייט, וואס עס פלעגט זיך מאכן צווישן איין חופה און דער אנדערער, פלעגט ער דארט גופא אונטערשדכנען און קוילענען עופות און דקות¹³, דען ער איז געווען אויך דער שוחט פון שטאט, און ער האט אט אזוי געשאכטן די קינדער מיט די רינדער מיט די הינער צוזאמען.

נו, פאר א חופה באזינגען פלעגט ער נעמען דאפלט ווי פאר א ציגעלע קוילענען, ווייל אונטער א חופה איז געווען א דאפלטע שחיטה; און דאס איז אויך אפשר דער טעם, פאר וואס בני א חופה איז פיר שטענגלעך און בני א מיטה פון דער קבורה איז נאר צוויי דרענגלעך, ווייל דארט, בני אוא חופה, ווי אין דער בהלה-צייט, איז מען מקבר צווייען און בני א מיטה פון א מת נאר איינעם.

אין יענע צייטן האט מען ניט געלערנט אין קיין בית-מדרש, ווייל יעדערער איז געווארן יעדן טאג אן אנדער מחותן. די בעז-דיעטניקעס¹⁴ זינען געווען מחותנים די גאנצע צייט פון דער בהלה.

¹³ קליינע פי, קעבלעך. — ¹⁴ די וואס האבן נישט קיין קינדער.

ווייל זיי פלעגן זיך באַמזען אויסצוזוכן אַלע טאַג פֿון אונטער דער ערד עפעס אַ שטיק צרה, אַ קאַליקע, אַ הויקער, און זיי חתונה מאַכן. און מיט רעכט האָט אַ מאָל אַ געוויסער דיטשישער דורכ־רייזדער געזאָגט:

— אַ קריסט, ווען ער האָט אַ סך קינדער, מאַכט ער אין חתונה; אַ ייד, ווען ער האָט אין קינד, מאַכט ער עטלעכע חתונות. האָט ער גאָר קיין קינדער ניט, מאַכט ער הונדערט חתונות.

די בהלה אין העכסטן גראַד

ותצל הבהלה מיום מעלה מעלה, נו, די בהלה איז גע־שטיגן פֿון טאַג צו טאַג אַזוי ווייט, אַז די גאַנצע שטאַט האָט אויס־געזען ווי אַ חתונה־דעפּאַ¹⁵. אַפֿילו דורכפֿאַרערס פֿלעגן דאָרט חתונה האָבן. איז אַרײַנגעפֿאַרן אַ יינגל אַדער אַ מיידל אין שטאַט, איז ביז זיי זינען געקומען ביזן אַנדערן עק שטאַט, זינען זיי שוין גע־ווען אַ באַלעבעסל אַדער אַ ווייבל. דען די מויערן פֿון דער שטאַט האָבן זיי שוין קולט געווען, אַינגעשלאָסן און נישט אַרויסגעלאָזן. ביז זיי האָבן חתונה געהאַט. קורץ דערפֿון, עס זינען אַלע קלאַסן מענטשן אַרונטער אונטער דער בהלה, אַרעם און רייך אַלע גלייך. פֿיל קינדערלעך זינען אַרונטער אונטער דער חופּה גאָר אַן די על־טערנס ידיעה. פֿיל דינסטמיידלעך, וואָס מען האָט געשיקט אין יאַטקע נאָך גרויפן, נאָך מעל — זינען דערנאָך צוריק געקומען ווייבלעך אַדער גאָר נישט געקומען. פֿיל קליינע מיידלעך, וואָס האָבן שוין נישט געהאַט פֿאַר זיך קיין יינגלעך חתונה צו האָבן, האָבן חתונה געהאַט מיט אַלטע אַלמנס, וואָס האָבן מער געדענקט פֿון יע־נער וועלט ווי פֿון דער וועלט. פֿיל האָבן געטראָגן זייערע פֿלות אויף די הענט אונטער דער חופּה. פֿיל זינען אַנגעגריפֿן געוואָרן פֿון דער בהלה גאָר אומגעריכטערהייט און זינען געוואָרן, ניט פֿאַר

¹⁵ דעפּאַזיט, שפּייכלער, לאַגער.

אונדז געדאכט, חתנים גאר פלוצלינג. אט האב איך מיט א האלבער שעה צוריק גערעדט מיט איינעם, וואס האט געטראגן צו פאר-קויפן רעטשקענע באַנדעס¹⁶ — א קארליק פֿון א יאר פֿערציק און דערצו נאָך א יאָדעשליווער¹⁷, א געברייכטער; עס איז אים גאר ניט אַרויף אויפֿן געדאַנק חתונה צו האָבן, און בפרט נאָך, אַז ער האָט זיך שוין מיט צוויי ווייבער געגט — האָט ער, אַלזוי, געטראָגן אויף זיך די רעטשקענע באַנדעס, גלנץ ווי עס וואָלט געווען אין שטאַט רויק און שטיל. מיט אַ מאָל, אין אַ האַלבער שעה אַרום, כילעבן, ער שטייט שוין אונטער דער חופּה און דער חזן זינגט שוין איבער אים „מי אָדיר“. קורץ דערפֿון, עס איז געווען ניט זיכער פֿון דער בהלה אַפֿילו אַ קינד אין וויג, ביז אין אַ צייט פֿון אַ וואָך פֿיר איז ניט געווען צו זען אַ וויסן האָן אויף מאָרגן נאָך יום־כיפור.

עס האָבן שוין קיין טליתים נישט געקלעקט, האָט מען די טליתים געטיילט אין צווייען. די מתים, וואָס זיינען געשטאַרבן אין דער צייט, האָט מען קיין טליתים נישט מיטגעגעבן, ווייל דער רבֿ האָט געזאָגט: „מעבֿירים את המת מלפֿני הכלה“, דאָס הייסט, אַ חתן איז פֿיל בילכער ווי אַ טויטער...

דערווייל האָט די שטאַט גאר ניט געדענקט וועגן פרנסה. די קראַמען זיינען געווען צו. דער עולם איז געגאַנגען אַנגעטאַן יום־טובֿדיק, און ווי נאָר איינער האָט באַגעגנט דעם אַנדערן, האָט ער אים שוין געגעבן מזל־טובֿ, גאר ניט וויסנדיק, צי האָט ער וועמען חתונה געמאַכט. דען ווער האָט עס ניט חתונה געמאַכט אין די דאָ-זיקע צייטן?

צוויי ברידער

בימי הבהלה הזאת, אין די טעג פֿון דער בהלה האָט מען שוין ניט געקוקט אויף דער גלייכקייט פֿון יאָרן, און אַזוי אויך ניט אויף יחוס, וואָס אין די פֿרידלעכע צייטן האָט קיין צד קיין קווינט¹⁸ פֿון

¹⁶ קניידלעך. — ¹⁷ קורץ־אַטעמדיקער, סוכאַטניק. — ¹⁸ קלענסטע וואָג.

זיין יחוס ניט געלאזט אריבערגיין. מען האָט. בכן. צונויפגעשטעלט אַ פאַרפֿאַלק, ווי מען שטעלט-אויף אַ סוכה אין איילעניש ערבֿ יום-טובֿ. מען האָט צוזאַמענגעפאַרטוליעט¹⁰, למשל, אַ יינגל פֿון צען יאָר מיט אַ מויד פֿון אַכצן יאָר און אזוי אויך פֿאַרקערט — אַ מיידל פֿון צען יאָר מיט אַ יונגמאַן אָן אַלמן.

נו, האָט זיך געמאַכט דאָן, אַז אַ געוויסער פֿאַטער האָט געהאַט צוויי יינגלעך: איינעם וואָס איז אַלט געווען נין יאָר און אַ צווייטן וואָס איז אַלט געווען נאָר זיבן יאָר. האָט מען חתונה געמאַכט דעם עלטערן מיט אַ מויד פֿון אַ יאָר אַכצן, דען ער האָט קיין יינגערע ניט געקאַנט געפֿינען, ווייל זיי זענען שוין געווען פֿאַרכאַפט. נו, פֿאַרשטייט זיך, אַז די פֿאַרבינדונג האָט זיך אזוי געקאַנט האַלטן, ווי די פֿאַרבינדונג פֿון זנד מיט אַ גראַבער שטריק. און מיט דער צייט איז די געשיכטע פֿון מאַן-און-ווייב דעם נין יאָריקן יינגל געווען אזוי צו לאַסט, אַז ווי נאָר עס פֿלעגט ווערן אַוונט, פֿלעגט ער זיך באַהאַלטן. ער פֿלעגט פֿאַרקריכן אין אַ מויזלאַך, כדי מען זאָל אים ניט צווינגען צו זיין צוזאַמען מיט אַזאַ פֿאַרשוין, וואָס האָט אים זיין לעבן מער פֿאַרביטערט ווי פֿאַרזיסט.

ויהי, און עס איז געווען, אַז דער פֿאַטער האָט אים אַ פֿאַרמאַל אָפּגעשמיסן, האָט ער אָנגעהויבן צו וויינען און דערבײַ גע-שרײַען:

— פֿאַר וואָס טרײַבט איר מיך אַהיין? לאַז שוין הננט גיין יאַשקע!

אזוי האָט געהייסן זיין יינגערער ברודער.

די שבתים

אַלע שבת פֿלעגט מען ברענגען אַ טראַנספֿאַרט באַלעבאַטיים אין שול. קליינע און גרויסע, אין שטיקלעך טליתים. זיי פֿלעגן עולה-לתורה זיין זאַלבע צענט, אזוי ווי שמחת-תורה, אַלע אויף

¹⁰ צונויפגעשטעפט, אַבי עס זאָל זיין אַ פֿאַר.

איין מאָל, עם פל הנערים. די קליינע באַלעבאַטים פֿלעגן מיט זיך ברענגען המוציאס חלה, אַ פֿאַלקע הון און פֿלעגן עם עסן בשעת קריאת-התורה, שטייענדיק אויף די בענק, די הערלעך פֿול מיט די גערשטן, וואָס די וויבער האָבן אויף זיי אַרױפֿגעשאַטן, בשעת זיי האָבן אין דער וואַך באַדעקט זייערע פֿלות.... פֿון קאַמען איז קיין רייד דאָרט ניט געווען אַ גאַנץ יאָר, בֿפֿרט נאָך בשעת בהלה, ווען ס'איז יעדערן פֿון די הענט געפֿאַלן ממש.

די נייע באַלעבאַסטעס האָבן מיט זיך געבראַכט אין דער ווייִ בערשער שול זייערע ליאַלקעס, זייערע צייכנס, און ביי טאַג האָבן זיי זאַמד געשאַטן אין זייערע שליערס. שבת אין דער פֿרי, נאַכן דאַווען, זינען די נייע פֿאַרפֿאַלק געגאַנגען גוט-שבת-ביטן²⁰. נו, איז געווען די גאַנצע שטאַט אין די שבתים-טעג אויף דער וואַג-דערונג און עם האָבן זיך באַגעגנט מחותנים פֿון אַן אַפרופֿעניש מיט מחותנים פֿון אַ רומפל²¹. אַגב, זינען אַנגעפֿאַרן מחותנים פֿון פֿיל אַנדערע שטעט און דערצו זייער פֿיל שדכנים. און פֿון אַוונט זינען געווען שלוש-סעודות, ביי נאַכט האָבן אַנגעהויבן אַרױסצו-שפּרינגען זמירות. קורץ דערפֿון, מען איז אין דער צייט פֿון דער בהלה ניט געשלאָפֿן, ניט געגעסן, ניט געהאַנדלט, ניט געלערנט, נאָר געטרונקען און חתונות געמאַכט.

ע נ ד ע

די בהלה האָט געדויערט גאַנצע זעקס וואַכן און וואַלט נאָך אַפֿשר מער געדויערט, ווען עם וואַלטן נאָך געווען פֿיר יינגלעך, וואָס זאַלן צוהאַלטן די דרענגלעך פֿון דער חופּה. די גאַנצע שטאַט האָט זיך אַזוי פֿאַרשלייערט, אַז עם איז ניט געבליבן קיין דינסט ביי קיין באַלעבאַס, דען עם האָבן אַלע חתונה געהאַט און זינען

²⁰ אַ מנהג, וואָס איז געווען באַזונדער אַנגעלייגט ביי חשוכע באַלעבאַ-טיים, נגידיים, צו וועלכע עם זינען געקומען אַנגעזעענע יידן פֿון שטאַט ווינטשן גוט יום-טובּ. — ²¹ שמחה.

געוואָרן פֿאַר זיך באַלעבאַסטעס אָן דינסטן. און אַזוי איז ניט גע-
ווען צו באַקומען קיין שוסטער, קיין שנידער, ווייל עס האָט אין
דער צייט איפֿגעהערט דאָרט מסחר און מלאכה. און ערשט דעמאָלט,
אין עטלעכע וואָכן אַרום, ווען דער אוקאַז איז שוין ווירקלעך גע-
קומען, אַז אַ מיידל טאָר ניט חתונה האָבן יינגער פֿון זעכצן יאָר
און אַ יינגל — יינגער פֿון אַכצן יאָר, האָט ער שוין דערווישט אַ
פֿולע אָפּגעגטע. דען דער עולם האָט זיך אַרומגעזען, ווי נאַריש זיי
זינען זיך באַגאַנגען, און האָבן זיך געשעמט איינער פֿאַרן אַנדערן.
עס זינען געווען דאָן גטן איבער גטן. עס זינען געווען ביים
רב אין שטוב דיין־תורהס איבער דיין־תורהס. און אין אַ פֿאַר חדשים
אַרום זינען שוין געווען דינסטן צוויי מאָל אַזוי פֿיל ווי פֿריער. אין
ניין חדשים אַרום זינען נתרבה ²² געוואָרן זייער פֿיל אַמען, ווי אין
מצרים בשעת דער גזירה, אַז מ'זאָל די זכרים אין וואַסער וואַרפֿן.
עס זינען געבליבן נאָך דעם אַ סך עגונות, דען עס האָבן זיך
זייער פֿיל אַוועקגעשלעפט אין דער וועלט און אַוועקגעוואַרפֿן זייערע
ווייבער.

²² פֿאַרמערט געוואָרן, עס זינען צוגעקומען.

חייציקל אליין

א שיינע און וואָרט געשיכטע, וואָס האָט זיך גע-
טראָפֿן אין דער שטאָט אילון פֿאַר אַ יאָר
פֿינף און צוואַנציק. עס איז דערפֿון
צו לערנען מוסר און דרך-אָרץ, און
ווי אַזוי עלטערן זאָלן זייערע
קינדער דערהציען.¹

לפני עשרים וחמש שנה, פֿאַר אַ יאָר פֿינף און צוואַנציק², האָט
געוווינט אין דער שטאָט אילון³ אַ נגיד מיטן נאָמען ר' שמערל
שיפֿער. ער איז געווען אַ יודע ספֿר און פֿון ערלעכע עלטערן, וואָס
האָבן געהאַט אַ פֿאַבריקל פֿון וואַלענע קאַפעליושן, מיצקעס, זאַקן
און הענטשקעס. דערצו האָבן זיי נאָך גוט פֿאַרשטאַנען פֿאַרבעריי.
און אַז זיי זינען געשטאַרבן, האָט דאָס פֿאַבריקל איבערגענומען ר'
שמערל און דאָס זייער גוט אַנגעריכט און זיך געלעבט זייער צו-
פֿרידן.

אך אשתו לא פֿן דמתה, אָבער זיין ווייב קונע האָט נישט גע-
טראַכט אַזוי ווי ער. בני דעם ערשטן שטיקל פֿאַרדינסט האָט זי זיך
געקויפֿט אַ בינטל פֿערל; בני דעם צווייטן האָט זי אַרײַנגעכאַפֿט
גוטע, דימענטענע, אוירינגלעך, פֿינגערלעך; און האָט זיך אָנגע-
הויבן ביסלעכווייז צו סטראַיען⁴ אויף דעם נגידישן אופֿן און זיך

¹ די דאָזיקע נאָוועלע איז צום 1טן מאל געווען געדרוקט אין 1856.
די 2טע אויסגאַבע איז דערשינען אין וואַרשע אין 1864. זי איז איבער-
געדרוקט געוואָרן אין 1887 אין וואַרשע און זי איז באַנצט געוואָרן אין בוך
אטזיק-מאיר זיך / געקליבענע ווערק. אײַר פֿון ש. נײַגער, אין ל. מ. שטיין
פֿאַלקס-ביבליאָטעק, ניו-יאָרק 1954. דעם אַ טעקסט דרוקן מיר דאָ. — רעד.
— ² די האַנדלונג איז, בכך, פֿון 1830. — ³ חילגע. — ⁴ פּוצן.

שוין אָנגעהויבן בײַ זיך גרויס צו האַלטן; און מיט דער צײַט האָט זי זיך שוין גענומען שעמען מיט איר פרנסה. עס איז איר נישט אָנגעשטאַנען, אָז מען זאָל זי רופֿן קונע די פֿאַרבערקע, קונע די קאַפעליושניצע, קונע די הענטשקע־מאַכעריין.

— נײַן! — האָט זי אַ מאָל געזאָגט צו איר מאַן נאָך אַ פֿרײַ־לעכן בריוו, וואָס איז אָנגעקומען פֿון פֿרײַסן — גענוג מיר זאָלן זיך שמירן אַרום דעם קעסל און גיין מיט שוואַרצע הענט. מיר זײַנען שוין אין שטאַנד צו גיין מיט ווייסע הענט, נישט צו פֿאַר־זינדיקן. מיר זײַנען שוין מיט לײַטן גלײַך. מיר קענען שוין אונ־דזער שטעטל באַשטיין אָן דער זיסער פרנסה. ר' שמעון דעמביצער איז, כּל־עבן, ניט רײַכער פֿון אונדז און פֿון דעסט וועגן וועט ער ניט וועלן טאָן אַ שידוך מיט אונדז. און דאָס איז נאָר איבער אונ־דזער קעסל. איז מײַן עצה אזוי: מיר זאָלן אונדזער פֿאַבריקל צו־שליסן און פֿאַרבעסערן אונדזער וואַלגעשעפֿט. מיר וועלן האַנדלען מיט פֿרײַסן און קריגן אַ שם, ווי אַלע סוחרים.

פֿדבֿרים האלה, אַזעלכע רײַד האָט זי אים שטענדיק אַרײַנגע־רעדט אין די אויערן, ביז זי האָט עס בײַ אים געפֿועלט און זיי האָבן צוגעמאַכט דאָס פֿאַבריקל און אָנגעהויבן האַנדלען גאָר זייער גרויס. תחילת מיט וואַל אַליין, דערנאָך אויך מיט טוך, און עס איז אים זייער גוט געגאַנגען. וואָס אַ יאָר איז ער געוואָרן אַלץ רײַכער, און האָט מיט דער צײַט געקראָגן אַ נאַמען פֿון אַ גרויסן נגיד. און אין אַ יאָר אַכט אַרום האָט מען שוין גאָר פֿאַרגעסן, אָז ער איז אַמאָל געווען אַ בעל־מלאכה.

לִבֿד זה⁵, צו יענער צײַט האָט זיך אים גראָד געמאַכט אַ גוטע געלעגנהייט צו האָבן בײַ זיך אין שטוב די גרעסטע לײַט פֿון שטאָט; זײַן ווייב קונע האָט אים געבוירן אַ ייִנגל. האָט ער געמאַכט אַ ברייטן ברית מיט זייער אַ גרויסן מזל־טובֿ. און ווער גייט עס ניט צו אַזאַ רײַכן מאַן? ווען מען וואַלט שטעלן דאָס טעצל

⁵ אויסער דעם.

מיט די איינגעמאכטס אויפן שפיץ פֿון דעם העכסטן טורעם אָדער אויפֿן שפיץ זעגלבוים אין גרעסטן שטורעם, וואָלטן די איידלסטע פֿרויען, וואָס גייענדיק איבער אַ בריק נעמט זיי אָן אַ שרעק און אַ גרויל, ווי אַ קאָץ, ניט געגליכן, גאָר אָן אַ לייטער אַרױפֿקריכן, און פשיטא שוין בײַ אים, וווּ עס זײַנען געשטעלט געווען טישן געדעקט מיט די שענסטע טאַרטן. אין אַלטאַנע בײַ אים אין גאַרטן איז מען געגאַנגען גאָר אָן געפֿאַר, יעדע דאַמע מיט איר האָר. און עס האָט בײַ דעם ברית ניט געפֿעלט דער גרעסטער מאַן פֿון דער שטאַט.

אַזוי אַרום איז אונדזער ר' שמערל פֿאַררעכנט געוואָרן צווישן די נגידיים און זײַן נאַמען האָט זיך אָנגעהויבן צו הערן ווייט און ברייט. עס האָבן זיך געצויגן צו אים אַרעמע קרובֿים, זײַנע און אירע. ער האָט גאָר ניט געוואוסט ביז אַהער, וואָס פֿאַר אַ משפּחה ער מיט זײַן ווייב זײַנען! צום פֿדיון־הבן פֿון זײַן חנציקלען האָבן פֿינף נגידיים אויסגערעכנט, אַז זיי זײַנען ניט פֿרעמד מיט אים, און ער האָט זיי אויפֿגענומען פֿאַר קרובֿים. בײַ שלוש־סעודות האָט בײַ אים אויסגעזען ווי בײַ אַ גוטן יידן.

ויהי, און עס איז געווען, אַז חנציקל איז אַלט געוואָרן אַכט יאָר, פֿלעגט בין הזמנים בײַ אים קאָכן, ווי אין אַ קעסל, פֿון מלמדיים. אַ היגן מלמד האָט ער ניט געוואָלט. עס האָט אים ניט געפֿאַסט: ער האָט אַודאי אַמאַל געקנעלט מיט שניידערשע קינ־דער אָדער מיט אַ פֿאַרבערס, חלילה, און דאָס קען נאָך עמעצן דערמאַנען אין זײַן פֿרײַערדיקן שטאַנד. דערפֿאַר פֿלעגט ער נע־מען אַלע מאָל נאָר אַ נישט־היגן מלמד און פֿלעגט אים געבן קעסט מיט אַלע וויגאַדעס⁶. און וואָס דאָס יינגל איז געוואָרן גרע־סער, פֿלעגט ר' שמערל אַלץ נעמען אַ גרעסערן מלמד, דאָס הייסט, פֿון אַ ווייטערער שטאַט. דער מלמד פֿלעגט מוזן אויסלערנען דעם יינגל אויף אַלע שבת אַן אָדער פּשטל מיט מפֿטיר און צו שלוש־

⁶ באַקוועמלעכקייטן.

סעודות פֿלעגט דאָס ייִנגל זאָגן זיין שטיקל גמרא מיט אַ קשיא. די מוטער פֿלעגט זיך פֿרעגלען הערנדיק, דער פֿאָטער האָט גע־קוואַלן און דער מלמד פֿלעגט זיך בשעת מעשה גלעטן דאָס בערדל, פֿאָטשן אין בניכל און טראַכטן בײַ זיך; איצט זעען אַלע, גאָט און לײַט, אַז איך בין, ברוך השם, אַ בריה. אָבער דער אַרעמער למדן, וואָס פֿלעגט דאָרט עסן שבתים, פֿלעגט זאָגן:

— דאָס ייִנגל איז אַ ווײַלס. ווען ער וואַלט האָבן אַ גרעסערן מלמד, וואַלט פֿון אים געוואָרן אַ כלי.

דער למדן איז געווען מיטן מלמד ווי צוויי קעץ אין איין זאק. דעריבער פֿלעגט מען אַלע זמן נעמען אַן אַנדער מלמד. און דער־ווײַל האָט חניציקל באַקומען אַ נאָמען פֿון אַ גרויסן עילוי. אין דער אמתן איז חניציקל געווען אַן תורה, אַן חכמה און אַן דרך־אריץ. ער איז געווען זייער פֿאַרצויגן, די ליפן זינען געווען בײַ אים שטענדיק אינגערײַכט אין קאַווע און ער פֿלעגט אַלע נאַכט אַנטשלאָפֿן ווערן אַן וועטשערע. ער איז שוין געווען אַ בחורל פֿון אַ יאָר צוועלף און איז נאָך געווען שווער אויף עבֿרי. וואָרעם ער האָט גאָר קיין עבֿרי נײַט געלערנט. קוים האָט ער אָנגעהויבן צו שלאָבעזירן⁷, האָט מען שוין מיט אים אָנגעהויבן חומש מיט רש״י און באַלד נאָך דעם — לקח טוב⁸, דאָס הייסט, שטיקלעך גמרא. דער מלמד פֿלעגט זאָגן די עבֿרי און דערנאָך מיט אים אויסריידן דעם פֿאַלשן פשט.

ויהי, און עס איז געווען, אַז חניציקל איז געוואָרן בר־מצווה, האָבן די עלטערן געמאַכט אַ גרויסע מאַלצײַט. עס זינען געווען אינגעלאַדן אַלע נכבדים, אַלע גרויסע לומדים פֿון שטאָט און חני־ציקל האָט געזאָגט אַ חילוק⁹.

— אייער ייִנגל וואַלט געווען עפעס אין רעכטע הענט — האָט

⁷ זאָגן טראַף, עבֿרי. — ⁸ ספר אויף תורה און די 5 מגילות, ווערט אויך גערופן פּסיקתה זוטרתא, געשאַפן 1097 דורך ר' טוביה בר אליעזר, גע־דרוקט 1564. — ⁹ אַ דרשה מיט פּילפּול.

זיך אפגערופן צו אים איינער פון די לומדים, וואס האט שוין גע-
האט אין קאפ מער ווי זוגות¹⁰, וואלט מען געקענט פון אים מאכן
א רעכטע כלי. איך האב פאר אייך א מלמד גאר א ווונדער, דער
מויטשיטשער. עס זינען געווארן פון זינע תלמידים חתנים אין
די גרעסטע הניזער. פאר צייטן האט מען אים גערופן דער עילוי.
פאר אים איז קיין מהרש"א און קיין מהר"ם שיף¹¹ ניט צו הארב.
איר זאלט אים אוועקגעבן צו אים. ער איז איצט דא הי. ער פארט
פון לאהישע, פון א חתן-פארהער¹². דער גביר כעמע-עטקעס טוט
א שידוך מיט דעם קאזעלקאווער רב. מען זאגט, ער האט א יעדע-
נאטשקע¹³, גאר א צאצקע. פאלגט מיך, ווארעם איינער מלמד איז
צו שוואך און איינער חניציקלען מוז מען שארפן דעם מוח.

ר' שמערל האט קיים דערצויגן דעם זמן מיט דעם מלמד און
דערנאך האט מען געקראגן דעם מויטשיטשער. ער איז אלט געווען
אן ערך א יאר פערציק, א גראבלעכער, מיט א גוט אויסגעפאשעטן
בנכל פון פערעמדע טישן. ער פלעגט ריידן א ביסל אויף א זיטל,
ווי בערטשע דער באס. א פנים האט ער געהאט א לעגלעכס, א ביסל
פאקעדיק און פול מיט זומער-שפרינקעלעך, מיט א געלער בארד,
מיט צוויי שפיצן, און א גרויסן שטערן מיט לאנגע קארבן, און
בלויע אויגן מיט גרויסע ברעמען. ביז פינף און צוואנציק יאר האט
ער געגעבן גט וויפל ווייבער, דען ווי א גילטיקע מטבע, וואס גייט
פון האנט צו האנט, אזוי האט מען אים צוגעכאפט פון איין שווער-
און-שוויגער צו די אנדערע שווער-און-שוויגער, און ער האט גע-
האט קינדער אין אלע שטעטלעך. ער האט געהאט א ברייט מויל.
ער פלעגט אין לערנען אלעמען אריבערשרייען און פארטומלען, און
פלעגט ריידן אויף אלע לומדים, און האט געזאגט מבינות אויף אלע
גאונים — דעם האט ער געלויבט. דעם האט ער געשענדט, און האט

¹⁰ צוויי גלעזלעך משקה. — ¹¹ שמואל אידעלס, מהרש"א, געב' 1555 אין
פוין, געשט' 1631 אין אוסטראה, וואלין, געשאפן חידושי הלכות, מהר"ם
שיף, געב' 1608 אין פראנקפורט, געשט' 1644 אין פראג, גאוניש אין פילז' 201.
— ¹² פארן שידוך. — ¹³ בתיחידה.

געשפילט אַ ראַלע בײַ אַלע באַלעבאַטים, וווּ ער האָט נאָר גע-
קנעלט. און איבער הויפט בײַ די באַלעבאַסטעס. ער האָט אין יעדן
הויז געשפילט אַן אַנדערע ראַלע. אין צאַסק, למשל, איז ער געווען
אַ פּרוש. אין יאַנטשיץ איז ער געווען אַ קדוש, אין חומץ פּלעגט ער
אויף ווייבער ניט קוקן, נאָר בשעת אַנדערע האָבן ניט געזען. אין
פּוּדראָן איז ער געווען אַ חסיד. אין היידעשאַק איז ער געווען אַ
בעל-שם און האָט קמיעות געגעבן. אין כאַסלעוויטש האָט ער מק-
וואות געברויכט.

ומי, און ווער פאַרשטייט דאָס ניט אַליין, אַז אַזאַ חוקר, אַזאַ
אַ גרויסשפּרעכער איז געווען אַנגעמאַסטן פאַר אונדזער ר' שמערלס
הויז. ער האָט זיך דאָ געפּונען אַזוי וויל, ווי אַ פּיש אין וואַסער.
קוים איז ער געווען דאָרט עטלעכע טעג, איז ער געוואָרן זייער
תּקיף בײַ ר' שמערלען און בײַ זײַן ווייב קונען, דען ער האָט זיי
מפּליאַ¹⁴ געווען דעם חניציקל גאָר אָן אַ שיעור.

— ער האָט אַ קאַפּ פֿון אַ מחבל! — האָט ער זיי געזאָגט —
די תּפּיסה איז גרויס און די הַבְּנָה שפּילט. אַ שאַדן, וואָס די פּרייער-
דיקע מלמדים האָבן אים שטאַרק פּאַרלאָזן. אַזעלכן מוז מען דעם
שכל שאַרפֿן, און דאָס וועל איך טאַקע טאָן.

דאָס אַליין איז געווען שוין גענוג פאַר זיי, אַז זיי זאָלן אים
טנייער האַלטן, ווי זייער לעבן. מען האָט אים מיט חניציקלען אָפּגע-
געבן אַ באַזונדערן חדר מיט אַלע וויגאַדעס און ער האָט דאָס יינגל
מדריך געווען, ווי אַ יינגל וואָס האַלט שוין אויף דער מדרגה, מען
זאָל טאָן מיט אים אַ שידוך.

דאָס איז געווען די ערשטע מדרגה פֿון די פּיר מדרגות, וואָס
אַ נאַרישער יונג דאָרף דורכגיין עטלעכע מאָל אין זײַן לעבן, און אַ
מאָל דאָרף עס דאָס איבערחזרן אויף דער עלטער.

די ערשטע מדרגה איז — שטיין; די צווייטע איז — גיין; די
דריטע — דרייען זיך; די פֿערטע — זיצן; און אַ מאָל איז נאָך דאָ

¹⁴ אַרויסגערופן באַזונדערונג, התפעלות.

א פֿינפֿטע מדרגה — זיך אַוועקלאָזן. דאָס הייסט: שטיין אין שידוך-
 כים, גיין חתנוּוּז, דרייען זיך מיט דעם ווייב, אַ מאָל ניט, זיצן אָן
 אַ ווייב און אָפֿט זיך גאָר אַוועקלאָזן אין דער וועלט.
 נו, איז געווען שוין דאָן חנציקל אין דער ערשטער מדרגה. ער
 איז געשטאַנען אין שידוכים.

דער מויטשיטשער האָט געהייסן, מען זאָל אים מאַכן אַ זשופּע-
 צע מיט פּאַשעמאַן¹⁵, מיט געשפּיליעוועטע אַרבל. ער האָט אים אָן-
 געטאַן אין אַ טלית-קטן און אויסגעטאַן די האַלדזטוך. ער האָט אים
 אָנגעטאַן אַ דעליטשקע¹⁶ מיט לאַנגע אַרבל, מיט טאַשמעס, און
 האָט אים אַ ביסל דעם רוקן אויסגעקרימט. די פּיאַות אויסגעצויגן
 און דאָס היטל — אין האַלבן קאַפּ. פּאַטער-און-מוטער האָבן אָנגע-
 קוואַלן זעענדיק זיין צורה.

ויהי, און עס איז געווען, אַז חנציקל איז געוואָרן אַלט פֿערצנט-
 האַלבן יאָר, האָט שוין די טיר ניט גערוט פֿון שדכנים. זיי זינען
 אָנגעקומען אַ פֿולע שטוב און מען האָט גערעדט שידוכים פֿון אַלע
 שטעט. דער פֿון מינסק, דער פֿון פינסק, אַבער ניט איינער פֿון לי-
 באָווע, ווי דער שטייגער פֿון אַלע גרויסע גבירים, וואָס זיי טוען ניט
 קיין שידוך פֿון די אייגענע שטעט, אַפֿילו אַ מלמד נעמען זיי ניט
 פֿון דער אייגענער שטאַט. מען האָט גערעדט מיט געלט, מיט יחוס,
 מיט אַ שיינעם מיידל. דאָס רובֿ שדכנים אויך ניט קיין היגע, זינען
 אינגעשטאַנען בני דעם ר' שמערלען און געגעסן בני אים. בני יע-
 דער מאַלצניט זינען געווען עטלעכע שדכנים בני ר' שמערלס טיש.
 און שבת פֿלעגט דאָרט אויסזען ווי אין אַ גאַסטהויז, דען עס פֿלעגן
 געלאָזן ווערן די מחותנים מענטשן. דער מויטשיטשער פֿלעגט
 טרינקען פֿיל חריפֿות¹⁷ און זאָגן פֿיל חריפֿות. און דאָס גלייכע
 חנציקל אליין — פֿלעגט אויך זאָגן חריפֿות. אַלע נאַכט פֿלעגן זיין
 בני דעם ר' שמערלען גרויסע זיצענישן איבער די שידוכים, וואָס

¹⁵ (פּראָנצייזיש) זילבערנע סטענגע אויף די אַרבל אָדער קאַלנער. — ¹⁶ (?)
 מאַנטל. — ¹⁷ (בלשון הלצה) שאַרפע משקאות.

זינען גערעדט געוואָרן בני טאָג. און דער מויטשיטשער איז געווען דער פרעזידענט דערבני, דען זיי האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַ וועלט־קלוגן מאַן. ער האָט דאָך געקנעלט כמה יאָרן אין די גרויסע הני־זער און האָט שוין פֿאַרהערט אַזוי פֿיל חתנים, און איז אַליין אויך געווען וויפֿל מאָל אַ חתן, און האָט אויסגענומען. מען האָט געשיקט רשימות אין דער גאַנצער מדינה, אין אַלע גרויסע שטעט, אין שקלאָוו, אין מאַהילעוו, און מען האָט זיך געריכט. עס זאָלן קומען פֿאַרהערערס פֿון כמה מקומות, און דאָס אַלץ האָט אונדזער ר' שמערלען שטאַרק געשטערט אין זינע געשעפֿטן. דען דער מויטשיטשער האָט אים נישט געלאָזט אַוועקפֿאַרן. בני יעדן שידוך האָט ער געזאָגט:

— איר טאַרט פֿון דער היים ניט אַוועק, ווער ווייסט, טאַמער איז דאָס באַשערט.

יעדעס מאָל, אַז ס'איז געקומען אַ פֿאַרהערער, ווי חניציקל פֿלעגט נאָר אָנהייבן צו זאָגן, פֿלעגט זיך שוין דער מויטשיטשער אַרננמישן מיט זינע פֿאַלשע חריפֿות, און חניציקל אַליין פֿלעגט אויך אַרנינפֿאַלן אין זינע רייד, און עס פֿלעגט ווערן אַ געשריי און אַ טומל, און חניציקל האָט אַלע מאָל אויסגענומען. דער פֿאַרהערער פֿלעגט אַוועקפֿאַרן מיט אַ שיינער מתנה און דאָס גלייכן איז דער מויטשיטשער אויך באַשאַנקען געוואָרן מיט אַ בגד, און מען האָט אים נאָך צוגעזאָגט, אַז מען וועט אים זייער שיין באַשענקען, ווען עס וועט זיך אויספֿירן אַ שידוך. און אַזוי זינען איבערגערעדט גע־וואָרן זייער פֿיל שידוכים, און דערוויילע האָט חניציקל ניט גע־לערנט און האָט גאַנצע טעג געהאַט אין זינען אַ פֿלה. עס האָט אַזוי געדויערט — איין שידוך אַרנין און איין שידוך אַרויס, אַ פֿאַרהער־רער נאָך אַ פֿאַרהערער, און עס האָט אַלץ קיין האַפֿט ניט געהאַט, ביז מען האָט גערעדט פֿון שכיו מיט ר' שלומטשען דעם גביר. די שדכנים האָבן אַזוי לאַנג געאַרבעט, ביז יענער האָט געשיקט אַ

בעל-כוח¹⁸, און דער אייגענער ייד איז געווען אויך א פֿאַרהערער. מען האָט אים גערופֿן ר' שעפּסל דער מגידיכעס. נו, דער גרויסער פֿאַרהערער האָט זיך נישט געלאָזט אַזוי לנכּט פֿאַרשווינדלען פֿון דעם מויטשיטשער. ער האָט זיך מיט אים געהאַקט¹⁹ ביז שפעט אין דער נאַכט, און חניציקל פֿלעגט זיך אַלע מאָל אַרבינמישן ווי אַ זינגערל, וואָס מאַכט באַם ניט וווּ עס פּאַסט. זיין גליק איז געווען, וואָס דער ר' שעפּסל, דער מגידיכעס, איז געווען אַזוי פֿאַרברענגט מיט דעם מויטשיטשער אין דעם שטיקל גמרא אַז ער האָט גאָר פֿאַרגעסן אין חניציקלען.

דאָס וואָלט געדויערט ווי לאַנג, ווען קונע, זאָל געזונט זיין, וואָלט ניט דערלאָנגט צום טיש ווייניג און ליקער מיט קאַנפֿיטורן און נאָך גוטע זאַכן. האָט דאָס אַנגעלאָשן זייער היציקייט. זיי זינען ביידע געוואָרן צווישן זיך גוטע פֿריינד, און חניציקל האָט ביי אים אויסגענומען.

— מען קען אַנדערש ניט זאָגן — האָט ער געזאָגט צו דער מוטער — אַזער חניציקל איז אַ ווונדערלעכע פּלי. ביי ר' שלום טשען וועט ער אויסוואַקסן אַ גאון עולם.

חניציקל איז געווען אַ ביסל פֿאַרשוויצט און אַ ביסל צעשראַקן אָבער דאָך פֿריילעך.

— אַבי איבערגעקומען — האָט דער מויטשיטשער געזאָגט צו קונען נאָך דעם, — עס איז אַ גוט שטיקל סחורה. איך האָב מיינע פּוחות אַנגעוויירן ביז איך האָב אים איבערגערעדט. ער שטאַרבט גאָר ממש נאָך דעם יינגל. איצט וועט שוין זיין מיט מזל תּנאים.

וכן היה, און אַזוי איז עס געווען. צו מאַרגן האָט ר' שמערל געמאַכט אַ שאַרפֿע תּנאים. עס זינען געווען אַנגעלאָדן די גרעסטע לייט. פֿאַר גוטע פֿריינד האָט מען געמאַכט אַ געהויבענע מאָלצינט. דער בעל-כוח האָט באַקומען צען דוקאַטן לַבַּד קליינע מתנות. די שדכנים האָבן געכאַפט פּופּציק רענדלעך. דער מויטשיטשער האָט

¹⁸ פֿאַרשטייער, מיט פּולמאַכט. — ¹⁹ געאַמפּערט, געשפּאַרט, דיסקוטירט.

אויך גענוג גענומען. אויף איבער מאַרגן איז זיך דער בעל-פּוח אוועקגעפּאַרן און האָט אוועקגעפּירט מתנות דער פּלה פּאַר אַ הונד-דערט רובל. אין אַ חודש אַרום האָט מען אַזנגעלייגט דאָס (נדן) געלט — מער ווי צוויי טויזנט רובל און חניציקל האָט באַקומען אַ גאַלדענעם זיגער מיט זילבערנע בתים. ר' שמערל מיט זיין פּרוי זינגען געווען פּריילעך, ווייל זיי האָבן שוין זייער קינד פּאַרזאָרגט. ביי דעם מויטשיטשער איז דער עק געווען גאַנץ פּאַרריסן. עס איז מיט אים גאַר ניט געווען צו ריידן. ער פּלעגט דערציילן וועגן זיין נצחון, וואָס ער האָט אויסגעפּירט קעגן דעם ר' שעפּסל, ווי איינער וואָס דערציילט עפעס פֿון גבורות און נפּלאות.

אַבער די פּרייד האָט ניט לאַנג געדויערט. דער שכיוער מחותן איז אין אַ פּאַר חדשים אַרום געווייר געוואָרן, אַז ר' שמערל איז גאַר אַ בעל-מלאכהס אַ זון און אַז ער אליין איז געווען אַ פּאַרבער. דאָס איז אים גאַר ניט אַנגעשטאַנען. האָט ער אַפּגעלאָזט דעם שיי-דוך. האָט דאָס דעם ר' שמערלען מיט זיין ווייב זייער געקרענקט. דערצו האָט זיי געקאָסט גענוג מי און געלט ביז זיי האָבן אַפּגענוי-מען צוריק די מתנות און די שלישות²⁰. דער מויטשיטשער האָט געמוזט פּאַרן קיין שכיו און האָט געהאַט דין-תּורהס און קלאַפּאַט. ביז ער האָט אַלץ מוציא געווען. נו, איז דער מויטשיטשער נאָך מער תקיף געוואָרן ביי זינגע באַלעבאַטיים. זיי האָבן אים אַרנטלעך באַלוינט דערפּאַר באַזונדער און האָבן אים שוין ניט געוואַלט פֿון זיך אוועקלאָזן. ביז חניציקל וועט חתונה האָבן אין אַ גוטן אויפֿן.

לא אַרכו הימים, עס האָט ניט לאַנג געדויערט, און מען האָט אַנגעהויבן גאַר אויף דאָס ניי חניציקלען צו ריידן שידוכים. ער איז ווידער געוואָרן אַ חתן מיט אַזאַ שווערעניש ווי פּריער, נאָר דאָס אַפּלאָזן דעם שידוך איז שוין געווען פּיל גרינגער. און אַזוי איז גע-שען אַ מאָל זעקס. יעדער שידוך האָט געקאָסט שדכנות און הוצאות התנאים און אַפּט אויך קנס. און אַן דעם מויטשיטשער האָט זיך

²⁰ חלק פון נדן, וואָס מ'האַט אַזנגעלייגט ביי אַ שלישי, אַ 3טן.

קיין שידוך ניט אָנגעהויבן און ניט אויסגעלאָזט — און אַלץ אומ-זיסט. ביז עס איז געקומען אַ גרויסער לאַנד-שדכן פֿון וואַלין און האָט געמאַכט אַ סוף צו די צרות. ער האָט פֿאַרגעשלאָגן דעם ר' שמערלען אַ שידוך פֿון בראַד מיט אַ געוויסן נגיד און אַ יחסן — ר' שמשון סאַדעגורער. ער האָט געהאַט אַ מיידל, אַ מיזינקע, זייער אַ שיינע און אַ געלערנטע. האָט זיך אים געוואַלט איר געבן אַ מאַן — אַ ליטוויש יינגל, וואָס זאָל זיין אַ ווילער און פֿון רייכע על-טערן. ער מעג זיין אין יחוס ניט אַזוי געהויבן, נאָר פֿון אַ פֿרום הויז, און דער חתן זאָל זיין אַ מתמיד. די בראַדער יינגלעך זיינען שוין געווען אין יענער צייט האַלבע דייטשן און האַלבע פֿראַנצייזן, אויף דער היינטיקער מאַדע, און אים האָט זיך געוואַלט אַן אַלט-מאָדיש יינגל. דער שדכן האָט דעם ר' שמשוןען פֿאַרגעשטעלט דעם חניציקל פֿאַר אַזאַ קינד, ווי ער ווינטשט זיך אליין — מיט אַלע מעלות, און דער פֿאַטער — האָט ער אים געזאָגט — גיט אויך נדן טויזנט דוקאַטן. צוויי חדשים האָט געדויערט איידער מען האָט זיך צוזאַמענגערעדט דורך בריוו. דערוויילע איז דער שדכן געזעסן ביי דעם ר' שמערלען אין שטוב אויף אַלעם גוטן, און דער שידוך איז אויסגעפֿירט געוואָרן. עס איז געקומען אַ בעל-כוח פֿון בראַד און האָט פֿאַרהערט דעם חתן. און עס האָט געגליקט, דען ער האָט גראַד מיט אים גערעדט אַזאַ ענין, וואָס ער האָט שוין אַ מאַל גע-לערנט. דערווייל האָט דער בעל-כוח אויך וואָס איינגענומען, איז ער גאַנץ ווייך געוואָרן. נו, איז איבער אַ ניס געווען גרויסע תנאים, אַז די שטאַט האָט געקלונגען. עס האָבן פֿיל נגידים ר' שמערלען מקנא געווען מיט דעם שידוך.

אויף אַט די תנאים בין איך, שרייבער פֿון דער געשיכטע, אויך געווען איינגעלאָדן. צוליב געשעפֿט-זאַכן בין איך געוואָרן אַן איי-גענער דאָרט אין שטוב פֿאַר עטלעכע חדשים. האָב איך, אַגב, גע-האַט אַ געלעגנהייט צו זען דאָרט אויף דעם טיש אַ שיינעם זיל-בערנעם ליכטער.

— דער ליכטער איז שוין אַ צייט ביי מיר — האָט זי מיר

געזאגט — מײן מאן האָט מיר אים געבראַכט פֿון פּרייסן און איך באַניץ אים נאָר, ווען עס איז בײַ מײן חניציקלען תנאים, ווינטער קיין מאָל נישט. איך שוין ²¹ אים, ווייל איך האָלט אים אויף דרשה-געשאַנק צו געבן מײן חניציקלען.

ויהי, און עס איז געווען, אַז דער עולם האָט אָנגעהויבן צו גיין אַהיים, איז צו מיר צוגעגאַנגען דער מויטשיטשער און האָט מיר געבעטן אין ר' שמערלס נאָמען, אַז איך זאָל נאָך אַ קליינע ווינלע בלייבן. האָב איך געמיינט, אפֿשר וויל מען דאָ מיך אויפֿהאַלטן אויף אַ גוט גלעזעלע משקה. האָב איך געוואָרט. אַז אַלע זינען שוין געווען אַוועקגעגאַנגען, איז צו מיר צוגעגאַנגען ר' שמערל מיט דעם מויטשיטשער און האָבן מיך געבעטן, אַז איך זאָל מאַכן אַ לשון-קודש-בריוו צו דעם מחותן אין דעם חתנס נאָמען. איך האָב גוט געוואָרט, וואָס פֿאַר אַ טויגעניכטסן עס זינען דער תלמיד מיטן רבין צוזאַמען, האָב איך זיך געמאַכט נישט וויסנדיק און געזאָגט צו דעם מויטשיטשער:

— און איר אַליין זינט קליין אַ בריוו צו שרײַבן?

— פֿאַרשטייט איר מיך — האָט ער אָפּגעענטפֿערט, רויט ווערנדיק — איך בין דאָך עפעס פֿון די ליטווישע עילויים, וואָס פֿאַרנעמען זיך נאָר מיט לערנען אַליין. בײַ אונדז איז חריפֿות אין זאָך און שרײַבעכץ אַ באַזונדער זאָך. ווען איך וואָלט מער נישט האָבן וואָס צו טאָן, נאָר צו פֿאַרנעמען זיך מיט טינטלערייַ — אַ שיינער משא ומתן וואָלט עס געווען פֿאַר מיר! איך וואָלט טאַקע אויסגע-וואַקסן אַ רעכטער מענטש!

איך האָב נישט געוואָלט מיט אים אַרײַנגיין אין ווינטע וויכוחים. איך האָב געמאַכט דעם בריוו און אים איבערגעלייענט פֿאַר זיי. עס האָט אים אָבער קיינער נישט פֿאַרשטאַנען; נישט דער מויטשיטשער, נישט חניציקל און נישט דער פֿאַטער. נאָך דעם האָט מען די גאַנצע נאַכט געשוועכט ²².

²¹ היט, גיב אַכטונג. — ²² געטרונקען משקה.

... ובין פוה וכוה²³, און דערווייל, ווי אונדזער ר' שמערל האָט זיך דאָ געמחזנט און מקבל נחת געווען פֿון זיין הויקער און פֿון דעם מויטשיטשער, וואָס האָט אים קרימער געמאַכט זיין קאַפּ, האָט די צייט דאָס רעדל אַ ביסל איבערגעדרייט און די געשעפֿטן פֿון אונדזער ר' שמערל זינען געוואָרן פּלאַכע²⁴. ער האָט געהאַט צוויי שלעכטע יאָרן, די שידוכים האָבן בני אים אויך אַרויסגעשלעפט אַ האַלבן קאַפיטאַל. און דאָך איז ער נאָך געווען פֿאַרבלענדט און האָט געזען מיט אַלע מעגלעכקייטן זיין גרינז אויסצופֿירן, און זיך נאָך מער בדלות געשטעלט מיט דער חתונה. ער האָט דאָך געמוזט פֿאַרן קיין בראַד. און עס איז אויסגעקומען דער זמן חתונה אין חשוון, וואָס דער וועג איז דעמאָלט זייער שלעכט. האָט ער געמוזט דינגען צוויי בריקעס²⁵ צו פֿיר פֿערד. מען האָט אָנגעבאַקן און אָנגעפֿרעגלט גאַנצע קאַסטנס. מען האָט געמאַכט גרויסע מאַלצייטן, איי דער מען איז אַוועקגעפֿאַרן. מען האָט אַרײַנגעלייגט אין בויד אַ בעטזאַק מיט קליידער פֿאַר דעם חתן און דאָס האָט געקאַסט מער ווי טויזנט רובל. געפֿאַרן איז ר' שמערל מיט זיין ווייב, מיט די צוויי טעכטער, די מיידלעך, דער חתן מיט דעם מויטשיטשער, אַ באַהעלפֿער, אַ קעכין, אַ דינסט, אַ יונג און אַ פֿאַר נגידישע יונגע לייט מיט זייערע ווייבער, מיט אַ בדיחן פֿון לינאווע, וואָס ער האָט געהאַט אַ שם. דער וועג איז געווען זייער שווער. דער יקות — זייער גרויס. די ריזע, וואָס איז מער ווי הונדערט און צוואַנציק מײל, האָט געדויערט אַ וואַך דריי. פֿאַרנדיק האָט דער מויטשיטשער געחזרט מיט חנציקלען די דרשות, די פּשטלעך. חנציקל האָט דאָרט געדאַרפֿט בלייבן אויף קעסט און דער מויטשיטשער האָט זיך שוין געריכט צו בלייבן זינער אַ רבי. נו, האָט ער שוין פֿאַר זיך אליין אויך אָנגעגרייט פֿיל פּשטלעך.

קומענדיק אַהין, האָט חנציקל אויסגעזען ווי אַ מויז אין סמע־טענע. און ערשט דאָרט האָבן אָנגעהויבן צו פֿליען רענדלעך ווי

²³ צווישן דעם און יענעם. — ²⁴ שוואַכע. — ²⁵ וועגענער.

שפענדלעך. דען זיי האבן דארט בני דעם מחותן געפונען אַ ריין הויז און זייער איידעלע מענטשן. ר' שמערל מיט זינע געסט זיין נען בני זיך זייער אַראָפּגעפּאַלן, ווען זיי האָבן דערזען, וואָס פּאַר אַ פּינע זיין און איידעמס דער ר' שמשון האָט געהאַט. גרויסע מופּלגים, מושלמים און חכמים. די פּלה איז געווען זייער שיין און קלוג, און זייער געבילדעט, און דערצו שיין געוואָקסן. עס פּאַר-שטייט זיך, אַז חניציקל איז דארט באַלד גיט געפּעלן געוואָרן. דער ר' שמשון אָבער איז געווען זייער אַ פּרומער ייד און אַ גרויסער צדיק, האָט ער אָנגעהויבן אַניצוריידין דער טאַכטער, אַז זי זאָל אים דאָך ליבן.

— ער איז אַפּילו אַ שטשופּלער ²⁶ — האָט ער צו איר גע-זאָגט — ער איז אַ בלאַסער, ער איז אָבער אַן עילוי. זיין תּורה וועט דיך באַקרוינען און באַשיינען.

— נישקשה, בני אונדז אין שטוב וועט ער ווערן אַ מענטש. פֿון זיין אויסגעווייקטן פנים ווייזט-אויס, אַז ער מוז זיין אַ גרויסער מתמיד, און תּורה איז דאָך די בעסטע סחורה.

די פּלה איז געווען אַ גאַנץ פּרומע טאַכטער, האָט זי געפּאַלגט דעם פּאַטער און אָנגענומען פּאַר ליב, וואָס גיט ליב איז. די זיין און די איידעמס, די טעכטער מיט די שניר האָבן געוואָלט דעם אַלטן אויפּעסן. דאָך איז דער אַלטער געבליבן בני דאָס זיניקע. ער האָט קיין מוט גיט געהאַט אַפּצולאָזן דעם שידוך און מבייש צו זיין דעם ר' שמערלען מיט זיין פּאַמיליע, וואָס זיי זינען געפּאַרן אַזאַ ווייטן וועג און האָבן זיך מרבה הוצאות געווען. דערצו האָט דער ר' שמערל געשאַטן מיט געלט אין די הענט פֿון דער נידער-שאַפּט און יעדערער האָט דערציילט פֿון חניציקלען אַן אַנדער חכמה. אויך האָט אונדזער ר' שמערל אין בראַד געקויפּט זייער פּיל פּערל און מיט דעם באַהאַנגען דעם האַלדז פֿון דער פּלה.

דורך די גרויסע מתנות און די גרויסע נדבֿות, וואָס ער האָט

²⁶ מאַגערער.

געגעבן, האָט ער זיך געמאַכט אַ שם אין בראַד פֿאַר אַ גרויסן גביר און אויסגעפֿירט זיין פֿאַרלאַנג. אין עטלעכע טעג אַרום איז געווען די חתונה. דער חתן האָט געזאָגט אַ פֿאַר דרשות. עס איז האַלב געפֿעלן און האַלב ניט געפֿעלן, נאָר מקח בלייבט מקח. האַלט זיך מיט דער דודע, עס איז שוין נאָך דער סעודה. אַ טאָג צען איז דער ר' שמערל געבליבן אין בראַד נאָך דער חתונה, כדי צו זיין דערבני, ביז חנציקל וועט געוויינט ווערן מיט דער פֿלה און מיט די הויזלענט. דערוויייל האָט דער מויטשיטשער געהאַט אַ גוטע גע' לעגנהייט באַקאַנט צו ווערן מיט דעם ר' שמשון אין לערנען. און דער ר' שמשון האָט שוין אַרויסגעזען, אַז דער מויטשיטשער קען גאָר ניט לערנען, נאָר אין קאַפּ דרייט זיך אים עפעס. ער איז פֿלומרשט אַ חרף, אַבער אַ פֿוסטע פֿלי. ער ווייס ניט קיין פֿסוק, קיין רמב"ם, און קען ניט קיין איינציקע מסכתא. ווער רעדט שוין פֿון אַ זנטיקן לימוד, פֿון אַ מדרש, פֿון דיקדוק. דער מויטשיטשער ווידער האָט אנגעזען, אַז דער ר' שמשון איז אַ מופֿלג גדול, מיט אַ גרויסן קאַפּ אין לערנען און דערצו נאָך אַ גרויסער חכם אין אַנדערע חכמות, און מיט גוטע מידות — איז דער מויטשיטשער ביי זיך זייער אַראַפּגעפֿאַלן. ער האָט זייער גוט פֿאַרשטאַנען, ווי ער זעט־אויס ביי דעם מחותן, און אַ פֿשיטא שוין ביי די איידעם, וואָס זינען געווען גרויסע לומדים און גרויסע מושלמים. זיי האָבן אים געהאַלטן פֿאַר אַן אַלט יינגל, וואָס איז געזעסן ביי דעם טיש און האָט נאָר געהערט ווי מען לערנט.

אַחר ימים עשרה, אין צען טעג נאָך דער חתונה, האָט זיך אונדזער ר' שמערל געזעגנט מיט חנציקלען, מיט דער פֿלה און מיט די מחותנים, און האָט געלאָזן איבער אַ נניס נניע מתנות דער שנור און יעדערן באַזונדער, און האָט העכסט באַפֿרידיקט די דינערשאַפֿט. דער מויטשיטשער האָט מוסיף געווען חנציקלען נאָך עטלעכע פֿשט־לעך, וואָס ער זאָל דאָס געברויכן די ערשטע עטלעכע וואָכן אויף הוצאות נאָך זיין אַוועקפֿאַרן. ער האָט אים אויסגעלערנט, ער זאָל זיי זאָגן אויף אַזא אופֿן, אַז עס זאָל זיי דאָרט זיך דאַכטן, אַז יעדער

פשטל איז אים ערשט איצט אנגעפאלן, און אים אויך איבערגע-
געבן געוויסע כללים, ווי אזוי ער זאל זיך מיט זיי אָמפּערן אין לער-
נען. איבער הויפט זאל ער זיי זאָגן:

— ניין, איך מיין פֿאַרקערט, מען קען גאַר אַנדערש זאָגן.
ר' שמערל מיט זיין ווייב זינען געפֿאַרן אַהיים האַלב פֿריילעך,
האַלב פֿאַרזאָרגט. אַ וויילע האָט זיך זיי געדאַכט, אַז זיי האָבן שוין
זייער קינד גוט פֿאַרזאָרגט און עס וועט אים דאָרט זייער גוט זיין,
און אַ וויילע האָבן זיי, פֿאַרקערט, געדענקט אַז ער וועט דאָרט קיין
קיום ניט האָבן, אזוי האָבן זיי זיך דעם גאַנצן וועג אַלץ געשלאָגן
מיט די געדאַנקען און זינען שיר ניט משוגע געוואָרן טראַכטנדיק.
דאָך — פֿאַר מענטשן האָט מען געוויזן אַ פֿריילעך פֿנים, מען איז
נאָך אַראָפּגעפֿאַרן פֿון וועג צו זען זיך מיט ווינטע קרובֿים, רינכע,
כדי צו דערציילן, מיט וועמען זיי האָבן געטאַן אַ שידוך, מען
האָט דאָרטן אויף דאָס ניי געהוילעט און די רענדלעך זינען ווידער
אַ מאָל געפֿלויגן ווי שפענדלעך, דערבײַ איז געווען זייער אַ שלעכט-
טער וועג, זיי האָבן זיך געשלעפט צו פֿיר-פֿינף מײל אַ טאָג; זינען
זיי דאָך געפֿאַרן מיט גרויסע משאות, קאַסטנס מיט זאַכן, און דערצו
צען פֿאַסאָזשירן, עס האָט די ריזע צוריק געדויערט אַ וואָך זיבן-
אַכט.

זיי זינען געקומען קיין לינאָוע צוועלף ביי נאַכט זייער מיד.
ביי די ראָגאַטקעס²⁷ האָבן די סטראָזשניקעס זיי אָפּגעגעבן מזל-
טובֿ און זיי האָבן זיי געטיילט לעקעך און בראַנפֿן, און זיי דערציילט
די גרויסקייט פֿון דעם שידוך, אָבער די סטראָזשניקעס האָבן זיך
קוים אַנגעהאַלטן פֿון לאַכן, עס איז געווען פֿון וואָס צו לאַכן, ווי
מיר וועלן באַלד זען.

ר' שמערל מיט זינע לייט זינען אַרויפֿגעפֿאַרן צו זיך אויף
דעם הויף און האָבן געדאַנקט און געלויבט, וואָס זיי האָבן זייערע
ביינער געבראַכט אַהיים.

²⁷ פֿאַרשטעט.

וימצאו זיי האָבן אַבער געפֿונען די טירן מיט די לאַדנס ביי זיך אין גאַנצן פֿאַרהאַקט. האָט ר' שמערל אליין אָנגעקלאַפט אין טיר איין מאָל און צוויי מאָל, ביי עס האָט זיך אָפּגערופֿן עפעס אַ קינדעריש באַקאַנט קול:

— ווער קלאַפט דאָס האַלבע נאַכט?

— מיר זענען שוין געקומען פֿון דער חתונה... — האָט קונע געענטפֿערט מיט אַ צעשראַקענער שטימע.

— אַ שיינער טוין! — האָט זיך אָפּגערופֿן דאָס קינדערשע קול — איך האָב געמיינט, אַז איר זענט אַלע אויסגעשטאַרבן. מען זאָל זיך אַזוי פֿיל זאַמען.

— ווער איז דאָס עפעס דאָרט אַזאַ איינער, וואָס חכמהט זיך מיט אונדז? — האָט זיך אָפּגערופֿן ר' שמערל ווי אַ צעמישטער, דען דאָס האַרץ פֿון אַ מענטשן איז אַ זייגער — עפֿנט געשווינד, מיר זענען פֿאַרפֿרוירן.

— פֿטור, גאָר אַ ניס, זיי דערקענען מיך שוין גאָר ניט... — האָט זיך יענער אָפּגערופֿן פֿון שטוב.

נאָ, איז שוין ר' שמערל געוואָרן שטאַרק אין כּעס און האָט אַ קלאַפּ געטאָן מיטן פֿוס אין טיר:

— וועסט מיר ניט זאָגן אויף שנעל, ווער דו ביסט און עפֿענען גלייך די טיר, וועל איך הייסן אויפֿברעכן די טיר!

— נאָ... — האָט זיך יענער אָפּגערופֿן פֿון שטוב — זאָל זיך אַיך דאַכטן, אַז איך בין חניציקל אליין.

— חניציקל? אוי, אַ צרה מיר ניט געשען! אוי, אַ גזירה, אַ חורבן!... — האָט די מוטער אָנגעהויבן צו שרייען — איך וועל דאָס ניט אויסהאַלטן... וואָס איז געשען? ערשט אַכט וואָכן נאָך דער חתונה, און שוין אַנטלאָפֿן?

— גאָר אַ ניס, אַנטלאָפֿן! — האָט חניציקל געענטפֿערט, עפֿע־נענדיק די טיר — איך בין ניט אַנטלאָפֿן, זיי האָבן מיר געדונגען אַ ברייטשקע מיט דריי פֿערד און מיר געהייסן פֿאַרן אַהיים.

— ווו זינען דינע זאכן? — האט אים די מוטער געפרעגט —
עס האט געקאסט אזוי פיל בלוט...

— וואס דארפט איר די זאכן? אבי איך בין דא אליין... — האט
ער זיך פונאדערגעוויינט — וואס צאפט איר מיר די דמים?

ועתה, און איצט וועלן מיר דא לאזן שטיין חניציקלען מיט זני-
נע עלטערן, וואס האבן זיך געוונטשן דעם טויט — און אים איך
— און וועלן זען, ווי די זאך איז צוגעגאנגען מיט חניציקלען אליין
אין בראד.

קוים זינען די עלטערן אוועקגעפארן און ר' שמשון מיט זינע
קינדער האבן זיך אנגעהויבן ארומזען ארום חניציקלען אליין, האבן
זיי בני דעם ערשטן מאל ריידן מיט אים אין לערנען שוין גוט פאר-
שטאנען, ווי דער בעל-כוח האט זיי באטראגן.²⁸ זיי האבן דערקענט,
אז חניציקל איז אן כוח און אן מוח, און איז דערצו א גרויסער נאר
און אן עקשן. אלע זינען פשטלעך, וואס דער מויטשיטשער האט
אים אויסגעלערנט, האט ער פארנוצט אין איין טאג; ער האט זיי
אויסגעפלוידערט איינע נאך די אנדערע. האט מען גלייך פארשטא-
נען, אז דאס זינען נאר אויסגעשטעלטע זאכן. אויסער דעם האט
ער נישט געוואסט ווי צו גיין ריין ארום זיך. די האר — שטענדיק
פול מיט פעדערן און נישט אויסגעקעמט. און ווען ער האט גערעדט,
האט ער זיך געשאקלט און געקראצט זיך. און פאר א קריסט פלעגט
ער זיך שרעקן און באהאלטן זיך. ביים טיש פלעגט ער אנטשלאפן
ווערן, ווי א קליין יינגל. און דאך האט נאך דער ר' שמשון געוואלט
מאכן פון אים א מענטש. ער האט אים געדונגען א גוטן מלמד,
מיט גוטע לערערס און פלעגט אים אליין מדריך זיין. ער האט
אבער גוט פארשטאנען, אז עס איז אומזיסט די מי מיט דער אר-
בעט. דערצו האט אים דאס וויבל שטארק פיינט געהאט; זי האט
אים געהאסט ווי דעם טויט. אין גאנץ בראד האט מען אים גערופן
דער פיינער בריה פון לינאווע אדער ר' שמשון עילוי און נאך

²⁸ אפגענארט,

אזעלכע נעמען, אז דאס וויבבל האט זיך געשעמט צו שטיין אין זינע פֿיר איילן.

נו, האבן שוין די איידעמס מיט די זין אָנגעהויבן אַרײַנצורײַדן אין דעם אַלטן, אַז ער זאָל רחמנות האָבן אויף זײַן טאַכטער און זאָל אַרויסקריגן פֿאַר איר אַ גט איידער זי וועט מעוברת ווערן פֿון אים. דער אַלטער האָט אַפֿילו ניט געוואָלט. מען איז אָבער צוגע- שטאַנען צו אים און אים איבערגערעדט. און בײַ חניציקלען האָט מען דאָס זייער לײַכט געפּוועלט. די שוואַגערס האָבן אים געוויזן אַ בריטשקע מיט צוויי שײַנע פֿערדלעך און האָבן אים געפֿרעגט:

— חניציקל, ווילסט פֿאַרן אַהיים? דאָ איז דאָ אַ ווילע פֿור, וואָס פֿאַרט לײַדיק און לײַז קײַן לײַנאווע.

— און ווי נאָך! — האָט ער געענטפֿערט.

— גוט! — האָבן זיי געזאָגט — טאַמער וועסטו אָבער ניט קו-

מען צוריק?

— נאָט אַנך אַ האַנט, אַז איך וועל צוריקקומען! — האָט ער

זיי געענטפֿערט.

— מיר גלייבן דיר אָבער ניט! — האָבן זיי צו אים געזאָגט —

מיר ווילן דײַך האָבן אין דער האַנט. זאָלסטו דײַן ווייב געבן אַ גט און, ווען דו זאָלסט ניט צוריקקומען אין אַ פֿאַר חדשים אַרום, וועלן מיר זי אַוועקגעבן צו אַן אַנדערן פֿאַר אַ ווייב.

— פֿטור! — האָט ער געענטפֿערט — איך וועל נאָך פֿריער

צוריקקומען.

קורץ דערפֿון, דער פֿורמאַן האָט צוגעטריבן און אונדזער חײַ- ציקל האָט זײַן ווייב געגעבן אַ גט גיך און באלד, און ער האָט ניט מיטגענומען קײַן שום זאַך, דען ער האָט זיך געריכט, אַז ער זאָל באלד צוריקקומען. איז ער אַוועקגעפֿאַרן לשלום אַהיים און איז נאָך גע- קומען אַהיים פֿריער ווי זײַנע עלטערן פֿון זײַן חתונה, און ער האָט זיי געעפֿנט די טיר, ווי מיר האָבן שוין פֿריער דערציילט.

נו, וועלן מיר זיך אומקערן צו חניציקלס עלטערן, וואָס זײַנען

אויסן זינען געוואָרן הערנדיק.

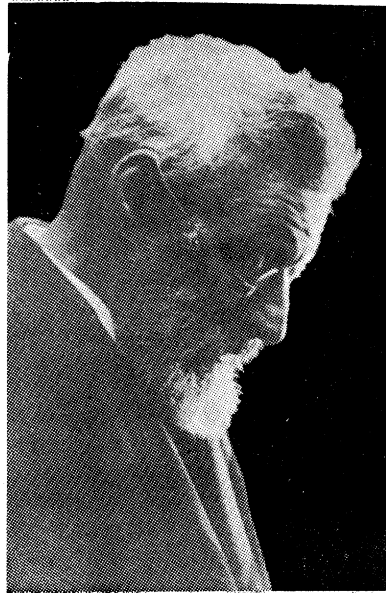
ביום ההוא, אין דעם זעלביקן טאג, וואס זיי זינגען געקומען צו פֿארן פֿון דער חתונה און זיי האבן נאך געדארפט ענטפֿערן הונד־דערטער מענטשן „מיט מזל זאלט איר לעבן“ אויף דעם „מזל־טוב“, וואס מען האט זיי געגעבן, און אנדערע האט מען געדארפט מכבד זיין אויך — האבן זיי געמוזט שיקן אַ מענטשן קיין בראַד אַפּצונען מען די קליידער מיט די מתנות און די שלישית אַרויסצונעמען. עס האט געקאסט גענוג מי און הוצאות, אויסער חרפות און בושות. עס האט מיט דעם גערוישט פֿון לינאווע ביז בראַד און מ'האט דעם יונגן מאַן אַ נאַמען געגעבן חַיִּיצִיקל אַליין.

דאָס האט ר' שמערלען אַראָפּגעזעצט פֿון טראַפּ. ער איז אַזוי קורץ געקומען, אַז ער האט געמוזט אַנזעצן. מיט די טעכטער האט ער שוין געטאָן שידוכים מיט פּראַסטע, ערלעכע יונגע לייט; איינער איז געווען אַ שרײַבער, דער צווייטער — אַ פֿוטער־הענדלער, און זיי האבן זייערע ווייבער ערלעך און אַרנטלעך דערנערט. חַיִּיצִיקל אַבער איז אים געבליבן אַן אייביקער הויקער. ער האט אים נאָך אַ מאָל חתונה געמאַכט מיט אַן אַרעם מיידל און אים גענומען צו זיך אויף קעסט.

גו, מנן טייערע לעזערין! דו האסט זיך אפֿשר פֿון דער געשיכ־טע אַנגעלאכט. דאָך אַבער זיי וויסן, אַז נישט דערפֿאַר אַליין איז זי געמאַכט געוואָרן. מיר מיינען, דו זאלסט ווערן דורך דעם אַ קלוג־גע מוטער, אַז עס זאל פֿון דיר אַרויסקומען אַ זון אַ גוטער, דאָס הייסט אַזעלכער, וואָס זאל אויף דער וועלט ניט עסן אומזיסט, און זאל ניט זיין ליידיק און וויסט, דען ווער עס טוט זיך ערלעך גע־נערן, דעם טוט די גאַנצע וועלט ערן.

אליקום צונזער

בדחניש - פאלקסטימלעך

אליקום צונזער

ביאגראפישע שטריכן

העלפט אים קומען צו זיך. האָט גע-
ראָטענע קינדער. אַרום צ. שאַפט זיך
אַ געזעלשאַפט חובבי־ציון, וואָס ווערט
אַנגערופן אליקום קרייז. ער שטימט
עקאָנאָמיש: ער ווערט אַ שם דבר ווי
אַ בדחן און ווערט פאַרבעטן אויף
נגידישע חתונות, אַפילו פון מרחקים.
שפּאַרט־אַפּ געלט און לאָזט זיך אַרײַן
אין געשעפטן — דאָ פאַרלירט ער אַ-
בער אַלץ, און ער האָט גישט געפונען
קיין בעסערן אויסוועג ווי עמיגרירן
קיין אַמעריקע.

צ. באַזעצט זיך 1889 אין ניו־יאָרק,
אַבער אין אַמעריקע איז בדחנות גישט
קיין ענין... אַז מ'הערט אים, צווייפלט
מען אַפילו, צי ער איז טאַקע דער
אמתער אליקום צונזער... דאָך זינגען
אים בײַגעשטאַנען זינע לידער אויף
אַקטועלע טעמעס, צו וועלכע ער האָט
אַליין געשאפן מוזיק, און אַליין זיי
אַרויסגעגעבן.

אליקום צונזער איז געשטאַרבן אין
נײַ 22 סעפטעמבער 1913.

1928 איז דערשינען אַן אַלבאָם לי-
דער פון אליקום צונזער, מיט מוזיק,
אַרויסגעגעבן וויליאַם פיטשהענדלער,
געבויט אויף נאַטיצן פון יאַזעף רומ-
שינסקי, 176 זײַטן, און אין 1961 איז
אַרויס דורכן יוואָ, נײַ 1961, אונטער
דער רעדאַקציע פון מרדכי שעכטער,
אליקום צונזערס ווערק, 2 בענד, 542
זײַטן.

אליקום צונזער, פּאָפּולער אײַן אלי-
קום בדחן, האָט אַ ביטער לעבן גע-
האַט.

געב' 1836 (?) אין ווילגע אין אַ
שטוב פון גרויס דחקות, האָט ער פאַר-
די 11 יאָר פאַרלוירן דעם טאַטן, קורץ
נאָך דעם אַ שוועסטערל, דעם עלטערן
ברודער האָט מען געכאַפט פאַר אַ קאַני-
טאַניסט און פאַרוואָרפן ערגעץ אין סי-
ביר, וווּ ער איז אויסגעגאַנגען אין
עלנט. איבער דעם אַלעמען האָט ער
באדאַרפט פרי פאַרלאָזן די ישיבה און
האַט זיך גענומען צו מלמדות. נאָר ווי
שווער סיאי אים אַנגעקומען, האָט ער
באַוויזן, ווינענדיק אין קאַוונע, 1857—
1859, צו לערנען אין ר' ישראל סאַ-
לאַנטערס מוסר־שטיבל. 1861 באַזעצט
זיך צ. ווידער אין ווילגע, ווערט אַ
פּראָפעסיאָנעלער בדחן און קריגט
שנעל אַ שם פאַר די פּערזן, וואָס ער
פאַרפאַסט, און דרוקט 1862 זײַן ערשט
ביכל לידער, שירים חדשים. האָט חתו-
נה און עס הייבט אים אָן גליקן. אַבער
סיטרעפט אים 1871 אַ גרויס אומגליק:
אַלע 4 קינדער זינע זינגען בעת דער
כאַלערע־עפידעמיע בײַ אים אַוועקגע-
שטאַרבן אין איינע 3 טעג. עצהט אים
ר' ישראל סאַלאַנטער, ער זאָל משנה
מקום זײַן. באַזעצט ער זיך אין מינסק.
דאָ פאַרלירט ער אַבער באַלד זײַן פּרוי.
צ. בלײַבט אַבער גישט לאַנג קיין אַל-
מן. 1872 האָט ער חתונה צום 2טן
מאַל און די פּרוי, הגם אַ פּראָסטע,

די סאכע

כנען בידו מאוני מרמה לעשק אהב.
 עוד אושיבך באהלים כימי מועד.

(הושע יב 8, 10)

אין יהושעס איבערזעצונג) כנען האט פאל-
 שע וואגשאַל אין זיין האַנט, צו באַרויבן
 האַט ער ליב. איך וועל ווידער דין מאַכן
 ווינען אין דינע געצעלטן, ווי אין די
 טעג פון יענער צייט.

ALLEGRETTO

בן-לע פֿון גליק רע-ווע דאָס כּה-בר זל-נ די ליגט כּע-סאָ אין
 ען-ליי ניט דאַרף איך גן-מאַר-פֿרי דער קוגט עס - פֿעלט ניט מיר זאַך קיין
 - טאַיז - געלט אַות-צ-הו טאַג אויף גן-זאַר ניט דאַרף ח-מו דער גן-באַר
 גאַנץ שנייד איך זיי איך טער-זונ גע אַ סיק-זאַ אַ טער-ווי אַויף גריש-גע-אַן
 וועלט - גאַטט אין פֿריי טער-מו

אין סאכע
 ליגט די מזל-ברכה,
 דאָס וואַרע גליק פֿון לעבן -
 קיין זאַך מיר ניט פֿעלט!

עס קומט דער פֿרימאָרגן,
 איך דאַרף ניט ליינען, באַרגן,
 דער מוח דאַרף ניט זאָרגן
 אויף טאַג-הוצאות געלט.
 ס'איז אָנגעגרייט אויף ווינטער
 אַ זאַסיק¹ אַ געזונטער,
 איך זיי, איך שנייד גאַנץ מונטער —
 פֿרײַ אין גאַטס וועלט...

פֿון רײַכן
 ווער קען זיך צו מיר גלייכן?
 ווער לעבט רוזק, גליקלעך,
 ווי איך, פֿויער אין פֿעלד?
 גיט נאָר גאַט דעם רעגן,
 פֿיל איך גליק און זעגן²,
 איך פֿיר שוין סנאַפעס־וועגן,
 חיונה פֿאַר דער וועלט.
 איך טו לייט דערנערן,
 מאַרקלייט און שפּניכלערן,
 שיפֿערס³, קאַמיסיאָנערן —
 און פֿשר איז מיין געלט...

פֿון מאַדעס
 האָב איך קיין הכבדות,
 ווי אין שטאַט פֿאַרלעבט מען
 מער פֿיל מע פֿאַרדינט...
 אַ שטרױהוט און אַ סוויטע
 טראַג איך אָפּ אַ שמיטה

¹ (רוס') שפּניכלער, דעפּאָזיט, (תבואה). — ² (דיטש) ברכה.

און מיט דער זעלבער שיטה
פֿירט זיך מײַן געזינד.
דער סערפ איז מײַן קאָסירער,
דער האָן — מײַן רעפּוטירער,⁴
די זון איז מײַן צייטפֿירער,
מײַן פֿעכער איז דער ווינט ...

דער קרעמער
מוז באַרגן יעדן נעמער,
און מוז נאָך קאָנקורירן,
און לייזט אויף פֿינף פּראָצענט ...
פֿון וועקסלעך, טערמינען
דאַרט דער מאַרן, דער זינען,
אין קראָם קען ער געפֿינען
נשאַר⁵ פֿול די ווענט ...
איך דאַרף ניט קאָנקורירן,
קיין וועקסלען רעגולירן,
קיין בוך פֿון חובות פֿירן —
מײַן באַנק איז די הענט ...

דער שענקער
מוז דולדן יעדן שווענקער,
פֿאַר יעדן וורעד⁶ און שיפור
פֿאַלט די דמים אַנן ...
פֿון אַקציוז⁷ די אַגענטן,
די טניערע פּאַטענטן,
אַז אַ גראַשן, אַ צענטן,
קומט אין טאַש אַרײַן ...

⁴ וועקזייגער. — ⁵ רעשטלעך, איבערבלייבעכץ. — ⁶ ווערעמדיקער פֿאַר-
שוין. — ⁷ שטיצער, אַפּצאַל.

איך בין פֿון אַליץ אַ פֿרייער,
 בילעט קאַסט מיר קיין דרייער,
 דער סנאַפּ, וואָס קומט אין שנייער,
 בלייבט אין גאַנצן מיין...

מיין דאַמע

ברויכט ניט קיינע אַמע⁸,
 קיין הויזמעדכען, קיין באַנע⁹,
 קיין פֿרעסער אויפֿן קאַרק...
 זי דאַרף קיין הוט, קיין פֿעדער,
 שפּאַצירט ניט אין די סעדער,
 פֿאַרט ניט אין די בעדער,
 ליבערשט — פֿרייטיק צום מאַרק...
 קיין פּוץ קיין פֿאַרמאַסקירטן,
 אַליין אי אַם, אי ווירטין,
 און אין פֿעלד אַ הירטין¹⁰,
 און איז געזונט און שטאַרק!

מיט יאַרן

מיר ווערט אַ קינד געבאַרן,
 ווערט גרעסער מיין הכנסה,
 איך קויף־צו ערד אַ שטיק,
 אין שטאַט אַ קינד וואָס מערער —
 ווערט דעם פֿאַטער שווערער:
 ער מוז זיין אַ דערנערער —
 אויפֿן האַלדז אַ שטריק...
 בני מיר עס וואַקסן קינדער,
 ווערט מיין אַרבעט לינדער,

⁸ אַ געדונגענע צו געבן זייגן. — ⁹ גובערנאַנטקע. — ²⁰ פּאַסטושקע.

און יעדערער באזונדער
איז פֿאַר מיר אַ גליק!

מזן מיידל
ניי איך אַ פראַסט קליידל
און טו מיט איר אַ שידוך
אַן צירונג, אַן נדן.
זעט, אין שטאַט די כלות
שטעלן פראַסט בדלות,
ראַמט פֿון שטוב אויס אַלעס,
וואָס נאָר איז פֿאַראַן...
מיר איז ליכט צו קריגן
אַ חתן גראַד אַ היגן
און גיב נדן צוויי ציגן —
און לעבט גליקלעך פֿאַר דעם מאַן!

בענטשן
זאָל נאָר גאָט די מענטשן,
וועלכע שטיצן ציון,
צוריק דאָס לאַנד באַננט!
בענטש נאָר, גאָט, די ריצערס¹¹,
די קאַלאַניעס־באַשיצערס,
די אַרבעטער־שטיצערס —
די זרובֿבלס פֿון דער צינט.
ווען פֿון די קאַלאַניען
וועט ווערן מיליאָנען,
וועט ציון ערשט דערמאָנען
אַט די גרויסע לינט!

¹¹ ריטערס, אַדלענט, קאוואַלירן, העלדן.

שיבת ציון

שאי סביב עיניך וראי
כולם נקבצו באו לך.

ישעיה מ"ט, 18

אין יחאָשעט איבערזעצונג: הייב־אויף רינד־
אַרום דענע אויגן און זע — זיי אַלע
זענען אפגעזאַמלט און קומען צו דיר.

וואָס זע איך דורך די שוויבן?
עס פֿלען־אַן ווי טויבן
מזן יוסף, מזן בנימין — קלאַפן אין מזן טיר!
אַך, הימל, גאַט, די ווונדער!
איך זע דאָך מזנע קינדער,
די ליבסטע, די געטרעיסטע קומען־אַן צו מיר!
אוועק אַזוי פֿיל יאָרן,
געמיינט איך בין פֿאַרלאָרן,
אַן אַלמנה אַ פֿאַרוויסטע — לידיק בני מזן טיש...
מיט אַנך ווי איז געגאַנגען
צייט מע האָט אַנך געפֿאַנגען?
וואָס מאַכט יהודה און אפֿרים? גיט מיר אַ גערוס!

אויף גאַט ניט ליאַרעמט, קינדער!
אַט דאָס איז גאַטס ווונדער:
דאָס פֿינצטערניש ווערט שטאַרקער, אַנז, עס ווערט טאַג!
בני דער ערשטער גאולה
איז דאָס אויך געווען די פעולה:

די לאַסט צו לעצט ווערט גרעסער, און משה שרייבט מיט קלאַנג!
 מע איז אייך דין לחובה
 און דאָס איז גראַד די טובה:
 איר זאָלט בויען איבער צענטער, דריקט מען אייך מיט נויט.
 די נביאים וואָלטן אייך ניט טרייבן,
 וואָלט איר דאָרט פֿאַרבלייבן,
 און איבער בונד און נאַציאָנאַלאַסט¹ בלייבט דאָך אומגעבויט!
 און עטלעכע קליינע ייִדלעך טרעטן-אָן מיין פּאַל²?
 וואָס האָט עס פֿאַר אַ פּנים.

MODERATO

מיין בן - טוי ווי און ען - פּלי עס בן - שוי די דויך איך זע וואָס
 איך דער-ווייב די גאָט מל-הוי אַך טיר מיין אין פּן-קלאַ מיין - בן מיין סוף -
 אַ מיר צו אָן מען-קו סטע-טרע-גע די סטעליב די דער-קינ נע-מיין דאָך זע
 פֿאַר אַ נה-מ-אל און רן-לאַ - פֿאַר בין איד מיינט-גע רן-לאַ פֿיל זוי - אַ וועק
 האָט מע צייט גען-גאָנ גע איז ווי אייך מיט טיש מיין ביי דיק-ליי טע-וויס
 דוט - גע אַ מיר גיט ים-פֿר-א און דה-הו- מאַכט וואָס גען-פֿאַנ - גע אייך

¹ (רוט) נאַציאָנאַל געפיל, נאַציאָנאַליזם. — ² דיל, פּאָדלאָגע.

עס לאַכן מײנע שונאים :
 צי קען מען זיי דען טרויען ?
 צי וועלן זיי דען בויען
 מײן ישוב, מײן באַווײנונג, ווי עס איז געווען אַמאָל ?
 נײן! דאָס מוזט איר פֿאַרגלייכן
 צו די גרעסטע טײכן —
 פֿאַנגען זיך אָן, ווי אַ שנײרל, פֿון אַ קליינעם קוואַל ;
 עס פֿאַלן איר צו שטראַמען,
 ביז עס שטייגט איר נאָמען,
 און אירע מאַסטן מיט די זעגלען גלאַנצן איבעראַל!
 אַהער קומט, יענע יאָרן!
 איך בין יונג געוואָרן,
 איך וואַרף-אַראָפּ מײן טרויער, אַהער — מײן זנדן קלייד! ...
 פֿול ווערט מײן הויז ווידער,
 עס הייבט דאָס האַרץ, די גלידער,
 פֿיל פֿון מײנע קינדער פֿאַרן־אָן מיט פֿרייד!
 פֿון שמחה טרערן פֿליסן,
 לאַזט מיך האַלדזן, קושן,
 רוט אײך אויס בני מיר די ביינער, מײנע האַרצנסגעסט!
 איר וועט בני מיר קריגן
 אַלע פֿאַרגעניגן,
 איר וועט ניט וויסן פֿרעמדע טישן, נאָר די מוטערס קעסט!
 אָט די יונגע מענטשן
 וועט די וועלט זיי בענטשן,
 פֿאַרלאָזן הײזער, גיטער, גלאַנץ און גליק און פֿראַל!
 מענטשן געשטודירטע,
 הויך ציוויליזירטע
 ווילן זײן קרבנות פֿאַר דעם גאַנצן פֿלל! ...
 זיי האַבן זיך באַשלאָסן

אויף אלערליי פֿאַרדראַסן,
 נאָר אָפּצוואַרפֿן אַלע שטיינער וואָס ליגן אויפֿן וועג;
 צו לנדן שוועריקייטן,
 ווי אין משהס צייטן,
 און זייער נאָמען בלייבט מיט עזראס ביז די לעצטע טעג.

1888

דער נייער דור

שטייט-אויף אַ נייער דור,
 שטייען-אויף נייע שאלות:
 זוכן אויף דעם אַלטן
 טויזנט חסרונות און מענות.
 אָבער זיי בייטן ניט אויס
 די חסרונות אויף מעלות.
 נאָר מע בייט אַלטע לוחות
 אויף — געשלאָגענע הושענות...

1879

מיינע לידער

לעזער! אויב איר לייענט אין ביכל מיינע לידער
 און די מעלאָדיע האָט מען אייך ניט איבערגעגעבן,
 איז דאָס ווי אַ פֿאַטאָגראַפֿיש בילד, ליבע ברידער:
 דאַכט זיך אַלץ איז ריכטיק, נאָר עס פֿעלט — לעבן.

1873

מיין ליד און דער ייד

ווי גרויס איז מײן דערשטוינונג,
 איך זע איצט מײן באַלוינונג:
 אַ גאַנצע פֿאַלק קומט דאַנקען איינעם פֿאַר זײן מי.
 איך זע, אַז איר פֿאַרגעסט נישט,
 די דאַנקבאַרקייט פֿאַרלעשט נישט,
 איר צאָלט מיר אָפּ פֿון אַוונט פֿאַר מײן מי פֿון דער פֿרי.

פֿון מײנע פֿרילינג-יאָרן
 בין איך אַלט געוואָרן
 געאַרבעט פֿאַר דער וועלט, פֿיל לאַסטן איך פֿאַרטראַג!
 געאַרבעט פֿאַר זיי מונטער,
 ביז די זון גייט-אונטער,
 דער נײער דור פֿון דער זײט ים באַלוינט מיך פֿאַר מײן טאַג.

צו דער כאדאקטעריסטיק

פון נוסח השפלה

בלעטער פֿון געשיכטע, שפראַכפֿאַרשונג, קריטיק און זכרונות

פון יצחק-בער לעוויןזאָנס „תעודה בישראל“

אין דער הקדמה צום ספר „תעודה בישראל“, באַמיט זיך יצחק-בער לעוויןזאָן צו באַרעכטיקן די השכלה, און ער דערקלערט אירע צילן און צוועקן. דער מחבר קאָנדענסירט די פראַבלעם אין פינף פראַגעס, וועלכע ער וויל פאַרענטפערן אין דעם הערמאַנטן ווערק. אַט זיגען די פראַגעס:

- (א) איז עס אַ מוז פאַר יעדער יידן צו דערלערנען לשון-קודש גרינטלעך, מיט אַלע פללים פֿון דיקדוק?
- (ב) מעג מען לערנען פֿרעמדע שפראַכן?
- (ג) זאָל מען שטודירן וועלטלעכע וויסנשאַפֿטן?
- (ד) וואָס וועט דערגרייכט ווערן מיטן דערלערנען שפראַכן און וויסנשאַפֿטן, אויב דאָס וועט דערלויבט זיין?
- (ה) און אַפֿילו ווען עס וועט אונדז שוין אַרויסקומען אַ נוצן דערפֿון, לוינט זיך אַפֿשר נישט צו ריזיקירן, ווייל די דאָזיקע ליי-מודים וועלן גורם זיין, אַז עס זאָל אַפגעשוואַכט ווערן די אמונה.

און ריב"ל דערקלערט:

עס איז אַ גרויסע נויטווענדיקייט פֿאַר יעדער יידן און עס ווערט פֿאַררעכנט ווי אַ גרויסע מצווה צו קענען לשון-קודש. די חז"ל האָבן עס בפֿירוש געזאָגט אין ירושלמי, מסכתא שבת (פרק א', הלכה ג'): „עס איז געלערנט געוואָרן אין נאָמען פֿון ר' מאיר, אַז ווער עס באַזעצט זיך אין ארץ-ישראל און רעדט לשון-קודש איז זיכער אַ בן עולם-הבא; אויך דער רמב"ם זכרונו לברכה, די פראַכט פֿון אונדזער פֿאַלק, רעכנט-אַרײַן, אין זיין פירוש אויף מסכתא אַבֿות (פרק ב', משנה א'), דעם לימוד פֿון לשון-קודש ווי איינע פֿון די שטרענגסטע מצוות פֿון דער תורה. דער באַרימטער רב ר' ישעיה הורוויץ, מחבר פֿון שאל"ה, זאָגט-

אן, מען זאל דערלערנען גרינטלעך לשון-קודש מן דיקדוק, ביז מ'זאל קאנען ארויסברענגען אלע געדאנקען אונדזערע און די אנג-פאלן.

דער חוב צו דערלערנען לשון-קודש און ריידן אין דעם דא-זיקן לשון איז חל אויף יעדער יידן, פון דעם מאמענט אן ווען ער הייבט נאך אן אויסצודריקן זינע באגריפן דורך ווערטער, ווי עס ווערט אויסגעטייטשט אין דעם פסוק „לדבר במ" (דברים י"א, י"ט). דערפון איז געדרונגען דאס, וואס די חז"ל האבן געזאגט: „ווי נאך א קינד הייבט-אן ריידן, דארף דער פאטער שמועסן מיט אים אויף לשון-קודש און, אויב ער טוט עס נישט, איז אלץ איינס ווי ער וואלט אים באגראבן לעבעדיקערהייט, ווייל עס שטייט געשריבן: „ולמדתם את בניכם, למען ירבו ימיכם" (ד"ז, י"ט, כ"א) און פון דעם יא, דרינגט-ארויס דער נ"ן.

...דער ציל פון דערלערנען לשון-קודש פארצווינגט זיך צו א סך נוצן ברענגענדיקע זאכן. אבער דאס וויכטיקסטע איז, וואס א דאנק דעם ווערן אונדז פארשטענדלעך די עשרים וארבע ספרים (סווארט), וועלכע זינען געשריבן אין דעם דאזיקן לשון, וואס מיר זינען מחויב צו קענען, בפרט אזא איינער וועמען מ'רופט תלמיד-חכם, איז עס א נויטווענדיקייט פאר אים, דער תנך זאל זיין געלוי-פיק און געסדרט אויף זינע ליפן.

...מהאי טעמא זינען די בעלי-התלמוד, אלע ווי איינער, געווען באצירט מיט דער פּרעכטיקער צירונג פון די כתבי-הקודש, וואס זינען געווען געלויפיק אויף זייערע ליפן און געסדרט אין זייער מויל, ווי מיר זעען דאס דערפון, וואס זיי פלעגן זיך באניצן ביי יעדער געלעגנהייט און צו יעדער צייט, ביי הלכות, מדרשים און אגדות, ווי די נייטיקייט האט עס געפאדערט און זיי האבן גישט געדארפט גיין זוכן ערגעץ א פסוק; עס האט זיי קיין מאל נישט אויסגעפּעלט קיין שום אויסדרוק; אפילו די ציפּערן, נעמען פון פעלקער און פון איינצלנע מענטשן; אפשטאמונגען פון דורות און די נעמען פון שטעט, ימים, טיטן און בערג, וועלכע געפינען זיך

אין תנך. זיי פֿלעגן אויך גאַנץ אָפֿט זיך באַניצן מיט האַלבע גאַנצע פֿסוקים, צו באַפּוּצן זייערע מאַמרים און זייערע פֿרעכטיקע מליצות, צוליב דער קלאַרקייט פֿון לשון.

... בכלל, האָבן אַלע לימודים, די גאַנצע מאַראַל און די משלים זייערע, די מליצות און די באַזישע ראַיות, זיך סומך געווען אויפֿן תנך.

די דאָזיקע מושלמים איז גאַנץ לייכט אָנגעקומען צו געדענקען דעם גאַנצן תנך, ווייל ער איז געבליבן אַנינגעקריצט אין זייער זכרון פֿון קינדווייז אָן. אַמאָליקע יאָרן איז עס געווען ווי אַ חוק בני יודן, צו לערנען די ייִנגלעך „סוק“ (סוואַרבע), תיכף בנים אָב־הייבן גיין אין חדר, ווי ר' יהודה זאָגט (גיטין נ"ח. ע"א) — „פֿיר הונדערט בתי־פנסיות האָבן זיך געפֿונען אין ביתר און אין יעדער בית־הפנסת האָבן געלערנט פֿיר הונדערט מלמדים מיט יונגע קינדער, יעדער מלמד האָט געהאַט די השגחה איבער פֿיר הונדערט תלמידים. און געלערנט מיט זיי האָט מען, נישט קיין משנה, גמרא אָדער מדרש, ווייל צו יענער צייט זינען נאָך אַזעלכע ספֿרים נישט געהאַט געווען צוזאַמענגעשטעלט. אָבער די פֿיר און צוואַנציק ספֿרים פֿון די כתב־הקודש זינען שוין יאָ געווען פֿאַרשפּרייט.

אַ באַווייז אויף דעם איז די באַצייכענונג מלמד תינוקות. ווייל סתם מלמד האָבן די חז"ל אָנגערופֿן נאָר דעם, וואָס לערנט תורה, נביאים וכתובים, און די קינדער, וועלכע האָבן געלערנט בני זיי, זינען באַצייכנט געוואָרן ווי תינוקות של בית רבן, אָדער בלויז תינוקות. דער אָבער, וואָס האָט געלערנט משנה און גמרא, איז שוין באַטיטלט געוואָרן מיטן נאָמען רב און די לערנערס — תלמידים.

...אזעלכע בתי־ספֿר, וווּ מ'האַט געלערנט „פֿסוק“ (תנ"ך), זינען געווען אין יעדער שטאָט און שטעטל. ווי עס ווערט דערציילט (בבא בתרא כ"א, ע"א): „הושוע בן גמלא האָט מתקן געווען, מיזאַל באַזעצן אין יעדער שטאָט מלמדי־תינוקות. אַזאַ געגנט, וווּ אירע אַינער וויינערס האָבן נישט באַזעצט קיין מלמדים, האָט מען מחרים געווען.

דעריבער געפֿינען מיר אַ סך פֿאַלן אין תלמוד און מדרשים, ווען די קינדער פֿלעגן אָן וואַקלענישן תיכף ענטפֿערן, וואָס פֿאַר אַ פסוק זיי לערנען אין זייערע בתי-ספֿר. דאָס איז אַ באַווייז, ווי די פסוקים זענען געלעגן גרייט און געסדרט אויף זייערע ליפֿן.

...איר דאַרפֿט אויך וויסן, אַז דער תנך איז דעמאָלט געלערנט געוואָרן מיט אַ סדר, ד"ה, תורה, נבֿיאים וכתובים איינס נאָכן אַנ-דערן, נאָך דער אַרדענונג ווי עזרא הסופֿר מיט די אַנשי פנסה הגדולה האָבן עס איינגעשטעלט, און נישט איבערגעשפרונגען פֿון איין סדרה צו דער אַנדערער, איידער מ'האַט אין גאַנצן פֿאַרענדיקט מיט דער ערשטער, ווי עס זענען זיך נוהג די הינטיקע מלמדים ביי אונדז, פדי זיי אויסצוגלעכן מיטן ציבור.

...חוץ דעם, וואָס עס איז אַ מצווה פֿאַר יעדן יידן צו דערלער-נען לשון-קודש, איז דאָך דאָס דער שכל אויך מחייב, ווייל עס איז דאָך באַוווּסט, אַז קיין זאָך קאָן נישט אויפֿגעקלערט ווערן, ס'זיך מ'איז באַקאַנט מיט די אייגנשאַפֿטן, וואָס עס פֿאַרמאַגט אין זיך, און אַזוי ווי מ'קאָן נישט אַנרופֿן חכם אַזאַ איינעם וואָס באַזיצט נישט קיין חכמה, אַדער גיבור דעם וואָס פֿאַרמאַגט נישט קיין גבורה, אַזוי האָט דאָך נישט קיין זין אַנצורופֿן איינעם העברעער, אויב ער איז נישט באַקאַנט מיט די אַלע אייגנשאַפֿטן, וואָס דער דאָזיקער טערמין באַטײַט. און מיט וואָס שיידט זיך אונטער אין פֿאַלק פֿון אַנדערן, אויב נישט דורך דער שפראַך? דאָס איז דאָך דער סימן מובָהק נאָך וועלכן מענטשן שיידן זיך פֿונאַנדער.

...ווי שעמט זיך עס נישט בכלל אַ ייד, ווען ער קאָן נישט קיין לשון-קודש? פֿערט ווען ער איז נאָך דערצו אַ וויכטיקע פֿערזענ-לעכקייט און עס קומט אים אויס זיך צו באַגעגענען מיט קריסט-לעכע געלערנטע, וועלכע באַזיצן גרינטלעך לשון-קודש¹. און אַז

¹ דער באַרימטער פראַפעסאָר בוקסדאָרף האָט אַרויסגעגעבן די קאַנקאַר-דאַגן מיט זײַנע אייגענע באַמערקונגען און איז אויך דער מחבר פֿון דיקדוק-ביכער, אין העבערעיש, אַראַמיש, און אַ חיבור אויפֿן תלמוד. זייער ניצלעכע

מ'וועט אזא יידן פֿרעגן וועגן אַ ציטאַט אין די הייליקע שריפטן — וועגן געשיכטע, גענעאלאָגיע, באַטניט פֿון ווערטער און זייער גראַמאַטיקאַלישן שורש אַדער סטיל — וועט ער בלנבן שטיין מיט אַן אַפֿן מויל און נישט וויסן וואָס צו ענטפֿערן!
הלוואַי וואָלטן יידן געווען אַזוי בקי אין תנך, ווי אַ סך נישט-ידישע פֿאַרשערס!

...איצט לאַמיר אַנאַליזירן די פֿראַגע, אויב עס איז נייטיק צו דערלערנען לכול הפחות איין פֿרעמדע שפראַך, חוץ לשון-קודש, און צי איז עס דערלויבט על-פי דין אַדער איז אפשר פֿאַראַן דערבני אַ חשש פֿון אַן איסור. און אַ בוך, וואָס איז געשריבן געוואָרן אין אַן אַנדער לשון, מיט ייִדישע אותיות — צי דאַרף עס באַטראַכט ווערן ווי אַן אַפיקורסיש ספֿר, ווי אַ טריף-פסול, ווי דאָס פֿאַלק רופֿט-אָן אַזא מין בוך, אַפֿילו ווען מען דערקלערט אים, אַז דער אינהאַלט זננער איז היילע מוסר און יראת-שמים, אַדער בלויז וויסנשאַפֿט און חקירה, אַדער עס לערנט אונדז גאַר גוטע מידות און אַנשטענדיקע אויפֿפֿירונג.

...וואָלט איך געוואָלט פֿרעגן יענע נאַראַנים, פֿון וואָנען קומט עס צו זיי אַפצופסקענען, אַז די ביכער, וועלכע זננען געשריבן אין אַן אַנדער לשון חוץ אין לשון-קודש, זננען שוין דעריבער אַפיקור-סישע און רופֿן זיי טריף-פסולען. פֿאַר וואָס פֿאַרשטייען זיי נישט, אַז אין דער אַנדערער שפראַך און אין דעם אַנדערן לשון איז נישט פֿאַראַן קיין שום איסור און קיין טומאה, אַלץ איינס ווי עס איז נישטאָ קיין שום קדושה אין לשון-קודשדיקן כתבֿ און לשון, אויב עס זננען אַנגעשריבן נישט קיין וויכטיקע זאַכן אין דער שפראַך. גרויסע ייִדישע פֿערזענלעכקייטן האָבן דאָס שוין אויסגעלאַכט און חזק געמאַכט דערפֿון (זע, וואָס עס שרייבט דער רמב"ם וועגן דעם אין זנן פירוש אויף משניות — אַבֿות, פרק ב').

ווערק. זיין זון, אייניקלעך און אור-אייניקלעך האָבן זיך אויך פֿאַרנומען מיט דעם און אַריינגעבראַכט אַ סך אייסבעסערונגען אין העברעיִשן לשון.

...נאך מער ווונדערט מיר אויף די דאזיקע, וואס האלטן אלע אנדערע שפראכן, חוץ העברעיש, ווי נישט-ווערדיקע און טמאדיקע. אפילו א קינד ווייס דאך, אז קריאת-שמע מעג מען לייענען אויף אלערליי שפראכן! זעט מען דאך קלאר, אז עס איז נישטאָ קיין שום קדושה אָדער טומאה אין קיין שום שפראך. דער עיקר ווענדט זיך, וואָס עס איז געשריבן אין דעם בוך. איז עס אַ ווערק, אין וועלכן עס געפֿינען זיך לערעס וועגן מאַראַל און גוטע מידות אָדער וויסנ-שאַפֿט און קלוגע זאַכן, מעגן זיי זיין געשריבן אין פֿראַנצויזיש, דייַטש, רוסיש אָדער פּויליש, זינען זיי גאַנץ פּשרע ספֿרים און מ'דאַרף זיך באַזיען צו זיי מיטן פֿולסטן דרֿך-אַרץ. פֿאַרקערט, אַפּיקורסישע אָדער נאַרישע ביכער, מיט פּוסטע אויסגעטראַכטע פֿאַנטאַסטישע מעשיות, טאַר מען נישט נעמען אין האַנט אַרײַן. אונדזערע חז"ל האָבן געזאָגט, אַז ווער עס לייענט אַזעלכע, האָט נישט קיין חלק לעולם-הבא. אָבער דאָס לערנען פֿרעמדע שפּראַכן און וויסנשאַפֿטן, פֿאַלט נישט אַרונטער אונטער דעם פֿאַרבאַט. סאַראַ אַננפֿאַל! (אזוינס קענען נאָר טראַכטן צוריקגעשטאַנענע לײַט און שוּנאים פֿון וויסן און פֿאַרשטאַנד).

...איצט, ווען עס איז שוין פֿאַר אונדז קלאַר, אַז מען מעג לער-נען פֿרעמדע שפּראַכן, וועלן מיר באַטראַכטן דעם ציל דערפֿון און די נוצן, וואָס מיר וועלן האָבן דערפֿון.

די ערשטע נוצן זינען, וואָס מיר וועלן בעסער פֿאַרשטיין דעם תּנך, בעיקר די פּרעכטיקע פּאַעזיע פֿון תּהילים, איוב, און שיר-השירים; אויך די גרעסטע טיילן פֿון די נבואות פֿון ישעיה, ירמיה, יחזקאל און תּרי עשר; און די אומאַפּשאַצלעכע פּאַעטישע שטעלן, וועלכע געפֿינען זיך אין דער תּורה, ווי יעקבֿס ברכות, די באַלאַדע פֿון אַז ישיר; בלעמס פּאַעמעס; די שירה האַזינו א"אנד — ווייל דער וואָס קען נישט מער ווי לשון-קודש, פֿאַר אים וועלן אַ סך ווערטער בלייבן נישט פֿאַרשטענדלעך, אפֿילו ווען ער זאָל האָבן גרינטלעך דערלערנט די העברעישע שפּראַך, ווייל אַ דאַנק די איי-בערזע צונגען אין אַנדערע שפּראַכן ווערן די פֿאַרנעפּלטע, אומקלאַר-

רע באַגריפֿן מער פֿאַרשטענדלעך, וואָרן די שפּראַכן העלפֿן זיך אַרויס קעגנזעטיק, קלאַרער צו מאַכן די נישט-פֿאַרשטענדלעכע ווער-טער, נאַטירלעך, בתנאי די איבערזעצונג זאָל האָבן געמאַכט גע-וואָרן פֿון שפּראַכן-קענערס און באַגאַבטע מיט פּאַעטישער אינספּיר-ראַציע.

...אויף צו פֿאַרשטיין די קאַנסטיטוציע פֿון מענטשלעכן קער-פּער און פֿאַרהיטן דאָס געזונט, מוז מען זיך דאָך אומבאַדינגט באַ-ניצן מיט פֿרעמדע שפּראַכן; מען קאַן דאָך נישט לעבן מיט פֿאַר-פּירערישע און פּלומרשט פֿרומע אַננריידענישן, אַז אַלץ, וואָס קומט אויפֿן מענטשן, איז אַ גזירה מן השמים, נאָר מען קאַן די קראַנ-קייטן היילן מיט פּאַסיקע רפֿואות. דערצו מוז מען דאָך אוודאי פֿאַר-שטיין פֿרעמדע שפּראַכן, כדי צו שטודירן די וויסנשאַפֿטן פֿון מע-דיצין און פּסיכאָלאָגיע.

...אַפֿילו אין תּלמוד ווערט פּראָפּאָגאַנדירט דער געדאַנק, אַז אַ מענטש איז מחויב זיך צו לאָזן היילן פֿון אַ דאַקטער. דאָס ווערט אילוסטרירט מיט אַן אינטערעסאַנטן אַנעקדאָט:

ר' ישמעאל און ר' עקיבא האָבן געשפּאַצירט איבער די גאַסן פֿון ירושלים. צוזאַמען מיט זיי איז אויך געגאַנגען נאָך אַ מענטש. האָבן זיי באַגעגנט אַ קראַנקן מאַן. האָט ער זיך געווענדט צו זיי:

— רבותי, זאָגט מיר ווי אַזוי זיך צו היילן פֿון מנן קראַנקייט.

האָבן זיי אים געענטפֿערט:

— טו אַזוי און אַזוי, ביז דו וועסט גענעזן ווערן.

האָט זיך אַנגערופֿן דער מענטש, וואָס האָט זיי באַגלייט:

— ווער האָט אים געשלאָגן מיט דער קראַנקייט?

האָבן זיי אים געענטפֿערט:

— דער אייבערשטער.

זאָגט ער צו זיי:

— און איר, תּלמידי-חכמים, מישט זיך אין פֿרעמדע עסקים?

דער אייבערשטער האָט אים קראַנק געמאַכט און איר היילט אים?

האָבן זיי אים געפֿרעגט:

— מיט וואָס באַשעפֿטיקט איר זיך?

האַט ער געענטפֿערט:

— איך בין אַן ערד־אַרבעטער. אַט האָב איך דעם סערפּ מיט

זיך.

האַבן זיי אים ווידער געפֿרעגט:

— ווער האָט באַשאַפֿן די ערד? ווער האָט באַשאַפֿן דעם ווייניג

גאַרטן?

האַט ער געענטפֿערט:

— דער באַשעפֿער.

— נו, און דו מישט זיך דאָך אין אַ זאך, וואָס איז נישט דיינע.

ער האָט באַשאַפֿן און דו געניסט פֿון די פֿרוכטן!

זאָגט ער צו זיי:

— איר זעט נישט דעם סערפּ, וואָס איך טראָג מיט זיך? ווען

איך זאל נישט אַקערן, בראַנעווען, מיסטיקן און יעטען, וואַלט דאָך

גאַר נישט געוואַקסן!

זאָגן זיי צו אים:

— שוטה פֿון דער גאַנצער וועלט! האָסטו נישט געהערט, אַז

עס שטייט געשריבן: „אנוש כחציר ימיו — אַ מענטש איז געגליבן

צו אַ פּלאַץ. אַזוי ווי אַ בוימ, למשל, אויב דער באַדן וועט נישט

צעאַקערט ווערן, געמיסטיקט און געיעט ווערן, וועט ער נישט

אויפֿגיין, און אויב ער איז אויפֿגעגאַנגען און האָט נישט געטרוניג

קען קיין וואַסער, וועט ער נישט געדייען און וועט שטאַרבן, אַזוי

איז אויך אַ מענטש: דער גוף איז דער בוימ, דאָס מיסט איז דער

רעצעפט און דער דאָקטער איז דער ערד־אַרבעטער.

...דער רמב"ם, וועלכער איז געווען אַ שטרענג רעליגיעזער פֿי-

לאַסאַף, איז גלייכצייטיק געווען אַ באַרימטער דאָקטער.

די נביאים האָבן געקענט דעם כאַראַקטער פֿון אַלע באַשעפֿע-

נישן, ווי מען זעט עס אַרויס קלאַר אין זייערע משלים און פֿאַר-

גלייכן, גענומענע פֿון כל-המיני פֿלאַנצן, מינעראַלן און לעבעדיקע

ברואים.

פֿאַר די חכמי־התלמוד זענען אויך נישט פֿרעמד געווען די נאַטור־אייגנשאַפֿטן פֿון אַלע בעלי־חיים.

...אזוי ווי אַ ייד איז מחויב צו קענען נאַטור־וויסנשאַפֿט, דאַרף ער אויך זיין באַהאַונט אין אַסטראָנאָמיע, זיין באַקאַנט מיט מאַטע־מאַטיק און געאָמעטריע, כדי צו זיין באַקאַנט מיטן גאַנג פֿון די פֿלאַ־נעטן און סאַטעליטן, אויף צו קאַנען פֿעסטשטעלן די תקופֿות און די צייטן פֿון יאָר; ממילא מוז מען שוין אויך לערנען, ווי זיך צו באַניצן מיט די אינסטרומענטן פֿאַר אַסטראָנאָמישע פֿאַרשונגען.

...דעריבער געדענק, ליבער פֿריינד, פֿאַרשטענדלעכער לייענער, אויב די פֿוילענצערס אָדער קלייניקע־פֿלדיקע וועלן דיר אַננשמעסן, זאַלסטו זיך אָפּהאַלטן פֿון האַבן צו טאָן מיט זאַכן, וואָס פֿאַדערן פֿאַרטיפֿונג, און בכלל וויסנשאַפֿטן, מיטן אויסרייד, אָ דאָס וועט דיך אַראָפּפֿירן פֿון דרך־הישר און נאָך אַזעלכע פֿאַלשע טענות, כדי זאַלסט אַריינפֿאַלן אין די געצן פֿון עם־הארצות — זאַלסט זיך נישט צוהערן צו זיי!

...אזוי גוט ווי בני אַלע פֿראַגעס, דאַרף מען זיך האַלטן בנים מיטל־וועג, דאַרף מען אויך בנים שטודירן וויסנשאַפֿטן זיך האַלטן בנים דאָזיקן וועג, דאָס מיינט, נישט איבערקליגלען זיך בני אַזעל־כע ענינים, וועלכע מיר קאַנען נישט משיג זיין מיט אונדזער שכל; גלייכצייטיק נישט פֿוילן זיך צו דערלערנען גרינטלעך דאָס דער־גרייכלעכע אין דער וויסנשאַפֿט, אין ירושלמי (חגיגה, פרק ב' הלכה א') ווערט געזאָגט: די תורה (געמיינט מענטאָפֿיזיק) איז גלייך צו איינעם, וואָס שטייט פֿאַר צוויי וועגן, איינער פֿון ליכטיקייט (דער הייסער דראַנג נאָך וויסנשאַפֿט) און איינער איז פֿול מיט שניי (די פֿוילקייט, וואָס שטערט זיך צו פֿאַרטיפֿן אין זאַכן, וועלכע מ'קאַן משיג זיין מיטן שכל). אויב ער לאָזט זיך אויפֿן וועג פֿון שטאַרקן ליכט, ווערט ער פֿאַרצערט פֿון דער היץ; קלייבט ער אויס דעם שנייקן וועג, שטאַרבט ער פֿון קעלט. טאָ וואָס זשע זאל ער טאָן? — גיין אין מיטן צווישן ביידע וועגן.

...בכלל איז די וויסנשאַפֿט גענומען פֿון קעגנזייטיקע מקורות.

אזוי געפינען מיר אין תלמוד דערציילונגען, ווי די גריכישע גע-
לערנטע זינען געקומען פֿון אטען קיין ירושלים צו שעפן ידיעות
אין פֿארשיידענע וויסנשאַפֿטן. דערביי געפינט מען אין דער גרי-
כישער ליטעראַטור, מאַראַלישע סענטענצן און פֿאַבלען, וועלכע זי-
נען אַ געטרנע קאָפּיע פֿון די תלמודיסטן.

אזוי ברענגט יאָזעפֿוס פֿלאַוויוס אין זיין בוך פֿאַר די רוימערס,
אַ פיטאָגאָראַס און אַריסטאָטעל האָבן אַ סך געלערנט ביי יידן און
אויך וועגן האַמערן איז דאָס געזאָגט געוואָרן. זיין איבערזעצער
אויף דײַטש שרײַבט: „האַמער האָט פֿאַר זינע ווערק גענומען אַ
סך מאַטעריאַלן פֿון די העברעיִשע שרײַפֿטן, ווי עס האָט עס אויך
אויפֿגעוויזן דער געלערנטער זאַכאַריאַס באַגאַן אין זיין בוך האַמע-
רוס העברעיִואַנס. עס געפינען זיך אויך אַ סך העברעיִשע ווער-
טער אין האַמערס ביכער.

... דער רמב"ם פסקנט אין הלכות סנהדרין, אַז אין ייִדישן סע-
נאַט (סנהדרין), הן אין גרעסערן (פֿון 71 מיטגלידער), הן אין קלע-
נערן (פֿון 23), האָבן געמוזט זיין נאָר אַזעלכע, וואָס האָבן זיך אויס-
געצייכנט מיט תורה-וויסנשאַפֿט און באַוואַפֿנט מיט ברייטע ידיעות;
זיין באַהאַונט צו ביסלעך אין אַנדערע וויסנשאַפֿטן, ווי מעדיצין,
מאַטעמאַטיק, געאַמעטריע און אַסטראָנאָמיע. בדרך כלל, האָבן פֿאַר-
שטייערס פֿון פֿאַלק געמוזט זיין געבילדעטע לײַט.

... וויסן דאַרפֿט איר וויסן, אַז די גריכישע פֿילאָסאָפֿיע, וועלכע
איז היינט באַקאַנט אין גאַנץ אייראָפּע, איז געקומען דורך יידן און
אַ דאַנק זיי איז זי פֿאַרשפּרייט געוואָרן צווישן זייערע געלערנטע און
דאָס, וואָס עס איז שפעטער צוגעגעבן געוואָרן פֿון גריכישע פֿילאָ-
סאָפֿן, שטאַמט פֿון די אַראַבערס, יידן און אַנדערע.

יעדער פֿאַטער איז מחויבֿ צו לערנען זיין זון אַן אומנות, פּדי
ער זאָל זיך קאַנען מפרנס זיין מיגיע פּפּיו, ווי מיר האָבן שוין אויבן
אַנגעוויזן, אַז אזוי גוט ווי אַ פֿאַטער מוז לערנען זיין זון תורה, מוז
ער אים אויך אויסלערנען אַ מלאכה, ווייל דאָס איז די עקסיסטענצן
פֿון לעבן (קידושין ל', ע"ב).

... דער רמב"ם אין הלכות ת"ת (פרק ג' הלכה י') זאָגט: „דער וואָס רעדט זיך אַזוי, אָז ער וועט זיך פֿאַרנעמען בלויז מיט לערנען און וועט מער גאָר נישט טאָן, נאָר לעבן פֿון צדקה, דער איז מבזה די תורה און איז גורם אַ גרויסע רעה פֿאַר זיך.“

ר' יהודה זאָגט: „ווער עס לערנט נישט זיין זון קיין אומנות, איז גלייך ווי ער וואָלט אים צוגעגרייט צו ווערן אַ גולן.“

... איך וועל דאָ אויסרעכענען, וויפֿל תנאים, אַמוראים און יודיי-שע גדולים עס זענען געווען בעלי-מלאכות:

פנחס דער שטיינהעקער האָט זיך באַשעפֿטיקט מיט זיין פֿאָך, שטיינהעקערײַ, ביז ער איז באַשטימט געוואָרן ווי אַ כוהן-גדול; הלל הזקן איז געווען אַ האַלצהעקער. יעדן טאָג פֿלעגט ער זיך פֿאַרדינ-גען פֿאַר אַ טרעפיקאַ (אַזאַ מטבע); איין העלפֿט פֿלעגט ער אָפגעבן דעם שומר פֿון בית-המדרש און די צווייטע העלפֿט האָט ער אויס-געגעבן אויסצוהאַלטן זיין משפחה.

שמאי האָט זיך פֿאַרנומען מיט בויאַרבעט (שבת ל"א, ע"ב).

אבא חלקיה איז געווען אַן ערדגרעבער (תענית י"ב, ע"א).

שמעון הפקולי האָט געאַרבעט ביי פֿאַקוליעס (קאַנאָפליע, באַוול).

דערפֿון שטאַמט זיין בניאַמען (רש"י, מגילה ט"ז, ע"ב).

ר' יוחנן הסנדלר האָט באַקומען זיין צונאַמען פֿונעם פֿאָך זיין-

נעם — שוסטערײַ.

ר' מאיר האָט אויך געהאַט אַ פֿאָך. ער איז געווען אַ שרייבער.

ער האָט געהאַט אַ שיינע האַנטשריפֿט; ער פֿלעגט פֿאַרדינען דריי

שקלים אַ וואָך. איין שקל האָט ער אויסגעגעבן אויף עסן און טרייב-

קען; איינעם אויף זיך צו באַקליידן און דעם דריטן אויף צו שטיצן

אומפֿאַרמעגלעכע תלמידי-חכמים. מ'האַט אים גערופֿן חכם און סופֿר.

(גיטין ס"ז, ע"ב).

ר' יוסף בר חלפֿתאָ איז געווען אַ גאַרבער (שבת מ"ט, ע"א).

ר' יהושע האָט זיך פֿאַרנומען מיט קוילן-ברענערײַ (ערכין י"א,

ע"ב).

ר' יצחק נפֿחא האָט זיך באַשעפֿטיקט מיט שמידערײַ.

ר' אדא איז געווען אַ געאַמעטער (אַגרימענסאַר).
 ר' אבין איז געווען אַ טישלער (שבת כ"ג, ע"ב).
 ר' אבא האָט זיך פֿאַרנומען מיט פֿעלדשעריי (פֿלעגט לאָזן אַן
 אַדער, שטעלן געהאַקטע באַנקעס תענית כ"א, ע"ב).
 ר' חנינא און ר' אושעיא האָבן אויסגעאַרבעט סאַנדאַלן (פסחים
 קי"ג, ע"ב).
 ר' אבא בר זמינא האָט גענייט מלבושים (ירושלמי שביעית,
 פרק ד', הלכה ב').
 ר' פפא איז געווען אַ פלאַנטאַטאָר (בבא מצעיא, דף ק"ט, עמוד
 א').

בר אדא איז געווען אַ פאַסטעך (דאָרט צ"ג, ע"ב).
 אבא הושעיא האָט געצויגן זיין חיונה פֿון וועש וואָשן (ירושלמי,
 פרק הגוול בתרא, הלכה י"א).
 ר' פנחס בן יאיר האָט זיין גאַנץ לעבן נישט נהנה געווען פֿון
 אַ פֿרעמדן ביסן און זינט ער איז געקומען צום שכל האָט ער נישט
 טועם געווען פֿון טאַטנס טיש (חולין, ז' ע"ב).
 ר' יעקב בעל־הטורים האָט געלעבט אין דחקות און גאַנץ אָפֿט
 האָט ער זיך מתופּח געווען מיט זיין פֿאַטער דעם רא"ש, צי ער
 געהערט צו דער קאַטעגאָריע, וועלכע דער תלמוד רעקאַמענדירט:
 „עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות“ (דערנער זיך שבת אָזוי
 פשוט ווי אין דער וואָכן און דו זאַלסט נישט אַנקומען צו קיינעם).
 דער אורח־חיים פסקנט (סימן רמ"ב): אַ תלמיד־חכם טאָר נישט
 נעמען קיין געלט פֿון אַן עס־האַרץ, סײַדן ער איז אַ חולה מסוכן
 אַדער עס האַלט בײַ סכנת־נפשות. אָבער אויף אַן אַנדער אױפֿן טאָר
 ער נישט אויסניצן ווי אַ פּריווילעגיע דאָס, וואָס ער איז אַ תלמיד־
 חכם.

...איך קאָן נישט פֿאַרבײַגן גלייכגילטיק און נישט אויפֿ־
 מערקזאַם מאַכן מײַנע ברידער אויף נאָך אַ קרענקלעכער דערשניי־
 נונג, וואָס ליגט טיף פֿאַרוואַרצלט אין אונדז. מיר האָבן אַלע אונ־
 דזערע געדאַנקען און צילן אַנגעווענדט נאָר אויף מסחר; מאַן און

פֿרוי, יונג און אַלט, אַרעם צי רייך, אָן אונטערשייד. פֿאַר וואָס זאָלן מיר נישט נאַכגיין אין די פֿוסטריט פֿון אונדזערע אַבֿות און אויך זיך פֿאַרנעמען מיט ערדאַרבעט? פֿאַר וואָס האַלטן מיר דאָס פֿאַר מיאוס און האָבן זיך אָפּגעלאָזט דערפֿון? בנים הינטיקן טאָג געפֿינען זיך נישט קיין ייִדישע ערד־אַרבעטערס, קיין סאַדאָוויק און קיין גערטנער. אָן שום באַרעכטיקונג האָט מען געוואַרפֿן אַן אומחן אויף אַזעלכע אַרבעטן. אַזאַ באַשעפֿטיקונג איז קיין מאָל נישט געווען קיין פּחיתות־הפֿכֿוד און קיין בזיון. אַדרבא, ערדאַרבעט איז פֿון תּמיד אָן פֿאַררעכנט געוואָרן ווי אַ בכבודיקע מלאכה, ווייל זי איז מִפֿרנס אירע אַרבעטערס, וואָס פֿאַרנעמען זיך מיט דעם. נישט בלויז די אַרעמשאַפֿט, נאָר אַפֿילו מלכים און פֿירשטן האָבן געקענט און געטאָן אַן אומנות און מיט די אייגענע הענט געאַקערט זייערע פֿעלדער און געבראַנעוועט זייערע בייטן.

גדעוו בן יואָש, דער העלדישער שופֿט, איז גערופֿן געוואָרן פֿון זײַן דרעשאַרבעט אַנצופֿירן מיטן פֿאַלק און זיי העלפֿן קעמפֿן קעגן זייערע שונאים.

דער ערשטער ייִדישער מלך, שאול בן־קיש, איז נאָך דער זאַלבונג אויך נאַכגעגאַנגען זײַן אַקסן־געשפּאַן און באַאַרבעט דאָס פֿעלד זײַנס.

דער נביא אלישע בן שפֿט איז אַוועקגענומען געוואָרן פֿון זײַן אַקעראַיזן צו ווערן אַ נביא בנים פֿאַלק.

רבא האָט אָנגעזאָגט די רבנו (לערנערס): „כִּבֵּעט אַיך, אָן אין די טעג פֿון ניסן (בנים פֿאַרזייען די פֿעלדער) און אין חודש תּשרי (אין שניטצײַט) זאָלט איר זיך נישט ווייזן פֿאַר מיר, כדי איר זאָלט אַ גאַנץ יאָר זיך קאַנען מִפֿרנס זײַן און רויק עוסק זײַן אין לערנען. ר' שמעון בן לוי האָט געדרשנט דעם פּסוק: „עובד אדמתו ישבע לחם“ (משלי י"ב, י"א) — „ווער עס ווערט אַ קנעכט צו דער ערד, דער וועט האָבן ברויט צו דער זעט“.

„אויב נישט, וועט ער קיין ברויט צו זעט נישט האָבן“ (ילקוט אויפֿן מדרש משלי, רמ"ז, תקמ"ח).

ר' אחיץ בן יאשיהו האט געזאגט (אַבֹּת דרבי נתן, פרק ל"א):
 „דער וואָס קויפֿט תבואה אין מאַרק איז געגליכן צו אַ זויגקינד, וואָס
 די מאַמע איז אים געשטאַרבן און מען טראַגט עס אַרום צו פֿרעמדע
 אַמען און עס ווערט קיין מאָל נישט געזעטיקט; דער אַבער, וואָס
 עסט ברויט פֿון זײַן אייגענער פראַצע, איז געגליכן צו אַ קינד וואָס
 דערנערט זיך פֿון דער מאַמעס ברוסט“.

... ווען מיר וועלן זיך אַבער אַ ביסל פֿאַרטראַכטן אויף די
 סיבות, וואָס האָבן גורם געווען, אַז די ערדאַרבעט זאָל פֿאַרלאָזט
 ווערן פֿון אונדזערע עלטערן, וועלן מיר אויסגעפֿינען, אַז דאָס איז
 געקומען איבער צוויי מאַטיוון: א) זנענדיק פֿאַרפֿאַלגט און פֿאַר-
 האַסט פֿון די קיניגן און כומרים צוזאַמען מיטן פֿאַלק, צווישן וועל-
 כע זיי האָבן געוויינט, האָבן זיי אַפֿט געמוזט אויסוואַנדערן און זיין
 נע-ונד, זינען זיי געווען געצווינגען זיך איבערצוואַרפֿן אויף מסחר,
 פֿדי צו האָבן דאָס פֿאַרמעגן שטענדיק אונטער דער האַנט; ב) אַפֿילו
 ווען זיי וואַלטן שוין יאָ געוואַלט זיך פֿאַרנעמען מיט עבודת אַדמה,
 האָט מען זיי נישט צוגעלאָזט, ווי עס איז באַקאַנט פֿון דער ייִדישער
 געשיכטע אין די לעצטע יאָרהונדערטער.

אַפגעקליבן און איבערגעזעצט

הענדל זאַטאַרסקי

מאָס עריק

די ווירקונג פון דער השכלה אין דייטשלאַנד אויף דער השכלה אין רוסלאַנד *

דער אויפקום פֿון דער יידישער בורזשואַזיע אין פּרייסן

דער היסטאָריקער פון די געזעלשאַפטלעכע שטרעמונגען ביי יידן און רוסלאַנד אין 19טן יאָרהונדערט וועט זיך ניט קענען רירן פון אַרט אָן אַן אַנאַליז פון דער ירושה פון דער בערלינער השכלה. זי האָט אויף די רוסישע יידן געווירקט סײַ דירעקט, סײַ נישט־דירעקט; אומדירעקט דורך דער גאַליציי־שער השכלה, וואָרעם אין די גאַליצישע גרויסע שטעט איז פּרזיער ווי אין רוסלאַנד ריפּ געוואָרן דער באַדן פאַר די השכלה־אידייען; באַאַרבעט און מאַדיפּיצירט זיינען די אידייען פון דער בערלינער השכלה געגאַנגען פון לעמבערג און בראַד און פּאַדאָליע און וואַלין, ביז אַדעס. דאָס גאַנצע פּרייסן האָט בפרט געהאַט אַ גרויסע השפּעה אויף די ליטווישע יידן. „דער־בער — זאָגט גאַטלאַבער אין זיינע מעמואַרן — הייסן די משכילים אין ליטע ביז היינט „בערלינער“. אין וואַלין האָבן זיי געהייסן „בראַדער“. און אין פּוילן הייסט נאָך עדיהיום ביי דער אַרטאָדאָקסיע אַן אויפגעקלערטער, „אַ דייטש“ (פּרידק'ן — „גאַטלאַבער און זיין עפּאָכע“, ווילנע 1925, ז' 84—146).

אין אַכצנטן יאָרהונדערט איז דייטשלאַנד געווען אַ היפש אָפּגעשטאַנען לאַנד אין פאַרגלייך מיט ענגלאַנד און פּראַנקרייך. ענגלאַנד האָט שוין אין זיבעצנטן יאָרהונדערט דורכגעמאַכט איר בורזשואַזיע רעוואָלוציע און איז אין דער צווייטער העלפט פון 18טן י"ה געגאַנגען צו דער גרויסער אינדוסטריעלער איבערקערעניש. אין פּראַנקרייך גייט־אָן אין משך פון גאַנצן 18טן י"ה אַ כסדרדיקער וויקס פון עקאָנאָמישן און געזעלשאַפטלעכן כוח פון דער פּראַנציפּ־זישער בורזשואַזיע, אַ וויקס, וואָס נעמט־אָן שטורמישע טעמפּן, בפרט אין דער צווייטער העלפט פונעם יאָרהונדערט. די סתירה צווישן די מעכטיק אויס־געוואַקסענע פּראָדוציר־כוחות פון לאַנד און די אָפּגעשטאַנענע פּעאַדאַלע פּראַ־

* פון בוך עטיוודן צו דער געשיכטע פון דער האַסקאַלע (1789—1881), מינסק 1934, ז' 37—46 און 65—81.

דוציר-פארהעלטענישן לאָזט זיך אויס סוף יאָרהונדערט אין דעם שטורעם פון דער גרויסער פראַנצויזישער רעוואַלוציע. אַנדערש אין דייטשלאַנד. דעם קאָפּי-טאַליזם איז דאָ אויסגעקומען צו קריכן פאַרויס אויף אַלע פיר, אונטערן שטעכיקן דראַטפאַרצאָם פון אומציייליקע פעאַדאַלע ראַגאַטקעס.

די מענדעלסאָן-לעגענדע

... די לעגענדע האָט זיך גענומען וועבן שוין בשעת זיין לעבן, און נאָך אַ יאָר פאַר זיין טויט. אין דעם „המאָס" פון 1785 האָט מען אים שוין פאַר-גליכן צום רמב"ם און אויף אים אַריבערגעטראָגן דעם זאָץ „ממשה ועד משה לא קם כמשה". ביי אַט דעם אַפּאָטעאָז איז אין אַלגעמיין פאַרבליבן די גאַנצע השכלה. נאָך אין יאָר 1867, ווען גאַטלאַבער פובליקירט זיין איבערזעצונג פון מענדעלסאָנס „ירושלים", באַגלייט ער זי מיט אַט דעם עפיגראַם (ו' XXX):

משה בן-עמרם קבל התורה מן השמים,	משה רבנו האָט די תורה באַקומען פון
משה בן מימון נפח באפה נשמת רוח	הימל,
חיים,	דער רמבם האָט אין איר אַריינגעבלאָזן
משה בן מנחם עשה לה מקדש	אַ לעבעדיקן גייסט,
בירושלים.	מענדעלסאָן האָט איר אויפגעשטעלט
	אַ טעמפל אין „ירושלים".

אַ גוטן גרונט צו ירשענען מענדעלסאָנען האָט די האַלב-און גאַנץ-אַסי-מילירטע יידישע גרויס-בורשוואַזיע. עס געמטראָן מענדעלסאָנען אַפילו איר רעכטער, אַרטאָדאָקסישער פליגל פון פראַנקפורטער שניט, וואָס זעט אין אים דעם באַגרינדער פון דער נעאַ-אַרטאָדאָקסיע ביי יידן (פאַרגל' בערנפעלד, זאַמלבוך מענדעלסאָן, ז' 79). אָבער די יאהודישע רעליגיעזע רעפאָרעם-באַ-וועגונג, וואָס ציט איר יחוס פון פרידלענדערן, פאַררופט זיך אויף מענדעל-סאָנען. אַ פאַר יאָר פאַר זיין טויט (1834) האָט פרידלענדערס איידעם געזאָגט, אַז מענדעלסאָן איז אין תוך געווען קעגן די מצוות מעשיות, ד"ה, קעגן דער רעליגיעזער פראַקטיק. דאָס איז געזאָגט געוואָרן אין דער פאַלעמיק קעגן רעד-זשיאַ, וואָס איז אין זיין בוך „התורה והפילוסופיה" (1828) אַרויסגעטראָטן קעגן די תלמידים פון מענדעלסאָנען, וועלכע ווילן אַראַפּוואַרפן די לאַסט פון די פראַקטישע מצוות (דור תהפוכות, ב' 2, ז' 19). קיזערלינג, מענדעלסאָנס ביו איצט באַדייטנדיקסטער ביאָגראַף, רעפּרעזענטירט דעם שוין כמעט אַסי-מילירטן פליגל פון דער יידישער גרויס-בורשוואַזיע אין דייטשלאַנד און פאַר אים איז מענדעלסאָן דער נאָוואַטאַר אין יידישן לעבן, דער גרויסער דייטשישער

פאָטריאַט און שריפטשטעלער, דער חבר פון לעסינג און אַנדערע דייטשישע אויפקלערערס, אַ באַווונדערער פון פרידריך II און פון דער האַהענצאלערני-שער מאַנאַרכיע, דער קעמפער קעגן דער יידישער שפראַך, קעגן פוילישע מלמדים און קעגן פוילישע יידן בכלל, וואָס קיזערלינג האָט זיי פּינט תכלית-שנאה. מיט קליינע, מער קלעריקאלע מאַדיפיקאַציעס איז עס אויך גרעס שטאַנדפונקט.

פאַר דעם גרעסטן טייל בורשוואַזע פאַרשערס איז כאַראַקטעריסטיש יענע אַנטשיידנדיקע ראַלע, וואָס זיי שרייבן צו מענדעלסאָנס אויפטריוט אין דעם יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. דאָס שטימט מיטן בורשוואַזן קוק אויף געשיכטע ווי העלדן-געשיכטע. „פון מענדעלסאָנען — זאָגט קיזערלינג — איז אַרויס די גאַנצע אַנטוויקלונג, וואָס די יידן האָבן גענומען אין גיסטיקער און בירגערלעכער הינזיכט, און יעדע פאַרטיי, וואָס האָט זיך געבילדעט אין יידנטום, האָט זיך אויף אים אַנגעלענט“ (ערשטע אויסגאַבע, ז' 385). און ליינט איר איבער קיזערלינגס בוך, ווערט אַיך קלאַר, אַז אַן מענדעלסאָנען וואַלטן מיר נאָך אַלץ געהאַלטן ביים 18טן יאָרהונדערט, ביי יעקב עמדין און דעם ווילנער גאון. פּרץ סמאַלענסקי, דער אידעאָלאָג פון די רונירטע און צוליב דעם נאַציאָנאַליסטיש-ציונישע שייכטן פון קליינבירגערטום, איז, ווי באַקאַנט, סוף זיבע-ציקער יאָרן אַרויס אין שאַרפן קאַמף קעגן מענדעלסאָנען און דער בערלינער השכלה. אָבער אויך ער לייקנט ניט די דאָזיקע אַנטשיידנדיקע ראַלע, מען דעלסאָנס, כאַטש ער פאַררופט זיך אויפן „רוח הזמן“. פאַרקערט, טאַקע אַרויס-גייענדיק פון דער זעלביקער הנחה, זידלט ער אַווי טעמפּעראַמענטפול דעם דעסער, באַשולדיקט אים אין צביעות און ראַפּיגירט פאַרהילטע אַסימילאַטאָרי-שע טענדענצן. און משה-לייב ליליענבלום, וואָס איז דעמאַלט (1879) נאָך גע-ווען „סאַציאַליסטיש“ געשטימט, ענטפערט סמאַלענסקינען: „דער גיסט פון דע מאַלטיקן דייטשישן דור האָט אַרויסגערופן אַזאַ מענטשן, און אויב דער גורל וואַלט ניט געפאַלן אויף אַ הויקער, וואָס הייסט משה מענדעלסאָן, וואַלט אויף זיין אַרט געקומען אַן אַנהערער, אַ נאַרמאַל וויקסיקער מיט אַן אַנדערן נאַמען“ (כל כתבי ליליענבלום, ב' 2, ז' 165). בערנפעלד האָט אין יאָר 1897, אין זיין מאַנאָגראַפּיע דור תּהפּוכות — אמת, מיט מער באַוואַרענישן — פאַרטיידיקט אין תּוך סמאַלענסקינס פּאָזיציע בנוגע מענדעלסאָנען. אין פאַרגלייך מיט סמאַלענסקינען שטרייכט ער שוין אונטער, אַז „מענדעלסאָן האָט ניט באַשאַפן די דאָזיקע תקופה, נאָר זי איז פון זיך געוואָרן דורך טויזנט באַקאַנטע און ניט-באַקאַנטע סיבות“. פון דער בורשוואַזער אַנטינאַמיע פּערזענלעכקייט און גע-שיכטע גייט אָבער אויך בערנפעלד גישט אַרויס. מענדעלסאָן האָט טאַקע באַשאַפן די תקופה, עס לאַזט זיך אָבער אויס, אַז מענדעלסאָן האָט פאַר-האַלטן איר לויף, און נאָך זיין טויט, וויל ער האָט ניט איבערגעלאָזן קיין

ירושלים פון זיין פארמאט, איז טאקע געקומען די אַסימילאַציע-פאַרפלייצעניש (ב' 1, ז' 125).

...משה מענדעלסאָן איז געווען אַ מיטליברגער און אַ מיטלמענטש, אַ פּי ליסטער אין אַלע הינזיכטן, אין זיין פּערזענלעכן לעבן, אין זיין לעבן-שטיי-גער, אין זיין פּילאָסאָפּיע און זיין געזעלשאַפּטלעכער טעטיקייט. די נישט-לאַנג פאַרעפּונטלעכטע בריוו זיינע צו דער כלה (בערלין 1929, 16טער באַנד פון דער נייער אויסגאַבע) גיבן אַ גוטן באַגריף וועגן זיין פּערזענלעכן שטייגער-אוי-דעאַל. בלויז דער מיטלשטאַנד איז פאַר אים יענער קלאַס, וואָס איז דער טרע-גער פון אַלע טונגטן (צ"ב: צור פּרזינדשאַפּט געהערט איין מיטלשטאַנד, ז' 42, בריוו נ' 32 פון 1761). אַ כלה האָט ער זיך אויסגעקליבן, ווי ער שרייבט צו לעסינגן, „נישט קיין שיינע, נישט קיין געלערנטע און אַן פאַרמעגן“ (שריפט, ב' 5, ז' 165). און פּראַמעט גוגנהיים איז טאָקע געווען נישט שייך, אָבער און נישט מיאוס, נישט שטאַרק געבילדעט, דאָך נישט אַן וויסן, אַן פאַרמעגן, אָבער פון אַ יחוסדיקער פאַמיליע — אַ מיטלמעטיקייט אין אַלע הינזיכטן. אין פאַמיליע-לעבן האָט ער געזען דאָס הויפטגליק פון מענטשן: „אַם ענדע איזט עס דאָך נור דאָס הויזליכע לעבען, אין וועלכעס דער מענטש גליק און בערוויקונג פינדעט.“ ער איז געווען לכתחילה לערער ביי בערנהארדן, דעם פאַבריקאַנט, שפּעטער ביי אים בוכהאַלטער, האָט אָבער אונטערגעהאַנדלט, נאָר אויף אַ קליי-נעם, מעסיקן אופן. ער האָט זיך אָפּגעזאַגט פון מיניץ-שפּעקולאַציע, זוכנדיק אויך אין האַנדל דעם מיטעלן וועג (בריוו נ' 62, ז' 63). ער האָט זיך דערביי פאַרנומען אויך מיט שדכנות, און אַזאַ מין „דבר הגון“ (אַנשטענדיק גערשעפט) האָט אים שפּעטער מעגלעך געמאַכט זיך שטעלן אויף די פּיס און ווערן אַ שותף אין דער פאַבריק פון בערנהארדס אַלמנה (פאַרגלי היסטאָרישע שריפטן פון יוואָ, ב' 1, ז' 320). נאָך אַ צען יאָר פאַר זיין טויט איז ער גרינדער און אַיינער פון די טעטיקסטע טוערס פון דער בערלינער „הייראַט-געזעלשאַפּט“ (1776, זע סטאַטוט ביי קניזערלינג, ערשטע אויסגאַבע, ז' 559—563).

ער האָט זיך זיין גאַנץ לעבן געפירט פּרום, שטרענג אָפּגעהיט אַלע יידי-שע דינים און גלחך פון אָנהייב האָט מען עס באַטראַכט ווי צביעות. דער מאַרקיו דאַרזשאַן האָט אין יאָר 1763 אונטערגעשטיצט מענדעלסאָנס ביטע וועגן אַ שוין-פּריווילעגיע ביי פּרידריך II מיט דער פּאַלגנדיקער צושריפט: „אַ פּילאָסאָף, אַ שלעכטער קאַטאָליקער, בעט אַ פּילאָסאָף, אַ שלעכטן פּראַטעס-טאַנט, צו געבן די פּריווילעגיע אַ פּילאָסאָף, אַ שלעכטן יידן“ (קניזערלינג, ז' 126). די יידישע אַרטאָדאָקסיע אין דייטשלאַנד האָט שוין אין זיין צייט געקוקט אויף אים מיט חשד, און שטילערהייט געמורמלט וועגן זיין אַפּיקורסות. דער באַרימטער רב יעקב עמדין וואָרנט אים אין אַ בריוו פון 1772 (בריוו, ז' 168).

אַן „סײַ ווי איז גרויס די צאָל פון יענע, וואָס באַקלאַגן זיך, אָן ער האָדעוועט אַ שלעכטן הונט אין זײַן שטוב״. (שבלאו הכי רבו המתלוננים על מעלתו שמגדל כלב...) (כלב רע בתוך ביתו), ד״ה, אָן זײַן באַשעפטיקונג מיט פּילאָ-סאָפּיע און דײַטשישע שריפטן וועט צו קיין גוטס ניט ברענגען. זײַנענדיק אַליין פּרום, האָט ער אַבער טאַלערירט אַרום זיך פּרײַנד און תּלמידים, וואָס זײַנען שוין לאַנג אָפּגעגאַנגען פון ייִדישע רעליגיעזע דינים און מנהגים, אַ שטייגער, הערץ האַמבערג אָדער איציק אייכל (וועגן אייכלען האָט דער בער-לינער רב מיט ביטערקייט זיך געוויצלט: אַמאַל האָט אַ חזיר געגעסן אייכלען, הײַנט עסט אייכל חזיר). אַן אַנדער זאַך איז, וואָס אויך ער אַליין האָט שוין געפילט די נויטווענדיקייט מיט שכלדיקע אַרגומענטן באַרעכטיקן סײַ די טעאַ-רעטישע יסודות פון דער ייִדישער רעליגיע, סײַ איר „צערעמאַניאַל-געזעץ“, איר העליגיעזע פּראַקטיק. דערין אַנטפלעקט זיך שוין די אויפקלערערישע זײַט פון זײַן אידעאָלאָגיע.

*

...דער ביאור איז אַ קאַלעקטיווע שאַפּונג, דאָס ווערק פון אַ גאַנצן משכײ-לישן דור. דאָך האָט דאָ מענדעלסאָן דעם באַדײַטנדיקסטן אַנטייל: ער האָט איבערגעזעצט אין דײַטש די 5 חומשים, תּהילים, קוהלת, שיר-השירים און אַנ-געשריבן דעם גאַנצן קאַמענטאַר צום ספר שמות און צו דער ערשטער פּרשה בראשית. ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון דער גאַנצער תּורה-איבערזעצונג און איר אַרגאַניזאַטאָר; ער האָט זי פּינאַצירט (און צוגעלייגט דערביי מער פון 3 טויזנט טאַלער). ער האָט איינגעשטעלט דעם נוסח פון דער אויסגאַבע, בײַ וועלכן סײַהאַבן זיך געהאַלטן אַלע זײַנע און שפּעטערדיקע מיטאַרבעטערס; זײַן נאַמען און אויטאָריטעט האָבן געשוועבט איבער דער גאַנצער אוינטערנע-מונג אויך נאָך זײַן טויט. דער פּראָספעקט פון דער מענדעלסאָנישער אויס-גאַבע עלים לתרופה איז הערשיגען אין 1778. די גאַנצע חומש-איבערזעצונג מיטן קאַמענטאַר איז פאַרענדיקט געוואָרן אין יאָר 1783. אַחוץ מענדעלסאָנען האָבן זיך באַטייליקט, ווי קאַמענטאַרן, דער פּוילישער למדן שלמה דובנע (קאַמענטאַר צו בראשית), נפתלי הערץ וויזל (קאַמענטאַר צו ויקרא), אַהרן יאַראַסלאָו (במדבר) און הערץ האַמבער (דברים).

וואָס זײַנען געווען די צילן און מאַטיוון פון דער דאָזיקער ביבליאָיער-זעצונג און פּונעם קאַמענטאַר? אין דעם אַרײַנפיר אור לנתיבה דערציילט וועגן דעם מענדעלסאָן פאַרשיידענע זאַכן: 1) די איבערזעצונגען פון חומש, וואָס קורסירן ביז איצט צווישן די דײַטשישע יידן, זײַנען געשריבן אין פאַרדאָר-בענער שפּראַך (ד״ה: אין ייִדיש), אַ שטייגער, בליצט איבערזעצונג פון יאָר 1679, אַזוי אָן זיי רופן-אַרויס אַ ווידערווילן בײַם לײַענער, וואָס רעדט ריכ-

טיק. אבער ביז איצט האָט קיינער נישט געטראַכט איבערצוזעצן דעם חומש אין דער פאַרפולקומטער שפראַך, וואָס איז אַנגענומען אין אונדזער צייט (ד"ה: הויכדייטש) "...תרגם בלשון עלגים מקולקל ומשחת מאד, תגעל בה נפש ה' קורא היודע לדבר צחות. ומאן ועד עתה אין איש שם על לב לתקן המעוות ולתרגם את התורה הקדושה בלשון המתוקן הנהוג ומורגל בדורנו" (ד' אא, ציטירט נאָכן איבערדרוק פון אַדם הכהן לעבענזאָן און בן־יעקב, ווילנע 1849); (2) יידישע קינדער, וואָס ווילן פאַרשטיין דעם תנך, מוזן צוליב דעם זיך ווענדן צו די קריסטלעכע איבערזעצונגען פון תנך אין דייטש. די קריסטלעכע איבערזעצערס האָלטן זיך אָבער נישט ביי דער יידישער טראַדיציע און דאָס טויג נישט פאַר די יידישע ליינערס; (3) ווייטער קומען פּערזענלעכע מאַטיוון, וואָס האָבן אַ קנאַפע באַדייטונג: די איבערזעצונג האָט מענדעלסאָן צו ערשט פאַרפאַסט פאַר זײַנע קינדער און באַשלאָסן בלויז אויף דער בקשה פון זײַן זון יוסף, מיטן תנאי אַז דובנע זאָל פאַרפאַסן דעם קאָמענטאַר און אַז פאַר אַ שותף צו דער אויסגאַבע זאָל דובנע נעמען מענדעלסאָנס ברודער שאול אַזױ. אַ מער דייטלעכן לשון רעדט מענדעלסאָן אין זײַן בריוו צו אויגוסט הענינגס פון יאָר 1779 (קײזערלינג, ד' 522), ווי ער שרײַבט: "נאָכן ערשטן פלאַן פון מײַן לעבן, אַזוי ווי כ׳האָב אים אַנגעוואָרפן אין מײַנע בעסערע יאָרן, בין איך זײער ווייט דערפון געווען צו ווערן ווען עס איז אַ ביבל־אַרויסגעבער אָדער איבער־זעצער... עס איז אָבער געפֿעלן געוואָרן דער השגחה מיך צו פירן אויף אַ גאַנץ אַנדערן וועג... נאָך אַ געוויסער אויטערזוכונג האָב איך אַינגעפונען, אַז דער רעשט פון מײַנע כוחות וועט נאָך קלעקן (אויף) טאַן אַ גוטן דינסט פאַר מײַנע קינדער און אפשר אַ באַדייטנדיקן טייל פון מײַן נאַציע, ווען כ׳וועל זיי געבן אין די הענט אַ בעסערע איבערזעצונג און דערקלערונג פון די הייליקע ביכער ווי די וואָס זיי האָבן ביז איצט געהאַט. דאָס איז דער ערשטער שריט צו דער קולטור, פון וועלכע מײַן נאַציע ווערט, ליידער, געהאַלטן אין אַזאַ דיסטאַנץ, אַז מע וואָלט געקאַנט כמעט זיך מתיאש זײַן אין אַ מעג־לעקייט פון אַ פאַרבעסערונג..."

אין סך־הכל וואָרפן מיר אָפּ די פּערזענלעכע מאַטיוון, וואָס קענען נישט שפּילן קיין גרעסערע ראָלע, ווי באלד דאָס ווערק איז אַרויס פון די משפּחה־ראַמען און איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע אונטער־נעמונג. אין דעם בריוו צו הענינגס רעדט מענדעלסאָן דייטלעך וועגן "אַ גוטן דינסט" אויך פאַר אַ באַדייטנדיקן טייל פון דער נאַציע, און שאַצט־אָפּ גאַר הויך די געזעלשאַפטלעכע באַדייטונג פון דער אונטערנעמונג, ווי "אַן ערשטן שריט צו דער קולטור". דער מאַטיוו, אַז די איבערזעצונג דאַרף אַרויסשטופן די דייטשישע קריסטלעכע ביבל־איבערזעצונגען, איז אויך ווייניק איבערצייג־דיק. מע האָט זיי גאַר ווייניק גענוצט אין יידישע הײַזער און סײַז אַ מאַטיוו

פאַר דער אַרטאָדאָקסיע, וועלכער עס ווערט אונטערגערוקט דער געדאַנק, אַז פון צוויי בייון (די קריסטלעכע איבערזעצונגען און מענדעלסאָנס) איז שוין בעסער דאָס קלענערע בייו. בלמבן צוויי מאַטיוון און זיי האָבן טאַקע באַ- שטימט די באַדעייטונג פון דער דאָזיקער אונטערנעמונג: 1) עפענען דער נאַציע דעם וועג צו דער ביבל דורך אַ גוטער דערקלערונג און איבערזעצונג; 2) אַרויס- שטויסן די יידישע שפראַך, וואָס רופט אַרויס דעם ווידערווילן פון דעם „קורא היודע לדבר צחות“, ד״ה, פון דער אויפגעקומענער ייִד בורשוואַייע, לטובת דער ריינער דעטשישער שפראַך. אין צוזאַמענהאַנג מיט דער שבועה־פאַרמולע פאַר ייִדן, וואָס מענדעלסאָן האָט פאַרפאַסט אין הויכדיטש טאַקע אין פעריאַד פון דער ביבל־איבערזעצונג (1782), שרייבט ער צו קליין: „איך וואָלט זייער נישט גערן אויפגענומען... ווען די ייִד־דעטשישע מונדאַרט און די פאַרמי- שונג פון העברעיִש מיט דעטש וואָלט אויטאָריזירט געוואָרן דורכן געזעץ. איך האָב מורא, אַז דער דאָזיקער זשאַרגאָן האָט נישט ווייניק בייגעטראָגן צו דער אומזיטלעכקייט פון דעם געמיינעם מענטשן (פראַסטן מענטשן), און כּ״דער וואָרט זייער אַ גוטע ווירקונג פון דעם אויפקומענדיקן געברויך פון דער ריי- גער דעטשישער מונדאַרט צווישן מינע ברידער... ריין דעטש אָדער ריין העב- רעיִש... נאָר נישט קיין פאַרמישונג פון די שפראַכן“ (קניזשערלינג, ז' 283).

„ריין דעטש אָדער ריין העברעיִש! נאָר נישט קיין פאַרמישונג פון די שפראַכן!“ — דאָס איז לאַנגע צענדליקער יאָרן די טעאָרעטישע לאַזונג פון דער גאַנצער השכלה, אַפילו פון יענע משכילים, וואָס האָבן אַליין געשריבן ייִדיש (צ״ב: לעווינאָף, דער מחבר פון דער הפקד׳ וועלט, וואָס שרייבט פון דעסט וועגן אין זיין תּנוּדה בישראל, ז' 38: „אַזוי אויך קענען מיר נאָגן אין דער דאָזיקער מדינה (רוסלאַנד): צו וואָס ייִדיש? אָדער ריין דעטש, אָדער רוסיש“... אַזוי, צ״ב, שרייבט דער פּאָפּולערער און רירעוודיקער לעמבערגער משכיל אַברהם־מענדל מאָר (1815—1868) אין זיין אויטאָביאָגראַפיע (שבילי וולגס, 3טער טייל, לעמבערג 1865, ז' 146): „ביי טאַג האָב איך געלערנט גמרא און ביי נאַכט, ווען אַלע אַרום זינען אינגעשלאָפן, האָב איך געלייענט דעם תּנ״ך מיטן ביאור אין דער דעטשישער איבערזעצונג... און די דעטשישע אי- בערזעצונג איז פאַר מיר געווען אַ ישועה צו פאַרשטיין דורך איר די דעטשי- שע שפראַך“...

...נאָך אין די יאָרן 1849—1853 איז דער ביאור דערשינען אין ווילנע אין 17 בענדער, אַרויסגעגעבן דורך די באַקאַנטע משכילישע שריפטשטעלערס אָדם לעבענאָף און יצחק־אייזיק בן־יעקב.

דער קולטור-הינטערגרונט פון דער השכלה אין דייטשלאַנד *

אין דער נאך-השכלה-תקופה, נאך העם ווי די השכלה-אידעאלן האָבן אויף אַזאָ טרויעריקן אופן אָנגעוויירן זייער אַמאָליקן גלאַנץ און פיל פון זייערע פּרינציפּליע קעמפּערס זינען בעל־יתשובה געוואָרן, האָט זיך אין דער העב־רעזשער ליטעראַטור דזיטלעך געלאָזט באַמערקן אַ פּינטלעך קריגערישע שטיי־מונג בנוגע צו דער „בערלינער השכלה“ און אירע פּאָנען־טרעגערס. עס איז גענוג צו דערמאָנען דעם קאַמף, וואָס פּרץ סמאָלענסקין האָט געפירט קעגן מענדעלסאָנס אויפקלערערישער טעטיקייט אָדער וואָלף יעבצס מגדל המאָה, וווּ עס ווערט גערעדט מיט אַזאָ פּאַרביטערונג וועגן די באַשעפּערס און טרעגערס פון דער אויפקלערונג־באַוועגונג ביי די פּרנסישע יידן. עטלעכע צענדלינג יאָרן, אַ גאַנצע תקופה פון גוואַלדיקע סאַציאַלע און גיטטיקע איבערקערענישן, טיילן אונדז אָפּ פון אַט די דאָזיקע תשובה־שטימונגען, וועלכע דער אומדער־וואַרטער צוזאַמענבראַך פון די השכלה־אידעאלן האָט אַרויסגערופּן. עס איז דערפאַר איצט פאַראַן די מעגלעכקייט צו געבן אַ מער אַביעקטיווע און היס־טאָריש גערעכטערע אַפּשאַצונג פון די בערלינער השכלה־קעמפּערס אין דעם סוף 18טן י"ה.

קודם־כל מוז מען נעמען אין באַטראַכט די אויסערגעוויינלעך שווערע און סתירותפולע צושטאַנדן, ביי וועלכע עס איז אויף דער קעניגלעכער שטול גע־זעסן דער „פּילאָסאָף און פּרינציפּלער“ פּרידריך דער זטער. פּרידריך האָט טאַ־קע מיט גדלות דערקלערט, אַז אין זיין מדינה קאָן יעדער פּרנץ און אומגע־ער זאָל זיך פאַרהאַלטן ביי זיין אמונה. דאָס האָט אים אָבער כלל ניט געשטערט, לעכן פאַרהאַלטן זיך צו יידן — באַמערקט דער קולטור־היסטאָריקער ל. גינגער — איז פּרידריך דער זטער אין אַ געוויסער מאָס נאָך איבערגעשטיגן זינע פאַרגייערס. גלנץ מיט אַלע אָפּגעשטאַנענע דזיטשישע פּיליסטערס פון יענער צייט איז דער דאָזיקער געקרוינטער „דענקער“ געווען פעסט איבערגעצייגט,

* ישראל צינבערג — די געשיכטע פון דער ליטעראַטור ביי יידן, באַנד 7, בוך 1, ג"י 1943, ז' 11—13, 16—19, 23—28, 53—55.

אז די יידן דארפן ווי א זייער שעדלעכער עלעמענט וואס מער באגרענעצט ווערן אין זייערע בירגערלעכע רעכט, און דעם איינציקן נוצן, וואס מען קען פון זיי האבן, איז — אויספרעסן פון זיי וואס מער מלוכה-שטייערן. די ביר-גערלעכע לאגע פון די פרינסישע יידן איז דערפאר אונטער זמן רעגירונג אין א געוויסער הינזיכט נאך שווערער געווארן ווי ביי זינע פארגייערס. נאך דעם עדיקט, וואס פרידריך ווילהעלם דער 1טער האט ארויסגעגעבן אין 1714, האט יעדער „שוצידע“ געהאט דאס רעכט איבערצוגעבן זינע „פריוילעגיעס“ די עלטסטע דריי קינדער. דאס האט אבער פרידריך דער 2טער געפונען פאר צו פיל און כפי די „גענעראל-פריוילעגיעס“ פונעם יאר 1750 האט שוין דער „שוצידע“ געקאנט מוכה זיין מיט זינע ווינרעכט און האנדלרעכט בלויז זיין עלטסטן זון. דעם טעם דערפון האט פרידריך גופא דערקלערט נאך מיט א יאר פריער, בעת ער האט אנגעוויזן, אז באם מען וועט דערלויבן יעדן שוץ-יידן איבערצוגעבן זינע רעכט ניט איינעם, נאר צוויי פון זינע יורשים, וועט דאך ניט דערגרייכט ווערן דער באשטימטער צוועק, וואס עס שטעלט פאר דאס פרינסישע געזעץ — וואס מער פארקלענערן די צאל פון יידישע אידן ווינערס. אין הסכם מיט דער דאזיקער טענדענץ האבן דעם פריוילעגירטן יידנס יינגערע קינדער, וואס האבן ניט געקענט געניסן פון זייער פאטערס „שוצרעכט-טע“, ניט געהאט דאס רעכט חתונה צו האבן; אויך די אזוי גערופענע „אוי-סעראדונטלעכע שוצידע“ האבן אין פרידריך דעם 2טנס קרוינשטאט ניט גע-האט דאס רעכט צו פירן א פאמיליע-לעבן. חוץ די „אויסעראדונטלעכע שוץ-יודען“ טיילן נאך די „גענעראל פריוילעגיעס“ אויס אזוי גערופענע „געדול-דעטע יודען“, און דאס אלץ מיט איין באשטימטער טענדענץ — וואס מער צו באגרענעצן די יידן אין זייערע רעכט.

פרידריך דער 2טער איז אבער געווען קליגער און פראקטישער פון דער רוסישער קייסערינע יעליסאוועטא פעטראווא, וואס איז מיט איר שגאה צו יידן פארגאנגען אזוי ווייט, אז זי האט דערקלערט: „זי וויל פון קריסטוסעס שונאים קיין שום טובת-הנאה ניט האבן“. ער האט דווקא געקוקט אויף זינע יידן ווי אויף א מעלקעדיקער קו און געשטרעבט צו האבן פון זיי וואס מער „טובת הנאה“. בעת ס'האט איבער פרינסן געוועלטיקט דער „פלאטאף“ פריד-ריך איז דערפאר געוואלטיק געשטיגן די צאל פון ספעציעלע יידישע שטייערן. ...ווען אבער משה מענדעלסאן, וואס איז שוין דעמאלט געווען בארימט ווי אן עסטעטישער און פילאסאפישער שריפטשטעלער, האט זיך געווענדט מיט דער ביטע אים צו שענקען דאס ווינרעכט פון א „שוצידען“, האט ער דערויף אפילו קיין ענטפער ניט באקומען. ערשט דורך דער השתדלות פון דעם מארקיו ד'ארזשאן, וואס איז געווען זייער אנגענומען ביים קיניגלעכן הויף, האט ענד-לעך מענדעלסאן באקומען (אין 1763) די באגרענעצטע רעכט פון אן „אויסער-

אַרדענטליכען שוצווערן. אָבער מענדעלסאָנס ביטע (אין 1779), מען זאָל מיט דעם אים געשענקטן ווינרעכט מזכה זיין אויך זינע קינדער, האָט פרידריך ווידער ניט געפונען פאַר מעגלעך צו דערפילן — מענדעלסאָן איז דאָך דער מאָלט געווען בלויז אַן אָנגעשטעלטער אין אַ זידפאַבריק, ניט קיין פאַבריק־אייגנטימער.

...צוזאַמען מיט דער עקאָנאָמישער מאַכט האָט זיך אין דער ייִדישער בער־לינער קאַלאָניע געלאָזט באַמערקן אויך איר גיסט־יקער וויקס. די ייִדישע סוּח־רים און באַנקירן, די סאַמעט־און זיד־פאַבריקאַנטן האָבן געהאַט ענגע פאַרבינדונגען מיט אויסלאַנד און זינען געקומען אין אָפטער באַרירונג מיט דעם העכסטן דזשטישן אַדל, וואָס האָט זיך אין יענע צייטן באַזונדערס אויסגע־צייכנט מיט זיין התבטלות פאַר דעם „אויסלענדישן“, בפרט פאַר אַלץ, וואָס שטאַמט פון פראַנקרייך. ווי באַקאַנט, האָט אויך די דזשטישע ליטעראַטור פון 17—18טן ייִה אין אַלע פּרטים קאַפּירט די פראַנצייזישע מוסטערן און פריד־ריך דער 2טער, וואָס האָט זייער געוואָלט זיך קונה שם זיין מיט זינע פראַנצייזישע „געדיכטע“, האָט מיט ביטול געקוקט אויף אַלץ, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אויף דער שפראַך פון זיין לאַנד. אין פריינדלעכער באַרירונג זינען אויך די בערלינער רייכע ייִדישע המזער געקומען מיט זייערע נאָענטע שכנים, מיט דער דאַרטיקער פּילצאַליקער פראַנצייזישער קאַלאָניע, וואָס איז דעמאָלט געווען דער רוב בנין ורוב מנין פון די אינדוסטריע־אונטערנעמערישע און פראַגרעסיוו־אינטעליגענטע קרייזן אין בערלין. די בורזשאַזע ייִדישע יוגנט האָט אויף אַזאַ אופן געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די נייע אי־דזשישע שטרעמונגען, וואָס האָבן זיך באַוויזן אויף יענער זייט ריין אונטער דער השפּעה פון די ענציקלאָפּעדיסטן און אויפקלערערס. אַן אינטערעסאַנט בילד, ווי אַזוי די דאָזיקע באַקאַנטשאַפט איז פאַרגעקומען, גיט אונדז הענריעטע הערץ אין אירע מעמואַרן: „די ערשטע, וואָס האָבן אָנגעהויבן פראַנצייזיש צו לערנען, זינען געווען די טעכטער פון די רייכע ייִדישע קרייזן. די עלטערן האָבן ניט געהאַט דערקעגן. פון ריין אוטיליטאַרע מאַטיוון: מיט דער הילף פון דער פראַנצייזישער שפראַך קאַן מען זיך דאָך פאַרבינדן מיט דער גאַנצער צי־וויליזירטער וועלט. די ערשטע צייט האָבן די ייִדישע טעכטער אויסגענוצט דאָס פראַנצייזיש ריין אויף צו פירן גאַלאַנטע געשפּרעכען מיט אַפיצירן און הויף־קאַוואַלירן, וואָס פלעגן קומען צו זייערע עלטערן וועגן געלט־געשעפטן. שפּער טער אָבער האָבן זיי אָנגעהויבן אויסניצן די פראַנצייזישע שפראַך פאַר מער וויכטיקע צוועקן: צו באַקענען זיך אין אַריגינאַל מיט די פראַנצייזישע קלאַ־סיקערס און די נייערע שריפטשטעלערס.“

שלמה מנימון דערציילט אין זיין לעבנס־געשיכטע, ווי ייִדישע יונגע לייט, וואָס זינען געקומען קיין בערלין און זיך דאַרט באַשעפטיקט מיט לערערן,

האָבן זיך אָפגעגעבן דער עיקר מיטן לימוד פון דער פראַנצייזישער שפראַך. כאַראַקטעריסטיש זינען אויך אין דער הינזיכט די פילצאָליקע יידישע בריוו, וואָס דער יונגער משה מענדעלסאָן האָט פון בערלין געשריבן צו זיין כלה אין 1762. די דאָזיקע בריוו זינען פול אָנגעשפיקעוועט מיט פראַנצייזישע אויס־דרוקן, וואָס זינען, ווי עס שיינט, געווען אָנגענומען אין דער אומגאַנגשפראַך. מענדעלסאָן שרייבט, למשל: „ווי אַמבראַסירט איך בין“, „זיך מאַקירען“, „קאַ מאַדיטעט“, „דיסטיוגציה“, „פרעטעקסט“, „דעראַנושירט“, „רעזולפירט“ אאַו.וו. ער ווערט ניט מיד יעדעס מאל צו דערמאָנען זיין „ליבה פרומעט“, זי זאָל למען השם, פלניסיק לערנען די פראַנצייזישע שפראַך, „דיא כאַן פאַסט צור מוטערשפראַכי וואָרדן“.

אויף די רעכטלאָזע געטאַבאָווינערס האָבן געמוזט מאַכן אַ גוואַלדיקן רושם מיט זייערע פּיערדיקע פרעדיקטן די אידייען־טרעגערס פון דעם יונגן, מיט פרישע קרעפטן שפראַצנדיקן קלאַס, וואָס זינען שטורמישע טריט האָבן זיך אַלץ היליכקער געלאָזט הערן אויף דער געשיכטלעכער אַרענע. זיי האָבן דערהערט אין די דאָזיקע פרעדיקטן די בשורה וועגן באַפרייונג און גלייכבאַ־רעכטיקונג פון אַלע „וועלטבירגערס“, וועגן צעשטערונג פון אַלע קאַטעפּרי־ווילעגיאַעס... דאַרף עס דען ווונדערן, וואָס די אידייען פון די פראַנצייזישע „אויפקלערערס“ האָבן געפונען אַ שאַרפן אָפקלאַנג אין געוויסע יידישע קרייזן?

דאָס אַלטפרענקישע, אין זינע מנהגים פאַרגליווערטע, רבנישע יי־דנטום איז נישט געווען בכוח אָפצוהאַלטן די דאָזיקע נייע אידיעשע שטרעמונגען. אמת, די רבנים און די משגיחים זינען געשטאַנען אויף דער וואַך. זיי האָבן זיך געפליסט אָפצוזוימען זייער עדה פון פרעמדע אידייען, פון אַלץ וואָס האָט געקאָנט דערוועקן דעם חשד אין אַפיקורסות. אין די 40ער יאָרן פונעם 18טן ייִה האָט מען דעם שטאַמפּאַטער פון די בלייכרעדערס, דעמאָלט אַן אַרע־מער ישיבה־בחור, אַרויסגעטריבן פון בערלין, ווייל אַ גבאי־צדקה פון דער קהילה האָט אים געפאַקט מיט אַ דייטשישן בוך אונטערן אַרעם — און אין צוואַנציק־דרעסיק יאָר אַרום איז שוין פאַר דער אונטערגעוואַקסענער יונגט, פאַר די קינדער פון די יידישע באַנקירן, פאַבריקאַנטן און טובי־עיר, געווען אַריבערגעוואָרפן אַ בריק צו אייראָפּעישער בילדונג, און ווי די גרעסטע אוי־טאַריטעט האָט ביי דער יונגט געגאַלטן דער פרידענקער וואָלטער, וואָס זינען שפּיציקע גלייכווערטלעך זינען געגאַנגען פון מויל צו מויל. און בלייכרע־דערס חבר, אויך אַן אַרעמער ישיבה־בחור, וואָס פון זינעט וועגן האָט עס טאַקע דער יונגער בלייכרעדער געטראָגן דעם „טריף־פּסול“, דאָס דייטשישע בוך, און איז דורך דעם ניזוק געוואָרן — האָט פאַרנומען איינע פון די צענט־ראַלע ערטער אין דער דעמאָלטיקער דייטשישער ליטעראַטור און איז געוואָרן

דער אנערקענטער פאנען-טרעגער פון דער אויפקלערונג-תקופה פון דייטשישן יידנטום. משה בן מנחם-מענדל פון דעסוי האָט דער ישיבה-בחור געהייסן... דורות לאַנג האָט מענדעלסאָן געגאַלטן ווי דער „אבי ההשכלה“, ווי דער גרינדער פון דער השכלה-תקופה. נאָך בני זמן לעבן האָט מען אים מיט התפע-לות דערקלערט פאַרן „דריטן משה“, וואָס האָט אונדז פון טיפן שמוץ צו רום און לויב דעהויבן, פאַר דעם דערלייזער, וואָס האָט „דאָס פאַלק ישראל פון דער גייסטיקער קנעכטשאַפט באַפרייט און אַרויסגעפירט אויפן ליכטיקן וועג פון קולטור און בילדונג“.

גלייך נאָך מענדעלסאָנס טויט האָט דער מאַסן דערקלערט, אַז „אינגע-הילט אין פינצטערניש איז דורות לאַנג געווען דער אמת און דער ריכטיקער פשט פון דער תורה, ביז גאָט האָט באַפוילן: זאָל משה דערשיינען! — און ליכטיק איז מיט אַ מאָל געוואָרן!“.

...איבער פון די דאָזיקע „השכלה-פאַרלויפערס“, דער אונדז שוין באַ-קאַנטער ישראל זאַמאַשטש, האָט דער ערשטער באַקאַנט דעם נאָך גאַנץ יונגן מענדעלסאָנען מיט דעם רמב"מס מורה נבוכים און דערוועקט אין אים דעם קריטישן פאַרשער-געדאַנק. זאַמאַשטש איז אויך געווען דער לעדער פון דעם אייגנאַרטיקן מאָן, וואָס האָט געהאַט אַזאַ גרויסע השפעה אויף מענדעלסאָנס גייסטיקער אַנטוויקלונג; דאָס איז — דער דאָקטער אַהרן עמערין גומפערץ. גומפערץ איז געווען עלטער פון מענדעלסאָנען מיט גאַנצע 6 יאָר; זאַמאַשטש האָט אין אים דערוועקט דעם אינטערעס צו מאַטעמאַטיק, פילאָסאָפיע און נאָ-טור-וויסנשאַפטן. אין 1751 האָט גומפערץ אָפגעגעבן עקזאַמען אויף דאָקטער-מעדיצין, נאָר ווי אַ פאַרמעגלעכער מאָן, וואָס האָט ניט באַדאַרפט טראַכטן וועגן דאגות-פרנסה, האָט ער ווי אַ מעדיצינער קיין מאָל נישט פראַקטיצירט. אַ גרויסע השפעה האָט אויף דעם יונגן גומפערץ געהאַט פרידריך דעם 2טנס פריינד, דער מאַרקיו ד'אַרזשאַן (פאַרפאַסער פון די Lettres juives) בני ווע-מען גומפערץ איז אַ געוויסע צייט געווען סעקרעטאַר. אַ דאַנק אים האָט גומ-פערץ פאַרבונדן באַקאַנטשאַפט מיט די ליטעראַריש-וויסנשאַפטלעכע קרייזן, גע-וואָרן אַ מיטגליד פון דער „געלערטע קאַפּע-הויז-געזעלשאַפט“ אין בערלין און אויך אַ שטאַמגאַסט פון דעם „מאַנטאַג-קלוב“, וואָס איז געוואָרן דער פאַר-זאַמלונג-פונקט פון די בערלינער „אויפקלערערס“. דאָרט האָט גומפערץ גע-שלאָסן באַקאַנטשאַפט מיט לעסינג, ניקאָלאַין א"א. אונטער דער ווירקונג פון די דאָזיקע קרייזן איז אויך גומפערץ געקומען צום באַשלוס צו פאַרנעמען זיך מיט „אויפקלערערישער“ אַרבעט אין זיין אייגענער סביבה. ער פאַרמעסט זיך צו שרייבן אַ גרויס ווערק אין העברעיִש, וואָס זאָל אַרומנעמען אַלע וויסנ-שאַפטן. אים האָט אַבער געפעלט די נייטיקע שאַפונגס-קראַפט און זיין פאַר-טראַכט ווערק איז פאַרבליבן ניט פאַרענדיקט. בלויז דעם אַרענפיר האָט ער

פארעפנטלעכט אין 1765, ווו ער גיט אין א קלארער, ליכט פארשטענדלעכער פארעם אן אלגעמיינעם איבערבליק איבער אלע וויסן-צווייגן און פלייסט זיך צו דערווייזן זיין לייענער-פובליקום די גרויסע נוצן פון אלגעמיינעם וועלטלעכן וויסן; אויך שטרעכט ער דערביי אונטער, אז נאר נארישע עם-הארצישע מענטשן קאנען אין דעם זען א געפאר פאר דער אמונה. דער אין פילפול און סכאלאסטיק אויפגעצויגענער אויטאריע פרווהט דער געבילדעטער דאקטער געבן צו פארשטיין דעם גרויסן באטיט פון דעם עקספערמענטאלן וויסנשאפט-לעכן מעטאד. מען דארף — דערקלערט גומפערץ — גיין אויף דעם וועג, וועלכן עס האבן דורכגעלייגט אזוינע גדולי-ישראל ווי דער רמב"ם, דער אבן-עזרא, דער רלב"ג און יש"ר מקאנדיא (שלמה דילמידיגו), וואס זינען געווען באוואוסט מיט אלזשיטיקן וויסן און האבן אומדערמידלעך געקעמפט קעגן די אומוויסנדיקע נאראניש, וועלכע האבן גערודפט די טרעגערס פון חכמה און וויסנשאפט.

און טאקע גומפערץ האט דעם פארדינסט, וואס ער האט דער ערשטער אויפגעדעקט פאר דעם יוגן מענדעלסאן די ברייטע וועלט פון אייראפעישער קולטור. ער האט מיט אים פליסיק געשטודירט די אייראפעישע קולטור-שפראכן, פראנצויזיש און ענגליש, און האט אים אויך באקענט מיט לעסינג, וואס האט געהאט אזא אויסשליסלעכע השפעה אויף מענדעלסאנס ליטערארישער אנטוויקלונג און טעטיקייט. „מע קאן מיט פולן רעכט באהויפטן — דערקלערט מענדעלסאנס ביאגראף, קיזערלינג — אז אן גומפערץ וואלט מענדעלסאן קיין מענדעלסאן נישט געווארן“. מענדעלסאן גופא שרייבט אין איינעם פון זיינע בריוו צו זיין כלה פרומעט: „איים אליין (דעם ד"ר אהרן גומפערץ) האבי אללש צו דאנקן וואס איך אין וויסנשאפטן פראפיטירט האבי“. אויך אין זיין אויטא-ביאגראפישער נאטיץ האלט מענדעלסאן פאר גייטיק אנוווייזן: „אלהיר געוואונן איך דורך דען אומגאנג מיט דעם נאכהעריגען דאקטאר דער ארציני געלארטעהייט, העררן אהרן גומפערץ, געשמאק אן דען וויסענשאפטן, דאצו איך אויך פון דען זעלבען איניגע אנלייטונג ערהילט“ (גע' שריפט' 1843, V, 526). אהרן גומפערץ באווייזט אויפן בולטסטן אופן, ווי איבערגעטריבן ס'איז די בנ פיל אנוגענומענע מיינונג, אז מענדעלסאן איז געווען דער ערשטער צווישן די דייטשישע יידן, וואס האט דערגרייכט די הויכע שטאפלען פון אייראפעישער בילד-דונג. דערפאר אבער איז ער ווירקלעך געווען דער ערשטער ייד, וואס איז ארויסגעטראטן ווי א באדייטנדיקער, פון אלעמען אנערקענטער דייטשישער שריפטשטעלער און האט ווי א מייסטער פון ליטערארישן סטיל און שפראך אנגעקריצט זיין נאמען אין דער געשיכטע פון דער נאציאנאלער דייטשישער ליטעראטור. דאס איז ער, דער זון פונעם סופר מנחם מענדל אויס דעסוי, דער „אויסעראדענטליכער שוצידע“, געווען דער ערשטער דייטשישער שריפטשטעלער, וואס האט אין אזא פינעם און קלארן סטיל באהאנדלט די טיפסטע פי-

לאַסאַפישע פראַבלעמען; דאָס האָט מען אים, דעם זון פונעם רעכטלאַזן געטאָ, געקרוינט מיטן ערן-טיטל דער סאַקראַטעס אויס בערלין, מיט וועמען עס האָבן געגאַרט צו שליסן באַקאַנטשאַפט געקרוינטע פירשטן און די באַדזשניקסטע פאַרשערס און דענקערס פון יענער צייט. דאָס איז ער, וואָס האָט אין 1743 ווי אַ 14-יאַריקער אַרעמער ישיבה-בחור מיט גרויס פחד אָנגעקלאַפט אין דעם רויזענטאַלער טויער (דעם איינציקן טויער, וואָס דורך אים האָט אַ ייד געקאַנט אַנקומען אין בערלין) — אין צוזאַציק יאָר אַרום געקרוינט געוואָרן פון דער פריטישער אַקאַדעמיע מיט דעם ערשטן פרייז פאַר זיין פילאָסאָפישע אַרבעט Über die Evidenz in den Metaphysischen Wissenschaften.

דערצו דאַרף מען נאָך נעמען אין באַטראַכט מענדעלסאָנס צאַרטן כאַראַקטער, דעם באַזונדערן חן פון זיין סימפּאָטישער פּערזענלעכקייט, — דאָס אַלץ האָט עס באַשטימט מענדעלסאָנס נאָמען מיט אַזאַ גרויסן רום און אויסערגע-וויינלעכן גלאַנץ, געשאַפן די „מענדעלסאָן-לעגענדע“, די פאַטעטישע אַגדה וועגן דעם „דריטן משה“, וואָס האָט „דאָס ייִדישע פּאַלק אַרויסגעפירט פון דער נאַכט פון גייסטיקער קנעכטשאַפט“.

אין דער אמתן אָבער איז מענדעלסאָן, כפי זיין טעמפּעראַמענט און וועלט-באַנעם אַזוי ווייניק געווען צוגעפאַסט צו ווערן דער פּאַנען-טרעגער פון אַ רע-פּאַרעם-באַוועגונג. ער גופא איז מודה אין אַ בריוו צו לעסינג, אַז בלויז דער נאָמען „פרייגשטיס“ וואַרפט אויף אים אַן אַ פחד („ערוועקט שוידער“); ער ווערט ממש דערציטערט ביי דער ידיעה, אַז זיין לאַנגיאַריקער פריינד, דער באַשפּער פון נתן החכם, איז די לעצטע יאָרן זינע געווען גוטע צום אַטעיס-טישן וועלטבאַנעם, וואָס לייקנט אין דער עקסיסטענץ פון אַן אור-סיבה, וועלכע רעגירט די וועלט. מיטן גאַנצן האַרצן איז מענדעלסאָן געווען צוגעבונדן צום אַלטן ייִדישן לעבן-שטייגער און געטרײַ זיך געהאַלטן ביי די טראַדיציעס פון די רעליגיעזע מנהגים. זינע ראַציאָנאַליסטיש געשטימטע אָנהענגערס, וואָס רעכע-גען זיך פאַר מענדעלסאָנס תלמידים, פרווון אַפילו דערווייזן, אַז דאָס אַלץ איז געווען בלויז לפנים; די דאָזיקע מיינונג ווערט אָבער אַפּגעלייקנט נישט בלויז דורך זיין ווערק יערוואַלעט, נאָר אויך דורך פיל מענדעלסאָנס אינטימע בריוו. אַ דאַנק זיי ווערן מיר געווייר, אַ שטייגער, אַז בעת מענדעלסאָן איז געווען אונטערוועגס אין ברוינשוויג, ניצט ער נישט אויס די פּאַסנדיקע געלעגנהייט צו זען זיך מיט זיין פריינד לעסינג נאָר דערפאַר, ווייל דאָס איז געווען פאַר-בונדן מיט חילול שבת. ער רייסט-איבער אין דער מיט זיין בריוו צו אַבטן, ווייל „דער שבת קומט-אָן“ — „דער שבת קומט-אָן און איך מוז ענדיקן“, שרעבט מענדעלסאָן אַן אַנדערש מאַל דעם וועלביקן אַבטן; ער זאָגט זיך אויך אַפּ צו טרינקען דעם בעכער וויין, וואָס עס דערלאַנגט אים לעסינג, ווייל דאָס איז דאָך — „יין גסך“. „איך פרייע מיך — איז זיך מענדעלסאָן אַפּנהאַרציק

מודה — מיט יעדן רעליגיאָנס-געברויך (רעליגיעזן מנהג), דער ניכט צו אונ-טאלעראַנץ אונד מענשענהאַס פירט, פרייט מיך, ווי מײנע קינדער, מיט יעדער צערעמאָניע, די עטוואָס וואָהרעס און גוטעס צום גרונדע האָט. דער ספר תהילים איז בײַ אים ליב און טייער נישט בלויז ווי אַ ליטעראַרישער דענקמאַל פון גרעסטן ווערט, נאָר דער עיקר ווי תפילות, אין וועלכע ער גיסט-אויס זײנע רעליגיעזע געפילן. — „זיי (די פּסאַלמען) פאַרויסן מײן שווער געמיט“ — שרײבט מענדעלסאָן צו סאַפיע בעקער אַ וואָך פאַר זײן טויט — אונד איך בעטע און זינגע זי, זאָ אַפט אויך איין בעדירפניס, צו בעטן און צו זינגען, בײַ מיר פערשפירע.“

בעת מענדעלסאָן האָט שוין געשמט ווי אַ גלענצנדיקער שריפטשטעלער און עסטעטישער קריטיקער אין דער דײטשישער ליטעראַרישער וועלט, איז ער אין דער יידישער סביבה נאָך אַלץ פאַרבליבן דער טראַדיציאָנעלער תלמיד-חכם, וואָס איז שטרענג מקיים אַלע מצוות פון דער תורה, פאַרהאַלט זיך מיטן גרעסטן יראת-הכבוד צו די רבנים פון זײן צײט און בעט אַפילו ביים גרעסטן פון זיי, ער זאָל אים באַקרוינען מיטן ערוֹ-טיטל „חבר“. דאָ קאָן כלל די רייד נישט זײן וועגן צביעות פון מורא פאַר רדיפות מצד די רבנים — ער גופא ווייזט אַן אין זײן באַקאַנטן ענטפער לאַפאַטערן: „וואָס קענטע מיך אַבהאַלטן? פורכט פאַר מײנע גלויבענס גענאָסען? אירע וועלטליכע מאַכט איסט אַלצו גערינגע, אַלס דאָס זיי מיר פירכטערליך זײן קענטע.“

מענדעלסאָנס אינטימע וועלט און זײן גאַנצער וועלטבאַנעם דעקט זיך צום קלאַרסטן אויף אין זײן ווערק, וואָס האָט אים אַזוי באַרימט געמאַכט אין די ברייטע אינטעליגענטע קרייזן: פּעדאַגאָג אַדער איבער די אונטערבליכקייט דער זענלע. אַט דאָס אין דײטש געשריבענע ווערק, וואָס איז נאָך זײן סטיל און אויסערער פאַרעם אַזוי ענג פאַרבונדן מיטן ליטעראַרישן שאַפן פון דעם גרויסן גריכישן גאון פּלאַטאָן, איז נאָך זײן אינהאַלט און טעמאַטיק אַ טיפיש יידיש ווערק און געפינט זיך אין אַזאַ דירעקטער קרבות מיט די וויכטיקסטע פּראַבלעמען, וואָס האָבן פאַרנומען אַזאַ חשובן אָרט אין דער העברעיִשער רעליגיעז פּילאָסאָפּישער ליטעראַטור. און נישט אומזיסט האָט טאַקע מענדעלסאָן אין דער התחלה פאַרטראַכט זײן ווערק אין העברעיִש. „פיל וויכטיקע מאַטיוון — ווייזט אָבער מענדעלסאָן אַן — האָבן מיר נישט דערלויבט דאָס דורכצופירן און זיי האָבן מיך עס געצווינגען צו שרײבן מײן פאַרטראַכט ווערק אויף אַ שפּראַך פון די אומות-העולם, ווי דאָס האָבן בשעתם געטאָן פיל גרעסערע און וויכטיקערע פון מיר און האָבן פאַרפאַסט זייערע ווערק אין אַראַביש.“

...מענדעלסאָן חזרט דאָס זעלביקע איבער כמעט אין די זעלביקע אויס-דרוקן אויך אין אַ פּרוואַטן בריוו (דאַטירט 25 מײ 1779) צו דעם אויבן דער-מאַנטן אַביגדור לוי פון גלאָגוי. דאָך איז אויסער ספק, אַז דער פאַרוויכטיקער

מענדעלסאָן זאָגט דאָ ניט אַרויס דעם גאַנצן אמת. קלאַרער און באַשטימטער זאָגט מענדעלסאָן אַרויס, וואָס ער איז אויסן מיט זײַן אויסגאַבע, אין אַ צווייטן בריוו, געשריבן אין דעם זעלביקן 1779, נאָר אַדרעסירט צו זײַנעם אַ קריסט־לעכן פּריינד, אַדאָלף העינגס: „נאָך לאַנגע איבערלייגונגען בין איך געקומען צום באַשלוס, אַז מיט דעם רעשט כוחות, וואָס זײַנען מיר נאָך געבליבן, קאָן איך נוצן ברענגען מײַנע אייגענע קינדער און אויך אַ באַדײַטנדיקן טייל פון מײַן פּאָלק, אויב איך וועל זײ געבן אַ גוטע ביבלי־איבערזעצונג מיט אַ גע־העריקן פּירוש. דאָס וועט זײַן דער ערשטער שריט אויפן וועג צו אויפקלער־רונג, פון וועלכער מיין פּאָלק איז, לײדער, נאָך אַזוי דערווייטערט, אַז מען פּאַננט ממש אָן צו צווייפלען אין דער צוקונפט פונעם יודישן פּאָלק.“

עס איז אויסער ספק, אַז מענדעלסאָן האָט מיט זײַן ליטעראַרישער אונטערנעמונג געשטעלט פאַר זיך אַ דאָפּלטן ציל: 1) דורך זײַן מיט יודישע און תּוֹת געדורקטע ביבלי־איבערזעצונג דערלײכטערן די דײַטשישע יידן די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט דער ליטעראַרישער דײַטשישער שפּראַך; 2) דורך זײַן פינקטלעכער איבערזעצונג און דעם קלאַרן סיסטעמאַטישן ביאור געבן דעם אונטערוואַקסנדיקן דור די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די קלאַסישע פּאַעטישע שיינדיקייטן פון דעם ביבלטעקסט און מיט די גראַמאַטישע אייגנאַר־טיקייטן פון דער העברעיִשער שפּראַך; דערוועקן אין דער יודישער יוגנט דעם חשק אַפּצוקערן פון דעם פּאַרדרייטן פּילפּול און טרוקענער סכּאַלאַסטיק צוריק צו דער ביבל און צו דעם ביבלסטיל. דערפאַר טאַקע איז מענדעלסאָן אין דער זעלביקער צײַט, ווען ער האָט איבערגעזעצט דעם חומש, אויך שטאַרק גע־ווען פאַרטאָן מיט דעם איבערזעצן דעם ספר תּהילים... די דאָזיקע פון דעם טיפּן אַלטערטום אויפגעדייטע תּפילות האָבן שטאַרק געוויקט אויף מענדעלסאָנס רעליגיעזן געפיל; ער האָט זײ אָבער אויך זײער געשאַצט ווי ערשטקלאַסישע מוסטערן פון לירישער פּאַעזיע. און אין זײַנע בריוו צו פאַרשיידענע באַקאַנטע שטרײכט ער טאַקע אונטער, אַז מיט דער תּהילים־איבערזעצונג באַצוועקט ער דער עיקר צוצוגעוויינען דעם לייענער, ער זאָל אין די תּהילים־תּפילות זען קודם־כל אַ מוסטער פון קלאַסישער „לירישער פּאַעזיע דער העברעיִער... אַהגע אויף דאָס פּראַפעטישע אונד מיסטישע צו זעהען, דאָס זאָוואַהאַל קריסטליכע אַלס יודישע אויסלעגער נור דאַרום אין דען פּסאַלמען געפונדען, ווייל זי עס דאַרין געזוכט האַבען; אונד נור דאַרום געזוכט האַבן, ווייל זי וועדער וועלט־ווייזע נאָך קונסטריכטער געוועזן זײַנד.“

נאָך איין זאַך האָט מענדעלסאָן באַצוועקט מיט זײַן ביבלי־איבערזעצונג: אויסמעקן פון דעם יודישן לעבן „די יודיש־דײַטשישע מונדאַרט...“ בײַ מענדעל־סאַנען אין די אויגן איז דער יודישער זשאַרגאָן געווען בלוז אַ מעכאַניש גע־מיש „דעם העברעיִשן מיט דעם דײַטשישן“. און „איך פּערהאַף — שרײַבט ער

אין אויגוסט 1782 צו זיין באקאנטן ערנסט קליין — אַז דאָס, וואָס די לעצטע צייט האָבן מײנע ברידער אָנגעפאָנגען צו באַניצן די ריינע דײַטשישע שפּראַך, וועט האָבן אַ זייער גוטע ווירקונג... נור קיינע פּערמישונג דער שפּראַכע! — פאַרענדיקט מענדעלסאָן זײַן בריוו.

מאַקס וויינרײך

פון אַלט-ײדיש צו דער השכלה-ליטעראַטור *

... דאָס 17טע יאָרהונדערט איז אַ צײַט פון יוסטן דורכשניט, און מיט אַ נטיה באַרג-אַראָפּ. אין 18טן יײה האַלטן מיר שוין בײַ אַ בפירושער עפּיגאָנען-ליטעראַטור.

דאָס מיינט ניט צו זאָגן, אַז אַלץ איז טאַלאַנטלאָז און ווערטלאָז; סײַ איז אָבער בלויז אַ מער ווייניקע געשיקטע נאַכמאַכונג, אין בעסטן פאַל אַ נאַכשאַ-פונג, ניט קיין שאַפונג. מען גייט ווייטער אויף די אויסגעטראַטענע וועגן.

דאָס אַשכּנזישע ייִדנטום האָט איבערגעלעבט אַ צושטאַנד פון ריידה, און דאָס האָט זיך געמוזט אַפּרופּן אויף דער ליטעראַטור. די פאַרוויילונג-ביכער זײנען כמעט דורכויס איבערדרוקן: בבא-בון, זיגמונט און מאַנדאַלענע און דאָס גלײַכן. פריש און לעבעדיק איז גליקל האַמיל אין אירע זכרונות, איז דאָס אָבער ניט קיין ליטעראַטור ממש, ווייל זי האָט דאָך געשריבן מער ניט ווי פאַר דער פאַמיליע, אָן אויסקוק אויף פירסום ביים פובליקום. אַ גאַנץ נישקשהדי-קער אויפטו אין געווען די היסטאָרישע כראַניק שארית ישראל, וועלכע מנתח-מאַן אַמעלאַנדער האָט אַפּגעדרוקט אין 1743 אין אַמסטערדאַם, ווי אַ פאַרזעצונג פון דעם אַלטן יוסיפּו, אָבער קיין „שיינע ליטעראַטור“ איז דאָס אויך ניט.

די איבערזעצונג פון מנורת המאור איז אַרײַנגעדרינגען אין ייִדישע היזער, ווייטער — דער אַריגינעל אין ייִדיש געשריבענער שמחת הנפש; אָבער קיין גרויס פרינציפיעל נײַס שטעקט ניט דערין. זייער כאַראַקטעריסטיש איז, וואָס אַזוי פיל תחינות קומען-אויף אין 17טן יײה און מערן זיך נאָך שטאַרקער אין 18טן; דאָס שפּיגלט-אַפּ דעם פאַקט, וואָס די רעליגיעזע אינטערעסן רוקן-אַפּ ערגעץ אויפן צענטן פלאַץ אַלע אַנדערע.

* פון בוך מאַקס ווינרײך — בילדער פון דער ייִדישער ליטעראַטור-גע-שיכטע, חילונע 1928, זײ 273—278.

א מער אינטענסיווער צוזאמענבונד מיט אייראפע האט אנגעהאלטן, קען מען זאגן, נאך אויף איין געביט: אין טעאטער. אויב מען איז דא אויך ניט דערגאנגען צו קיין קינסטלעריש באמערקווערדיקע שאפונגען, האט מען אבער היפש גענאשט פון אייראפע, אי אין דעם פיעסע-בוי, אי אין דער טעכניק. ווייטער איז מען געווען צום גרעסטן טייל אנגעוויזן אויף זיך אליין, אפגע-ריסן פון דעם אייראפעישן גייסטיקן שטראם. אויף יענער זייט ווענט פון דער יידישער גאס האבן די פראנצייזישע ענציקלאפעדיסטן אַוועקגעזעצט דעם שכל אויפן טראָן. האָט לעסינג אין זײַן נתן דער בעל-חכמה געזונגען דאָס שיר-השירים פון מענטשלעכקייט און טאַלעראַנץ; און בײַ אונדז האָט געוועל-טיקט דער אַסקעטישער שבט מוסר, וואָס סטראַשעט מיט חיבוט-הקבר פאַר הנאה האָבן פון עסן און טרינקען, און וואָרנט די פרויען, זיי זאָלן, חלילה, ניט אומגיין מיט אַפגעדעקטע קעפּ. אויב עס איז אַן אויסגעטראַכטע זאַך די יידישע גייסטיקע געטאָ ביון 16טן ייִה אינגעשלאָסן — מיר האָבן געזען ענוג פּעזעם, וואָס האָבן דעמאָלט פאַרבונדן די יידישע וועלט מיט דער נישט-יידישער — איז זי אַבער כמעט ווי אַ רעאַליטעט פון מיטן 17טן ביזן 18טן יאָרהונדערט. קיין ווּנדער ניט, אַז די ערשטע משכילים האָבן זיך אַפגעקערט פון דעם מין חיבורים, ווען זיי האָבן דערזען דורך אַ שפּעלטעלע אַ שטראַל פון דער ליכטיקער שנין. לעסינג האָט מער גערעדט צו זייער האַרץ און קאַפּ איידער דער שבט מוסר און צאינה וראינה. און אין דער צייט, ווען די יידישע מאַמעס אין דייטשלאַנד האָבן נאָך האַרציק געוויינט איבער די תחינות, האָבן די טעכטער שוין פאַרגאַסן טרערן אויף דעם יונגן ווערטערס ביטערן מזל.

מיד, שווערוואָגיק, אומשעפּעריש איז געווען די יידישע ליטעראַטור אין דער צווייטער העלפט פון 18טן יאָרהונדערט. עס האָט זיך געדוכט, אַז זי שטאַרבט-אַפּ מיט אַ נאַטירלעכן טויט, און אומפּרעגט האָבן איר שוין געהאַלטן אַ פּעזער בײַ דער נאַז. אַבער אומגעריכט פאַר די בני-דור איז צוגעקומען פריש בלוט, און איצטער זעען מיר, אַז אין זײַן קערן איז דער אַרגאַניזם אַפילו דעמאָלט געווען געזונט.

דאָס איז שײַן ניט נאָר צו דער יידישער שפּראַך, נאָר אויך צו איר טרעגער און באַשעפּער, צום יידישן פּאָלק גופא: נאָך דעם מאַטעריעלן חורבן פון דער 30יאַריקער קריג און פון כמעלניצקיס גזירות, נאָך דעם גייסטיקן חורבן צוליב דער שבתִי צבי-באַוועגונג, האָבן זיך יידן אין אַ לפי ערך קור־צער צייט אַוועקגעשטעלט צוריק אויף די פיס מאַטעריעל אַזוי גוט ווי גייס-טיק. דאָס מערבֿ-ייִדנטום האָט אַרויסגעגעבן פון זיך די השכלה-באַוועגונג, דאָס מזרחדיקע ייִדנטום — דעם חסידים. ביידע באַוועגונגען האָבן געשטעלט אין זייער דינסט די יידישע שפּראַך און זי געמאַכט פאַר אַן אינסטרומענט פון קאַמף; דאָס האָט אַרײַנגעבלאָזן אין איר אַ פרישן גייסט. וואָלט די השכלה

פארבליבן אַ מערבדיקע באַוועגונג, וואָלטן אירע יידיש-ווערק (אייכעל, וואָלפֿ-סזאַהן) געבליבן ספּאַראַדישע דערשפּונגען און דערטרונקען געוואָרן אין ים פון אַסימילאַציע. אָבער די געשיכטע האָט געוואָלט אַנדערש אויספירן מיטן יידישן פּאַלק: צוזאַמען מיט דעם, ווי די פונדאַמענטן פון דעם מערבֿ-ייִדנטום זינען אונטערגעשווענקט געוואָרן, האָט זיך דער צענטער פון דעם אַשכּנזישן ייִדנטום אַריבערגעטראָגן קיין מזרח-אייראָפּע. און דאָ, אין דער פעטער שוואַרצ־ערד פון דעם געשלאָסענעם נאַציאָנאַלן קיבוץ, האָט אויך דער דאַרער צווייג פון דער השכלה גענומען אַרויסגעבן בליונג. אַלע שרייבערס פון 19טן י״ה, אַפילו מענדעלע, אַפילו פּרץ, זינען דאָך געקומען צו אונז פון דער השכלה. די חסידישע באַוועגונג האָט אין דעם יאָרהונדערט, ווען זי איז אַרויסגע־טראָטן אויף דער סצענע, ניט געפונען קיין אַפּשפּיגלונג אין דער ייִדישער ליטעראַטור; ר' נחמן בראַצלעווערס טיפּור־מעשיות זינען שוין אַ פּראָדוקט פון דעם אויפגייענדיקן 19טן י״ה. אָבער געוויקט האָט זי שוין געוויס פּרזער מיט איר זאַפטיקער פּרישקייט, מיט איר אוממיטלבאַרקייט, און מיט הונדערט פּופציק יאָר נאָך דעם בעש״ט האָט די נעאַ־חסידישע ריכטונג נאָך אַ מאָל באַ־פּרוכפּערט די גאַנצע ייִדישע ליטעראַטור.

*

דער חולה איז דעם קרייזס בייגעקומען. די לעבנס־קרעפטן האָבן געזיגט. מיר מעגן שוין איצט נעמען פאַרגלייכן די עלטערע ייִדישע ליטעראַטור — דער נאַמען איז כולל אין זיך די אַלטע תקופה און די מיטלסטע, ביז וואָנען השכלה און חסידות רייסן זיך אין איר אַרײַן — מיט דער נײַער. גענוג אַפּט הערט מען אַ דעפּיניציע: די עלטערע ליטעראַטור איז געווען אַ רעליגיעזע, די נײַערע איז אַ וועלטלעכע. דאָס איז ניט ריכטיק. אונדזער גאַנצע באַטראַכטונג האָט געוויזן, ווי שטאַרק עס איז געווען פאַרטראָטן אין. דער אַלטער ליטעראַ־טור אונדזערער דער וועלטלעכער עלעמענט, און אַקערשט האָבן מיר געזען, אַז אַפילו אין די צײַטן פון דער גרעסטער איינגעשרומפּנקייט, נאָך 1700, האָט דאָס „עולמשע“ קוועלעכל ניט אין גאַנצן אויפּגעהערט צו ריזלען. גאַר עפּעס אַנדערש איז יאָ ריכטיק: די עלטערע ליטעראַטור אונדזערע איז געווען אַ קאַנטערוואַטאַרישע; זי איז געווען דאָגמאַטיש־טרייסנדיק־גאַט־פאַרכטיק, אין דער צײַט, וואָס די נײַערע ליטעראַטור איז אַן איבערקערערישע, אַ קאַמף־ליטעראַטור. אין מיטלעלער (און אונדזער מיטלעלער, דאָס מוז מען כּסדר געדענקען, ציט זיך שיר ניט ביז דער פּראַנציזישער רעוואָלוציע) איז דאָס לעבן פון אַלע פעלקער, אויך דאָס רײן וועלטלעכע, געווען באַדעקט מיט אַ רעליגיעזע מאַראַלישן צופּוך. דער קעניג פון פּראַנקרײַך האָט געהייסן „דער קריסטלעכער קעניג“; די דײַטשישע קייסאַרים זינען געווען קייסאַרים איבער

דער „הייליקער רוימישער אימפעריע פון דער דייטשישער נאצייע“; בשעת דאס יינגל אין פושקינס דראמע בארייט גאדונאוו בעט פאר דעם הערשער, פארמור-לירט ער דאס אזוי: „לאמיר בעטן פאר אונדזער הערשער... דעם זעלבסט-הערשנדיקן צאר פון אלע קריסטן“. אבער גיט נאר אין דער פראזעאָלאָגיע זעען מיר דאס, נאר אויך אין דער (טוביעקטיוו אויפריכטיקער) פארמולירונג פון פאליטישע צילן: די אראבערס האָבן געקעמפט קעגן די אומגלייכקע אין נאָמען פון מחמדס הייליקער אמונה. און ווען יאָן סאַבעסקי איז געגאנגען שיצן ווין קעגן די טערקן, האָט דאָס ווידער געהייסן, אַז מען גייט ראַטעווען דאָס קריסטנטום פון די היידן.

דאָס מיינט גיט, פאַרשטייט זיך, אַז קיין אַרויסווינגען פון וועלטלעכן לעבן (פאָליטישע און נעגאַטיווע) זינגען גיט געווען. עס איז גיט אזוי ווי גידעמאַן טייטשט, אַז יודן האָבן גיט געהוּלעט און גיט געשפּילט אין קאַרטן, וויל אַ ראַיה — די רבנים אסרן דאָס כסדר אין זייערע חיבורים, פּונקט פאַר-קערט: פון דעם, וואָס די מוסר-זאָגערס טאַדלען, זעען מיר, וואָס עס איז אין לעבן יאָ געווען. אָבער די ליטעראַטור האַלט אַינן דעם עולם; זי שאַצט אָפּ יעדע זאַך ווי די רעליגיע הייסט.

דער סימן מובהק פון דער ניער ליטעראַטור איז — פון זינט דער השכלה-צייט — וואָס זי האָט אויפגעהערט מעסטן זעט מענטשן מיט דער מאַס פון רעליגיע. זי איז גיט קיין אַנטירעליגיעזע, ווי די אַרטאָדאָקסן האָבן איר אויפגעוואָרפן — אָבער איר ציל איז צו ברעכן די טראַדיציע; איר פרוּוושטיין איז שוין גיט די רעליגיע, זי האָט שוין אַנדערע וואָגראַון-מאַס.

...עס איז אָנגעשטאַנען אַ ניע תקופה, אַ קאַמף-תקופה. צוויי שונאים, די השכלה און די חסידות, באַמבאַרדירן פון צוויי זייטן די פעסטונג פון דער פאַרגליווערטער פאַרגאַנגענהייט: די ערשטע מיט די וואָפן פון שכל, די צווייטע אין נאָמען פון האַרץ. פּלוצלינג זעען זיך די משכילים אַרום, אַז די חסידים, וועלכע מיהאַט פּרזער כמעט גיט באַמערקט, זינגען דער געפערלעכסטער שונא, וויל זיי ציגן אָן דעם המון מיט התלהבות, הייבט זיך אָן אַ ניער קאַמף, פון השכלה קעגן חסידות, וועלכער פּילט-אויס אונדזער ליטעראַטור-געשיכטע פון דער הפּאָרוועלט ביזן פּויליש יינגל. די שלום-וּשלווה-צייט איז פאַרביי.

די דייטשישע משכילים האָבן אין גיכן מותר געווען אויף דער יידישער שפּראַך, וויל זיי האָבן זי מער גיט באַדאַרפט (סײַדן אויף אַפּצוהוּקן אַ מאַל פון די אַלטע אין אַן אומליטעראַרישער „הלצה“); האָט זי זיך אָבער איינגע-פעסטיקט אין מזרח-איראָפע. דאָ האָבן די משכילים אויך געקוקט אויף יידיש מיט ביטול, אָבער גיט אַלע: מענדל לעפּין און שמואל-יעקב ביק זינגען דער בעסטער באַווייז, אַז גיט אַלע.

Joseph Lifshitz Fund

ביז איצט דערשינען פֿאַר דער ביבליאָטעק
מוסטער־ווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור
אונטער דער רעדאַקציע פֿון שמואל ראָזשאַנסקי

- (1) שלמה עטינגער — אויסגעקליבענע שריפֿטן
2טע אויפלאַגע (312 זייטן)
- (2) מאַרק וואַרשאַווסקי — ייִד' פֿאַלקסלידער, 2טע אויפלאַגע (216 זייטן)
- (3) ה. ד. נאַמבערג — אויסגעקליבענע שריפֿטן
2טע אויפלאַגע (256 זייטן)
- (4) מענדעלע מוכר ספֿרים — מסעות בנימין השלישי
2טע אויפלאַגע (256 זייטן)
- (5) לייב נייִדוס — אויסגעקליבענע שריפֿטן (208 זייטן)
- (6) יעקבֿ דינעזאָן — יאַסעלע, קריזיס, 2טע אויפלאַגע (256 זייטן)
- (7) משה בראַדערזאָן — אויסגעקליבענע שריפֿטן (272 זייטן)
- (8) אליהו בחור — בבא־בוך (256 זייטן)
- (9) דוד פינסקי — אויסגעקליבענע שריפֿטן, 2טע אויפלאַגע (352 זייטן)
- (10) שמעון פֿרוג — אויסגעקליבענע שריפֿטן (216 זייטן)
- (11) י. ל. פרץ — אין 19טן יאָרהונדערט, 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)
- (12) י. ל. פרץ — אין 20סטן יאָרהונדערט, 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)
- (13) מאַריס ראָזענפֿעלד — אויסגעקליבענע שריפֿטן (240 זייטן)
- (14) דוד האַפֿשטיין, איזי כאַריק, איציק פֿעפֿער — שריפֿטן (272 זייטן)
- (15) מרדכי ספֿעקטאָר — דער ייִדישער מוזשיק, ראָמאַן (272 זייטן)
- (16) ה. לייזיק — אויסגעקליבענע שריפֿטן (352 זייטן)
- (17) שלום עליכם — מנחם־מענדל, 2טע אויפלאַגע (272 זייטן)
- (18) אַברהם גאַלדפֿאַדען — אויסגעקליבענע שריפֿטן (256 זייטן)
- (19) י. י. שוואַרץ — קענטאַקי, א. ראַבאָי — הער גאַלדענבאַרג
(פּיאַנערן אין אַמעריקע) (312 זייטן)
- (20) חיים־נחמן ביאַליק — אויסגעקליבענע שריפֿטן (384 זייטן)
- (21) ש. אַנ־סקי — אויסגעקליבענע שריפֿטן (296 זייטן)
- (22) מענדעלע מוכר ספֿרים — פֿישקע דער קרומער (256 זייטן)

- (23) יוסף אַפּאַטשאַו — אין פּוילישע וועלדער (416 זייטן)
- (24) זלמן רייזען — אויסגעקליבענע שריפטן (304 זייטן)
- (25) יהואַש — אויסגעקליבענע שריפטן (320 זייטן)
- (26) גליקל האַמיל — זכּרונות (352 זייטן)
- (27) שלום עליכם — טביה דער מילכיקער (288 זייטן)
- (28) אַברהם רייזען — אויסגעקליבענע שריפטן (320 זייטן)
- (29) אַנטאַלאַגיע — די פּרוי אין דער יידישער פּאַעזיע (416 זייטן)
- (30) ר' נחמן בראַצלעווער — סיפורי-מעשיות (224 זייטן)
- (31) מרדכי אַלפּערסאָן — אין אַרגענטינע (320 זייטן)
- (32) פרץ הירשביין — אויסגעקליבענע שריפטן (336 זייטן)
- (33) אַנטאַלאַגיע — יידיש אין ליד (264 זייטן)
- (34) מנחם באַרישאַ — דער פּרעמדער, זאָול רימער (320 זייטן)
- (35) אַנטאַלאַגיע — ווען אַ פּאַלק דערוואַכט (464 זייטן)
- (36) אַנטאַלאַגיע — נוסח השּפּלה (272 זייטן)

אין 1968 דערשיינען נאָך:

- (37) ז. סעגאַלֵאוויטש — אויסגעקליבענע שריפטן.
- (38) מעשה-בוך.

ANTOLOGIA

**ILUMINISMO EN LA
LITERATURA IDISH**

HASKALAH

AND STUDIES ON THE JEWISH LITERATURE

Director: SAMUEL ROLLANSKY

1968

ATENEO LITERARIO EN EL INSTITUTO CIENTIFICO JUDIO

Pasteur 633-3°

Buenos Aires